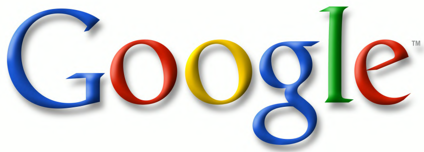
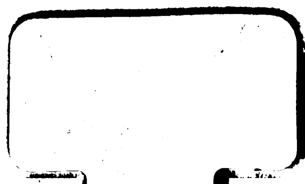

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

EVANGELISCHE BIBLIOTHEEK,

UITGEGEVEN VAN WEGE

DE EVANGELISCHE MAATSCHAPPIJ.

1861.

IV.

JEAN CALAS EN ZIJN HUISGEZIN.

GESCHIEDKUNDIGE STUDIE NAAR DE OORSPRONKELIJKE BESCHEIDEN

BEWERKT DOOR

ATHANASE COQUEREL Jr.

ARNHEM,
G. W. VAN DER WIEL.
1861.

Het Hoofdbestuur der Evangelische Maatschappij kan zich, bij overeenstemming met den geest en de strekking der werken, opgenomen in de *Evangelische Bibliotheek*, niet verantwoordelijk achten voor de bijzondere meeningen der verschillende auteurs, wie geen knellende banden mogten worden aangelegd.

JEAN CALAS EN ZIJN HUISGEZIN.

GESCHIEDKUNDIGE STUDIE

NAAR DE

OORSPRONKELIJKE BESCHEIDEN

BEWERKT DOOR

ATHANASE COQUEREL Jr.

Uitgegeven van wege de Evangelische Maatschappij.

ARNHEM,
G. W. VAN DER WIEL.
1861.

INLEIDING.

OVERZIGT

VAN DE

GODSDIENSTIGE GESCHIEDENIS VAN TOULOUSE.

In de laatste helft der achttiende eeuw, — er zijn nog geen volle honderd jaren over verloopen, — hield bijna de geheele bevolking eener groote stad in Frankrijk, benevens hare regering van de laagste tot de hoogste, er zich van overtuigd, dat Jean Calas een zijner zonen verworgd had, ten einde hem te beletten tot de Roomsche kerk over te gaan, en dat hij, toen hij deze afschuwelijke misdaad bedreef, slechts gehoorzaamd had aan eene wet, die onder de Protestanten was vastgesteld, openlijk door Calvijn in zijne Institutio Christiana (Zamenstel der christelijke leer) was uitgesproken, en steeds in den boezem der Hervormde kerk in acht genomen werd. Calas is gestorven als het slagtoffer dezer gedrochtelijke dwaling, waarin bijna allen opregt deelden, en die in dien tijd niet slechts door de regtbanken en door 't Parlement zelf werd toegelaten, openbaar gemaakt, aangeplakt, gepredikt, aangenomen; maar die, ook nog heden ten dage, te Toulouse door een groot aantal personen van allerlei stand als een waarheid beschouwd wordt, en die thans op nieuw door verscheiden schrijvers staande gehouden wordt.

Wij achten het in 't minst niet noodig eene zoo onzinnige meening, die van zoo groote onbekendheid met de geschiedenis getuigt, te wederleggen; het dunkt ons daarentegen onvermijdelijk, in herinnering te brengen de voornaamste voorvallen uit de geschiedenis van den godsdienstigen toestand eener stad, waar zulke geheel bijzondere vooroordeelen nog bestaan, en waar zij in vorige tijden de grootste rampen hebben veroorzaakt. Het is overigens eene geheel buitengewone ge-

schiedenis die eener Fransche stad, tegen welke drie kruistogten niet slechts gepredikt zijn, maar ook bewerkstelligd, en die in haar midden de broederschappen der boetelingen en zelfs de inkwisitie heeft zien geboren worden. Het is onmogelijk den toestand der gemoederen te Toulouse vóór de Fransche omwenteling te beoordeelen naar de gevoelens en de denkbeelden, die elders heerschten.

Deze hoofdstad van Languedoc was reeds in vroege tijden beroemd wegens vele harer bij uitnemendheid geletterde, geestrijke en geleerde inwoners, waar de gedachte onafhankelijk, het woord stout, het lied vaak hekelend en bijtend was.

Men zou niet met juistheid kunnen bepalen, wanneer de worsteling tusschen de verschillende geloofsmeeningen binnen hare muren een aanvang heeft genomen. 't Zuidelijk Frankrijk is altijd een brandpunt van verzet tegen 't Katholicisme geweest, een slagveld, waar de ketterij en de Roomsche regtzinnigheid steeds vertegenwoordigd waren. De aloude Grieksch-romeinsche beschaving had er diepe wortelen geschoten, wier laatste sporen nog niet zijn uitgewischt. Toen 't gezag der Katholieke geestelijkheid, door de Germaansche volksstam aangenomen, in Frankrijk zich vestigde, vond het in 't Zuiden den volksgeest vrij wat meer verlicht en bezield dan in 't Noorden, en zeer weinig gezind zich te krommen onder 't juk, daarentegen immer geneigd er zich van vrij te maken. Dien ten gevolge aanschouwde men er dan ook achtereenvolgens eene gansche reeks van secten, die onophoudelijk voorbijgingen en weêr opkwamen.

Men heeft opgemerkt dat Vigilance, die priester der vijfde eeuw, die als de eerste der Hervormers kan worden beschouwd, en die zich verzette tegen de buitensporige eerbewijzingen, die men den heiligen en de relikwiën bragt; tegen den ongehuwden staat der geestelijken en tegen het vasten, geboren was te Calagoris of Caligurris, in het land van Caminges, nabij Cazères (in Boven-Garonne).

O misdaad, roept de heilige Hieronymus in zijne brieven tegen Vigilance uit, *Bisschoppen zijn de medepligtigen zijner goddeloosheid!* Het is vooral de bisschop van Toulouse, Exsupère, dien hij aldus aanviel; hij was het, dien hij elders beschuldigde *te berusten in de razernijen* van dien priester in zijn eigen bisdom. Deze hevige aanvallen werden, het moet gezegd worden, met een volkomen goeden uitslag bekroond. Exsupère sprak zich krachtig uit tegen Vigilance en zijne hervormingsplannen; hij werd na zijn dood heilig verklaard, en zijne heilige overblijfsels worden met die van den heiligen Sernin tegenwoordig te Toulouse misschien 't hoogst vereerd.

Twee eeuwen later verbrijzelde Serenus, bisschop van Marseille, de beelden, die het volk aanbad. In de vijfde en zesde eeuw was 't Arianisme in Aquitanië de heerschende godsdienst, en bleef in 't land van Narbonne den eersten rang bekleeden, zelfs nadat koning Recared zich tot 't Katholicisme bekeerd had. Toulouse werd vervolgens 't voorname brandpunt van de ketteresche secte der Catharen of Manicheërs, die in 't Zuiden van Frankrijk naar de landstreek Albigeois in Languedoc den naam van secte der Albigensen ontving. Sints 1022 werden verscheidene ingewijden in deze leer met den dood gestraft; van nu aan begon die lange lijst van ketters, in Toulouse ter dood gebragt, die niet gesloten werd dan nadat zeven en een halve eeuw haar loop voleindigd hadden, in 't jaar 1762, met den naam van vijf slagtoffers, van welke de laatste was Jean Calas.

In de twaalfde eeuw werden door Petrus van Bruys en zijn leerling Hendrik hevige predikatiën tegen de bestaande Katholieke kerk gehouden, die, behalve in de stad, waar 't Catharisme de bovenhand behield, overigens in 't land met veel bijval werden aangehoord; en zij stichtten eene secte, die, zonder in de dualistische dwalingen der Catharen te vervallen, de Roomsche kerk uitsluitend in den naam des Bijbels aanviel. De heilige Bernard heeft zelf verhaald, dat, toen hij in 1147 met den kardinaal van Ostia, legaat van Eugenius III, daar in die streken aankwam, om die secten te bestrijden, hij een zeker aantal heeren aantrof, der kerk vijandig, die echter tot geen der verschillende secten behoorden, en Alphonsus, graaf van Toulouse, bevond zich aan hun hoofd.

In deze rijke en magtige stad vormde zich welhaast een ware opstand tegen Rome. Burgers, rijk geworden door handel en nijverheid, wedijverden met de heeren, waren dichters als zij, en lieten zich, even als zij, in 't midden der stad kasteelen bouwen, door torens ter zijde gedekt. Toen tegen 1170 te Lyon de kerk der Waldensen ontstond, plantte zij zich snel in 't Zuiden van Frankrijk voort, en trok vooral ook hen aan, die aan 't Oostersche dualisme der Albigenzen aanstoot namen. Reeds in 1163 gaven de *ketters van Toulouse* der kerkvergadering van Tours veel en ernstig werk. Een weinig later hield Pieter Morand, een van de voornaamste burgers der stad, in zijn huis of liever in zijn versterkt kasteel godsdienstige bijeenkomsten, en het opgewonden volk gaf hem den bijnaam van *Jan de Evangelist.*

In 1177 verklaarde graaf Raymond V zich ten gunste der Roomsche Kerk, en deed bij den paus, en bij de koningen van Frankrijk en Engeland aanzoek om hulp tegen de ketterij. De strijd ontbrandde

tusschen den graaf van Toulouse en den burggraaf van Béziers, en in 1181 predikte de kardinaal Hendrik, bisschop van Albano, eene eerste kruistogt niet naar 't Heilige Land, maar naar 't hart van Frankrijk, niet tegen ongeloovige Saracenen, maar tegen Fransche ketters en Christenen. „Het middenpunt van de Cathaarsche kerk in 't Zuiden was Toulouse", zegt de laatste geschiedschrijver dezer Kerk, de heer Schmidt professor te Straatsburg. Graaf Raymond VI was niet als zijn vader een der vervolgers, maar integendeel een van de hoofden der secte. Innocentius III liet in 1208 den tweeden kruistogt prediken; Simon van Montfort voerde hem aan, en welhaast werd Toulouse getroffen door 't interdict. In 1213 schreven de prelaten, die te Lavaur eene kerkvergadering hielden, aan den paus: „Zoo de trouwelooze stad Toulouse niet bevrijd wordt van de hydra der ketterij, van welke zij het rottigste lid uitmaakt, staat het te vreezen, dat het vergif van het monster op nieuw de omgelegen plaatsen, die reeds gezuiverd zijn, besmette... Wij bidden u dan in alle nederigheid, dat deze goddelooze stad, wier misdaden die van Sodom en Gomorra evenaren, tot den wortel toe uitgeroeid worde, gelijk zij het verdient, met al de vuiligheid en de smetstof, die zich onder haar buik, opgezwollen van adderengift, hebben opeengehoopt."

De stad gaf zich in 1214 over. Toch zond Philips-Augustus in 't volgende jaar zijn zoon Lodewijk met een leger tegen „de overblijfselen der ketters van Toulouse." De paus gaf, op 't Lateraan-concilie, waar Raymond VI en zijn zoon in persoon verschenen, aan Simon van Montfort hunne leengoederen, de stad en 't graafschap Toulouse, 't hertogdom Narbonne, de burggraafschappen Carcassonne en Béziers. Eene zoodanige handelwijze kon wel niet anders dan het teeken tot een nieuwen oorlog zijn; in 1216 haalde Toulouse, belegerd en in brand gestoken door Simon, bevrijd door Raymond, op nieuw belegerd, een oogenblik adem bij den dood van Montfort, die onder hare muren werd gedood. De stad zag zich nog gedurende vijf en veertig dagen, maar te vergeefs, belegerd door Prins Lodewijk, die toen hij later koning werd, te Parijs door 't parlement een derden kruistogt liet afkondigen (1226). De heilige Antonius van Padua, die gekomen was om de ketters te bekeeren, liet er een groot aantal verbranden; eindelijk deed graaf Raymond VII openlijk boete in de Onze-Lieve-Vrouwe-kerk te Parijs, en Toulouse gaf zich over.

Aldus eindigde de kruistogt. Hij leverde belangrijke staatkundige uitkomsten op, maar miste zijn doel. „De ketterij, zegt professor Schmidt, bleef in Languedoc even magtig, even sterk geworteld in

den geest des volks," en hij voegt er bij, dat „de verontwaardiging, voortgebragt door de gruwelen van den krijg, de ondergang van 't land, de vernietiging der nationale en godsdienstige onafhankelijkheid, de verwoesting van 't vrolijke en dichterlijke leven van 't Zuiden en van zijne ridderlijke overleveringen, dier bittere en diepe verontwaardiging der ketternij nieuwe krachten schonk."

De burgers en de Capitouls, hunne hoofden bij keuze, bleven ketters in hun hart.

Nergens evenwel rustte 't katholicisme zich krachtiger toe ter verdediging en aanval. Gedurende 't tijdstip der kruistogten, had Toulouse de broederschappen der boetelingen zien geboren worden. Het was tusschen de jaren 1209 en 1212, dat een boezemvriend van den heiligen Dominicus, de vermaarde troubadour Foulques van Marseille, later monnik geworden, vervolgens Bisschop van Toulouse, de eerste dezer vereenigingen schiep, die eerst in 1270 door den heiligen Bonaventura in Italië in navolging werden opgerigt. Wij zullen vier dezer broederschappen te Toulouse vinden, op 't oogenblik van 't noodlottig voorval met de Calas, en we zullen de oudste van allen er een groot en noodlottig deel aan zien nemen. Deze instelling, die een oogenblik, in den tijd der Ligue, een geduchte werking op de gemoederen van 't volk in Frankrijk oefende, bestaat nog in Italië, en hare leden worden er gemeenlijk genoemd *Sacconi*, naar den zak in welken zij zich wikkelen. Men weet, dat de boetelingen leeken zijn, onderworpen aan eene eenigzins militaire inrigting en tucht. Iedere broederschap heeft hare hoofden, haar verzamelingsplaats, haar banier en haar kostuum. Het opmerkelijkste aan dit kostuum is de *kap*, waarin twee gaten geboord zijn voor de oogen, en die overigens het geheele hoofd omwikkelt, en hun toelaat alles te zien zonder zelf door iemand gezien te worden of herkend. Men moet niet vergeten, dat hun stichter hen had gewapend met een soort van breede en korte sabel, die aan een bandelier over den zak werd gedragen, en bestemd was voor den heiligen krijg tegen de ketters. Men moest later afzien van die wapenen, wat al te gevaarlijk in handen van lieden, die men niet in 't aangezigt kon zien.

Hoe geducht deze instelling ook was, scheen zij toch volstrekt niet voldoende te zijn, om 't Katholicisme te bevestigen, en de ketterij uit te roeijen.

Sints 1212 had de heilige Dominicus, met zijne eerste volgelingen te Toulouse gevestigd, er de grondslagen gelegd van zijne *orde der broeders predikheeren*, die, bij zijn dood in 1221, reeds meer dan

60 kloosters telde, en die in 1233 door paus Gregorius IX met de heilige bediening der inkwisitie werd belast 1).

Raymond VII was een vorst zonder geestkracht, hij liet door de inkwisitie de Catharen levend verbranden, en zelfs de lijken van ketters opgraven om ze op den brandstapel te werpen. Nu eens, aangezocht door de Capitouls, en bevreesd gemaakt door het volk, joeg hij de inkwisiteurs weg; dan weder, door den paus berispt, leverde hij de stad aan hen over. In 1242 werden er zes hunner vermoord. De dommicanen rigtten toen zelve tot Innocentius IV het verzoek, om van hun post ontheven te worden. Hij weigerde. Het kasteel Montegut

1) De heilige Lodewijk beschermde deze regtbank, die door Philips den Stoute bevestigd werd sints de vereeniging van 't graafschap Toulouse met de kroon, en door Philips den Schoone in 1303.

In 1331 droeg het Parlement aan de regtbank der heilige inkwisitie van Toulouse den titel op van koninklijk Hof, en sints dien tijd droeg het hoofd van dit ligchaam den naam van *Inkwisiteur in geheel het koningrijk Frankrijk, in 't bijzonder afgevaardigd door den heiligen apostolischen stoel en door 't koninklijk gezag.* Karel VII gaf hem nog den titel van Raadsheer des Konings.

De koningen en de gouverneurs van Languedoc kwamen niet in de stad dan nadat in de handen van dezen geduchten persoon den eed afgelegd te hebben, het geloof en de inkwisitie te zullen beschermen. Het was, naar gelang der tijden, de provinciaal der dominicanen of hun generaal, of de paus zelf, die dezen inkwisiteur koos. Sedert de 16de eeuw waren het de monniken van den heiligen Dominicus, die hem bij meerderheid van stemmen benoemden, maar reeds had zijn gezag eenige aanvallen te weêrstaan gehad. De verkiezing moest door den koning bevestigd worden en geregistreerd door 't Parlement. Men onderwierp den inkwisiteur aan 't hooger beroep, in geval men dwaling vermoedde, bij 't Parlement, toen dit hof bepaaldelijk te Toulouse zetelde; men gaf hem zelfs bijstanders uit dit ligchaam gekozen. Hoewel nog door Frans I in 1540 bevestigd, verminderde zijn gezag echter voortdurend. Eindelijk liet een aartsbisschop van Toulouse, Karel de Montchal, naijverig op een regtsgezag vreemd aan het zijne, het bij vonnis van den raad onder de regering van Lodewijk XIV in 1645 opheffen.

Desniettegenstaande bleef de titel van Inkwisiteur, voortaan zonder gezag, maar niet zonder invloed te Toulouse tot in 1706 bestaan. Het was altijd nog de congregatie van de heilige inkwisitie die hem benoemde, en de koning bevestigde die keus. Vader Antonius Massoulié was de laatste die den titel van Inkwisiteur droeg, maar men toont nog het huis waar de regtbank zitting hield, en dat den heiligen Dominicus was gegeven om er zijne orde in te vestigen. Dit huis is tegenwoordig 't eigendom en de woning der Jezuiten. Het voert deze beide opschriften: *Domus inquisitionis. — Unus Deus una fides.* (*Het huis des geloofsonderzoek. — Één God, één geloof.*) Boven de deuren waren, regts en links van een crucifix, de twee voornaamste heiligen der orde, de stichter en de heilige Petrus de martelaar, à fresco geschilderd. Geheel deze versiering is vervallen, maar de sporen kan men er nog van nagaan.

was de schuilplaats der Albigenzen; Raymond nam het, en de inkwisiteurs lieten, zonder vorm van proces, 200 gevangenen levend verbranden. Van toen aan was de zegepraal van 't Katholicisme verzekerd, hoewel het nog een halve eeuw ter zijner bevestiging behoefde. Na Raymond werd zijn schoonzoon, Alphonsus van Frankrijk, graaf van Toulouse, en 't oude nationale karakter van 't Zuiden, tegelijk Roomsch en kettersch, verzwakte allengs. Toen 't graafschap Toulouse later met de kroon van Frankrijk vereenigd werd, stond het aan meer onafgebroken vervolgingen ten prooi. Eene herleving van 't Catharisme, tegen 't einde der XII eeuw, trof het lot, dat men kon verwachten. Philips de schoone kwam in 1304 te Toulouse, om er over te zegepralen.

Doch de overwonnen vijand veranderde slechts van aard. De Waldenzen vermenigvuldigden zich hoe langer hoe meer, en tegen hen was 't, dat de zonen van Dominicus gedurende twee eeuwen moesten worstelen.

Eindelijk was de Hervorming daar. Een der eerste Protestantsche martelaars van Frankrijk was Jan de Caturce, licentiaat in de regten, die te Toulouse levend werd verbrand. Gedurende dertig jaren werd er een groot aantal Hugenooten ter dood gebragt, zonder dat de Hervormde kerk ophield toe te nemen; het parlement, de geestelijkheid en een deel der bevolking woedde bij elke gelegenheid, maar te vergeefs. Het edikt van Januarij brak deze vervolgingen af en gaf magtiging tot de Hervormde eeredienst; eenigen der Capitouls, die op dat oogenblik in betrekking waren, waren 't Protestantisme gunstig. Zij lieten buiten de poort van Villeneuve eene kerk bouwen, die 8000 personen kon bevatten, en die toch nog te klein werd bevonden. Deze openbare verdraagzaamheid verbitterde de tegenstanders der Hervorming slechts te meer.

In 1562, tien jaren voor de Parijsche Bartholomeus-nacht, had Toulouse de hare 1). Protestanten begroeven eene vrouw, eenige Katholieken beweerden, dat zij van hunne kerk was, vielen den lijkstoet aan, en maakten zich van 't lijk meester. Er had een hevige strijd plaats. Een priester luidde de alarmklok. De Katholieke bevolking wierp zich op de Hervormden, die veel minder in getal waren, en de groote meerderheid van 't parlement trok openlijk en krachtig partij tegen hen. De parlementsleden trokken de stad door in rooden tabberden, terwijl zij, in den naam des konings de Katholieken gelastten op

1) Men zal later zien, dat het tweede eeuwfeest van dit moordtooneel zamenviel met de rampen der Calas, en op hun lot een noodlottigen invloed had.

de hervormden los te gaan, terwijl zij hen tevens de raad gaven een wit kruis als teeken tot herzameling aan te nemen en hunne huizen te merken. De burgeroorlog, aldus georganiseerd, werd verschrikkelijk, de Protestanten verschansten zich in 't stadhuis, waar zij eenige stukken geschut hadden; om hen daaruit te verdrijven, stak men de belendende huizen in brand, en 't Parlement verbood op doodstraf den brand te blusschen; maar de belegerden schoten deze brandende huizen met kanonschoten omver. Toen werd Fourquevaux, gouverneur van Narbonne, tot hen gezonden, met den olijftak in de hand, om hun twee vredesvoorslagen te doen: Zij zouden allen uit 't stadhuis rukken, met achterlating hunner wapenen en krijsvoorraad, en op die voorwaarde zouden zij zich in vrijheid kunnen begeven werwaarts het hun goed zou dunken. Daar zij het niet langer in hun wijkplaats konden uithouden, besloten zij er toe deze partij te kiezen, en op Pinksteren trokken zij allen ongewapend uit, tegen het uur van de avonddienst, omdat zij hoopten aldus de woede van 't volk te zullen ontwijken, dat reeds al de Protestanten, die het had kunnen grijpen, vermoord had. Maar hun aftogt kon niet verborgen blijven. Dreigende kreeten verhieven zich van alle kanten; de menigte die de kerken vervulde, stortte er zich in overijling uit, en vermoordde zonder mededoogen de ontwapende Hugenooten. De geschiedschrijvers schatten het getal der slagtoffers op drie à vijfduizend.

Het Parlement, verre van tegen de moordenaars streng te werk te gaan, liet integendeel nog wie hen ontsnapt waren ter dood brengen. De wreede Montluc kwam nog bij tijds om er iets van te zien, en zeide in zijne *Gedenkschriften*: *„Nooit zag ik zooveel hoofden vliegen.”* Het parlement liet zichzelf eene zuivering ondergaan, daar twee en twintig verdachte raadsheeren afgezet werden, en 't was met groote moeite dat de eerste president de Masencal, verdacht van verdraagzaamheid, zijn post behield. Om dezelfde reden werden al de Capitouls van 't jaar 1562 afgezet, hunne kinderen van hun adeldom beroofd hunne goederen verbeurd verklaard, en dit vonnis gegrift in een marmeren plaat op 't Capitool. Dit bloedbad *verloste* Toulouse van de ketterij, die sints dien oogenblik, al was zij dan ook niet geheel uitgeroeid, er slechts een kwijnend bestaan voortsleepte, altijd vervolgd en verfoeid.

Van toen af heerschte alleen 't Katholicisme bepaald zegevierend in deze stad, die zoo lang en zoo hardnekkig der ketterij zich genegen had getoond. Als de enkele Protestanten van Toulouse het durfden wagen er zich weder te vertoonen, bevonden zij alras, dat zij alleen

erfgenamen waren van den haat, die zich had opeengehoopt tegen die Arianen, die Catharen, die Albigenzen, die Waldenzen, die Hugenooten, die zoo lang het land met hunne goede of verkeerde ketterij hadden vervuld, tegen welke noch drie kruistogten, noch de boetelingen, noch de inkwisitie genoegzaam hadden vermogt, en die ten laatste ten onder gebragt waren door 't eenige geneesmiddel, dat tegenover een godsdienstig geloof de bovenhand kan verkrijgen, de uitroeijing. Ook stelde 't parlement ten eeuwigen dage een jaarlijksch feest in, genaamd 't *Verlossingsfeest*, dat den 17den Mei plaats had, den jaardag van den moord. Het besliste, dat de vonnissen, die het gewezen had, ieder jaar het volk zouden worden voorgelezen, en dat vervolgens processies zouden plaats hebben om God dank te zeggen. In 1564 verkreeg men van paus Pius IV eene bul, bij welke hij deze godsdienstige plegtigheid, die twee dagen moest duren, wettigde, en er bijzondere aflaten en voordeelen aan verbond 1).

Sints dien tijd warmde de jaarlijksche processie, bij welke de vier broederschappen niet misten tegenwoordig te zijn met hunne banieren, alsmede al de overheden en al de gilden, den volkshaat tegen de Protestanten geregeld op. De relikwiën-kassen van veertig heiligen werden met groote staatsie uit de onderaardsche begraafplaatsen der kerk van Saint-Sernin gevoerd naar de kathedraal. De acht Capitouls droegen, gedost in scharlaken tabberden met hermelijnen kaproenen, den hemel van 't heilig sacrament, voorafgegaan door hunne vier assessoren, die waskaarsen in de hand hielden. De regering verbood sints den 18den Junij van 't zelfde jaar, en verder herhaaldelijk, maar altijd te vergeefs, de viering van dit wreedaardige feest.

De tijding van de herroeping van 't edikt van Nantes werd te Toulouse met geestdrift ontvangen, en wekte de ongelukkige herinnering aan 't moordtooneel weêr op.

In dezen tijd liet 't stedelijk bestuur 't stadhuis met fresco-schilderijen versieren door Pieter Rivals. Een dezer frescos herinnerde aan de herroeping van 't edikt van Nantes: Lodewijk XIV hield er in de eene hand de ontbloote degen, in de andere het crucifix. Hem ter zijde waren soldaten bezig, kerkgebouwen te slechten en op hun puingrond dwongen andere soldaten protestanten om voor beelden neder te knielen.

De tweede schilderij stelde de moord van 1562 voor. Men zag er ongewapende Protestanten, met hunne vrouwen en kinderen aangehouden bij de poorten der stad, op 't oogenblik waarop zij vlugtten, en vermoord

1) Voltaire noemt dit feest *de jaarlijksche processie waarbij men God dankt voor vierduizend moorden.* (Aan Argental, 10 Dec. 1767.)

werden door soldaten en burgers. Sommigen werden boven van de wallen af gestort. Vrouwen, met hunne kinderen in de armen gekneld, smeekten de moordenaars te vergeefs om genade.

In 1762 stelde men alles in 't werk, om 't tweede eeuwfeest van den moord der Hugenoten met een ongewonen luister te vieren. De Capitouls van dat jaar drukken zich in hunne jaarlijksche rekening en verantwoording op deze wijze uit: „Als getuigen en tolken van de godsdienstige gezindheid van alle klassen in deze stad, hebben wij getracht *het eeuwfeest der verlossing* met alle mogelijke pracht te doen vieren. Onze eerste zorg is geweest, gelijk gij weet, mijneheeren, de vroomheid onzer vaderen na te volgen, en aan onzen Heiligen Vader een bul te vragen, gelijkvormig aan die, welke Pius IV aan de gemeente had verleend 1)."

Clemens III hernieuwde inderdaad, bij eene afzonderlijke bul, de godsdienstige voorregten en strekte ze uit tot acht geheele dagen, terwijl ze door Pius IV slechts voor twee dagen waren verleend.

De openbare vermakelijkheden waren schitterend. Een kunstvuurwerk, dat zeer werd bewonderd, besloot 't feest. Men zag op den top van 't hoofdsieraad eene figuur die de godsdienst voorstelde, in de eene hand 't kruis houdende, en in de andere een kelk waarboven de hostie was aangebragt.

Eene tot dusver ongekende weelde onderscheidde de processie; zijden en gouden stoffen waren voor lang reeds te Lyon besteld, ten einde daarmede de rustplaatsen te versieren en de mispriesters te kleeden.

Te midden eener zoo hartstogtelijke bevolking, in eene stad waar de burgeroorlogen zoovele levendige herinneringen hadden achtergelaten, en wier overheden zich op de vervolging beroemden, konden deze openbaringen eener wreedaardige vreugde, deze ophitsingen tot de onverdraagzaamheid niet zonder gevolgen blijven 2).

1) Wij geven de Capitouls gaarne het getuigenis, dat men in hunne boven aangehaalde overweging geen enkel hatelijk of tergend woord voor de Protestanten vindt.

2) Men heeft beweerd, dat 't zamen vallen van dit feest met de doodstraf van Calas geen invloed gehad heeft op de gezindheid van 't volk ten aanzien van Calas, omdat zijne strafoefening den 10[den] Maart, twee maanden voor de processie, plaats had. Maar is het mogelijk om te gelooven, dat de hoop op een dubbel eeuwfeest, die ongewone toebereidselen een jaar te voren besteld, en eindelijk de bijzondere gunsten door den H. Stoel verleent, geen indruk zouden gemaakt hebben op dit vurig volk, dat zijne *verlossing* van de ketterij en de zegepraal zijner kerk met meer luister dan ooit zou vieren? Overigens bewijzen de feiten 't tegendeel.

Inderdaad werd 't jaar 1762 te Toulouse geheel ingenomen door drie processen ter zake der godsdienst, dat van den leeraar Rochette en der broeders Grénier, ter dood gebragt in Februarij, dat van Calas, geradbraakt den 10den Maart, en eindelijk dat van Sirven, die slechts door de vlugt aan den dood ontsnapte.

Jean Calas, zijne vrouw, zijn zoon, hun vriend Lavayssè en de dienstmaagd, alle vijf gebukt onder eene ontzettende beschuldiging, wachtten hun vonnis af in den tijd, toen 't Parlement Frans Rochette en de drie edellieden, die 't hadden gewaagd hem aan de ruiters der politie te ontrukken, liet ter dood brengen. Den 19den Februarij werd de laatste der predikanten-martelaars, nog slechts zes en twintig jaren oud, opgehangen, terwijl hem op de borst een geschrift was bevestigd, dat deze woorden inhield: *Predikant der beweerde Hervormde godsdienst.* Terwijl hij den ladder naar de galg beklom, zong hij het lied der Hugenootsche martelaars:

Dit is de dag, de roem der dagen,
  Dien onze God geheiligd heeft;
Laat ons verheugd, van zorg ontslagen,
  Hem roemen, die ons blijdschap geeft.
Och Heer! geef thans uw zegeningen;
  Och Heer! geef heil op dezen dag;
Och dat men op deez' eerstelingen
  Een rijken oogst van voorspoed zag!

(Ps. CXVIII : 12.)

De drie edellieden werden onthoofd. De jongste bedekte zich gedurende de strafoefening zijner broeders 't gelaat met beide handen; maar toen de beul tot hem kwam, en hem nog eens het leven aanbood als hij zich wilde bekeeren, antwoordde hij kalm: *Doe uw pligt*, en legde zijn hoofd op 't blok.

Die teregtstellingen, waarbij verscheidene Protestanten te gelijk omkwamen, waren dus niets ongehoords te Toulouse. Het is noodig zich zulks te herinneren, als men vijf beschuldigden zich ziet verdedigen tegen den argwaan der geheele stad, gebukt als zij gaan onder de hatelijkste aantijging, die van kindermoord, door dweepzucht ingegeven.

Geheel deze langdurige krijg tegen de ketterij heeft bij dit volk, inderdaad partijganger voor de overlevering en fier op zijn verleden, vijandige indrukken nagelaten, die door niets konden geschokt worden; ik heb het met bewijzen gestaafd, dat dit woord van een levensbeschrijver van Calas volkomen naauwkeurig is: „De groote meerderheid zijner medeburgers behield altijd tegen hem een vooroordeel, dat de tijd niet heeft uitgewischt."

Men moet 't erkennen, de geschiedenis van Toulouse biedt, van de ontzettende wreedheden gedurende den kruistogt tegen de Albigenzen tot aan den afschuwelijken moord van den generaal Ramel in 1815, menig voorbeeld aan voor de hoogte van vervoering en razernij, die de godsdienstige of staatkundige hartstogten kunnen bereiken bij een bewegelijk volk, vol verbeelding en gloed. Voltaire had slechts al te veel reden, om, met al de levendigheid van zijn stijl, te zeggen: „Het schijnt, dat er in Languedoc eene helsche furie huist, eertijds derwaarts gevoerd door de inkwisiteurs in 't gevolg van Simon van Montfort; en sints dien tijd schudt zij somtijds haar flambouw."

Haasten wij ons om het te zeggen, die flambouw is, ondanks de hardnekkigheid der volksvooroordeelen, uitgebluscht. Wij houden er ons van overtuigd, dat zij nooit weêr zal ontstoken worden; en het was slechts met smart, dat wij ongelukkige herinneringen moesten oprakelen. Maar 't kwam ons noodzakelijk voor aan te toonen, hoedanig in 1762 de volksgeest te Toulouse was, voordat wij tot 't verhaal van 't bloedig drama, waarin dat volk een groote rol heeft gespeeld, konden overgaan.

HOOFDSTUK I.

DE GEVANGENNEMING.

Het gebeurt somtijds, dat eene onvoorziene ramp hare slagtoffers, in een enkel oogenblik, uit de meest vreedzame rust in een lange aaneenschakeling van smart en gevaren doet vervallen. Later schijnt het zoo vreemd, als men zich, na zooveel rampen, herinnert 't gelukkige, geruste leven, de gewone en dagelijksche voorvallen, te midden van welke men getroffen werd. Men heeft eenige moeite om er zich van te overtuigen, dat oogenblikken zoo kalm, zoo zacht, tijden zoo hard en wreed onmiddellijk zijn voorafgegaan; het is droevig, het is bijna schrikwekkend te bedenken, dat op 't oogenblik, waarop ze ons overvielen, wij nog niet 't minste voorgevoel er van hadden.

Onder dezen onwillekeurigen indruk bevinden zich wie de geschiedenis van Calas en zijn huisgezin kennen, als zij opklimmen tot den noodlottigen dag van den 13den October 1762.

Deze dag, op welke al hunne ongelukken een aanvang namen, liep ten einde te midden der gewone handelsbezigheden. De winkel van fijne katoenen van Jean Calas werd gesloten op 't gewone uur, waarop 't huisgezin zich schaarde om den avonddisch. De groote straat des Filettiers (Vlaskoopersstraat), waar toen ter tijd in Toulouse de meeste handelsdrukte heerschte, was voortdurend nog zeer levendig door de beweging en 't gekout der kooplieden en hunner bedienden, die druk bezig waren alles voor den

nacht in orde te brengen, of in ongelijke groepen voor hunne huisdeur in de open lucht gezeten waren. Dien avond bevond zich een talrijke volksdrom voor den winkel van mejufvrouw Brandelac, eenige schreden van dien der Calas. Verscheidene getuigen gingen het huis voorbij, zonder er iets bijzonders op te merken, zonder eenig verdacht gerucht te hooren. Een hunner, in de avondkoelte wandelende, bevond zich daar ten half negen ure, vervolgens kwartier over negen, en hij getuigt, dat alles toen nog stil was. Het was eerst ten half tien ure of een weinig daarna, dat hij bij de Calas wanhoopskreeten hoorde. Deze zelfde kreeten werden door veertien personen, die in de naburige huizen bezig waren of buiten rust namen gehoord, en allen kwamen ten aanzien van 't noodlottig oogenblik overeen, maar niet zoo ten aanzien der woorden, die zij hadden kunnen onderscheiden. De meesten verklaren, dat men schreeuwde: *Ach! mijn God!* — en verschillen alleen in wat zij nog meer hoorden. Op dat geraas opende een dienstmaagd van mevrouw Calas, Jeanne Viguier, 't venster der eerste verdieping, wisselde eenige vragen met andere vrouwen, ging naar binnen, en kwam weldra weder aan de deur, terwijl zij schreeuwde: „Het is met hem gedaan! hij is dood!" of meer naauwkeurig en in de platte volkstaal: *Ah! moun Diou! l'an tuat!* (*Ach! mijn God! hij is gedood!*) Weinige oogenblikken daarna zag men een jongen man, die er vreemd was, met zekere vaart het huis uitloopen; hij droeg een grijs gewaad, een rood vest en broek, een driekanten hoed met goud omzoomd en een degen aan zijn zijde. Een ander jong man, wel bekend in de buurt, Pieter, de derde zoon van mijnheer Calas, ging ook herhaalde malen uit het huis, en kwam eerst terug met Gorsse den winkelknecht of kweekeling van den heelmeester Camoire, vervolgens met mijnheer Cazeing, koopman als

zijn vader en hun vertrouwdste vriend, eindelijk met een' regtsgeleerde, den heer Clausade.

De buren liepen van alle kanten toe. Vóór de komst van Gorsse trad een vriend der jonge Calas, Anton Delpech, de zoon van een Katholiek koopman, in den winkel; Markus Anton, de oudste der kinderen van Calas, lag daar levenloos uitgestrekt, zijn hoofd door balen ondersteund; zijn vader leunde op de toonbank, en was wanhopig. Sommige oogenblikken, zeide de dienstmaagd in haar getuigenis voor 't geregt, „liep hij of beter: stortte hij zich her- en derwaarts," en zijne moeder, „minder in tranen versmeltende," spande, over 't lijk gebogen, te vergeefs hare krachten in, om hem een hardsterking te doen opslikken, en maakte hem er zijne slapen mede nat. Delpech heeft verklaard, dat hij aanvankelijk dacht aan een duel. Hij dacht, dat Markus Anton, „die wel aan wapenoefeningen deed," met den een of den ander iets te doen had gehad. „Ik betastte hem, zegt hij, op de maag en andere ligchaamsdeelen, die ik koud vond maar zonder wonden." Gorsse, de kweekeling-heelmeester, kwam in dit oogenblik er bij en onderzocht 't ligchaam; „toen hij de hand op het hart gelegd had, vond hij het, zegt hij, koud in al zijn deelen en zonder klopping."

Deze getuigenissen, die bevestigen hetgeen de leden des huisgezins verklaarden, zijn gewigtig; vermits 't geheele lijk en 't hart zelfs ten half tien ure of eenige minuten daarna koud waren, konden de kreeten, die men pas op 't oogenblik gehoord had, niet die van den overledene geweest zijn; niemand is het onbekend, dat er eenigen tijd moet verloopen, eer dat een menschelijk ligchaam zijne warmte verliest.

Overigens verklaarde Gorsse, dat de overledene omgekomen was 't zij door ophanging, 't zij door verworging.

Toen de advokaat Clausade de vruchteloosheid der pogingen inzag om den jongen man in 't leven terug te roepen, raadde hij der familie, om er de politie kennis van te geven „om alzoo 's jongelings dood openlijk te laten bekrachtigen en vergunning te verkrijgen om hem te laten begraven." Lavaysse, de jonge man in 't grijze gewaad, die juist was teruggekomen, bood zich nogmaals tot 't verrigten dezer taak aan en ging met Clausade mijnheer Monier, assessor der Capitouls benevens hun griffier Savanier opzoeken. Toen zij terugkwamen, verdrong zich eene opgewonden menigte volks, rondom het huis; veertig soldaten van de wacht bewaakten de deur, en een der Capitouls, David de Beaudrigue, was er reeds. De assessor en de griffier werden herkend en men liet hen binnentreden; maar Lavaysse, die hen volgde, werd door de soldaten teruggestooten; te vergeefs drong hij er op aan binnen gelaten te worden, met te zeggen, dat hij de vriend des huizes was en dat hij er van daan kwam. Toen riep hij uit, dat hij er dienzelfden avond 't avondeten had gebruikt. Op dit woord begreep men, dat het noodzakelijk kon zijn hem te hooren of zelfs zich van hem te verzekeren. Hij trad binnen en van dit oogenblik was zijn lot aan dat der Calas verbonden; hij deelde gedurende vier jaren hunne angsten, hunne vernederingen en hunne gevaren.

David de Beaudrigue was uit zijn eersten slaap opgewekt. Op 't eerste woord, dat van personen uit de wijk, die hem van de zaak kwamen kennis geven, snelde hij toe met de wacht, en liet tevens een geneesheer en twee heelmeesters ontbieden. Hij begon met Pieter Calas die, in afwachting der politie, bij 't lijk was gebleven, terwijl zijne ouders naar hunne kamer op de bovenverdieping waren gegaan, te laten in hechtenis nemen.

Inmiddels waren er onder de menigte, die zich voor de

deuren verdrong, allerlei ontzettende uitleggingen en toelichtingen in omloop van dit akelig raadsel: verwarde kreeten, gehoord in de geheele buurt, aangaande het ontzielde ligchaam van een jong mensch van acht en twintig jaren, gevonden te midden der zijnen. Deze uitleggingen en inlichtingen werden, verre van liefderijk te zijn, geboren uit en gekenmerkt door al de hitte van den godsdiensthaat, in dien tijd in 't Zuiden nog zoo levendig, en meer dan ergens elders te Toulouse. De Calas waren Protestanten, en als zoodanig zeer goed bekend; een dood, zoo onverwacht, eene gebeurtenis, zoo vreemd, in 't midden van hen voorgevallen, moest wel den schijn van misdaad aannemen bij wie een Protestant beschouwden als tot alles bekwaam; men aarzelde niet te gelooven, te zeggen, dat zij hun' zoon hadden vermoord. Maar waarom? Welke beweegreden op te geven voor dezen ontzettenden moord, bedreven door een broeder, een vader, en eene moeder? De dweepzucht ging hare beweegredenen niet ver zoeken; zij vond ze in haar zelve: die Hugenoten, schreeuwde men, hebben hun' zoon gedood om hem te beletten Katholiek te worden. Deze afschuwelijke beschuldiging werd uit 't midden der menigte opgeworpen. Men heeft nooit kunnen te weten komen, door wie of op welke gronden. Zij werd gretig aangenomen en herhaald van mond tot mond, terwijl zij al meer en meer in zekerheid toenam. Niemand nam haar met meer ijver en meer geheel aan dan de Capitoul David. Deze kreet, wier oorsprong men niet eens kan aangeven, scheen hem de stem der waarheid. Deze verdenking was voor hem een lichtstraal 1).

1) Indien David de wetten, met wier toepassing hij belast was, beter gekend had, zou hij zich zeker herinnerd hebben, den volgenden tekst, die door groote naauwkeurigheid en ware wijsheid zich kenmerkt, en die hem gedragingen voorschreef, geheel tegenovergesteld aan

- David verzuimde den toestand der plaats te beschrijven, en nam zelfs niet de moeite dien te onderzoeken, in plaats van te laten doorzoeken die plaatsen van 't huis, waar zich moordenaars zouden hebben kunnen verbergen, zooals b. v. de lange gang, die van de straat naar 't pleintje loopt 1); hij vergat na te gaan of zij, die hij beschuldigde een jongen man in de kracht zijner jaren te hebben verworgd, ook wanorde in hunne kleeding toonden, en of er ook kenteekenen van eene worsteling bij hen waren op te merken; hij verzuimde er zich van te verzekeren, of men in de kamer van den ondersteldeu martelaar Katholieke boeken of godsdienstige voorwerpen zou vinden; hij bewaarde zelfs niet de papieren, gevonden in de zakken der kleederen, en van welke men later verklaarde, dat het zedelooze verzen en liederen waren geweest. In één woord, zonder één enkele der formaliteiten, welke de wet eischte, in acht te nemen, klom David naar boven, trad in de kamer van den heer Calas en zijne echtgenoot, beval hun hem te volgen naar 't stadhuis, liet 't ligchaam van Markus Anton en zijn gewaad, dat men op de toonbank zamengevouwen had gevonden, op een berrie dragen; en nam, tegelijk met de Calas, al de lieden die hij in huis vond, hun dienstmaagd, den jongen Lavaysse en Cazeing, hun vriend, die eerst bij hen was gekomen, toen hij van 't noodlottig voorval had gehoord, in hechtenis. Een der verdedigers van de familie Calas toonde later 't onherstelbaar ongelijk aan, dat hun door deze zoo overhaaste gevangenneming

wat hij heeft verrigt: »Naar de ijdele volksstemmen moet niet geluisterd worden: men moet hunne stemmen geen geloof schenken, noch wanneer zij een' misdadiger willen vrijspreken, noch wanneer zij de veroordeeling van een' onschuldige vragen."

1) De gang liep uit op een klein plein of hof, van welken hij door een lage poort was gescheiden.

werd aangedaan. Het is mogelijk, laat ons juister zeggen, het is waarschijnlijk, dat een oplettend onderzoek der plaatsen in 't huis onmiddellijk zou hebben bewezen, dat hier zelfmoord had plaats gehad. De klaarblijkelijkste bewijzen zijn dus, zonder dat zulks op andere wijze hersteld kon worden, verloren gegaan. Voor 't overige was de gevangenneming onwettig. Zij kon zonder bevelschrift niet plaats grijpen dan in geval *men iemand op heeter daad betrapte*, of van *openbare kreeten van verontwaardiging.* Het woord *openbare* beteekende geenszins de meening van den eerste den beste die aan komt loopen over de oorzaken van een sterfgeval, maar het geval, als men op de straat iemand, die de vlugt neemt, achterna schreeuwt. Niets dergelijks had hier plaats.

Wel verre van 't lot, dat hen wachtte, te vermoeden, meenden de ouders van den overledene, geheel door hunne smart overmand, dat zij naar 't stadhuis gevoerd werden, om daar rekenschap af te leggen van de omstandigheden van een zelfmoord. Pieter Calas nam de voorzorg een aangestoken kaars in den gang te zetten, opdat zij licht zouden vinden, als zij terugkwamen om naar bed te gaan; maar David liet, terwijl hij over hunne onnoozelheid glimlachte, de kaars uitdoen, en zeide hun dat *zij niet zoo spoedig zouden terugkeeren.* Zij zijn er nimmer teruggekeerd. Dat was 't, wat hij wilde zeggen.

Als beschuldigd van den moord van' hun zoon, van hun' broeder, nam hij hen in hechtenis, terwijl hij, zonder eenig bewijs, de dienstmaagd, Lavaysse en Cazeing van dezelfde schandelijke misdaad verdacht hield. Ten aanzien van Cazeing is er zelfs in 't slordige proces-verbaal van den Capitoul eene karakteristieke trek: „*Wij hebben naar 't stadhuis laten vervoeren de heeren Calas, vader en zoon, jufvrouw Calas, de moeder, de dienstmaagd van*

gezegde Calas, de heer Lavaijse en een soort van abt, die zich in 't huis bevonden." Het is Cazeing, dien hij als een *soort van abt* aanduidt. Waarom? Cazeing was een fabrikant van gazen kanten, die verscheidene honderde werklieden en werksters in zijn dienst had; hij was volstrekt geen onbekende. Men heeft later beweerd, dat David zelf hem wel kende, maar hem wilde laten doorgaan voor een bedienaar van 't heilig Evangelie, aanstoker of bedrijver van den moord, en dit denkbeeld zou overeenkomen met wat de opgewonden Katholieken van Toulouse toen ter tijd ter zake van de Protestantsche herders dachten en uitspraken. Het komt ons echter vrij waarschijnlijk voor, dat David, zoowel hier als in vele andere gevallen, eer schuldig staat aan eene onzinnige overhaasting dan aan kwade trouw. Het mogt wel vergedreven geweldaadigheid en ligtzinnigheid heeten, een man als beschuldigd van een zoo verschrikkelijken moord door de straten te sleepen, zonder hem zelfs naar zijn' naam te hebben gevraagd, en dan vervolgens in eene wettelijke akte een fabrikant aan te duiden met dezen bijzonderen bijnaam, *een soort van abt.* Te vergeefs vermaande hem de Capitoul Lisle Bribes, een van Davids ambtgenooten, die middelerwijl was gekomen, meer bedaard te zijn en met minder ongeduldige strengheid te werk te gaan: *Ik neem alles op mij*, antwoordde hij. *Het geldt hier*, zeide hij ieder oogenblik, *de zaak der godsdienst.* Het is blijkbaar, dat eene hartstogtelijke en uit haat voortspruitende ligtgeloovigheid hem verblindde.

De sombere stoet, gevormd door de overheidspersonen en de beschuldigden, omringd van veertig soldaten van de wacht, en voorafgegaan door 't lijk, dat men op eene berrie droeg, trok dwars de straten door om zich naar 't stadhuis te begeven.

Men zal gevoelen, hoe snel door eene gevangenneming, die met zooveel openbaarheid had plaats gehad, onder eene reeds vijandig-gezinde bevolking, 't gerucht van den moord, die aan de Calas werd geweten, verbreid werd. Men geloofde ze niet schuldig, maar overtuigd.

Wij zullen later (Hoofdstuk VII) de geregtelijke verklaring van eene vrouw, Barthelemye Arnaud, aanhalen, die ons een denkbeeld geeft van de gesprekken, onder de menigte bij 't voorbijtrekken van dezen somberen stoet gehouden; zij bewijst, hoe grooten indruk dit schouwspel op de gemoederen maakte.

Men legde 't lijk op 't Capitool neder, in de kamer der pijniging, dat is te zeggen van de pijnbank. De beschuldigden werden opgesloten en afzonderlijk ondervraagd. Calas en zijn zoon werden in hokken zonder vensters gezet 1), de beide vrouwen in minder donkere gevangenissen; men zond Lavaysse naar 't kwartier van den vaandrig van de wacht, Poisson genaamd.

Het was toen eerst, en op 't stadhuis, dat David zijn vreemd proces-verbaal opmaakte, terwijl de wet, die zoo duidelijk mogelijk sprak, en 't eenvoudig gezond verstand hem gelastten, het op de plaats zelve en zonder haar te verlaten, te vervaardigen. Dáár was het ook, dat 't proces-verbaal van den geneesheer Latour, en van de heelmeesters Peyronnet en Lamarque, die, na in de handen van David den eed te hebben afgelegd, het ligchaam van Markus-Anton

1) Dáár bestonden nog, 30 jaren geleden (schreef de heer du Mège, in 1846) eene afschuwelijke gevangenis, en de hokken, die men zoo teregt de hel had genoemd. Dáár is 't, dat de Capitoul Mandinelli, de landregter Portal, de vermaarde advokaat Teronde en eene menigte andere personen, die teregt of te onregt in de zamenzweering van 1562 betrokken waren, 't uur der doodstraf afwachtten. Dáár was 't ook, dat, in de laatste eeuw, Jean Calas werd opgesloten, beschuldigd van zijn' zoon te hebben vermoord.

onderzochten, werd opgesteld. Volgens hun getuigschrift, dat openbaar is gemaakt, was 't lijk „nog een weinig warm, zonder eenige wond, maar met een loodkleurig teekēn aan den hals, in omvang ongeveer een halve duim, in den vorm van een cirkel, die zich van achteren in de haren verloor, verdeeld in twee takken aan elken kant van den hals.... 't geen ons heeft doen oordeelen, dat hij nog levend is opgehangen door zich-zelven of door anderen."

David liet zelfs geen wachters op de plaats achter, en dacht er niet aan de werktuigen, door middel van welke Markus-Anton omgekomen was, in beslag te nemen.

Men kan niet ontkennen, dat de beschuldigden, zoo zij onschuldig waren, in handen vielen van een' weinig verlichten overheidspersoon, want David was meer dan een officier van politie, belast met hunne gevangenneming: hij was een hunner regters.

HOOFDSTUK II.

DAVID DE BEAUDRIGUE EN 'T CAPITULAAT.

Het komt ons noodzakelijk voor, vóór alles, dezen persoon en 't gezag, dat hij te Toulouse uitoefende, te doen kennen.

Frans Raymond David de Beaudrigue was geen booswicht, hoe wel men hem dus op vele schouwburgen, in Frankrijk, in Holland, en in Duitschland heeft voorgesteld. Hij was een man van een driftig gestel, zeer werkzaam, die wezenlijk talent bezat, gelijk Court de Gebelin 't uitdrukt, „ter uitoefening der gewone politie, die slechts gezag eischt," zeer bekwaam om, met onwederstaanbare snelheid en juistheid, de geheime speelhuizen op heeter daad te betrappen. Doch juist die hoedanigheden en de onstuimigheid van zijn karakter „die hem zonder dat hij er over nadacht, in de meest valsche omstandigheden bragt," maakten hem ongeschikt voor 't vervullen van de kalme pligten der ongevoelige geregtigheid. Hij was een dier gevaarlijke mannen, die eene bekwame politie zich weet ten nutte te maken door ze te beheerschen, maar wien de toegang tot 't heiligdom der wetten streng moest verboden zijn. Ongelukkig vormde zulks in dien tijd geen tweeërlei onderscheiden gebied, en het onbepaalde van den omvang zijner werkzaamheden verschafte den onstuimigen Capitoul tallooze gelegenheden, er de grenzen van te overschrijden. Opgeblazen door de meening, die hij van zijne eigene belang-

rijkheid zich vormde, was hij gedurig op 't punt zich kwellingen op den hals te halen, die hij had kunnen ontwijken, als hij zich op zijne plaats had gehouden. Als een bijzonder voorbeeld daarvan diene 't volgende. Hij vond 't verkeerd, dat de aanplakbiljetten van den schouwburg geen melding maakten van de Capitouls, en liet, onder de gebruikelijke magtiging, deze woorden voegen: *En met toestemming van mijne heeren de Capitouls.* Daarover volgde nu een beklag van hen, wier namen tot nu toe alleen aan 't hoofd der aanplakbiljetten te Toulouse hadden geschitterd; botsing der magten; aanklagte bij den minister-secretaris van staat; en alles eindigde met een' brief van dezen laatste, in welken hij den eerzuchtigen David berispt, en aan de verwatene nieuwigheid, die hij zich veroorloofd had, een einde maakt.

Een ander treurig voorval, dat gunstig voor hem afliep, hoewel hij klaarblijkelijk ongelijk had, ging de verschrikkelijke geschiedenis der Calas korten tijd vooraf. La Beaumelle, wien David overvallen en in hechtenis genomen had in een huis, waar gespeeld werd (bij de markiezin de Fontenelles) verdedigde zich met scherpe tegenwerpingen. David werd er door beleedigd, en wreekte zich door hem een onvergeeflijken hoon aan te doen. Hij liet zijn tegenstander op klaarlichten dag op straat ontwapenen, als zijnde van geen adel en dus het regt niet hebbende den degen te dragen. La Beaunelle bewees, dat hij brieven van adeldom ontvangen had in Denemarken, waar hij eenige jaren had gewoond. In allen geval miste de lompe handelwijze van den Capitoul in dezen tijd, toen eene menigte burgers den degen droegen, zonder dat zij zelfs eenige reden daarvoor konden bijbrengen, zoowel grond als vorm.

Ik heb met opzet deze beide feiten aangehaald, omdat zij geheel vreemd zijn aan de zaak der Calas, en den

verbitterdste hunner vijanden doen kennen, zonder in het minst over hun regtsgeding vooraf een oordeel te spreken.

Wij hebben overigens, ten einde David te leeren kennen, twee soorten van getuigenissen, beide niet tegen te spreken: zijne eigene brieven aan den graaf van Saint-Florintin 1), die wij naar de oorspronkelijke op de keizerlijke Archiven hebben afgeschreven, benevens die, welke de minister hem schreef. De eerste ontdekken hem aan ons als een man vol blinden ijver voor de dienst van den staat, niet zonder eene levendige begeerte om er voor beloond te worden, 't welk hij dan ook onophoudelijk vraagt. Zijne Katholieke dweepzucht kenmerkt den ondergeschikten ambtenaar, in wiens oogen ongehoorzaam zijn aan den koning of aan de Capitouls, niet gelooven aan den Paus of lasteren tegen God, voor een en dezelfde zonde geldt: de onvergeeflijke zonde van oproer. Een Protestant is voor hem een vijand van den Staat, van de Kerk, van God zelf, en bij gevolg is een Protestant tot alle misdaden in staat.

Zijne verwaandheid, zijne algeheele voldaanheid over zich zelf, stralen door in een' brief, in welken hij rekenschap geeft van de inhechtenisneming, die wij volgens hem zullen mededeelen. Hij vergenoegt er zich niet mede een bewijs van ijver te geven: „Ik zet dit regtsgeding met kracht door, en ik verlies geen oogenblik om er al die gevolgen aan te geven, welke een zaak van zoodanigen aard eischt." Hij beroemt er zich op, tot nu toe zijne bediening goed te hebben vervuld, „hoewel het hoofd van

1) Lodewijk Phelippeaux, graaf van Saint-Florentin, geboren in 1705, gestorven in 1777, was gedurende 52 jaren minister. Zijne liederlijkheden, zijne vleijereijen, zijn trouweloos en wreed gedrag ten aanzien der Protestanten, die hij niet ophield te vervolgen, zijn de eenige karakteristieke trekken van dezen minister van Lodewijk XV, meer in waarheid koning dan deze zelf, en die Frankrijk gedurende een halve eeuw met een bijna volstrekte magt bestuurde.

de vergadering afwezig is en ik hem alzoo vertegenwoordig; desniettemin heeft mijne ervaring mij niet doen aarzelen zoo te werk te gaan, als ik tot nu toe heb gedaan." Wij hooren hem in diezelfde briefwisseling zich beklagen bij den minister, dat zijne ambtgenooten *zijn ijver niet ondersteunen.* — Men heeft, als men hem hoort belooven, *zijn ijver en zijne oplettendheid te zullen verdubbelen, ten einde goede orde te handhaven.* Men weet wat hij daaronder verstaat.

Wat de brieven van den minister betreft, deze zijn misschien nog meer kenmerkend. Hij schrijft, den 25sten October 1764, aan den intendant van Languedoc, mijnheer de Saint-Priest:

„Sints geruimen tijd heb ik opgemerkt, dat het te ondernemende karakter van dezen Capitoul er hem toe brengt zich, ten nadeele zijner ambtsbroeders, van al 't gezag te willen meester maken. Ik zal hem schrijven om hem mijn misnoegen daarover kenbaar te maken."

Het betreft hier niet de Calas, maar eene derde zaak, in welke David de gebreken van zijn karakter openbaarde. Het zal voldoende zijn van eene vierde zaak, die tevens de laatste was, gewag te maken: hij werd afgezet ter oorzake van een feit, dat nog in al de Katholieke landen tot vele moeijelijkheden aanleiding geeft: de begrafenis geweigerd aan Protestanten.

Wij willen liever geen geloof slaan aan een gedenkschrift in handschrift, dat wij in bezit hebben, en volgens 't welk David schuldig zou zijn geweest aan geldafpersing. Dit stuk is van la Beaumelle; wij zullen er slechts gebruik van maken met de gedachte, dat het van een' vijand komt, en aldus ter oorzake van persoonlijke verbittering verdacht kan zijn.

Zie hier, in alle geval, een voorbeeld, zoo al niet van

zijn kwade trouw, ten minste van de dwingelandij, die hij uitoefende.

De beide jufvrouwen Calas, hun broeder Lodewijk, en eenige hunner vrienden, al waren ze weinig in getal, beraadslaagden te zamen over wat men ter verdediging der gevangenen zou kunnen beproeven. Zij hadden reden om het er voor te houden, dat David, ten einde de onregelmatigheid van deze of gene wettelijke handeling, die eerst verzuimd, en waarin naderhand eerst voorzien was, te bedekken, er de dagteekening van vervroegd had, en misschien zelfs wel een belangrijk woord er bijgevoegd. Zij lieteu door hun pleitbezorger een rekwest indienen, dat de klagt over verkeerde beschrijving ten inhoud had. Deze stap, die ons overigens door de stukken geenszins geregtvaardigd voorkomt, verbitterde den Capitoul hevig; en door zijn invloed bragt hij het zoover, dat de pleitbezorger Duroux, als strafbaar wegens 't opmaken van een geregtelijk stuk tegen hem, werd veroordeeld, om hem plegtig verschooning te vragen, en daarenboven tot eene schorsing voor drie maanden. Deze wraakneming ontzette de regtsgeleerden zoodanig, dat wij de familie Calas, in den loop van 't regtsgeding, te vergeefs zullen zien zoeken naar een pleitbezorger, die voor haar zou willen handelen.

Er blijft ons nog overig den aard der uitgestrekte magt, die David te Toulouse uitoefende, te verklaren.

Terwijl de stedelijke raadsheeren overal elders den titel van Schepenen droegen, noemde Toulouse, dat er zich op beroemde de romeinsche overleveringen te bewaren, de zijnen Capitouls 1), en zijn stadhuis voert nog heden den

1) Een der voornaamste handelende personen in 't bloedig drama der Calas, de meest ijverende medepligtige van David, Karel Lagane, de prokureur des Konings, heeft (voordat hij zelf Capitoul werd) in een geschrift bewezen, dat de wettige en oude titel der Capitouls was die

wijdschen titel van Capitool. In de legende van den beschermheilige der stad, de heilige Serninus of Saturninus, werd gezegd, dat hij op 't Capitool van Toulouse door de romeinsche overheden gevonnisd was; en men stond er op dien naam, die te gelijk het heidensche Rome en de Katholieke legende in de gedachtenis bewaarde, te behouden. De Capitouls waren niet alleen belast met het stedelijk beheer en de politie, zij oefenden „hoog en laag regt in de stad en haar grondgebied." Bewijsstukken uit zeer verschillende tijdperken, gelijk de woorden van Coras, in de XVI[de] eeuw, die zich hevig tegen hen uitlaat, en 't geschrift van Karel Lagane in de XVIII[de], kenschetsen 't misbruik van magt, en de weinige bekwaamheid in regtszaken van deze vreemdsoortige overheidspersonen.

De officiëele titels, die zij zich toekenden, waren de navolgende: „Capitouls, Gouverneurs der stad Toulouse, hoofden der edelen, regters der burgelijke en lijfstraffelijke zaken, hoofden der politie belast met 't toezigt op de wegen, in gezegde stad en haar grondgebied."

De Capitouls waren acht in getal, en dit ligchaam noemde zich het *Consistorie* (de Raad); een hunner was *Hoofd van het Consistorie.* In 1761 vervulde de advokaat Jan Pieter Bertrand Faget, dien wij David in zijn buiten-

van *Consules Tolosae*, en dat men hen *Capitulares* noemde, omdat zij een *Kapittel*, Capitulum vormden. In de romaansche platte volkstaal werden zij genoemd *Senhors de Capitols*, dat is: Mijneheeren van 't kapittel. Die uitdrukking *Capitols*, die algemeen werd aangenomen en slecht vertaald, gaf aanleiding tot de verandering van *Capitulum* (Kapittel) in *Capitolium.* Dit laatste woord staat nog boven 't geveldak van 't stadhuis gegrift.

In dit zelfde geschrift beschuldigde Lagane zijne toekomstige ambtgenooten van een belagchelijke trots: zoo men hem wil gelooven, beschouwden zij 't overheidsambt, waarmede zij bekleed waren, „als 't uitnemendste van Europa."

sporigen ijver zullen zien ondersteunen, deze waardigheid. Er waren gewoonlijk twee of drie Capitouls-titulair, d. i. die hunne ambten hadden gekocht. De stad betaalde hun 1200 livres voor de jaarlijksche interest van hun geld. Overigens was 't ambt van Capitoul tijdelijk en verkiesbaar.

David was Capitoul-*titulair*; hij had zelfs in 1752 eene besluit van den Raad verkregen, waarbij hij gemagtigd werd, bij afwezigheid zijner ambtgenooten, de werkzaamheden van 't Capitulaat waar te nemen. Volgens 't onuitgegeven Gedenkschrift van le Beaumelle verwekte deze ordonnantie groote jaloerschheid, en werd zij noch bij den Drossaaard noch bij 't Parlement geregistreerd.

Men begrijpt, dat dit voorregt en zijne onafzetbaarheid zijn gewigt en zijn trots belangrijk deden toenemen, en hem 't middel aan de hand gaven, om in de straten van Toulouse als heer en meester te spreken en te handelen.

Ten einde eene inrigting, die, gelijk men ziet, niet slechts stedelijk was, te leeren kennen, schiet ons niets meer over dan melding te maken van de *assessoren* der Capitouls, ambtgenooten die zij zich zelven als officieren van justitie en politie toevoegden, maar die zij altijd konden afzetten, en die zij geheel van zich afhankelijk hielden. Een hunner, mijnheer Monyer, zullen wij in de ongenade zijner ambtgenooten of liever zijner meesters zien vallen, omdat hij aan de Calas zijn medelijden had betuigd, en zijns ondanks zullen wij er hem van zien afzien om deel aan 't regtsgeding te nemen.

Het Capitool van Toulouse bezit nog zijne jaarboeken, ontzaggelijke boekdeelen van perkament, in welke ieder consistorie, voordat het zijne bediening nederlegde, rekening en verantwoording deed van zijn beheer. Het is een bijzonder opmerkelijk feit, dat er in 't verslag van 1762

geen de minste melding van de doodstraf van Jean Calas wordt gemaakt, en dat het jaar 1761, in 't welk de Capitouls hem met zijne familie lieten in hechtenis nemen, en in de instructie der zaak door onbekendheid met de wetten, door overhaasting en partijdigheid eene menigte fouten begaan werden, dat dit jaar 1761 in 't boekdeel, dat 't verslag er van moest bevatten, onbeschreven is gebleven. De perkamenten-bladen, die dit treurig verhaal moesten bevatten, zijn aanwezig, maar zijn stom gebleven, en hun stilzwijgen vereenigt zich met de stem der geschiedenis ter beschuldiging van deze onbekwame en hatelijke regtbank. Die onbillijke regters schijnen alzoo hun eigen stem bij die hunner tegenstanders en die van de nakomelingschap te voegen ter veroordeeling van zichzelven.

Van zoodanig gehalte was de regtbank, wier ziel David was, en die nu over 't leven en de eer der vijf gevangenen van 't stadhuis zou uitspraak doen. Voordat wij tot 't verhaal van den loop van 't regtsgeding, dat tegen hen werd ingesteld, overgaan, is 't noodig henzelven nader te leeren kennen.

HOOFDSTUK III.

DE FAMILIE CALAS.

In den morgen van den 14den October vergaderde meester Faget de Capitouls, en maakte in de vergadering de naamlijst der gevangenen op. Jean Calas, zijn echtgenoot en zijn zoon Pieter, de jonge Lavaysse en zelfs de dienstmaagd, hoewel zij Katholiek was, werden beschuldigd Markus Anton uit Protestantsche geestdrijverij verworgd te hebben, en wel om door dien moord zijne bekeering tot 't Katholicisme te voorkomen. Cazeing werd teruggezonden.

Er bestaat altijd een sterk vermoeden tegen eene dergelijke verfoeijelijke aantijging, als men kan bewijzen, dat de aangeklaagde een verleden achter zich heeft, dat hem geen verwijt kan berokkenen, dat zijne zeden zuiver zijn en zijn omgang aangenaam. Maar dit bewijs wordt nog vrij wat sterker, als het verscheidene gevangenen tegelijk betreft. Het is zonder twijfel niet onmogelijk, dat men een booswicht ontdekt in een' man die zich een onverdiende achting had verworven. Maar dat is ongeloofelijk ten aanzien van vijf personen te gelijk, vooral, wanneer zij verschillen in leeftijd en maatschappelijken toestand, wanneer twee hunner van andere afkomst zijn, wanneer eene andere tot eene wedijverende Kerk behoort, en wanneer allen te zamen ten aanzien van hun vroeger leven niet kunnen worden aangevallen. Wij zullen aantoonen, dat men zich uitgeput heeft in pogingen om misdaden, door hen begaan, uit te vinden, of hen ten minste schuldige bedreigingen

toe te dichten, zonder dat men ooit den minsten grond voor die lasteringen heeft kunnen opgeven. Hun gedrag en hun karakter zijn in alles zonder vlek gebleven.

In 1698 te La Cabarède, nabij Castres geboren, waren er veertig jaren verloopen sints Jean Calas zich te Toulouse als koopman in fijne katoenen had gevestigd. Hij was een dier eenvoudige, werkzame en regtschapen mannen, die zich langzamerhand een vermogen weten te verschaffen, dat wel beperkt is, maar op onberispelijke wijze is verkregen, en wier godsdienstzin, opregtheid en deugd zonder uiterlijk praalvertoon de eer uitmaakten der oude Protestantsche burgerhuisgezinnnen. Zoo hij zich later, tegenover de beproeving, ten dage van 't matelaarschap in staat bevond, om zijn wreed lot kalm te dragen, kwam dat hieruit voort, dat zijn kloeke vroomheid en zijn onverwrikbaar gevoel van pligt hem op alles hadden voorbereid.

Zoo ernstig zijn karakter was, zoo zacht was het tevens. Een jongeling, die bij hem was opgevoed, getuigde later, dat hij hem in vier jaren, geen enkele maal toornig had gezien 1).

De advocaat Sudre vroeg, in zijn eerste geschrift, magtiging om te bewijzen, dat weinige uren voor den dood van Markus Anton, des avonds ten zes ure, een jufvrouw in den winkel was gekomen om een zekere stof te koopen en dat Calas de vader toen dienzelfden Markus Anton,

1) „Ik betuig voor God, dat ik gedurende vier jaren te Toulouse heb gewoond bij den heer en de vrouwe Calas, dat ik nooit een huisgezin heb gezien, dat naauwer was verbonden, noch een teederder vader, en dat hij in 't tijdverloop van vier jaren zich geene enkele maal toornig heeft gemaakt; dat zoo er eenig gevoel van eer in mij is, eenige regtschapenheid en gematigheid, ik dat verschuldigd ben aan de opvoeding, die ik bij hem heb ontvangen. Te Gènève, 6 Julij 1762

Geteekend J. Calvet.

terwijl hij hem zeer zachtzinnig toesprak, naar de bovenverdieping gezonden had om een stuk van de stof, naar welke gevraagd werd, te zoeken. De jufvrouw werd niet ondervraagd, en de heer Sudre werd niet toegelaten om 't feit te bewijzen.

Als men de verhooren van Jean Calas en de verklaringen van wie als getuigen tegen hem over werden gesteld aandachtig naleest, wordt men versterkt in de overtuiging, dát hij zonder juist te schitteren, een' krachtigen geest bezat, dat zijn gemoed hoewel hij zich niet veel uitte eerlijk en opregt was. Het gedrag en de aanmatigingen van twee zijner zonen, Markus Anton en Lodewijk bezorgden hem vaak veel bekommering. Somtijds is zijne verhouding tegenover hen zeer moeijelijk; doch altijd toont hij zich zacht en vaderlijk gezind, alleen onverwrikbaar in zijn besluit om alleen meester van zijne zaken te blijven, waar 't onderhoud en de eer van zijn huisgezin zoo naauw aan verbonden waren. Men ziet hem dus zich ook onveranderlijk verzetten, 't zij tegen de overdrevene verteringen, 't zij tegen de handelsondernemingen, in welke deze jongelieden zich onvoorzigtig wilden storten. Eergevoel en vastheid, maar zonder eenige ruwheid, ziedaar in twee woorden 't karakter van Calas.

't Is verder noodig op te merken, dat deze vader, die beschuldigd werd uit dweepzucht zijn' eigen zoon te hebben verworgd, integendeel in zijne betrekkingen met de Katholieken zoo toegevend en zoo verdraagzaam was, als toen wel zeldzaam mogt worden genoemd. Ten dezen aanzien heeft men een overvloed van bewijzen; hij stond in dit opzigt zoo goed bekend, dat in 1735 een Katholiek, met name Bonafous, regter van Ferrières en van Esperausses, die zijne beide dochters in 't klooster der nonnen van Onze-Lieve-Vrouw te Toulouse wilde plaatsen,

ze aan Calas toevertrouwde, bij wien zij in den aanvang logeerden. Later werd de oudste door gedurige ongesteldheden verpligt 't klooster te verlaten. 't Was nogmaals bij de echtgenooten Calas, dat zij bij verscheidene gelegenheden vele maanden doorbragt. Toen zij later de vrouw was geworden van J. Boulade, maire van Castelnau-de-Brassac, legde zij, alsmede hare zuster, van dit een en ander getuigenis af in twee authentieke certifikaten, en mevrouw Boulade verklaarde in deze, dat „zij, terwijl zij bij den heer en vrouwe Calas woonde, steeds hare godsdienstpligten als Katholiek er heeft vervuld, en er 't Paaschfeest heeft gevierd in 't jaar 1757; dat gezegde Calas haar naar al de kerken door vertrouwde personen liet begeleiden."

Wij zullen dezelfde gematigdheid terugvinden in zijn gedrag jegens Lodewijk, zijn' zoon die Katholiek was geworden, en meer nog in zijne houding tegenover de dienstmaagd, die Lodewijk in zijn' overgang, zoo pijnlijk voor zijne ouders, behulpzaam was geweest.

't Zal geen verwondering baren, dat Calas door zulk een gedrag den eerbied en zelfs de genegenheid der verstandige Katholieken zich had verworven. Zoo stond hij dan niet alleen met zijne geloofsgenooten in vriendschapsbetrekking. De familiepapieren, de getuigenissen, die 't regtsgeding oplevert, wijzen ons aan, dat hij met lieden van beide godsdiensten, en somtijds zelfs met priesters, gemeenzaam verkeerde.

Onder de Protestanten was de koopman van Toulouse nog meer gezien, en hoewel hij slechts een zeer beperkt vermogen had, zien we hem, op de kasteelen van Languedoc, toegelaten tot de tafel der groote heeren, onder welke sommigen hem als vriend behandelden, en van wie verscheidenen zijne verwanten waren door zijn huwelijk.

Hij was in 1731 te Parijs gehuwd met eene vrouw, die hem vooruit was in geestesontwikkeling, en die hem waardig was door hare zielskracht en de verhevenheid van haar karakter. Anna Rosa Cabibel was van geboorte eene Engelsche, doch van een Fransch geslacht. Zij behoorde tot een dier Hugenootsche families die door Lodewijk XIV, nadat hij ze eerst ten gronde had geholpen, genoodzaakt waren in ballingschap te gaan. Hare grootmoeder was eene La Garde Montesquieu. De markies van Montesquieu, benevens de Polastron-Lahillère, waren hare volle neven, en zij was aan eenige andere adellijke families van Languedoc, en aan verscheidene hooge officieren, ridders van den heiligen Lodewijk, verwant. Hare vrienden gedachten hier aan, toen men 't publiek en de regering ter harer gunste moest stemmen, toen zij in den kerker dubbel rouw droeg over haren zoon, den zelfmoordenaar, over haren echtgenoot, geregtelijk ter dood gebragt, terwijl zij zelve, even als een andere harer zoons, nog gebukt ging onder den last eener even onteerende als ontzettende beschuldiging. Maar in haren winkel in de straat des Filatiers, dacht zij weinig aan hare voorouders, en had zij al den moed dier edelen van vroegeren tijd behouden, terwijl zij in hunne ijdelhied niet deelde. Toen Voltaire haar leerde kennen, boezemde zij hem verwondering en eerbied in, door hare kalmte en geestkracht, door de waardigheid van haar karakter, en door een scherpte van vernuft, die door niets verzwakt was. Twee jaren na de in eere herstelling van Jean Calas schreef Voltaire nog aan den advokaat Elie de Beaumont ter zake van Sirven: „Ik verwittig u, dat gij bij dezen ongelukkigen huisvader welligt niet die tegenwoordigheid van geest, die kracht, die vindingrijkheid zult aantreffen, die men zoozeer bewondert in vrouwe Calas."

Voor de regters zijn hare antwoorden en hare verhooren

tegenover de getuigen nog merkwaardiger dan die van haren echtgenoot, omdat zij met meer scherpzinnigheid en tegenwoordigheid van geest de strikken ontdekt die men haar spant, met meer kracht haar stem verheft tegen de getuinissen, die of valsch zijn, of van een kwade gezindheid de blijken dragen, en in haar moederhart eene mate van zelfvertrouwen vindt, die door niets wordt geëvenaard. Men herhaalt voor hen beiden onophoudelijk, dat hun zoon Markus Anton op 't punt was zijn geloof af te zweren; dat men er zeker van is; dat zulks is bewezen, — Jean Calas antwoordt telkens, dat hij er nooit van heeft hooren spreken dan door den mond zijner regters en na den dood van zijn' zoon. Vrouwe Calas verklaart stoutelijk, dat zulks niet wezen kan, dat haar zoon geheel tegenovergestelde gevoelens was toegedaan, dat zij zeker was van hem: *hij zou tegenover mij van geen veinzerij zich hebben bediend*, zegt zij. Men proeft in al hare woorden 't bewogen hart der moeder, die haren zoo ongelukkigen en schuldigen zoon te goed heeft gekend, te veel heeft bemind, om hem na zijnen dood te laten beschuldigen van iets, wat in hare oogen een misdaad te meer zou zijn? Was deze eenvoudige en edele huismoeder dan eene dweepzieke Hugenootsche? Verre van daar. Zij had deel aan al wat haar echtgenoot deed voor de jufvrouwen Bonafous, voor hun dienstmaagd, die toch een harer zoons had overgehaald zijn geloof af te zweren, voor dien zoon zelven. Al wat haar ten opzigte van dien zoon eigenaardig voorkomt, is vervat in een schrijven van een vriend der familie, Griolet genaamd: dat hij „meer dan eens de oogen van vrouwe Calas zich heeft zien vullen met tranen, elke keer als zij haar zoon het huis, waar hij niet meer binnentrad, zag voorbijgaan." Zij heeft zelve de reden daarvan in de treffendste bewoordingen gegeven: „De beschuldigde ant-

woordt, dat 't waar is, dat hare gevoeligheid elke keer ontwaakte, als zij Lodewijk Calas, haren zoon, zag voorbijgaan, *aangezien hij sints eenigen tijd haar niet meer voor zijne moeder erkende.*"

Vrouwe Calas, achttien jaren jonger dan haar echtgenoot, telde nagenoeg vijf en veertig bij den dood van haren oudsten zoon.

Hun huisgezin bestond uit zes kinderen, Markus Anton, Jan Pieter, Lodewijk, Anna Rosa, Anne en Jan Lodewijk Donat, en eene Katholieke dienstmaagd, ongeveer vijf en veertig jaren oud, Johanna Viguier 1). Met opzet voeg ik deze geheel aan haar meester en meesteres toegewijde vrouw bij 't huisgezin; eene vijf en twintig jarige trouwe dienst hadden haar hunne welverdiende achting verworven en groote voorregten doen toekennen, van welke zij meende geen misbruik te maken, als zij een van de kinderen des huizes bekeerde 2).

't Is onbegrijpelijk, hoe men lieden, die eene dienstmaagd die, buiten hun weten en tegen hunnen uitdrukkelijken wil, aan de bekeering van hun' zoon had gewerkt en daarin geslaagd was, bij zich behielden en haar voortdurend bijna als een lid van hun eigen familie bleven be-

1) Men noemde haar Viguière, volgens 't Romeinsche gebruik, dat nog in de volkstaal van Languedoc bestendigd is, om aan eene dochter den naam van haren vader met eenen vrouwelijken uitgang te geven. Men noemt de dochter van Viguier Viguière, gelijk vroeger de dochter van Marcus Tullius eene Tullia was.

2) In den loop van 't regtsgeding vroeg men haar, *hoe zij 2 jaren had kunnen blijven bij lieden, die eene geheel andere godsdienst beleden.* De Protestanten zouden dan in 't geheel geen dienstboden kunnen hebben, daar een bevelschrift des Konings hun gelastte, alleen Katholieke dienstboden te houden. Viguière antwoordde, dat *zij, daar zij nooit in iets gehinderd was*, *er zich zeer wel had bevonden.*

handelen, voor dweepers heeft kunnen houden, die zelfs voor kindermoord niet terugdeinsden. Misschien nog vreemder is het, dat men deze zelfde dienstmaagd achtereenvolgens voor drie regtbanken ziet verschijnen, ter oorzake van de onzinnige beschuldiging, dat zij den oudsten broeder zou hebben vermoord ter verhindering of bestraffing dierzelfde daad, die de jongste met hare hulp had volvoerd. Zij deelde in al de gevaren van hare meesteres, bleef tot aan haar dood onafscheidbaar aan haar gehecht, en legde in 1767 nog een wettelijke getuigenis der waarheid af. Door deze wederzijdsche verhouding tusschen de dienstmaagd en hare meesters, door hare opofferende liefde bij elke proef gebleken, door de buitengewone vrijheid, die zij door hare uitnemende diensten had verworven, behoort Viguière tot eene klasse van dienstboden, van welke men vooral in Frankrijk's Zuidelijke provinciën, nog eenige enkele zeldzame voorbeelden aantreft.

Zij was overigens eene zeer ijverige Katholieke. Getuigschriften van hare biechtvaders zijn bij de processtukken aanwezig, en bewijzen, dat zij veelvuldig biechtte en kommuniceerde. Naar 't zeggen van Lodewijk Calas hoorde zij elken dag de mis, en ontving zij de kommunie twee malen per week. Zij heeft steeds in deze vrome gewoonte volhard. Men heeft teregt opgemerkt, dat zoo zij uit een valsch begrip van eer hardnekkig en bij voortduring zich aan meineed had schuldig gemaakt door hare meesters onschuldig te verklaren, zij zulks toch zonder eenigen twijfel vroeg of laat in den biechtstoel zou hebben bekend; en zonder eenigen twijfel zou haar dan de kommunie geweigerd zijn. Dit is evenwel nooit geschied. Kan men veronderstellen, dat hare verschillende biechtvaders, te Toulouse en te Parijs, in 't belang van Calas heiligschennis zouden hebben gepleegd, door alle weken eene dochter te laten kommu-

niceren die zich meer dan vijftig malen uit opofferende liefde voor ketters aan meineed zou hebben schuldig gemaakt! 1)

Laat ons, om van deze hersenschimmen tot de werkelijkheid terug te keeren, eenvoudig zeggen, ter eere van Viguiére, dat noch de afschuwelijkheid der gevangeniskot, noch de onophoudelijk herhaalde bedreiging met marteling en doodstraf, noch het lijden, dat zij verduurde gedurende de vier maanden, toen men haar de voeten in ijzers had geklonken, noch de beloften van vergiffenis en beloonig, in één woord, niets haar kon overhalen hare meesters te beschuldigen, om zich zelve te redden. Zij was hunner waardig.

Wij kunnen dit van al hunne zoons niet zeggen. Markus Anton, de oudste, wiens lijk den 13den October 1761 naar 't stadhuis werd gedragen, was den 5den November 1732 geboren, en stierf alzoo in den ouderdom van 28 à 29 jaren. Uit eerzucht, uit smaak voor de letteren en de vrije studie, had hij weinig lust in den handel, en wilde hij eene andere loopbaan intreden. Hij beminde de letteren, en schreef zich, niet zonder reden, eenig talent als redenaar toe. Hij had in de regten gestudeerd, en werd den 18den Mei 1759 als baccalaureus aangenomen. Een zekere heer Vidal bereidde hem voor op 't noodige om den rang van licentiaat te verkrijgen. Doch op 't oogenlik waarop hij den titel van advokaat zou aannemen, zag hij zich opgehouden door eene onoverkomelijke hinderpaal, die hem ondanks zich zelv' dwong zich in den winkel van zijn' vader op te sluiten en hem in zijne bezigheden te helpen. Wilde men den titel van advokaat erlangen, dan was een certifikaat dat

1) Bij ieder verhoor, wederverhoor en vergelijking met getuigen moesten de beschuldigden een eed afleggen van de waarheid te zullen spreken; men kan nagaan hoeveel keeren deze eed herhaald werd in dit proces, voor vier regtbanken gevoerd.

men Katholiek was onmisbaar. Somtijds werden stukken van dien aard uit inschikkelijkheid en zonder onderzoek afgegeven. Achtien maanden voor zijn zelfmoord was Markus Anton een dergelijk certifikaat gaan vragen aan den abt Boyer, pastoor van de kathedraal en van 't kerspel, in 't welk de Calas woonden. Op 't oogenblik waarop de pastoor hem 't stuk, waarom hij verzocht, zou geven, onderrigtte zijn bediende hem, dat die jonge man Protestant was. De pastoor, aldus gewaarschuwd, weigerde nu 't certifikaat af te geven, en stelde eerst als voorwaarde dat hij een getuigschrift, geteekend door een' priester, bij wien hij zou hebben gebiecht en die voor zijn goede trouw zich verantwoordelijk wilde stellen, zou inleveren. Deze weigering berokkende den jongeling 't bitterst verdriet. Al zijne luchtkasteelen stortten in een; al zijne droomen vervlogen voor de harde noodzakelijkheid eener daad, tot welke hij niet wilde overgaan.

Toen hij op zekere dag voor den winkel stond, zag hij een zijner medestudenten Beaux voorbijgaan, die van 't paleis terug kwam waar hij even te voren was toegelaten als advokaat bij 't Parlement. Beaux vroeg hem: „Wanneer wilt gij datzelfde doen?" Hij antwoordde, dat het onmogelijk was, „omdat hij geen enkelen godsdienstvorm der Katholieke kerk wilde waarnemen." Diep neêrgeslagen, dat hij zich aldus de loopbaan gesloten zag, van welke hij steeds had gedroomd, zocht Markus Anton te vergeefs naar eenig andere betrekking, die hij zou kunnen vervullen. Allen waren hem verboden door een of ander *Besluit des Konings* 1).

1) De lijst der betrekkingen en beroepen, die door Lodewijk XV den Protestanten ontzegd werden, is lang. De handel alleen bleef hun over, omdat het zelfs den meest absoluten despoot onmogelijk is eenige klasse zijner onderdanen te beletten te verkoopen en te koopen. Men

Ten laatste poogde hij, evenwel niet zonder hevigen weêrzin, zich toe te leggen op den handel, dien hij 't onregt aandeed van te minachten, doch die thans zijn eenige toevlugt was. Hij wilde met een' zekeren handelaar eene handelsverbindtenis aangaan, maar eene borgstelling van 6000 livres werd van hem gevorderd; 't was hem onmogelijk die te leveren, en de gelegenheid ging voorbij. Hij wilde nu, dat zijn vader hem den naam van zijn deelgenoot zou geven, die hier evenwel zijne toestemming niet toe gaf, hoewel hij hem sedert vier jaren in al zijne zaken had ingewijd, en zich overal door hem liet vertegenwoordigen, daar hij hem, gelijk hij zeide, als zijn tweede ik beschouwde.

Het belang van zijn geheele huisgezin verbood hem volstrekt te groote magt te geven aan een' zoon, die volstrekt geen geschiktheid voor den handel had en bij wien de gevaarlijke smaak in spel en lediggang zich hoe langer hoe meer ontwikkelde. En inderdaad werd deze ongelukkige jongeling, verbitterd op 't heden en zonder hoop voor de toekomst, een speler; getuigen deelen ons mede, hoe hij al de oogenblikken, over welke hij beschikken kon, aan 't kaats- en billardspel wijdde. Niet slechts bragt hij de namiddagen der zon- en feestdagen in de speelhuizen door, maar dag aan dag kwam hij er ook nog na afloop van 't avondeten terug. Hij speelde er voor iemand van zijn' stand vrij grof, zoodat hij somtijds, zegt een getuige, 6 francs, zelfs wel een louis verloor. Den dag zelfs van zijn dood had hij bijna geheel met billard- en kaatsspel doorgebragt. Een andere getuige heeft hem tot omstreeks 7 uren in de her-

moest zich tot 't Katholiek geloof bekeeren, wilde men advokaat worden, of prokureur of prokureurs klerk, deurwaarder, geregtsdienaar, drukker, boekverkooper, goudsmid, geneesheer, heelmeester, apotheker en kruidenier, dienstbode van een Protestant of leerjongen, of vroedvrouw.

berg de vier Billarten gezien. Het is zeker, dat zijn vader hem dien zelfden dag opgedragen had kroonen tegen louis te verwisselen, dat hij zich omtrent dat geld niet verantwoord heeft, en dat het niet terug is gevonden. Wij hebben gezegd, dat hij op 't oogenblik van zijn' dood zedelooze liederen in zijne zakken had.

Dit slechte gedrag verhinderde hem niet om de eenige van zijne familie te zijn, die geneigdheid tot dweepzucht openbaarde. Somber als zijn karakter was zijne godsdienst. Een priester heeft verklaard, dat hij hem heeft hooren volhouden, dat men in de Roomsche kerk niet zalig kon worden, en dat iedere Katholiek eeuwig verdoemd was. Zoo toonde hij ook vaak groote verbittering ter zake van de bekeering van zijn' broeder Lodewijk. We zullen er een voorbeeld van aanhalen, van 't welk de kanunnik Azimond getuigenis aflegt, en het zou gemakkelijk zijn er meerderen bij te voegen. „Ik heb hem hooren spreken, schreef de handelaar Griolet later aan mejufvrouw Anne Calas, in hevigen toorn over de verandering van godsdienst van mijnheer uw' broeder Lodewijk." Lodewijk zelf deelt mede, dat toen hij den 12den October bij zijn broeder onderzoek deed naar de uitbetaling van 't kwartaal zijner jaarwedde, Markus Anton hem barsch antwoordde: *„Dat zijn mijn zaken niet; gij moet maar doen wat gij kunt!"* Den 8sten Januarij 1761 schreef hij aan Cazeing, ten opzigte van Donat voor wien men geld vroeg: „Ik zal mijn' vader over hem spreken, hoewel wij ons in eene moeijelijke omstandigheid bevinden, vermits wij zeer gedrukt gaan onder de treurige tijdsomstandigheden; en aan den anderen kant, onze overlooper kwelt ons. Hij wil zich laten uitbetalen, en hij gaat met geweld te werk; dit blijve onder ons."

„De zeer zachtzinnige vader, zegt de getuige Alquier,

voerde met Markus Anton dikwijls strijd over zijn somber en zwaarmoedig karakter, dat hem treurig en zwijgend maakte, en hem verhinderde deel te nemen aan de onschuldige vermaken, waarmede de andere huisgenooten zich verlustigden; hij scheen zich altijd in zijne gedachten met een geheel ander onderwerp dan 'dat de stof van 't gesprek uitmaakte, bezig te houden, en zat den meesten tijd, terwijl de anderen zich vermaakten, alleen en zwijgend." Het hevig verdriet, dat aan zijn hart knaagde, omdat hij zijn loopbaan voor zich gesloten zag, toen hij op 't punt stond haar in te treden, de voortdurende afkeer van de bezigheden tot welke hij zich genoodzaakt zag, zijn gekwetste eigenliefde en zijn gemelijke inborst bragten hem op 't denkbeeld van zelfmoord. Hij hield zich veel met lezen onledig, en herlas vaak in de werken van Plutarchus en Montaigne wat zij ter verontschuldiging of tot lof van den zelfmoord hebben gezegd. Hij hield veel van schoone gedeelten uit de werken van onderscheidene schrijvers, en droeg ze met genoegen voor; hij was met goed gevolg als akteur opgetreden in sommige treurspelen, die de jonge lieden van Toulouse toen ter tijd opvoerden. In dien tijd had 't voorbeeld van Voltaire 't opvoeren van tooneelstukken in gezelschapskringen in zwang gebragt. Maar eerst later merkte men op, welke de rollen waren in welke Markus Anton had geschitterd, welke verzen hij 't liefst herhaalde. Een getuige, die zijne familie vijandig was, P. J. Mirepoix, verklaart dat hij met veel vuur de rol speelde van Polyeuctes, vooral in 't III^de^ Tooneel van 't V^de^ bedrijf. Deze getuige, die weinig schranderheid schijnt te hebben bezeten, meent in dit vuur 't bewijs te zien van eene zekere neiging tot 't Katholicisme, omdat dit tooneel eene toespeliug op de mis bevat; het zou gemakkelijk vallen, hem te wederleg-

gen, door in deze rol van beeldstormer vele trekken aan te toonen, die een hartstogtelijk Hugenoot zouden kunnen goed doen; al wat er van de vervolgingen van keizer Decius gezegd wordt, kon, zoowel als de Esther van Racine, tot menige zinspeling op 't lot der Hervormden in Frankrijk aanleiding geven. Men merke ten slotte op, dat 't tooneel, in 't welk men Markus Anton bewonderde, dat is, als Polyeuctes, in weerwil van de dringende beden van Pauline en van Felix, hardnekkig er bij blijft om den dood te vragen. — Een ander getuige, Jean Capoulac, heeft hem een tooneel uit den Polyeuctes met zijn vriend, den heer Juvenel, die Katholiek was, hooren repeteren. Markus Anton was Polyeuctes, en Juvenel, de afgodendienaar, zijn schoonvader. Calas was zoo vervuld met de rol, die hij opzeide, dat hij er tranen over scheen te storten. Anton Delpech deelt mede, dat hem, onder 't opzeggen, in der daad de tranen in de oogen stonden. Andere getuigen hebben de uitwerking, die hij met 't voordragen der verzen uit den Polyeuctes te weeg bragt, waargenomen. 't Denkbeeld, dat in dit stuk heerscht, is ook dat van den dood, dien de held in de armen snelt, dien hij als zijn hoogsten wensch inroept, en dien hij noemt *de gelukkige ure, op welke ik wacht.*

In dien geest droeg hij ook vaak met nadruk eene slechte vertaling van de alleenspraak van Hamlet over den dood voor, en eenige brokstukken uit de Sidneij van Gresset, in welke de zelfmoord verheerlijkt wordt. Hij schepte er genoegen in, die laatste verzen, die hem verscheidene punten van overeenkomst met zijn' eigen' toestand, waarin hij wegkwijnde als 't ware, aanboden, gedurig te herhalen. In die verzen kwam onder anderen de uitdrukking voor: *een' brandende begeerte om vernietigd te worden.* Welligt was het dit woord, dat hij een oogenblik vóór zijn zelfmoord Jeanne Viguier,

die hem wilde overhalen zich te komen warmen, antwoordde: „Ik brand!” Doch in welk eene noodlottige dwaling heeft hij verkeerd, als hij dezen leugenachtigen regel, die ook in datzelfde stuk voorkomt, op zich heeft toegepast: *Alles zal gaan als voor mijne geboorte en voor mijn dood!* Zonder twijfel zou hij de hand niet aan zich-zelf hebben geslagen, als hij had voorzien, tot welk een ontzettend lot hij zijn vader veroordeelde, en welk een lange reeks van rampen hij over al de zijnen bragt. Er wordt in de verzen uit de Sidney gezegd: „Wat ben ik in de wereld? Zulk een zwak deel kan wel, zonder het geheel iets te schaden, er van gescheiden worden: jegens de maatschappij bega ik volstrekt geen onregt;” het tegendeel blijkt hier. Het is wel onmogelijk, zich alleen tegen zich-zelf te bezondigen!

De tijd was nog niet gekomen, in welken de zelfmoord in de letterkundige wereld mode werd, en de denkbeeldige of door eigen schuld berokkende rampen van een Werther of van een René de zwakke gemoederen op een dwaalspoor bragten. Doch de ziekten van 't menschelijk hart veranderen veeleer van naam dan van aard; in den grond zijn zij in alle tijdperken dezelfde, en men behoeft er zich niet zoo bijzonder over te verwonderen, „dat een jong mensch zonder betrekking en zonder uitzigt, die vol eerzucht aan de toonbank zijne vaders een plantenleven leidde,” van gekrenkten trots tot wanhoop verviel. Een hedendaagsch schrijver, de heer Huc, beweert in allen ernst, dat de zwaarmoedigheid van Markus Anton een verzinsel van Voltaire is. Hij heeft dus artikel 7 van 't *vermaanschrift* niet gelezen, in 't welk de beschuldigers van de Calas zelven zeggen, dat hij *droevig en zwaarmoedig* was, en dezen gemoedstoestand uit de vrees, die hij koesterde van door zijne bloedverwanten gedood te worden,

zoeken te verklaren. Zijn sombere inborst, aldus door de beschuldigers zelven in een der eerste stukken van 't proces, en tevens het vijandigste van allen, gestaafd, is overigens door eene menigte getuigenissen bevestigd. Toen Pieter ondervraagd werd, of zijn broeder gedurende 't avondeten, dat hij nog vóór zijn dood mede nuttigde, peinzende was geweest, antwoordde hij op naïve wijze: *„Niet meer dan naar gewoonte."* Hij zou er klaarblijkelijk groot belang bij gehad hebben, geheel 't tegenovergestelde te antwoorden, maar het woord wint daardoor niet weinig in beteekenis.

Weinige dagen voor zijn betreurenswaardig uiteinde zeide hij tot een zijner vrienden, Challier, advokaat bij 't parlement, dat hij een nieuw plan ontworpen had: hij wilde naar Genève gaan studeren, ten einde zich te bekwamen voor de heilige dienst, en dan terugkeeren om zich aan de dienst der Hervormde kerken van Frankrijk toe te wijden. Maar Challier antwoordde, „dat elk beroep, waar de hals mede gemoeid was, niets waard was." Inderdaad bevond zich op 't zelfde oogenblik, toen zij dus spraken, de leeraar Frans Rochette in den kerker en wachtte op de uitvoering van zijn doodvonnis. Markus Anton was een dier menschen, die liever door zelfmoord aan alles plotseling een einde maken, dan lang te worstelen en te lijden, en wij hebben regt geen geloof te hechten aan zijne roeping voor de heilige dienst. Toen zijn vriend dit gezegd had, stond hij op en ging heen: „Welnu! ik denk over eene andere zaak, die ik ten uitvoer zal brengen." Hij hield woord.

Zijn broeder, Jan Pieter, zal ons niet lang ophouden, hoewel hij ruim zijn aandeel heeft gehad in 't lijden, dat over de familie kwam. Hem inzonderheid merkte David als den moordenaar aan; 't was dan ook duidelijk, dat een man van acht en twintig jaren niet kan zijn ver-

worgd door een grijsaard: „*Gij zijt 't*, riep de Capitoul hem telkens toe, *gij zijt 't die uw' broeder hebt vermoord.*" Wij zullen zien, dat hij, ten gevolge dezer verdenking, stoffelijk meer had te lijden dan zijne moeder, zijne broeders en zusters. Maar 't is een groote en algemeene dwaling, als men meent, dat hierin het zwaarste lijden bestaat, dat de meeste deelneming opwekt; uit zich zelf kan het niet anders opwekken dan 't medelijden; het lijden dat heldhaftig wordt doorstaan, dàt eerst verteedert, dàt eerst roert, dàt eerst is waardig dat men er door verteederd en geroerd worde. Deze zoon eens martelaars bezat geen krachtvolle geaardheid. Middelmatig van verstand en nietig van karakter, is er niets groots, niets dat ons weldadig aandoet en treft in hem. Ter naauwernood zullen wij hem verwijten, dat hij uit vrees in 't klooster, waarin hij was opgesloten, zijn geloof heeft afgezworen; hij won er niets door, ontvlugtte zoodra hij er de gelegenheid toe had en haastte zich toen zijne vermeende bekeering te herroepen. In geheel zijn gedrag en in zijne antwoorden voor de regtbanken is weinig te laken, maar ook niets te loven.

Lodewijk, de derde zoon van Calas, moet ons langer bezig houden; de rol, die hij in deze geschiedenis vervult, is verre van eervol te zijn. Hij nam dikwerf de verdediging zijner bloedverwanten op zich, maar zonder goed gevolg en zonder moed. Zij, die bij niemand verdacht kan zijn, zuster Anne Julia Fraisse, die groote achting toonde voor de familie Calas, had slechts van een harer leden slechte gedachten, en wel van hem, die Katholiek was geworden, en dus de meeste aanspraak op hare belangstelling had. Hij kwam dikwijls zijne zuster opzoeken in 't klooster, en was zeer goed bekend bij de eerwaardige non der Visitatieorde. Zij spreekt van hem met een mistrouwen en eene minachting, die nog sterker

geteekend zouden zijn, als zij niet gesproken had tot zijn eigen zuster. Zijne reeds vroegtijdige hebzucht is maar al te bekend, en ongelukkig is alles in zijn levensloop verdacht, te beginnen met de vreemde omstandigheden die verzeld gingen met zijn overgang tot de Katholieke godsdienst in 1759, tot aan 't getuigschrift, dat Barrère hem in 1792 boven van de tribune der conventie toereikte, waarin hij een uitnemend Jakobijn werd genoemd. De lange lijst van gedrukte stukken, die over deze zaak in 't licht verschenen, wordt geopend door eene *verklaring van den heer Lodewijk Calas*, gedagteekend van den 2 December 1761, waarop hij eenige weken later een *Regtvaardigings-geschrift voor den heer Lodewijk Calas van Toulouse* liet volgen. Hij teekent zich zelf in deze stukken volstrekt niet gunstig af. Het is een soort van belijdenis, die hooger waarde zou hebben, als men in dien man, die zich vernedert door 't afleggen van droevige bekentenissen, tevens zedelijke waardigheid en opregte rouw mogt opmerken. Zijne geschiedenis begint met twisten over geldzaken, waarmede hij zijn' vader lastig viel.

Alles bewijst ons, dat Calas, wegens de regtmatige achting waarin hij stond, en zijne vrouw, wegens hare familie-betrekkingen, een' rang innamen, die zonder twijfel zeer bescheiden was, maar toch ver verheven boven hun klein vermogen en hunne maatschappelijke betrekking als winkelkooplieden. Hunne kinderen hadden eene opvoeding ontvangen, welke uitstak boven die doorgaans aan jonge lieden van hunnen stand te beurt viel; men heeft gezien, dat Markus Anton in de regten had gestudeerd; 't is klaarblijkelijk, dat zoowel hij als Lodewijk zullen hooge aanspraken lieten gelden, dat hun vader gelijk had er niet aan te voldoen. De eene keer vroegen beider hem om eenige duizende francs, ten einde zich te vestigen, en dit was meer, dan hij hun

kon geven; dan weder wilde de een of de ander hunner een schitterend gekleurd kleed dragen. Arthur Young heeft 't opgemerkt in zijne *reis in Frankrijk*, dat in den tijd toen de adel iederen dag van zijn aanzien verloor, en de weelde in de kleederdragt de hoogste onderscheiding werd, de zwarte of grijze kleederen 't kenteeken waren van een' minderen stand, en ieder die wat geld had, droeg een gewaad, of ten minste een broek van levendige kleuren. Ook zien wij in de vorderingen van Lodewijk of Markus Anton die vraag om een meer schitterend kleed gedurig terugkomen. Hun vader gaf hun dan ook dergelijke kleederen van blaauw laken, met metalen knoopen; eene omstandigheid, die gelijk men zal zien, niet zonder gewigt is geweest bij 't regtsgeding. Deze kinderlijke grieven, deze jongelings-ijdelheid en dit ongeduld om vooruit te komen gaven meer dan eens aanleiding tot ernstige gesprekken tusschen de zonen en hunnen vader.

Sints de herroeping waren de kinderen van een Protestant, mits zij tot 't Katholieke geloof overgingen, en dit konden zij naar de wet bewerkstelligen zoodra zij den leeftijd van zeven jaren hadden bereikt, door de koninklijke edikten met ongeloofelijke groote voorregten tegenover hun' vader voorzien. Als zij een inkomen, tot hun onderhoud benoodigd, vorderden, werd 't bedrag daarvan willekeurig door de Katholieke overheid bepaald. Men zal aanvoeren, dat de kinderen met al die voordeelen onbekend waren. Doch maar al te dikwijls, bijna altijd, bevonden zich in hunne nabijheid lieden, die zeer geneigd waren hen er van te onderrigten. De wet verbood den Protestanten, gelijk wij gezien hebben, dienstboden van hunne eigene godsdienst te houden, en 't gebeurde gedurig, dat het aan Katholieke dienstbaren, door hunne biechtvaders geleid, gelukte de kinderen, aan hunne zorgen toevertrouwd,

te verleiden. Dit was 't geval met Lodewijk Calas, wien Viguière had zien geboren worden; noch hij, noch zij hebben zulks ontkend; maar wat zij niet zeggen, wat de vader en inzonderheid de moeder menigmaal met groote warmte voor 't geregt hebben getuigd, is dit, dat Lodewijk, die toen nog zeer jong was, in geheel deze zaak geleid werd door hunne naaste buren, vroeger hunne vrienden, den kapper Durand, zijne vrouw en den abt Durand, hun zoon, wien Jan Calas hun *doodvijand* noemt, en ten slotte den abt Benaben, een vriend van den laatste. Zij zijn 't, zegt hij, die door Lodewijk smeekschriften aan den minister hebben laten maken, zij zijn 't, die hem beletten den post aan te nemen, die men hem te Nimes bezorgd had. Hij beklaagt zich, dat de Durands regtstreeks en zijdelings hem zooveel kwaad, als zij maar konden, hebben aangedaan. Vrouw Durand heeft ten volle bekend, dat zij Lodewijk leidde, vermits zij zelve de geregtelijke verklaring heeft afgelegd, dat „zij, na zijne bekeering, verpligt was hem drie malen achtereenvolgens van woning te doen veranderen, uit vrees dat men hem zou ontvoeren." De abt beklaagt zich in zijne geregtelijke verklaring, dat de heeren Calas in dien tijd ophielden zich door zijn' vader te laten scheren. 't Is gemakkelijk te bespeuren, dat Jean Calas alleen tegen dit huisgezin bijzonder verbitterd was, en niet tegen Lodewijk. Zelfs Markus Anton, die anders strenger was ten aanzien van zijn' broeder, heeft eens gezegd, *dat hij hem beklaagde, omdat hij wist, dat men hem als een speelbal gebruikt had.* Voorts bewijst de voorzorg, die de Durands aanwendden om Lodewijk voor zijne ouders te verbergen, hoezeer zij hunnen invloed op den nieuw bekeerde duchten.

Men kan onmogelijk ontkennen, dat de jeugdige Lodewijk, terwijl hij zoo door vreemden werd aangezet, met

de Katholieke godsdienstige rigting, die de oude dienstmaagd hem had medegedeeld, ook zeer bepaalde en zeer baatzuchtige oogmerken van anderen aard verbond. Zijne bekeering was niet 't eerste noch 't eenige verdriet, dat hij zijnen ouders berokkende. Hij zegt zelfs van zijne afzweering: „Ik bragt haar in verband met andere plannen ten aanzien mijner vestiging; mijn vader was bijna zoo spoedig van 't eene als van 't andere onderrigt." En elders: „dit is 't laatste dat hij vernam, na al de verschillende kwade trekken, die ik hem in mijn eigenbelang gespeeld had." Ziet hier, hoe hij de ontdekking van zijn geheim, en 't deel dat Markus Anton er in nam, verhaald heeft:

„Doordrongen van mijne nieuwe godsdienstige meeningen, bragt mijn al te vurige ijver er mij toe, een plan te bedenken, waarover mijn vader groote reden had vertoornd te zijn: ik durfde, zonder er hem iets van mede te deelen, een verzoekschrift rigten tot mijnheer den Intendant, in 't welk ik zonder opgave van redenen hem vroeg, dat hij voor mij van wege den Koning een bevelschrift zou zoeken te verkrijgen, waarbij ik, tegelijk met mijne zusters en mijn broeder Jean Lodewijk Donat mondig werd verklaard. Ik liet dit vermetele geschrift onvoorzigtig uit mijn zak vallen. Mijn broeder Markus Anton raapte het op. 't Was op een dag, dat ik mij in 't magazijn mijns vaders bevond; ik haalde mij van den kant van mijn' ongelukkigen broeder, wegens deze onderneming, bittere verwijten op den hals, en inzonderheid wegens mijne onervarenheid en mijne ondankbaarheid jegens een' vader, die mij niets weigerde wat strekken kon ter mijner bevordering."

Vol schaamte over deze wel verdiende verwijten, durfde hij de smart zijner moeder en de regtmatige verontwaardiging van een' zoo wreed beleedigden vader niet trotseren. Hij vlood tot zijne vrienden Durand, en onderhield verstandhouding met Viguière, die hem tijdingen van zijne familie mededeelde en hem soms zelfs geld bezorgde. Gedurende eenigen tijd hield hij zich verborgen bij de jufvrouwen Larroque en Peyre. Van daar onderhandelde hij

met zijn vader. De bekeering van een Protestant was te dier tijd nog eene verdienstelijke zaak, op welke iedereen zich beroemde en die voordeelig kon worden. Een Raadsheer bij 't Parlement, mijnheer de la Mothe, wien men de eer van deze afzweering gaf, nam op zich haar der familie bekend te maken. Jean Calas, die door de ontdekking van 't smeekschrift reeds ingelicht was, kon niet anders dan daarop verdacht wezen, en mogt een' zoon niet bij zich terugwenschen, wiens tegenwoordigheid zoo gevaarlijk was, die zich over eenige weigeringen, die hij ondervonden had, had willen wreken door hem zijne vier minderjarige kinderen te laten ontnemen. Dergelijke aanvragen hadden altijd kans gehoord te worden. De vader antwoordde den Raadsheer de la Mothe op een' koelen toon in deze even eenvoudige als waardige bewoordingen: „Ik keur de bekeering mijns zoons goed, zoo zij opregt is. De gewetens te willen dwingen dient steeds nergens anders toe dan om ons volkomen huichelaars te maken, die eindigen met in 't geheel geen godsdienst te hebben."

't Is opmerkelijk, dat de Calas, toen men hen later beschuldigde Lodewijk, die nooit weêr bij hen kwam, vervolgd te hebben, immer te vergeefs verzochten, dat men den heer de la Mothe zou dagvaarden, opdat deze rekenschap zou geven van wat hij had gezien en gehoord. Dit getuigenis, dat te gunstig zou zijn geweest, werd stelselmatig ter zijde gehouden; het zou in de oogen der regters een schandaal zijn geweest, dat een lid van 't Parlement in deze zaak als getuige *à decharge* ware opgetreden.

De onderhandeling tusschen Lodewijk en zijn vader werd, altijd met behulp van tusschenpersonen, voortgezet; Calas zond hem al zijne roerende goederen, en liet hem het kleed maken, om 't welk hij gevraagd had, geheel gelijk aan dat van zijn' oudsten broeder. Doch hij wilde met

rede zijn zoon van de Durands verwijderen, en had voor hem eene betrekking gevonden te Nîmes bij een Katholiek, een kousenfabriekant. Lodewijk evenwel, door zijne raadgevers ondersteund, weigerde hardnekkig Toulouse te verlaten, waarschijnlijk omdat hij naar eene volkomene zegepraal haakte. Hij verkreeg haar. Hij wachtte geduldig de terugkomst van den toen afwezigen Aartsbisschop af. De heer de Crussol, toen Aartsbisschop van Toulouse, ontbood Calas bij zich en *schikte de zaak*. Dit schikken bestond evenwel hierin, dat de Hugenootsche vader verpligt werd te wijken voor den bekeerden zoon. Lodewijk werd te Toulouse geplaatst. Zijn vader betaalde 400 livres voor zijn leertijd, en 600 voor schulden zonder zijne toestemming aangegaan. Deze laatste vrijgevigheid voorkwam een bevel van den Minister, waarbij hem zulks gelast werd. Maar de jonge man was nog niet tevreden. Na den Raadsheer en den Aartsbisschop bewerkt te hebben, verbleef hem den Minister nog, om dien tegen zijn' vader op te zetten.

„Ondanks zijn goeden wil, zegt hij in zijne droevige bekentenissen, hield ik niet op, hem nieuwe eischen te doen. Ik had zelfs de vermetelheid hem een brief te schrijven vol bedreigingen, dat, zoo hij mij geen voldoend jaargeld toelegde en geëvenredigd aan mijne behoeften, ik mij tot de bevoegde magten zou wenden, om hem er toe te dwingen. Deze bedreiging werd ten spoedigste ten uitvoer gebragt: ik bood ter zake van mijn jaargeld den Minister een verzoekschrift aan; een vraag, dien mijn vader niet zoo zeer afkeurde als wel den weg, die mijne te groote zorgvuldigheid mij had doen inslaan, en, niettegenstaande mijne overijling, stemde hij er in toe dit jaargeld met een handelaar, oud-Capitoul dezer stad te regelen. Mijn vader beklaagde zich over niets dan over de hardheid der tijden en de middelmatigheid van zijn fortuin. Er werd ten laatste overeen gekomen, dat de jaarlijksche som van 100 livres mij voor mijn onderhoud zou worden toebedeeld.

Wij zullen later zien, dat 't verzoekschrift van dezen hebzuchtigen en ondankbaren zoon, noodlottige sporen in

den geest van den alvermogenden Minister achterliet. Zonder twijfel schijnen deze verschillende sommen vrij onbeduidend heden ten dage; doch in dien tijd en vooral in de provinciën, die 't verst van Parijs verwijderd waren, was 't geld zeldzaam. Wij zullen elders maar al te duidelijke bewijzen zien van de verlegenheid, in welke Calas zich bevond. Hij gaf aldus aan den *overlooper* meer dan aan een zijner broeders. Hij verklaarde (in zijne verhooren) dat hij hem, sints dien tijd, bij verschillende gelegenheden geld gezonden had, nog boven de sommen omtrent welke men was overeengekomen, door bemiddeling van den heer de la Mothe.

Alles dus bepaald geregeld zijnde, bestond er mogelijkheid voor vader en zoon elkaâr weder te zien. De bijeenkomst had plaats ten huize van een' koopman, den oud-Capitoul Borel, en in de tegenwoordigheid van dezen. Calas omhelsde zijn zoon op teedere wijze, en zeide tot hem: „Onder voorwaarde, dat gij voortgaat u goed te gedragen en verstandig te zijn, zal ik voor u meer doen dan gij denkt."

Sints dien tijd hield alle regtstreeksche betrekking tusschen Lodewijk en zijne familie op, met uitzondering der aanmaningen, die hij middel wist aan zijn' vader te doen toekomen, zoodra een der kwartalen van zijn jaargeld ten achteren was. Hij had er tot Markus Anton den 12den October, daags voor diens dood, nog van gesproken.

Ten einde den moord van den oudsten zoon minder onwaarschijnlijk te maken, heeft men de Calas van wreedheid jegens Lodewijk beschuldigd; het is bij gevolg van belang zich naauwkeurig rekenschap te geven van hun gedrag jegens dien Katholiek geworden zoon; wij zullen te dier zake de zeer bepaalde verklaring aanhalen van een kanunnik, een vriend des huizes, den abt Azimond, wien Lodewijk in December 1760 naar zijn vader had gezonden,

om hem gelden te vragen ter oprigting van een magazijn, terwijl hij zich met zekeren heer Bordes zou associeren. De vader antwoordde, dat hij geen gereed geld had, maar dat hij er genoegen in nam, voor 8000 francs in geld, 10,000 francs in koopwaren te geven; dat hij hem overigens aanraadde zich nog niet te vestigen, omdat hij nog te jong was. Hij voegde er bij, „dat hij hartelijk wenschte, dat hij vooruit mogt komen, en dat hij hem niet minder beminde, hoewel hij van godsdienst veranderd was." En toen Markus Anton, die daarbij tegenwoordig was, er zich tegen verzette, dat zijn vader aan Lodewijk een zoo aanmerkelijke gifte schonk en hem met drift aan zijns broeders verkeerdheden en geloofsverzaking herinnerde, legde de heer Jean Calas, zegt de abt Azimond, hem 't stilzwijgen op. Dit hevig verzet belette den vader niet in zijn aanbod ten gunste van Lodewijk te volharden. „Hij sprak er mij over, voegt de kanunnik er bij, met al de liefde, die een vader kan koesteren voor zijne kinderen; hij toonde geheel zijn huisgezin hartelijk lief te hebben. Ik heb hem niet anders leeren kennen dan als een regtschapen mensch en een man van eer."

Wel verre dan van onverzoenlijke en ontaarde dweepers te zijn, hadden de ouders geen enkel oogenblik opgehouden hun afgevallen zoon een liefderijk hart toe te dragen, en een onpartijdig priester verklaart ons, hoe zij nog gereed zijn, naar hun vermogen, dien zoon bij te staan in eene onderneming, die zij hem geenszins aanraadden, en niettegenstaande den toorn en 't verzot van zijn oudsten broeder daartegen.

Het is volstrekt onwaar, dat zij Lodewijk, tot straffe zijner afzweering, zouden hebben verloochend of verdreven; zijne Katholieke raadgevers daarentegen waren 't, die hem zorgvuldig verwijderd hielden uit een huis, waar, naar zij

vreesden, op zijn geweten en zijn hart zou gewerkt worden, ten einde hem tot 't Protestansch geloof terug te voeren. Wij zouden kunnen veronderstellen, en uit verschillende aanwijzingen zelfs 't besluit kunnen trekken, dat het alzoo was; maar een priester, die het beter dan iemand moest weten, de abt de Contezat, verklaart zulks uitdrukkelijk in zijn hevig vlugschrift tegen Paul Rabaut; 't is zeker, dat de scheiding van Lodewijk van zijne ouders door zijne beschermers is bevolen geworden.

Uit de koninklijke verklaring, die boven is aangehaald, vloeit voorts voort, dat 't een vaste regel was, een gebruik dat algemeen werd toegepast, om een zoon of eene dochter, die hun geloof afgezworen hadden, nooit tot hunne ouders te laten terugkeeren, uit vreeze dat men zou beproeven hen tot 't Protestantsch geloof weder te bekeeren.

We zullen later, gedurende den geheelen loop van deze ongelukkige geschiedenis, Lodewijk Calas handelende aanschouwen, nu ten gunste zijner bloedverwanten, voor wie hij openlijk partij trok, dan ten koste der zijnen en ter gunste der kerk, aan welke hij zich verbonden had, terwijl hij er altijd en overal er op uit was zich door middelen, die meer stout dan kiesch mogten heeten, geld te verschaffen.

Donat de jongste der vier broeders, 't laatste kind van 't huisgezin, was leerknaap in een handelshuis te Nîmes, toen het ongeluk al de zijnen trof. Men gaf hem den raad om te vlugten naar den vreemde, ten einde niet mede gewikkeld te worden in gevaren, die hij te jong was om met goed gevolg 't hoofd te bieden. Deze verdwijning scheen verdacht, en men aarzelde niet om er een misdaad in te zoeken. „Bij al die onzinnige lasteringen, schreef later de jonge Donat, voegde men nog die van te zeggen, dat mijn vader mij hàd vermoord. Ik was toen zeer verre van de mijnen verwijderd, en ik was verpligt een bewijs-

schrift, dat ik nog in leven was, over te zenden." Voltaire liet dit kind, toen vijftien jaren oud, en met een bijzonder gunstig uiterlijk begaafd, bij zich komen, om het te ondervragen, en door zijne naïve antwoorden en tranen won het voor de zijnen den magtigen beschermer, die hun geregtigheid liet wedervaren.

Van de beide jufvrouwen Calas hebben wij niets dan goeds te zeggen. Den 13den October waren zij te Séchabois; dit was het buiten van den heer Teissier, een handelaar, en boezemvriend der familie. De beschuldiging heeft in deze omstandigheid een bewijs willen zien, dat door de ouders het besluit was genomen om hun' oudsten zoon te vermoorden. Het zou inderdaad natuurlijk zijn geweest, dat zij, zoo zij een zoo ontzettende misdaad hadden willen plegen, hunne dochters hadden verwijderd, al was 't alleen maar uit voorzigtigheid. Ter dier zake ondervraagd, antwoordde vrouwe Calas eenvoudig, dat dit verblijf harer dochters in den boezem van de familie Teissier alle jaren plaats had. Evenals ten vorigen jare had hun broeder Pieter hen naar Séchabois gebragt; evenals ten vorigen jare bestond 't plan, dat hare ouders later met haar daar eenigen tijd zouden doorbrengen, om dan met haar terug te keeren.

Deze beide jonge meisjes geleken zeer op elkander, of liever geleken op hare moeder, gelijk al hare andere kinderen. Maar niets was gelijk tusschen haar verdeeld; schoonheid, bevalligheid, verstand, alles was der jongste ten deel gevallen.

De oudste der beide zusters, evenals hare moeder Anne Rosa genoemd, was een zeer gewoon mensch; in al onze bewijsstukken kunnen wij niets aanwijzen dat haar bijzonder eigen was. Zij stierf ongehuwd.

Met Anne, de jongste, die men op gemeenzamen toon

Nanette noemde, en die later de vrouw van den leeraar Duvoisin werd, was 't geheel anders gesteld. Grimm beschrijft met geestdrift hare bekoorlijke trekken, hare treffende en natuurlijke bevalligheid. Een nog veel strenger regter bewees vaak de warmste en meest onpartijdige hulde aan haar edel karakter, aan haar gedrag, dat door 't fijnste gevoel werd bestuurd. Zuster Anne Julia Fraisse, wier kweekeling zij werd in 't klooster van de nonnen der Visitatie-orde, krachtens een koninklijk bevelschrift, werd hare vriendin, hoewel het haar voortdurend smartte, dat zij in hare bekeering niet had kunnen slagen. Wij zullen de briefwisseling van deze reeds vrij bedaagde vrouw met de dochter van den Protestantschen marteldar en de vrouw van den ketterschen leeraar, die zich kenmerkt door geest en treffende gevoelens, in 't vervolg mededeelen. Deze briefwisseling duurde twaalf jaren, en alleen de dood brak haar af. Men zal er in zien, hoezeer Nanette 't hart der nonnen had gewonnen en inzonderheid mogt deelen in de liefde harer leermeesteres, eene vrouw even merkwaardig door haar levendig vernuft als door hare vrome liefdadigheid, en die een moedig en ijvervol kampioen werd ten gunste der Calas, uit gevoel van regt en goedheid die Protestanten verdedigende, wier eeuwig verderf zij beweende; zoo werkte zij aan 't zelfde werk met Voltaire, wiens naam haar eene verfoeijing was.

Het bewijst voor de zaak der Calas, dat zij, ten gunste eener vervolgde Protestantsche familie, de encyclopedisten te Parijs en de Visitatie-nonnen te Toulouse in een strijd voor 't zelfde doel heeft weten te wikkelen. Wij zullen voor de weduwen en weezen van Calas te gelijker tijd zien strijden Voltaire, uit 't binnenste van zijn kasteel van Ferney, zuster Anne Julia, uit haar klooster der Visitatie-orde, en Paul Rabaut, uit de Woestijn.

HOOFDSTUK IV.

DE FEITEN.

AANKOMST VAN LAVAYSSE. — VERHAAL VAN VROUWE CALAS. — LEUGEN DER BESCHULDIGDEN. — BRIEVEN VAN Mr. CHARRIÈRE.

Een der personen van dit ontzettend treurspel, een der slagtoffers moeten wij nog leeren kennen, namelijk den man met 't grijze gewaad, den *degendrager*, gelijk de kooplieden van de straat des Filatiers hem noemden, Frans Alexander Gaubert Lavaysse. Den 24sten October 1741 te Toulouse geboren, was hij nog geen twintig jaren voluit.

Zijne familie was tot den adelstand verheven, en bekleedde in de maatschappij eene aanzienlijke plaats. Hij was de derde zoon van mijnheer David Lavaysse, een der beroemdste advokaten van 't Zuiden. „Er bestaat nog, zegt de geschiedschrijver van Lauguedoc, een groot aantal gedenkschriften van zijne hand, en men merkt in deze op eene uitnemende kennis van 't regt, eene wegslepende redeneerkunst, en somtijds een weinig gewone welsprekendheid." Dezelfde schrijver voegt er bij, dat zijne vrienden hem dikwijls hadden aangezocht eene plaats van raadsheer in 't parlement te koopen; hij had er de voorkeur aan gegeven zijn toenmalig beroep voort te zetten. Wij moeten er evenwel bijvoegen, dat deze talentvolle man volkomen alle geestkracht miste in 't on-

geluk, en zich van Voltaire scherpe berispingen op den hals haalde, omdat hij zich door den slag, die zijn zoon trof, geheel had laten neêrslaan, en hem eerst niet had durven verdedigen dan in 't geheim. Hij was Protestant, even als al zijne kinderen, hoewel hij door de Jezuiten was opgevoed, aan wie hij ook zonder vrees zijne zonen toevertrouwde. Zij waren allen in goede verstandhouding met de overheid, daar zij voor den vorm de bewijsstukken van hun Katholiek geloof, die men van hen gevorderd had, hadden geleverd. Mijnheer en mevrouw Lavaysse, die eene jufvrouw Faure, van Castres, was, bewoonden 's zomers een landgoed, dat zij te Caraman bezaten, en waar het hoofd des huisgezins in 1695 was geboren. Zij hadden een groot aantal kinderen gehad, van welke zes hun waren overgebleven. Hunne oudste dochter, mevrouw Sénovert, echtgenoot van een advokaat, was moeder van eene talrijke familie, die insgelijks te Caraman woonde. Na twee jaren bij een handelaar te Toulouse te zijn werkzaam geweest, die aan 't einde van dien tijd zijn huis sloot, ontwaakte bij den jeugdigen Gaubert de begeerte om bij de koopvaardijvloot in dienst te treden; en zijn vader had hem toen naar Bordeaux gezonden om er lessen in de stuurmanskunst en in 't Engelsch te ontvangen, en om er eenigen tijd bij een' reeder door te brengen. Toen Gaubert deze bijzondere studiën bijna voleindigd had, vernam David Lavaysse, dat zijn schoonbroeder, de heer Faure, gevestigd aan de Fransche kaap (Sint-Domingo), juist in dien tijd, bij uiterste wilsbeschikking, belast was met 't beheer der zaken van een der rijkste handelaars in de kolonie, Magnon geheeten, en dat deze alzoo in staat was zijn neef in dat land eene winstgevende en eervolle loopbaan te openen. Hij besloot Gaubert tot zijn oom te zenden, zoodra hij zijn leertijd in de stuurmanskunst zou

hebben volbragt. Al deze feiten zijn met bewijzen gestaafd, en men kan op de keizerlijke archieven nazien de oorspronkelijke getuigschriften, 1°. van vader Lagorrée, overste van 't kollegie der Jezuiten, waar Gaubert van zijn achtste tot zijn zestiende jaar was opgevoed; 2°. van de hoofden van het huis Duclos, van Toulouse, bij wie hij was geplaatst geweest; 3°. van zes hunner bedienden; 4°. en 5°. van zijne leermeesters in 't Engelsch en de waterbeschrijfkunde te Bordeaux; 6°. van den reeder Fesquet, bij wien hij zestien maanden was werkzaam geweest; 7°., 8°. en 9°. van twee priesters van Bordeaux, en van den pastoor van 't kerspel, in 't welk hij had gewoond. In deze lange lijst van getuigschriften, die met zijne kindschheid een aanvang neemt en eindigt weinige dagen vóór dien noodlottigen dag voor hem en de familie Calas, komt hij steeds voor als zeer zacht van karakter, eerlijk en opregt. Het was natuurlijk, dat zijne ouders hem, voordat hij voor verscheidene jaren naar Sint-Domingo gezonden werd, wenschten terug te zien. Dit was het doel zijner noodlottige reize.

Zijn vertrek uit Bordeaux was, wegens geldgebrek, eenige dagen vertraagd. Hij had drie dagen te Montauban doorgebragt; men wachtte hem niet op een bepaalden dag, 't geen ook niet wel mogelijk was, als men denkt aan de wijze, op welke men toen reizen moest. Hij kwam in den avond van den 12den te Toulouse aan, en vond 't huis zijns vaders gesloten; men was naar buiten. Hij ging toen naar Cazeing, wien hij brieven medebragt en die zoowel met zijne ouders als met de Calas bevriend was. Deze vriend zijner familie bood hem avondeten en eene kamer aan. Den volgenden dag werd hij door een' hevigen regen tot op den middag belet om uit te gaan. Zoodra de regen ophield, ging hij er op uit om een paard te huren, dat hem naar Caraman kon brengen, maar vond er geen, wegens de

drukten van den wijnoogst, die in dien tijd van 't jaar geheel de bevolking dier landstreek bezig houdt.

Tegen vier ure den winkel van Calas voorbij gaande, zag hij daar vrouwen van Caraman. Hij trad terstond dat huis binnen, welks bewoners hij kende, en vroeg die boerinnen naar tijdingen van zijne familie, en verhaalde de verlegenheid in welke hij zich bevond. Pieter Calas bood zich aan hem bij zijn zoeken behulpzaam te zijn, en de vader noodigde hem uit tot 't avondeten. Hij nam dit heusche aanbod aan, waarover dezelfde Calas later, toen hij stierf op 't rad, bitter berouw had, omdat hij hem daardoor in al de rampen, die over zijn huisgezin kwamen, gewikkeld had. Al die omstandigheden, die vorafgingen, zijn bij 't regtsgeding met bewijzen gestaafd, en de belangrijke vraag blijft nu nog ter oplossing over, waarom eene familie, die 't ontzettend besluit zou hebben genomen om zich van een harer leden te ontdoen, een' vreemde zou hebben uitgenoodigd om deel aan dien moord te nemen, voor welken hij geen enkele beweegreden hebben kon.

Gaubert en Pieter Calas doorkruisten zamen de stad, maar, hoe zij ook zochten, zij konden geen paard vinden; tegen zeven uren verzelden zij de vreemdelingen, die van Caraman gekomen waren, tot aan de herberg, van welke zij moesten vertrekken, om dien zelfden avond nog tot de hunnen terug te keeren; Lavaysse ging vervolgens Cazeing zijn' gastheer kennis geven, dat hij bij de Calas 't avondeten zou gebruiken, en kwam toen terug om deel te nemen aan dien maaltijd, wat voor langen tijd zijn laatste vrij en veilig oogenblik was.

Men voelt zich aangegrepen van afgrijzen, als men bedenkt, dat deze zachtaardige en goede jongeling in de wreede verbeelding der beschuldigers een beul was, door de Pro-

testanten van Toulouse uit Bordeaux ontboden, om de doodstraf aan Markus Anton te voltrekken. „Men noemde hem den *offerpriester* zijner godsdienst, dat wil zeggen dat hij vereerd was met den verschrikkelijken post, om al diegenen te verworgen, die schenen zich te willen bekeeren." Sommigen voegden er deze verzwarende omstandigheid bij, dat hij een bedienaar van 't Heilig Evangelie moest zijn; en dat alles nu grondde zich op deze twee beweegredenen: dat hij onbekend was, en dat men hem 't eerst en hard loopende 't huis der Calas zag uitgaan, om den heelmeester Camoire te gaan halen. Men hield hem voor een moordenaar, die de vlugt nam, en toen men hem driemaal achtereenvolgens weer 't huis zag binnentreden, toen hij ten laatste de soldaten van de wacht als dwong om hem binnen te laten in die woning, die hij als gevangene zou verlaten, verwaardigde men zich toch niet om op te merken, dat een moordenaar niet op zulk een wijze zich verbergt of ontsnapt.

Wat was er dan in den tusschentijd voorgevallen? Van welken aard was 't sterfgeval, dat in deze woning had plaats gehad, en waarvan 't verstomde lijk van den oudsten zoon het eenig maar onwraakbaar bewijs was? Het is tijd zulks te zeggen, doch in plaats van het zelf te verhalen, zullen wij 't verhaal, dat vrouwe Calas er zelf van deed, mededeelen. Het is een brief gerigt òf aan den koopman Debrus, òf aan den advokaat de Végobre, die beiden de Calas te Toulouse hadden gekend, en ten hunnen huize gastvrijheid hadden genoten. Men kan onmogelijk twijfelen aan de echtheid van dezen brief; en toen Voltaire zich omtrent de waarheid in deze zaak zocht te verzekeren, vroeg hij om een verhaal der feiten, geschreven door de moeder van Markus Anton, door de weduwe van den ter dood gebragte. Toen deze brief hem werd medegedeeld, werd

hij door dit zoo natuurlijke verhaal, vrij van alle overdrijving, levendig getroffen, en maakte het terstond openbaar. Hij geloofde teregt, dat de algeheele opregtheid der schrijfster, dat die moederlijke smarte, maar beheerscht en met kracht bedwongen, niets van hare welsprekendheid zou verliezen, al waren dan ook vele bijzonderheden van geheel gemeenzamen aard, al waren dan ook eenige provinciale spreekwijzen onzuiver, al waren dan ook sommige zinsneden, die in de platte volkstaal van Languedoc gedacht waren, voordat zij in 't Fransch werden opgeschreven, vreemd.

„Ziet hier een naauwkeurig omstandig verhaal van onze ongelukkige zaak, geheel gelijk zij zich naar waarheid heeft toegedragen:

Den 13den October 1761, rampzalige dag voor ons, kwam de heer Gobert la Vaisse, die van Bordeaux, waar hij eenigen tijd geweest was, gekomen was om zijne ouders te zien, die toen op hun buiten zich bevonden, tegen vier of vijf ure des avonds, terwijl hij een huurpaard liep zoeken, om zich daarmede tot de zijnen te begeven, bij ons aan huis, en mijn echtgenoot zeide hem, dat hij, vermits hij niet vertrok, ons genoegen zou doen, zoo hij met ons 't avondeten wilde gebruiken, wat de jongeling aannam, en hij klom naar boven om mij op te zoeken in mijne kamer, die ik, tegen mijne gewoonte, niet verlaten had. Toen de eerste begroeting was afgeloopen, zeide hij tot mij: „Ik gebruik met u 't avondeten, uw echtgenoot heeft er mij toe uitgenoodigd." Ik betuigde hem mijn genoegen daarover, en verliet hem eenige oogenblikken om mijne dienstmaagd orders te gaan geven. Daarop ging ik ook mijn oudsten zoon opzoeken, dien ik geheel alleen in den winkel vond zitten en als in droomenden toestand, om hem te verzoeken, kaas van Roquefort te gaan koopen; dit was gewoonlijk zijn post, omdat hij er meer kennis dan de anderen van had. Ik zeide dan tot hem: „kom, ga kaas van Roquefort koopen; ziedaar geld er voor, en gij zult het overige aan uw vader teruggeven 1);" en ik keerde naar mijn kamer terug om den jongeling weêr op te zoeken, dien ik er gelaten had. Maar hij verliet mij weinige oogenblikken daarna, zeggende, dat hij nogmaals naar de verhuurders van paarden wilde gaan, om te zien of er nu ook

1) Men zal hebben opgemerkt, hoezeer deze aanbeveling en dit vlugtige portret van Markus Anton overeenkomt met al wat wij van hem hebben gezegd.

een of ander paard te krijgen was, daar hij den volgenden dag volstrekt naar 't buiten van zijn vader wilde vertrekken, en hij vertrok.

Toen mijn oudste zoon de inkoop van kaas gedaan had en 't uur van 't avondeten gekomen was 1), kwamen allen binnen om zich aan tafel te zetten, en wij plaatsten er ons aan. Gedurende 't avondeten, dat niet zeer lang duurde, onderhield men zich over onverschillige dingen, en onder anderen over de oudheden van 't stadhuis, en mijn jongste zoon (Pieter) wilde er eenige van opnoemen, en zijn broeder berispte hem, omdat hij het noch goed, noch juist mededeelde.

„Toen wij aan 't nageregt waren, stond dit ongelukkige kind, ik wil zeggen mijn oudste zoon, van de tafel op, gelijk zijne gewoonte was, en ging naar de keuken, De dienstmaagd 2) zeide tot hem: „Zijt gij koud, mijnheer? warm u." Hij antwoordde haar: „Neen, 't tegendeel, ik brand;" en ging weg.

„Wij bleven nog eenige oogenblikken aan tafel, waarop wij gingen naar de kamer die gij kent, en waar gij hebt geslapen, mijnheer la Vaisse, mijn echtgenoot, mijn zoon en ik; de beide eerste namen plaats op de sofa, mijn jongsten zoon in een armstoel, en ik op een stoel, en daar zetten wij toen te zamen 't onderhoud voort. Mijn jongste zoon sliep in, en tegen omstreeks drie kwartier over negen of tien uren nam de heer La Vaisse afscheid van ons, en wij maakten mijn jongsten zoon wakker om genoemde La Vaisse te vergezellen, terwijl we hem een flambouw in de hand gaven om hem voor te lichten, en zij gingen zamen naar beneden.

„Maar toen zij beneden waren, een oogenblik daarna, hoorden wij angstkreeten, zonder te kunnen onderscheiden wat men zeide, waarop mijn echtgenoot toeliep, en ik, ik bleef bevende op de gaanderij staan, niet durvende naar beneden gaan, en niet wetende wat er kon geschied zijn.

„Toen ik evenwel niemand zag komen, besloot ik naar beneden te gaan, 'tgeen ik deed; doch beneden aan den trap vond ik mijnheer La Vaisse, wien ik met overhaasting vroeg wat er te doen was? Hij antwoordde mij, dat hij mij bad weêr naar boven te klimmen, dat ik het zou weten; en hij drong er zoo sterk bij mij op aan, dat ik me hem weder naar mijne kamer ging. Zonder twijfel was het om mij de smart te besparen mijn zoon in dien toestand te zien, en hij ging weder naar beneden. Maar de onzekerheid waarin ik mij bevond was een te benaauwde toestand om er lang in te kunnen blijven; ik riep dan mijne

1) Tegen zeven uren.

2) De keuken was nabij de eetzaal, op de eerste verdieping.

dienstmeid en zeide tot haar: „Jeannette, ga zien wat er beneden is; ik weet niet wat het is, ik beef over mijn geheele lijf;" en ik gaf haar de kaars in de hand en zij ging naar beneden; maar toen ik haar niet zag terugkomen om mij berigt te brengen, ging ik zelve naar beneden. Maar, groote God, welke was mijne smart en ontsteltenis, toen ik dien dierbaren zoon op den grond zag uitgestrekt liggen. Ik hield hem evenwel niet voor dood, en ik liep ijlings heen om water van de koningin van Hongarije te halen, daar ik meende dat hij niet wel was; en daar 't de hoop is die ons 't laatst verlaat, bewees ik hem al de hulp die mij mogelijk was, om hem in 't leven terug te roepen, daar ik mij-zelf niet kon overreden dat hij dood was.

Wij vleiden ons allen daarmede, vermits men den heelmeester was gaan halen, en deze bij mij stond zonder dat ik hem had gezien of bemerkt, totdat hij mij ten laatste zeide dat het vruchteloos was nog iets aan hem te doen, dat hij overleden was. Ik hield toen tegen hem staande dat dat niet mogelijk was, en ik bad hem, zijne oplettendheid te verdubbelen en hem naauwkeuriger te onderzoeken, 't geen hij te vergeefs deed; het was maar al te waar. En gedurende al dien tijd stond mijn echtgenoot tegen een toonbank geleund, terwijl hij aan zijn wanhoop zich overgaf; zoodat mijn hart verscheurd werd aan de eene zijde door 't betreurenswaardig schouwspel van mijn dooden zoon, aan den anderen kant door de vrees, mijn dierbaren echtgenoot te verliezen, de vrees voor zijne smart, aan welke hij zich geheel overgaf, zonder naar eenigen troost te willen hooren, en 't was in dezen toestand dat 't geregt ons vond, toen het ons in hechtenis nam in onze kamer, werwaarts men ons had doen gaan.

„Ziedaar de zaak, geheel gelijk zij zich heeft toegedragen, woord voor woord; en ik bid van God, die onze onschuld kent, mij eeuwig te straffen, zoo ik er een jota heb bijgedaan of afgelaten, en zoo ik in al deze omstandigheden niet de zuivere waarheid heb gezegd: ik ben gereed, de waarheid hiervan met mijn bloed te bezegelen."

„Uwe zeer nederige en zeer gehoorzame dienaresse,
Anne Rose Cabibel Calas."

Hoe zou men door die even krachtige als treffende taal niet geroerd worden? Hoe zou 't mogelijk zijn, daarin niet eene moeder te herkennen, bij wie de smart, weder vernieuwd door hare mededeeling, beheerscht wordt door de begeerte om den echtgenoot, dien zij beweent, te herstellen

in zijn eer, en de droevige overblijfselen van hare familie te redden van de schande? Is het niet een trek, waaruit de waarheid ons treffend tegenblikt, dat woord ter zake van den heelmeester: „Hij was bij mij, zonder dat ik het had gezien of bemerkt, totdat hij mij eindelijk zeide, dat het nutteloos zou zijn, iets meer aan hem te doen; dat hij overleden was.” En na dit noodlottige woord, hoeveel waarheid in haar naief antwoord: „Ik hield toen tegen hem staande, dat dat niet mogelijk was!” Ter anderer zijde herkennen wij hier wel de huismoeder, die zich zelve afschildert, 't hart verscheurd en verdeeld tusschen de smart over haar gestorven zoon en de ongerustheid, die de wanhoop van haren echtgenoot haar veroorzaakte; de vader zag niets meer dan den zoon, die hij verloren had; zij dacht aan beiden, zelfs in de ontzetting van 't eerste oogenblik; zij zegt het, zonder zelve te bemerken, dat zij daardoor hare zielskracht bewijst.

Ook deelen wij, ten opzigte van dezen brief, volkomen de meening van Voltaire, die hij met zooveel warmte uitdrukte, toen hij den markies d'Argence de Dirac (bij gelegenheid dat hij melding maakte van Fréron, die zijne gronden ten gunste der Calas had wederlegd) het volgende schreef:

„Zoo deze man den brief had gelezen, dien vrouwe Calas schreef uit hare afzondering, waar zij stervende was en waaruit men haar met zoo groote moeite verwijderde; zoo hij de ongeveinsdheid, de smart, de gelatenheid, welke 't verhaal van den moord van haar zoon en van haar echtgenoot kenmerken, had opgemerkt en die onweêrstaanbare waarheid met welke zij God nam als getuige harer onschuld . . . enz.”

Laat ons bij dit verhaal, in 't welk de kracht van 't karakter van vrouwe Calas zich laat opmerken tusschen de tranen door, die zij bedwingt, de feiten voegen, die de

verhooren en onze bewijsstukken ter onzer kennisse hebben gebragt.

Toen Lavaysse met Pieter Calas, die hem bij zijn zoeken naar een paard was behulpzaam geweest, 't huis weder was binnengetreden om 't avondeten te gebruiken, trok de laatste de deur van 't huis achter zich aan, en deze viel daarop toe door zijn eigen gewigt. Deze omstandigheid, waarin men voorbedachten rade om de volvoering eener misdaad gemakkelijk te maken heeft gezien, was zeer eenvoudig; 't was bij de Calas, gelijk in 't algemeen bij de kooplieden in de stad gebruikelijk, 't huis gedurende den maaltijd te sluiten.

De beide jongelieden gingen naar boven naar de kamer van vrouwe Calas; zij bevond zich daar met haar echtgenoot en haar oudsten zoon, wien Lavayse beschrijft, als gedoken in zijn' leunstoel, 't hoofd met de eene hand gestut, en volstrekt op hen geen acht slaande. Aan tafel at Markus Anton weinig, dronk verscheidene glazen wijn, en bij 't nageregt stond hij op en ging volgens zijne vaste gewoonte weg.

Ongeveer twee uren verliepen; vrouwe Calas, die eenig borduurwerk ter hand had genomen, werkte daaraan, terwijl zij met haar echtgenoot en Lavaysse koutte. Toen de laatste wilde weggaan, bevond men dat Pieter was ingeslapen; men was verpligt hem wakker te maken, maar hij schaamde er zich over en wilde zulks niet erkennen; allen schertsten met hem; men lachte luide, en scheidde vrolijk; laatste flikkering van vreugde! Reeds was de dood in 't huis. Zij zouden het welhaast te weten komen.

't Was tusschen half tien en tien uren. Lavaysse ging naar beneden, gevolgd door Pieter, en maakte 't eerst eene zeer natuurlijke opmerking, die tot de ontdekking van 't lijk voerde: de deur, die de gang met den winkel,

verbond, was open. Was dat eene nalatigheid der dienstmeid, of was iemand in 't magazijn binnengedrongen? Pieter trad er binnen, om daaromtrent zekerheid te krijgen. Zijn vriend volgde hem, en beide, van ontzetting aangegrepen, uitten kreten van schrik, toen zij Markus Anton aan den binnendeur, die den winkel in verbindtenis stelde met een achterwinkel, die men 't magazijn noemde, vonden hangen. Dwars op de beide vleugels van deze geopende deur had Markus Anton een dier pakhouten, grove ronde stokken, aan 't einde afgeplat, met welke men de balen met stoffen perste, gelegd. Het was aan dien pakstok, dat hij zich had opgehangen met een koord, van dubbele knoop voorzien. Hij was in zijne hemdsmouwen. Men merkte later op, dat zijne haren volstrekt niet in wanorde waren, en dat evenmin zijne kleederen waren gekreukt. De politie-agenten vonden zijn grijs lakensgewaad benevens zijn nankinsvest op de toonbank liggen, en wel met zorgvuldigheid opgevouwen, vreemde bijzonderheid, die wel bewijst, niet slechts voor een' vrijwilligen dood, maar inzonderheid ook voor de koele beradenheid, met welke men een zelfmoord ten uitvoer brengt, over welken men lang heeft gedacht. Pieter greep de hand zijns broeders, deze beweging deed 't lijk slingeren, terstond liepen beide jongelingen ten hoogste ontsteld heen om hulp te roepen.

Op dit geschreeuw ging de ongelukkige vader in zijn kamerjapon met overhaasting naar beneden; geen der beide vrienden had den tijd of de tegenwoordigheid van geest gehad om het koord door te snijden. Calas loopt op 't lijk toe en neemt het in zijne armen; toen 't ligchaam alzoo was opgeheven, rolde de pakstok op den grond. Terstond lag hij zijn' zoon op den plankenvloer neder, maakte de knoop los en nam zoo het koord weg; te gelijker riep hij Pieter toe: „Loop, in Gods naam, terstond naar Camoire

(een heelmeester in de buurt); misschien is mijn arme zoon nog niet geheel dood."

Op dit bevel liepen Pieter en Lavaysse ijlings heen. De eerste kwam bijna onmiddellijk terug met Gorsse, kweekeling van den heelmeester Camoire. Hij vond zijne moeder gebogen over Markus Anton, terwijl zij hem de slapen wreef en te vergeefs moeite deed hem een geestrijk vocht te doen inslikken. De mond sloot zich van zelf weder als door een veêr. Gorsse bemerkte onmiddellijk, dat het te laat was; hij nam de das weg, zag 't teeken van het koord om den hals, en verklaarde dat Markus Anton gestorven was, 't zij door verworging, 't zij door ophanging.

Pieter verloor op dat oogenblik alle tegenwoordigheid van geest. Buiten zichzelven liep hij weg, om, gelijk hij later zeide, *overal raad te gaan vragen.* Hij wist niet, wat hij deed, en zijn vader riep hem terug, terwijl hij hem zeide: „Ga toch 't gerucht niet verspreiden, dat uw broeder zichzelven heeft te kort gedaan; red ten minste de eer van uwe ongelukkige familie."

Deze raad om de toedragt der zaak te ontveinzen had noodlottige gevolgen, maar was niet zonder grond gegeven; de wetgeving van dien tijd op de zelfmoord was barbaarsch en afschuwelijk. Zij had tot uitgangspunt de romeinsche wet: *Homicida sui insepultus abjiciatur* (*die zich-zelf van kant heeft gemaakt, worde onbegraven weggesleept*), eene wet, die de verbeurdverklaring van al de goederen ten voordeele van den keizer ten gevolge had. De tijd had de strengheid dezer wet nog vermeerderd; men deed 't lijk een regtsgeding aan op gelijke wijze als men met een levende zou zijn te werk gegaan. In geval van veroordeeling, werd 't ligchaam, geheel naakt, door de straten gesleept op eene horde, met 't gelaat tegen den grond, onder

'tgeschreeuw van 'tgepeupel, dat het dikwerf met modder bezoedelde of kneusde met steenworpen. Vervolgens werd 'tlijk aan de galg opgehangen, en de goederen van den doode, zoo hij die naliet, verbeurd verklaard ten voordeele van den koning.

Dit ontzettend vooruitzigt moest een vader wel doen beven; voorts onteerde 't openbaar schandaal van zulk eene strafoefening geheel eene familie; voor de toekomst zou op de broeders en zusters van den zelfmoordenaar altijd een smet blijven kleven. Jean Calas wilde deze afgrijselijkheden zijnen kinderen sparen, en dien afschuwelijken smaad aan 't overschot van zijn' ongelukkigen zoon. Hij kon niet voorzien, dat die verkeerde raad, door hem aan Pieter gegeven, zijn eigen doodvonnis was, en hen allen aan de doodstraf moest blootstellen. Ontzettend voorbeeld van het kwaad, dat zelfs de onschuldigste leugen kan bewerken! Er is welligt geen mensch, die niet, zonder eenig gewetensbezwaar, deze zoo natuurlijke misslag zou hebben begaan. Men is er niet genoegzaam van overtuigd, dat de waarheid zeggen is alles overgeven aan God, terwijl liegen uit voorzorg is zichzelf opwerpen als voorzienigheid; voorzienigheid die te onmagtiger is, naarmate zij steunt op iets dat niet is. Een enkel leugenachtig woord, meer verschoonbaar dan elk ander, gesproken met de uitnemendste bedoelingen en onder de wreedste omstandigheden, was voldoende om geheel deze familie benevens haar vriend in een afgrond van rampen te storten.

Pieter beloofde te zullen gehoorzamen, liep naar Cazeing, vond daar Lavaysse terug, en vroeg hem met aandrang om den zelfmoord van zijn broeder te ontkennen; Lavaysse stemde daar ongelukkig in toe. „Ik geloofde, sprak hij later, ik geloofde toen, het te kunnen en te moeten beloven." Ook verklaarden zij alle drie, dat zij

Markus Anton levenloos, op den planken vloer van 't magazijn hadden gevonden, gelijk de Capitouls en de getuigen hem zagen. Dat was waar wat de beide vrouwen betreft. Het was onwaar ten aanzien van den vader, ten aanzien van zijn zoon Pieter en van Lavaysse, die alle drie hem hadden zien hangen.

Deze veinzerij is des te schuldiger, daar zij, toen zij, na hun aankomst op 't stadhuis volgens gebruik onder eede verhoord werden, in hunne bewering volhardden die alzoo een meineed werd. Ook werd er nooit een onbehendiger bedrog gepleegd: want niets werd er door verklaard, en het viel den Capitouls gemakkelijk zich er van te verzekeren niet slechts dat Markus Anton door verworging of ophanging omgekomen was, maar ook dat zijne bloedverwanten meer van de zaak moesten weten dan zij zeiden.

„Van een anderen kant was deze leugen, naar de opmerking van den advokaat van Calas, zonder gewigt voor de wet, zij het ook al anders in de oogen van de godsdienstige zedeleer. Hij werd slechts uitgesproken in een verhoor, dat in het regt niet geldt: 1° omdat het niet door iemand was verzocht; 2° omdat er nog geen beschuldigden waren, noch een regtsgeding. Daar zij noch aangeklaagden, noch beschuldigden waren, en ook niet voorzagen dat zij het konden worden, moesten zij, zoo 't mogelijk was, al hunne gedachten daarop vestigen om de eer van den overledene te redden."

Voltaire beproefde met nog meer warmte de veinzerij der Calas te regtvaardigen; hij herinnerde aan de verklaring van Pieter:

„Mijn vader zeide in de overmaat zijner smart tot mij: „Ga 't gerucht niet verspreiden dat uw broeder zichzelven heeft van kant gemaakt; redt ten minste de eer van uwe ongelukkige familie." Het is van belang, voegt Voltaire er bij, aan deze woorden te herinneren; het is van belang om te doen zien, dat de leugen in dit geval een bewijs van vaderlijke liefde is; dat geen mensch verpligt is om zich zelf te beschuldigen, of zijn zoon te beschuldigen; dat men niet kan gerekend worden een valschen eed te doen, als men, na in handen van

't geregt een eed te hebben afgelegd, niet aanstonds bekent wat men later bekent; dat men het een beschuldigde nimmer tot een misdaad heeft aangerekend, dat hij niet in 't eerste oogenblik de noodige bekentenissen heeft afgelegd; dat eindelijk de Calas niets hebben gedaan dan wat zij hebben moeten doen. Zij zijn begonnen met de nagedachtenis van den doode te hebben willen verdedigen, en zij zijn geëindigd met zichzelven te verdedigen. Er is in deze handelwijzen iets wat niet natuurlijk en billijk is?"

Zoodra zij zich in staat van beschuldiging gesteld zagen, zeiden allen de waarheid, en men zou hebben moeten inzien, dat zij deze keer opregt waren, omdat zij allen 't zelfde antwoordden, hoewel zij afzonderlijk opgesloten waren, en er geen de minste gemeenschap tusschen hen bestond. Omtrent hun eerste beweren hadden zij zich met elkander kunnen verstaan, omdat zij toen nog in vrijheid waren; hunne bekentenis kon niet anders dan waar zijn, omdat zij gelijkluidend was van den kant der drie mannen, zonder dat de mogelijkheid aanwezig was om zich onderling te verstaan of zelfs om de antwoorden hunner medebeschuldigden te kennen. Ondanks dit onwedersprekelijk bewijs, wilde men in hunne verklaring niets anders zien dan een tweede stelsel van verdediging, even valsch als het eerste, of liever een schrede nader tot de bekentenis der misdaad. Zij erkenden thans, dat Markus Anton was gestorven door ophanging; men geloofde, dat zij zouden eindigen met toe te stemmen dat zij zelven hem hadden opgehangen.

Lavaysse verhaalt, dat de griffiër Savanier op 't stadhuis, na afloop der verhooren, in zijn bijzijn tot David zeide: „'t Is zoo waar dat 't zijn broeder is die hem heeft gedood, als 't waar is, dat ik eene pen in de hand houde!"

David antwoordde: „Ik voorzie, dat het hun eenige malen eene scherpe ondervraging zal kosten, die voorzeker 't bloed zal doen vlieten."

Dit was eene bedreiging, wier doel was de beschuldigden schrik aan te jagen, ten einde dus eene volledige bekentenis te verkrijgen.

't Is duidelijk dat zij, hadden zij bij hunne eerste veinzerij volhard, zelven hun ondergang zouden hebben bewerkt. Het is hier de plaats een voorval mede te deelen, van 't welk men in den jongsten tijd ten nadeele der Calas misbruik heeft gemaakt.

Lavaysse verhaalt, dat men hem den 14den, 's morgens ten tien ure (nadat 't bevel tot inhechtenisneming door den voorzitter van 't consistorie was uitgevaardigd) van den vaandrig van de wacht overbragt naar een gevangenhok zonder licht, waar hij niets anders vond om zich op neder te zetten dan wat stroo, en waar ook reeds een ander gevangene zich bevond. Iederen dag bragt men hem voor eenigen tijd in eene groote kamer, die *des Mededoogens* geheeten, waar men de gevangenen wegens lijfstraffelijke zaken liet bijeenkomen. Den eersten dag ontving hij er verscheidene bezoeken van vrienden zijner familie, onder anderen ook een bezoek van Lodewijk Calas, die kwam om ingelicht te worden omtrent wat er was voorgevallen, en die niet durfde vragen om zijne ouders te zien. Welligt had hij er dien dag vergunning toe gekregen; hij zag zijn vader nimmer terug. Een andere bezoeker van Gaubert was Mr. Carrière, advokaat, een groote vriend van David Lavaysse. De jonge man verhaalde hem hoe de zaken zich hadden toegedragen. Alleen had hij bij 't licht der kaars, die Pieter in de hand hield, niet kunnen onderscheiden waaraan Markus Anton zich had opgehangen, en hij had gemeend dat 't was geschied aan den boog der deur; dit had hij den advokaat gezegd. Deze ging de plaats bezoeken, vond noch nagel noch haak boven aan de deur en ging naar Lavaysse terug om hem te zeggen:

„Gij hebt mij bedrogen; ik ben ten huize van den heer Calas geweest; ik heb de deur bezigtigd, ik heb alles onderzocht en niets gevonden waaraan zijn zoon zich kan hebben opgehangen.” — „Dat is toch zoo, antwoordde de jongeling, ik ben er zeker van, ik heb hem gezien; ’t is waar: ik weet niet waaraan het koord bevestigd was, maar twijfel niet aan wat ik u gezegd heb.” De heer Carrière ging toen Calas en zijn zoon ieder afzonderlijk bezoeken, die beiden hem mededeelden hoe de zelfmoord zonder nagel of haak had plaats gegrepen. Hij vermaande hen, de geheele waarheid te spreken, zonder er verder naar te streven de eer van den overledene te sparen.

Van dienzelfden dag aan, werden zij allen buiten toegang gesteld. Zoo wij bij deze verklaringen die der getuigen voegen, komt alles overeen en wordt alles duidelijk. De eerste getuige, overigens zeer vijandig gezind, is de abt Benaben, vriend van den priester Durand en van Lodewijk Calas. Hij zegt, dat hij den 14den Lodewijk Calas naar den heer Carrière vergezelde, en men kan dien kwaadwilligen vreemdeling niet zonder eenige ongerustheid ingewijd zien in alles wat de onvoorzigtige Lodewijk en de advokaat in gereedheid bragten ter verdediging der familie.

Volgens Benaben trad, terwijl zij te zamen waren, een soldaat binnen, die een brief van den heer Calas bragt, in welke deze vroeg wát hij moest antwoorden. Mr. Carrière riep uit, dat ’t wel scheen of hij zijn verstand had verloren: „Ik heb hem gisteren gezegd dat hij de waarheid moest verklaren, en de eer van den overledene niet sparen.” Mr. Carrière schreef daarop drie brieven.

’t Is onmogelijk, dat deze verklaring in alle opzigten naauwkeurig is. ’t Is niet op den 14den, dat zulks heeft plaats gehad, want men heeft die brieven nog en die zijn gedagteekend van den 15den October des avonds. Die

aan Pieter gerigt eindigt met deze woorden: 't Is onnoodig dat ik dezen brief onderteeken, omdat gij u zult herinneren dat ik u gisteren avond bij uw avondeten sprak." Inderdaad zou Carrière, zoo deze brieven den 14[den] geschreven waren, zich niet alzoo hebben kunnen uitdrukken, en evenmin hebben kunnen uitroepen: „Ik heb het hem gisteren gezegd;" want de beschuldigden kwamen eerst na middernacht op 't stadhuis, ondergingen onmiddellijk de voorloopige verhooren, en hebben den advokaat niet eer kunnen zien dan in den avond van den 14[den] of allervroegst in den namiddag. Er is ook grond om te twijfelen aan de onpartijdigheid, met welke de abt rekenschap geeft van den brief van Calas, dien hij zegt zelf niet te hebben gelezen, en die, gebragt door een soldaat, volstrekt dus niet in 't geheim, voorzeker onder de oogen der overheid of van hare beambten was doorgegaan.

Zie hier eene verklaring, die veel naauwkeuriger is: de getuige Delibes, griffier der gevangenis, verklaart, dat Lodewijk Calas twee of drie dagen na de gevangenneming hem weenende kwam opzoeken, en vroeg om zijn vader in de gevangenis te mogen spreken, ten einde zich met hem te verzoenen, wat hem niet kon worden toegestaan. Toen stelde hij hem de drie brieven van Mr. Carrière ter hand. De griffier aarzelde niet om aan Calas den brief, die aan hem gerigt was, te geven, waarschijnlijk omdat hij gemagtigd was geworden dien van Calas zelven te laten passeren, waarop 't antwoord thans inkwam. Toen Calas vernam, dat Lodewijk den brief had gebragt en begeerde om zich met hem te verzoenen, antwoordde hij den getuige, onder 't storten van tranen, „dat hij zeer gevoelig was voor de moeite, die zijn zoon Lodewijk zich gaf." De griffier ging weg; maar op 't oogenblik, toen hij aan Pieter Calas en aan Lavaysse de beide brieven, die aan hen

gerigt waren, zou ter hand stellen, aarzelde hij, vreesde zich moeijelijkheden op den hals te zullen halen, en bewaarde ze.

Denzelfden avond kwam Lodewijk terug, en vroeg hem of hij de drie brieven bezorgd had. Delibes bekende hem zijn vrees. Lodewijk magtigde hem ze te ontzegelen en te lezen. Hij deed het, maar bleef er bij volharden om de brieven bij zich te houden. Later, toen hij vernam dat de kerkelijke vermaningsbrief den banvloek aankondigde, *vreesde hij wegens zijn geweten*, en stelde beide stukken den procureur-generaal ter hand, die ze liet voegen bij 't regtsgeding. Zij zijn er nog; wij hebben ze gelezen, en alles komt volkomen overeen met wat 't gedenkschrift van een der beschuldigden, en de getuigenissen van een priester en cipier ons hebben medegedeeld. Zij zijn niet onderteekend; 't is duidelijk dat Carrière, even als Delibes, bevreesd was om zich in deze verschrikkelijke zaak onaangenaamheden op den hals te halen; hij vergenoegt zich met zich te beroepen op wat hij daags te voren den beschuldigden in hunne gevangenis had aangeraden, en blijft hen ten dringendste aanraden om alles te zeggen.

Uithoofde men deze brieven niet heeft gelezen, en al de omstandigheden die wij bijeengebragt hebben, niet heeft geweten, is men er toe gekomen, om in dit feit een zeer krachtige bewijsgrond tegen de Calas te zien. Nu eens is 't Dom Vayssette, of liever mijnheer du Mège, zijn opvolger, die bekend maakt dat de getuige Barnobau (hij wil zeggen de abt Benaben) heeft verklaard, dat men aan Calas had geschreven met 't doel om hem de antwoorden in te geven. Dan weder is 't een ander schrijver, de heer Huc, die klaarblijkelijk noch deze brieven, noch 't derde gedenkschrift van Lavaysse, noch 't eerste gedenkschrift van Sudre, noch de verklaringen die wij aangehaald hebben,

heeft gelezen. Hij veronderstelt, dat de heer Monyer wel de schrijver dezer brieven kon zijn, en droomt er van, dat de Protestanten van Toulouse zich met hem, assessor der Capitouls, verstonden ter leiding van de antwoorden der beschuldigden; zonder eenigen grond verzint hij andere brieven, geheimzinnige bezoeken in de gevangenis, en hij trekt uit een en ander 't besluit, dat de zelfmoord van Markus Anton een stelsel van verdediging was, uitgevonden, nadat de zaak was geschied, door anderen dan de Calas, en waarin men hen aanried te volharden.

Er bestaat eene moeijelijkheid of liever eene volstrekte onmogelijkheid om dit te laten gelden. Wij weten door den brief van den President de Senaux aan den Minister, dat de gevangenen noch brieven, noch bezoeken ontvingen, en men heeft de verklaringen van den cipier der gevangenis gelezen. Toch hebben Pieter en Lavaysse, die de brieven van Carrière niet ontvangen hebben, naauwkeurig 't zelfde gezegd als Calas, die den zijne ontvangen had. Bewijst dat niet, dat zij allen de partij kozen van de geheele waarheid te zeggen, en dat men hem in deze brieven niets anders aanraadde?

Dit is niet alles. Calas zelf heeft niet vóór den 15den den brief van den advokaat, dienzelfden dag geschreven, kunnen ontvangen, en den 14den bij zijn eerste wettig verhoor, toen hij zich zelv' beschuldigd zag, legde hij reeds eene verklaring af aangaande den zelfmoord van zijn zoon. Carrière was dus reeds bij voorraad gehoorzaamd.

Wel verre ván iets tegen de onschuld der Calas te bewijzen, bewijst dit voorval, van 't welk men veel beweging heeft gemaakt, ten duidelijkste, dat de eenige beweegreden voor hunne vroegere veinzerij is geweest de zeer natuurlijke begeerte om te vermijden, dat het lijk een regtsgeding werd aangedaan.

HOOFDSTUK V.

KERKELIJKE TUSSCHENKOMST.

HET VERMAANSCHRIFT. — LIJKSTAATSIE VAN MARKUS ANTON. — DE WITTE BOETELINGEN.

Reeds waren dertig getuigen ondervraagd, en nog vond men geen enkel bewijs, dat regt gaf ter veroordeeling der Calas.

De geregtigheid maakte in dien tijd, om zich bewijzen te verschaffen, gebruik van een middel, dat heden ten dage zeer vreemd zou voorkomen, maar welks uitwerking ook thans nog zeer krachtig zou zijn in sommige plaatsen en die toen nog veel sterker was. De prokureur des konings vervaardigde een lijst der wezenlijke of veronderstelde feiten, die hij noodig had door getuigen gestaafd te zien, en rigtte zich tot de kerkelijke overheid, om te bewerken dat eene bekendmaking van 't vermaanschrift werd afgelezen van den kansel en aangeplakt op de straten, om al diegenen, die *door hooren zeggen of op andere wijze iets wisten* van de feiten, omtrent welke onderzoek werd gedaan, te verwittigen, dat, zoo zij daaromtrent geene verklaringen kwamen afleggen 't zij bij 't geregt, 't zij bij hunne pastoors, zij de straf van den kerkelijken ban zich op den hals zouden halen. Als de bekendmaking dezer waarschuwing 't gewenschte gevolg niet opleverde, was 't zelfde vermaanschrift van den banbliksem voorzien, dat wil zeggen, dat men in al de kerken, onder een schrikverwekker

ceremonieel, den banvloek uitsprak tegen al wie zich van 't afleggen eener verklaring onthield. Van dien oogenblik aan waren zij verdoemd, als zij kwamen te sterven zonder zich met de kerk te hebben verzoend, en vooral als zij tot de sacramenten naderden. Men kan zich ter naauwernood den geweldigen indruk voorstellen, die door deze vreemde handelingen werd voortgebragt in eene stad zoo katholiek als Toulouse, waar men alzoo de verschrikkingen der hel als een middel aanwendde om 't regtsgeding verder te brengen.

Strenge bepalingen bestonden er ten aanzien van den inhoud van dit geducht geschrift. Vóór alles moest het gelijkelijk bevatten wat ter ontlasting zoowel als wat tot bezwaring strekken kon, dat is te zeggen, dat men op gelijke wijze hen bedreigen moest, die den moed niet hadden ten gunste der beschuldigden getuigenis af te leggen, als hen die verzuimen mogten tegen hen te getuigen. Deze onpartijdigheid van 't vermaanschrift was te onvermijdelijker, omdat de aangeklaagden geen enkele getuige konden laten dagvaarden, en omdat men toen strengelijk in toepassing bragt den regel, volgens welken een getuige niet kon toegelaten worden, als hij zich uit eigen beweging aanbood, of als hij eene verklaring aflegde omtrent feiten, over welke 't onderzoek niet liep. Dit noemde men feiten *extra articulos*, buiten 't onderwerp. Het was als beginsel aangenomen, dat een getuige geen getuigenis aflegt dan omtrent die vraagpunten, voor welke hij een eed heeft afgelegd; inderdaad was de eed toen slechts geldende ten aanzien van een reeks van vragen, die men te voren had vastgesteld, en van een getuige, die deze grenzen overschreed, zeide men: *Non juratus eo casu deponit*, hij legt in dit geval eene verklaring af zonder te hebben gezworen.

Zoo dus 't vermaanschrift niet gelijkelijk bevatte zoowel wat ter ontlasting als ter bezwaring strekken kon, waren wie iets goeds ten aanzien der beschuldigden hadden te zeggen tot stilzwijgen gedoemd; zij hadden niet 't minste regt, geen enkel middel om te doen hooren wat men hun niet vroeg, wat men niet zocht te weten te komen. Het was dus voldoende, een vermaanschrift aldus partijdig op te stellen, en reeds van te voren en met een enkelen slag werd elke gunstige getuigenis vernietigd of onmogelijk gemaakt. Dit is het juist, dat in de zaak, die onze aandacht bezig houdt, geschiedde. Lavaysse, de vader, schrijft dat de prokureur des konings en de Copitouls zich niet verwaardigden, om onderscheidene getuigen, die voor hun pastoor waren verschenen om feiten, die ter ontlasting der beschuldigden konden strekken, te openbaren, te laten dagvaarden. Men moest zich daar niet over verwonderen. Deze getuigen hadden ongelijk: 't vermaanschrift had hen daartoe volstrekt niet gemagtigd. Toen 't regtsgeding herzien werd, dat is te zeggen na de doodstraf van Calas, besloot een nieuwe getuige, dien wij reeds hebben aangehaald, de kanunnik Azimond, zijne voor de beschuldigden hoogst belangrijke verklaring in dezer voege:

„Voor het overige, ik verklaar, dat ik den inhoud der tegenwoordige verklaring in den loop van 't lijfstraffelijk regtsgeding, aangevangen tegen den heer Jean Calas, zou hebben medegedeeld, als ik er toe aangezocht ware geworden, of als 't vermaanschrift mij er toe had gemagtigd. Dit verzeker ik de waarheid te zijn.

Geteekend AZIMOND,
priester, kanunnik van Montpezat."

Een koopman van Nîmes, Griolet, die gedurende drie jaren met de familie Calas verkeerd had, antwoordde den 13den Februarij 1762 aan Nanette, die hem dringend verzocht had om ten gunste harer ouders getuigenis af te

leggen, dat hij moest weigeren ten hunnen gunste zijne verklaring te gaan afleggen, omdat „hij die aan 't geregt eene ontdekking doet, zonder ter dier zake gedagvaard te zijn, zijn getuigenis verdacht en verwerpelijk maakt." Dat was maar al te waar.

Men heeft nog in onze dagen den Calas tot verwijt gemaakt, dat zij slechts één getuige hadden (bij de eerste en bij de tweede instructie van 't regtsgeding), om te bewijzen, dat Markus Anton Protestant was gebleven, terwijl eene menigte van getuigen 't tegendeel verklaarden. Het is waar, maar dat is niet alles; deze eenige en moedige getuige, de heer Challier, moest van een list gebruik maken om zich toegelaten te zien, daar hij aan zijn pastoor verklaarde, dat hij eene zeer gewigtige verklaring had af te leggen, en dezen liet gelooven dat het was ten gunste der beschuldiging.

Men merke bij deze zaak nog op, dat de bekendmaking van een vermaanschrift al de pastoors, al de vikarissen, alle priesters in werkolijke dienst tot den rang van regters van instructie verhief; ook bestaat er bij den bundel processtukken eene menigte van geschreven verklaringen, die dikwerf beginnen met de woorden: *voor ons*, en die door een priester van 't kerspel, soms zelfs door een kloosterbroeder, aan de dienst eener kerk verbonden, geteekend zijn. Hierdoor werd dus in een regtsgeding, door 't welk de geheele Protestantsche kerk zich elk oogenblik beschuldigd zag, 't onderzoek der zaak in handen gesteld niet van de burgerlijke overheid, maar van de geestelijkheid, van de geheele geestelijkheid op eenmaal. Laat ons evenwel zeggen, dat 't vermaanschrift ten minste van een kerkelijke regtbank zijn oorsprong moest nemen, en niet van den aartsbisschop, veel minder nog van een vikaris-generaal. Men weet niet, waarom

Lagane (de opsteller van 't vermaanschrift) en David deze wet overtraden; was het uit onbekendheid met de vormen? Het is moeijelijk om Lagane daarvan te verdenken. Of dachten zij welligt, dat hun vermaanschrift, partijdig en onwettig op vele plaatsen als het was, gemakkelijker zou worden aangenomen, als zij zich tot den vikaris van den afwezigen aartsbisschop rigtten, en niet tot een regtbank die welligt meer naauwgezet op de inachtneming der bepalingen zou toezien?

De wet voegde, 't is waar, aan de ontzettend groote magt der opstellers van een vermaanschrift een noodzakelijken breidel toe: zij verbood hun niet slechts de beschuldigde personen te noemen, maar zelfs hen aan te wijzen.

Deze voorloopige opmerkingen waren onvermijdelijk, opdat men, naar verdienste, over 't nu volgend vermaanschrift zou kunnen oordeelen. Een afschrift van dit vermaanschrift bevind zich op de Archieven. Het bevat buiten 't stuk zelf, de aanvragen om magtiging door Mr. Pimbert, advokaat des konings, gerigt aan de Capitouls en den aartsbisschop, met 't antwoord der eersten, en dat van den abt de Cambon, vikaris-generaal, voor den eerste. In deze stukken vraagt men hun, om *„te laten afkondigen vermaanschriften omtrent zeer ernstige voorvallen, van aanbelang voor de godsdienst."* Dit was zooveel als reeds van te voren, in een wettig geschrift, aan al de stadsmuuren aangeplakt, beslissen, dat Markus Anton Calas gestorven was voor de godsdienst, dat is te zeggen: gedood door zijne bloedverwanten wegens zijn bekeering tot 't Katholiek geloof. Met dit enkele woord was 't geheele regtsgeding reeds vooraf geoordeeld.

Vermaanschrift.

1°. Tegen al wie door hooren zeggen of op andere wijze zullen weten, dat de heer Markus Anton Calas de oudste, de vermeende Her-

vormde godsdienst, in welke hij zijne opvoeding had ontvangen, had vaarwel gezegd; dat hij aan de heilige plegtigheden der Katholieke en Roomsche kerk deel nam; dat hij naderde tot 't sacrament der boete, en dat hij na den 13den van de tegenwoordige maand October openlijk zijn geloof moest afzweren, en tegen allen, wien Markus Anton Calas zijn besluit had ontdekt.

2°. Tegen al wie door hooren zeggen of op andere wijze zullen weten dat de heer Markus Anton Calas ter zake van deze geloofsverandering was bedreigd, mishandeld en met een boos oog aangezien in zijn huis; dat de persoon, die hem bedreigde, tot hem heeft gezegd, dat, zoo hij openlijk zijn geloof afzwoer, hij geen anderen dan hemzelven zou hebben tot beul.

3°. Tegen al wie door hooren zeggen of op andere wijze weten, dat eene vrouw, die voor gehecht aan de ketterij doorgaat, haren echtgenoot tot gelijke bedreigingen opwekte, en in eigen persoon Markus Anton Calas bedreigde.

4°. Tegen al wie door hooren zeggen of op andere wijze weten, dat er den 13den van de loopende maand des morgens eene beraadslaging is gehouden in een huis van 't kerspel van la Daurade, in welke de dood van Markus Anton Calas werd besloten of aangeraden, en die dienzelfden morgen in gezegd huis een zeker aantal van gezegde personen hebben zien binnentreden of er uit gaan.

5°. Tegen al wie door hooren zeggen of op andere wijze weten, dat op denzelfden dag, den 13den van de maand October, na 't vallen van den avond tot omstreeks tien ure aan deze afschuwelijke overweging uitvoering werd gegeven, daar men Markus Anton Calas liet knielen, die daarop, bij verrassing of met geweld, werd verworgd of opgehangen met een koord, van dubbelen knoop voorzien, de eene om hem te verworgen en de andere om hem op te knoopen aan den pakstok, die diende tot persing der balen, door middel waarvan Markus Anton Calas werd verworgd en ter dood gebragt door ophanging of door verworging.

6°. Tegen aldegenen die eene stem hebben gehoord die schreeuwde: moordenaar! en vervolgens: o, mijn God, wat heb ik u gedaan? Bewijst mij genade; dezelfde stem, die toen klagend werd en zeide: O! mijn God! O! mijn God!

7°. Tegen al degenen, aan wie Markus Anton Calas mogt hebben medegedeeld de onrust die hij in zijn huis leed, en die hem treurig en zwaarmoedig maakte.

8°. Tegen al diegenen die mogten weten, dat er daags voor den 13den van Bordeaux een jong mensch uit deze stad aankwam, die geen

paarden gevonden hebbende om zijne ouders op te zoeken die op hun buiten waren, zich hebbende opgehouden om 't avondeten te gebruiken in een huis, was tegenwoordig, toestemmende of deelhebbende in de daad.

9°. Tegen al wie door hooren zeggen of op andere wijze weten, wie zijn de bewerkers, medepligtigen, begunstigers, aanhangers van deze misdaad, die tot de verfoeijelijkste behoort.

Eindelijk tegen allen, die de bovenstaande feiten, omstandigheden en de aankleve van dien weten en niet openbaren.

Dit vermaanschrift den 17den October op verzoek van den procureur des konings verleend, geteekend door den abt de Cambon, vikaris-generaal, werd openlijk aangeplakt en afgelezen van den kansel drie achtereenvolgende zondagen, den 18den en 25sten October en den 8sten November, in al de kerspelen.

Wij zullen zien, dat den 11den November een nieuwe afkondiging van 't zelfde vermaanschrift werd gelast tegen zondag den 13den, met bedreiging van den banvloek tegen zondag den 20sten. Daar de uitslag dezer laatste bekendmaking nog niet voldoende was, verzocht de procureur-generaal den 18den December, dat de banvloek bij 't vermaanschrift mogt worden gevoegd:

„En daar de prokureur-generaal des konings rede heeft om te vermoeden, dat er een aantal personen is, die kennis dragen van de feiten, in 't gezegd vermaanschrift uitgesproken, die hunne mededeelingen niet hebben afgelegd, verpligt hun verzet tegen 't voldoen aan de geregtelijke bevelen enz., tot 't verzoek dat gezegd vermaanschrift van den banbliksem voorzien worde op de gewone wijze in de kerspelen waar het zal zijn afgekondigd, krachtens onze bevelen van den 17den October en van den 4den December; en doen wij in den ban de schuldigen en deelhebbers en degenen, die kennis dragen van de feiten, vervat in gezegd vermaanschrift, en ze niet openbaren; en bevelen wij u, dat gij hen openlijk aan 't volk hebt aan te wijzen, als door ons in den ban gedaan."

Geteekend: de abt De Cambon, vikaris-generaal.

Van toen aan waren zij, die hadden nagelaten hunne

verklaringen af te leggen, even zoo wel in den ban als de moordenaars van Markus Anton en hunne medepligtigen.

Er zijn op dit vreemde stuk eenige wezenlijke aanmerkingen te maken. De eerste biedt zich van zelf aan: er is in de artikels van dit vermaanschrift geen enkel woord ter ontlasting; geen enkel woord dat niet tegen de beschuldigden is. Zij hadden opgegeven een zelfmoord, en 't vermaanschrift zelve noemt Markus Anton als *treurig en zwaarmoedig;* men had dus, volgens de wet, even zooveel artikelen of vragen omtrent de veronderstelling van den zelfmoord moeten stellen, als omtrent de veronderstelling van den moord; men had de oorzaken dezer zwaarmoedigheid moeten nasporen, men had in één woord, de weegschaal tusschen de beide stelsels in evenwigt moeten houden. Er is zelfs geen melding gemaakt van de verklaring der aangeklaagden, en in een geregtelijk geschrift, dat onpartijdig moest zijn om wettig te blijven, spreekt alleen de beschuldiging.

En hoe spreekt zij? Doet zij het, zich gedragende overeenkomstig de wet, die verbiedt de beschuldigden aan te wijzen? Volgens 't tweede artikel was Markus Anton „bedreigd, mishandeld en met een kwaad oog aangezien *in zijn huis.*" Dit woord, dat tot tweemalen toe herhaald wordt, wijst aan, en kan niemand anders aanwijzen dan de beschuldigden, vader, moeder, broeder en hun eenige dienstmaagd. Onmiddellijk daarop laat men volgen, dat „de persoon die hem bedreigde, tot hem heeft gezegd, dat hij niemand anders tot beul zou hebben dan *hem zelf.*" Deze persoon was dus een man uit dit huis. Maar wie? de vader of de broeder? Dit laatste wordt aangewezen: „Artikel 3. Eene vrouw, die doorgaat voor gehecht aan de ketterij, spoorde *haar echtgenoot* tot gelijke

bedreigingen aan en dreigde zelve M. A. Calas." Is 't noodig om te herinneren, dat er *in het huis* geen andere echte lieden waren dan de heer en vrouwe Calas? Zij waren dus aangewezen op zulk eene wijze, dat men er zich niet in kon vergissen.

We moeten nog opmerkzaam maken op deze kinderachtig-partijdige uitdrukking: *Deze misdaad die tot de verfoeijelijkste behoort*, toen de geheele vraag juist hierin bestond om te weten te komen of er een misdaad bestond, en hoedanig een misdaad.

Dit is evenwel nog niet 't ergste wat 't vermaanschrift bevat. Zoo zijne opstellers goed onderrigt waren, zou er den 13den des morgens, in een huis van 't kerspel van la Daurade eene beraadslaging hebben plaats gehad, in welke de doodstraf van Markus Anton was besproken en besloten. Als men deze afschuwelijke beschuldiging zoo omstandig ziet medegedeeld, twijfelt men immers niet of zij is door eene menigte van getuigen bewezen; zou men immers meenen, ten minste sommigen dienaangaande te zullen hooren verklaren, dat zij de leden van de geheime regtbank „'t aangeduide huis hebben zien binnentreden en verlaten"? Er was dan zeker iemand, die inlichtingen bezat omtrent 't wezenlijk bestaan van deze bloeddorstige vergadering, omtrent de plaats, den dag en het uur, op welke zij werd gehouden? Men rekent er op, dat al degenen, die aan de opstellers van 't vermaanschrift deze zoo naauwkeurige bijzonderheden van plaats en tijd hebben medegedeeld, hunne verplettende ontdekkingen in persoon voor 't geregt weder zullen openbaren, en dat, zoo zij het, voordat 't vermaanschrift van den banvloek was voorzien, niet hebben gedaan, uit nalatigheid of uit mededoogen, de zekerheid van den banvloek en de eeuwige straffen hen toch terstond tot een dergelijk besluit zal doen komen als 't vermaanschrift van

den banvloek vergezeld gaat. Er geschiedde niets van dien aard. d'Aldeguier verwonderde er zich met rede over in 't vermaanschrift deze veronderstellingen te zien, die uit 't reeds afgeloopen eerste onderzoek geenszins voortvloeijen; er is in de verklaringen der getuigen, die tot nu toe gehoord zijn, inderdaad niets, dat van nabij of in de verte eenigen schijn of blijk geeft van zulk een zaak! En het is juist, omdat deze feiten, aan welke David en Lagane geloofden en wilden gelooven, nog in geenendeele gestaafd waren, dat zij beproefden door hun vermaanschrift 't bewijs er voor te verkrijgen. Maar nog van meer beteekenis is, dat deze poging geen enkel gevolg opleverde. Men vindt in dit regtsgeding, waarin meer dan honderd en vijftig getuigen optreden, geen enkel spoor van deze grove onwaarheden, met uitzondering van eenige hooren zeggens, allen nog veel onbestemder dan 't vermaanschrift zelf. Hoe, zou niet iedereen *door hooren zeggen of op andere wijze weten*, wat vier zondagen achtereen van den kansel is afgelezen, overal aangeplakt, waarover met alle plegtigheid de banvloek is aangekondigd, waarover de geheele stad zich gedurende vijf maanden hartstogtelijk heeft onderhouden? In plaats dat ze allengs meer naauwkeurig en verstandig omschreven worden, treden deze afschuwelijke bijzonderheden naarmate 't regtsgeding vordert op den achtergrond, en ten slotte verdwijnen zij geheel 1).

1) Ziehier de eenige verklaring, die ten dezen opzigte van eenig belang is: uit deze zal men over de andere kunnen oordeelen:

„Pieter Dugué, priester van de week van de kerk van Sint-Stefanus, verklaart, dat, toen hij zich bevond in den winkel van mejufvrouw Bordeneuve met haar en vijf meisjes die daar werkten, een man van dertig of veertig jaren binnenkwam en zeide: dat hij op den dag van den dood van gezegden Markus Anton in 't huis van Calas was geweest, en dat hij daar de volgende omstandigheden vernam: dat er op den

Er is niets, dat men niet beproefd heeft om bewijzen voor dit gewigtige punt te verkrijgen. Ziet hier ter dier zake een der verhooren van vrouwe Calas. Men zal bemerken, dat de eerste vraag een strik is die de regter haar spant. Zoo zij den schijn op zich had geladen van te beämen wat de ondervrager zelf schijnt te denken, zou men daarin een bewijs gezien hebben tegen haar en eene bekentenis van de afschuwelijke leer, welke men hare kerk toedichtc. Haar antwoord is uitmuntend.

dag van den dood van gezegden Markus Anton ten huize der Calas eene beraadslaging werd gehouden door zeven personen, onder wie zich bevonden de heeren Calas en Lavaysse en anderen, en dat zij beraadslaagden, of zij gezegden Markus Anton vóór of nà 't avondeten zouden dooden; dat zij overkwamen een koord te nemen om daarmede gezegden Markus Anton te verworgen, uit wraakzucht omdat hij den volgenden dag zijne eerste kommunie zou houden; dat zij beraadslaagden of zij hem niet vervolgens in den kelder van gezegden Calas zouden begraven, opdat er geen sprake van gezegden Markus Anton meer ware. Toen de getuige deze zoo omstandig medegedeelde feiten gehoord had werd hij nieuwsgierig naar den naam van den man, van wien hij dat alles gehoord had ten huize van mejufvrouw Bordeneuve, gelijk hij boven gezegd heeft, en ten dien einde is hij vervolgens tot de genoemde jufvrouw Bordeneuve teruggekeerd, om naar den naam van dien man te vragen; zij hebben dien hem nooit willen zeggen." (*Keiz. Arch.*)

Hoe komt 't dat 't geregt er haar niet toe noodzaakte? Hoe en van wien had de onbekende, in 't huis zelve van Calas, 't feit van de beraadslaging, die er gehouden was, vernomen? Ziedaar dan die bijeenkomst beraadslagende niet daarover, of men den jongen man moet dooden (daarover viel niet te beraadslagen, vermits dat bij de Protestanten de regel was); niet, of 't waar is dat die jonge man Katholiek heeft willen worden (in de meening van den abt Dugué, was dat voor niemand twijfelachtig meer), maar of men hem *vóór of nà 't avondeten* moest verworgen. Voorwaar een bekrompen geest, die priester van Sint-Stefanus! En hij komt niet voor den volgenden dag op de gedachte om te vragen, wie die onbekende is? Ziet daar evenwel, op welke getuigenissen Jean Calas is geradbraakt.

„*Ondervraagd* of zij niet weet dat een vader de opperste regter is van de godsdienst van zijn' zoon?

Antwoord, dat het 't geweten en 't eigen doorzigt is dat ons hierin een besluit moet doen nemen en niet 't gezag van een vader.

Ondervraagd of haar echtgenoot of haar zoon haar niet mededeelden 't besluit of den raad van hunne sekte, ter zake van de afzwering, waartoe, naar men geloofde, door M. A. Calas haar zoon 't plan was opgevat, en hoedanig dit besluit en deze raad was?

Antwoordt en ontkent de ondervraging in al zijne deelen.

Ondervraagd of zij en haar echtgenoot niet zeiden, dat men zich moest onderwerpen aan 't besluit genomen door den raad van genoemde sekte?

Antwoordt en ontkent de ondervraging, daar zij nooit over zoo iets is aangesproken, of er van heeft hooren spreken."

Wij zullen op andere plaatsen in dit regtsgeding zien, dat de soldaten der wacht *de laatste grond* der beschuldiging zijn, als zij tot 't uiterste gebragt is; zonder twijfel niet in zoover dat de regters hun valsche getuigenissen voorzeiden, maar waarschijnlijk, omdat zij-zelven zagen, hoe spijtig men was, dat men de bewijzen, op welke men gehoopt had, niet vond. Zoo is er tegen Lavaysse, in zijne hoedanigheid als wettelijk aangestelden beul, de volgende onhandige lastering gerigt.

Pieter Vergès, soldaat, verklaart:

„Dat, toen hij op zekeren dag de wacht had in de kamer van den heer Lavaysse, en hij in gezegde kamer rondwandelde, gezegde Lavaysse tot hem zeide, „dat hij in een boek had gevonden dat 't zoo'n groote zaak niet was iemand te verworgen, wij kwamen van de aarde en wij moesten er evenzoo toe wederkeeren. De getuige antwoordde hem, dat onze godsdienst eene dergelijke zaak niet toestond, waarop gezegde Lavaysse zich omkeerde naar 't vuur, zonder verder een woord te zeggen."

Klaarblijkelijk heeft Pieter Vergès zijne les slecht begrepen of zijn verhaal kwalijk uitgevonden. In welk boek zou Lavaysse hebben gelezen, dat er geen kwaad in steekt

de lieden te verworgen? Het betreft hier niet maar een Protestantsch boek en eene dweepzieke regtvaardiging van den moord der afvalligen, het betreft hier eene verdediging van den moord in 't algemeen. De soldaat van de wacht legt den heer Lavaysse een woord in den mond, dat hij ook den moordenaar van beroep, of voor loon, zou hebben kunnen toeschrijven. Hij geeft zich geen rekenschap van de beschuldiging, welke hij wil steunen. En welke waarschijnlijkheid pleit er voor, dat die jonge man, die zich in gevaar bevindt van als moordenaar ter dood gebragt te worden, de theorie van den moord zou gaan ontwikkelen voor den soldaat die hem bewaakt? Was het, om zich te doen veroordeelen?

Wij hebben er lang te vergeefs naar gezocht, welke de meening van den prokureur des konings kan zijn, met 't noemen van 't kerspel van la Daurade, die niet die der Calas was, als die in welke de vergadering der Protestanten zou hebben plaats gehad. Alleen in 't onuitgegeven gedenkschrift van la Beaumelle vinden wij eenige inlichting dienaangaande. Hij onderrigt ons, en hij moest het weten, hij die te Toulouse had gewoond, dat Cazeing in 't aangeduide kerspel woonde, en dat de beschuldiging hem deze rol in de moordgeschiedenis toewees omdat het klaarblijkelijk onmogelijk was om hem eenige andere op te dragen 1). Men had hem inderdaad losgelaten, ten gevolge der wettelijke verhooren, waardoor men er zich van verzekerd had, dat hij den avond niet bij de Calas had doorgebragt en hun huis eerst had betreden, toen hij door Lavaysse en Pieter geroepen en alles reeds geëindigd

1) **Deze gissing wordt bevestigd door 't verhoor, dat Jean Calas op 't oogenblik der pijniging onderging, en waaruit blijkt, dat Cazeing woonde op 't Beursplein, dat inderdaad in 't kerspel van la Daurade gelegen is.**

was. Doch men stelde hem *zonder bevelschrift* in vrijheid en geen enkele wettelijke akte staafde zijne onschuld.

Zoodra hij zag, dat er niets wat op deze moorddadige beraadslaging geleek, kon bewezen worden, had Lagane die, zoo hij deze lastering niet zelf uitgevonden had, haar van iemand anders had vernomen, hebben moeten opklimmen tot de bron van dat hatelijk gerucht; hij had hem of hen, die hem hadden bedrogen, moeten ondervragen, vervolgen zelfs. Men hoorde er nimmer iets van; een zoo verdacht stilzwijgen is altijd een hindernis geweest voor wie regt meenden te hebben of het nog meenen, om van den dood van den oudsten Calas de Protestanten van Toulouse in 't algemeen te mogen beschuldigen; en men heeft ter dier zake, eenige weinige jaren geleden, een kloosterverhaaltje bekend gemaakt, dat geen oogenblik zelfs eenig ernstig onderzoek kan doorstaan, en dat zich ten doel stelde 't vermaanschrift van schuld vrij te spreken en de Protestanten te beschuldigen.

't Vermaanschrift bewees niet slechts te weten, wanneer en waar 't vonnis van Markus Anton was gewezen, maar nog daarenboven, hoe het was ten uitvoer gebragt; men had Markus Anton doen *knielen* om hem te gemakkelijker te verworgen. Wie had dat gezegd? Wie had het gezien? En zoo niemand het had gezien, wie der schuldigen had het bekend? Van waar had men deze voorstelling eener misdaad, welke door niets werd aangeduid, ontleend?

Dit ontzettende gedenkteeken van onwettigheid en onzinnige vooringenomenheid, deze roman, in al zijn deelen in de verbeelding der overheidspersonen ontstaan, voldeed den volkshaat nog niet geheel. Hoewel men aanvankelijk de uitwijzing van 't vonnis der Protestanten tegen den overledene op den 13den vaststelde, veronderstelde men, dat er nog een vroegere beraadslaging had plaats gehad, overeenkomstig welke zij Lavaysse, *den degendrager*, van

Bordeaux hadden ontboden, die aldus de daartoe bepaald aangestelde uitvoerder werd der doodvonnissen in de huisgezinnen, die tot de Hervormde kerk behoorden, en die te Toulouse zou zijn gekomen enkel met 't doel om Markus Anton te verworgen, op bevel der ouderlingen en der bedienaars van 't Heilige Evangelie. Dit in den grond meer belagchelijk dan beleedigend stelsel van aanval is in onze dagen weder in 't licht gesteld.

Volgens de meening der Toulousers rustte op de Protestanten, volgens het gebruik, of veel sterker nog, volgens eene godsdienstregel, de verpligting om wie zich tot de Roomsche kerk bekeerden te straffen met den dood; hunne eigene bloedverwanten waren gehouden om hen aan te klagen, en zelfs, als het moest, hen behulpzaam te zijn in de uitvoering van 't vonnis door de hoofden der kerk uitgesproken, en door bijzonder daartoe aangewezen beulen ten uitvoer gebragt. Hoe sterker deze ongehoorde lastertaal de Protestanten als verfoeijelijke wezens afschilderde, des te gretiger werd zij door de tegen hen vooringenomen gemoederen aangenomen. Na eerst door den een' of anderen dweeper op de straat uitgestrooid, te midden der verwarring, die door de ontdekking van 't lijk werd veroorzaakt, werd deze ontzettende aantijging in bijzonderheden ontwikkeld, stelselmatig voorgesteld in 't Vermaanschrift, voorzien van 't dubbel zegel der geregtigheid en der godsdienst, geteekend en geparafeerd door een' advokaat des konings en door een groot-vikaris van den aartsbisschop.

Ontsteltenis en afgrijzen werden onder de Protestanten van Toulouse, van Languedoc, van geheel Frankrijk en later van geheel Europa, ten top gevoerd. Wilde men eene lastering vinden, met deze te vergelijken, men zou moeten opklimmen tot de eerste Christenen, die door de

heidenenen beschuldigd werden van bij 't Heilig Avondmaal vleesch en het bloed te eten en te drinken van een kind te midden der schandelijkste buitensporigheden verworgd.

Door deze beschuldiging wikkelde men in de zoo schandelijke zaak der Calas al hunne geloofsgenooten, en men maakte, gelijk een verlicht overheidspersoon zeer juist heeft opgemerkt, aldus reeds vooraf elke verklaring, die door hunne broeders in 't geloof ten hunnen gunste zou worden afgelegd, verdacht. Geen Protestant kon voor hen getuigenis afleggen, zonder zich onmiddelijk genoopt te zien om ter zelfverdediging en ter regtvaardiging zijner kerk te spreken; doch er was onder de getuigen geen enkele Protestant; zij zouden de zaak der beschuldigden niet dan schade hebben kunnen toebrengen, en deze moesten geen hulp verwachten dan van de leden der Roomsche kerk, de vervolgster hunner eeredienst.

Zoo er al niemand kwam, om 't wezenlijk bestaan van de geheime regtbank der Protestanten te bewijzen, ontbrak het niet aan getuigen, om te verklaren, dat zulke feiten zeer gewoon waren, om te verzekeren, dat onderscheidene proselieten in den laatsten tijd dezelfde doodstraf als Markus Anton hadden ondergaan, dat zij namelijk verworgd waren te Lavaur, te Castres, enz. Ziet hier een voorbeeld daarvan, uit vele anderen uitgekozen, in 't welk men tevens een dier hooren zeggens zal opmerken, wier oorsprong niet kan opgespoord worden, en die, in dit regtsgeding, de gewone hulpbron der beschuldiging zijn.

Pieter Lagrèze, meester kleedermaker, 61ste getuige, verklaart *te weten van den genoemden Bonnemaison*, dat *men hem had gezegd*, dat *een boer van Caraman*, toen hij van den dood van Calas had hooren spreken, *had gezegd*, dat dat volstrekt niets verwonderlijks was, en dat men te Caraman vijf of zes op gelijke wijze had verworgd.

Daar de familie Lavaysse van Caraman was en er woonde, strekte deze beschuldiging uit de vierde hand, terwijl zij de Protestanten in 't algemeen beschuldigde, daarenboven nog om deze familie in verdenking te brengen van behebt te zijn met ingewortelde moorddadige gewoonten; het werd in alle geval bijna natuurlijk, dat Lavaysse zich belastte met eene werkzaamheid, zoo veelvuldig uitgeoefend in eene plaats, waar al de zijnen woonden en waar hij-zelf zijn verblijf had gehouden.

Dat eene godsdienstige vergadering van Hugenooten hare stem had gegeven tot een' moord, met de uitvoering een jongeling van twintig jaren had belast, en den broeder van het slagtoffer, zijn eigen vader, zijne moeder zelfs, ja, tot overmaat van onzinnigheid, eene vrome Katholieke, had verpligt, men weet niet waarom, aan den moord deel te nemen, dat was al te ontzettend om niet terstond te worden geloofd, en met hardnekkigheid te worden volgehouden. Nog heden ten dage heeft men dat geloofd en volgehouden. Waarom? Omdat hoe buitensporiger, verschrikkelijker, ongehoorder eene aantijging is, de vooringenomene en hartstogtelijke gemoederen er te minder bezwaar in zien om die op 't hoofd hunner tegenpartijders te laden; men heeft voor alles een antwoord gereed, als men met overtuiging het woord van Tertullianus kan uitspreken: *Credo quia absurdum* (ik geloof het, omdat het ongerijmd is). „Die lieden, zeide men tegen elkander, zijn vijanden der Kerk, en dus tot alles in staat; wij wisten het wel, maar ziet hier nu 't bewijs er van, en het is te krachtiger naar mate het ongeloofelijker is 1)."

1) De haat is ligtgeloovig; voor hem is niets te afschuwelijk, niets te belagchelijk; aldus gaan de Joden in 't Oosten nog gebukt onder de verdenking, dat zij op 't Paaschfeest zich aan dezelfde misdaad schuldig maken, van welke de eerste Christenen door de Heidenen beschuldigd

In een naamloos geschrift, in 't welk men de bewijzen vindt van een bedaard en nadenkend gezond verstand, dat zeker een der eerste hoedanigheden van een regter behoort te zijn, toont de heer de la Salle, 't eenige lid van 't Parlement van Toulouse, die de onschuld der Calas heeft verdedigd, aan, wat de Capitouls en de Prokureur des Konings volgens de wetten van dien tijd hadden behooren te doen, in stede van dat Vermaanschrift af te kondigen, dat de gemoederen in beroering bragt en geheel 't proces als vergiftigde. „Men had, om zich naar de wettelijke bepalingen te gedragen, in algemeene bewoordingen een onderzoek omtrent den dood van M. A. Calas moeten gelasten, en het lijk van een voogd moeten voorzien, om, in geval van nood, zijn nagedachtenis tegen de beschuldiging van zelfmoord te verdedigen."

Men was wel een geheel verschillende weg ingetreden, en men bleef daar niet op stilstaan. Als Markus Anton geen zelfmoordenaar was, wiens ligchaam op de horde moest worden weggesleept en aan de galg opgehangen, was hij een martelaar, voor de zaak der Kerk verworgd, die hem de plegtigste en luisterrijkste laatste eerbewijzingen verschuldigd was. Tusschen Lagane, David en een zijner ambtgenooten, den Capitoul Jean Baptiste Chirac werd bepaald, dat het aldus zou zijn. Dit was eene vermetele en nuttelooze maatregel: nutteloos, want 't lijk was van kalk omgeven en door niets werd de begrafenis noodzakelijk gemaakt; vermetel, want men stelde zich aldus in gevaar van een dubbele heiligschennis te begaan, door omgeven van al de staatsie der Roomsche kerk, en in heilige aarde, te begraven een Protestant en een zelfmoor-

werden; aldus hield de lagere stand in Engeland, gedurende de oorlogen van de Republiek en van 't Keizerrijk, er zich van overtuigd, dat Fransche leefden van kikvorschen.

denaar, naar 't getuigenis van geheel zijne familie en de Katholieke dienstmaagd.

Eindelijk werd dus in 't regtsgeding reeds een eindoordeel gesproken, voor dat de regtbank de zaak had beslist; want geheel 't regtsgeding bewoog zich om deze enkele vraag: Is Markus Anton Calas een zelfmoordenaar of een martelaar? Nadat dit dilemma aldus openlijk was doorgehakt, zouden naauwgezette regters zich naar de wet hebben moeten terugtrekken.

Naar geen enkele dezer zoo verstandige overwegingen werd geluisterd. Het was een soort van zamenspanning tusschen den Prokureur des Konings en deze beide Capitouls. Den 7den November verzocht Lagane *namens den Koning* de Capitouls om de ter aarde bestelling te gelasten, „aangezien dit lijk sints meer dan drie weken in de kamer der pijniging is geplaatst, en omdat eene menigte beweegredenen er de begraving noodzakelijk van maken." Het zou moeijelijk geweest zijn om deze menigte van beweegredenen aan te geven, daar men de noodige voorzorgen had genomen om de ontbinding tegen te gaan. Ten einde de tegenwerpingen die hunne ambtgenooten zouden knnnen opwerpen te ontwijken, gaven David en Chirae de noodige bevelen ten aanzien der lijkstaatsie, zonder het *Consistorie* regelmatig bijeen te roepen, op een oogenblik, toen zij zich alleen bevonden met twee bijzitters, van wie zij zeker waren. Het Parlement was gescheiden wegens de vakantie, doch de Kamer van vakantie had tusschen beiden kunnen treden. David verzekerde zich van de mondelijke toestemming van twee Voorzitters, bijna even vooringenomen als hij-zelf. Toen alzoo alles in orde gebragt was, noodigde de beide Capitouls den pastoor van Sint-Stefanus, in 't kerspel, in 't welk de Calas hun woonplaats hadden, uit, om naar de wijze der

katholieke godsdienst de laatste eer aan 't lijk van M. A. Calas te bewijzen, en hem in zijn kerspel ter aarde te bestellen. De pastoor weigerde geenszins aan de uitnoodiging der Capitouls te gehoorzamen, gelijk Voltaire schrijft, die echter ter dier zake slecht was ingelicht; de ijver was integendeel onder de leden der geestelijkheid ter dier zake zóó groot, dat de pastoor Cazalès (oom van den afgevaardigde van dien naam ter Algemeene Staten) den Capitouls een regtelijke acte liet toekomen, waarin hij betoogde, dat zij aan hem het lijk van M. A. Calas hadden over te geven, daar het nedergelegd was op 't stadhuis, tot zijn kerspel behoorende, opdat hij het de laatste eer in zijne Kerk zou kunnen bewijzen, terwijl hij hen in geval van weigering voor de schade aansprakelijk stelde.

Niets werd verzuimd om aan deze plegtigheid de meest mogelijke ruchtbaarheid te geven. De ter aarde bestelling had met den grootsten luister plaats. Men stelde alles in 't werk om de overtuiging te wekken, dat Markus Anton een martelaar was. Men koos voor den tijd zijner lijkstaatsie een Zondag uit, en men liet haar toen plaats hebben tegen drie ure des namiddags, opdat de bevolking beter in de gelegenheid zou zijn om er deel aan te nemen of er getuige van te zijn. Een onafzienbare stoet, door meer dan veertig priesters begeleid, begaf zich naar 't stadhuis, om 't lijk van daar te dragen. De witte Boetelingen waren er bij tegenwoordig met waskaarsen in de hand en hunne banier, omdat men beweerde, dat Markus Anton 't voornemen had gehad om zich bij hen te voegen. Eene ontelbare menigte woonde de dienst in de hoofdkerk van Sint-Stefanus bij en vergrootte den stoet.

Deze luisterrijke démonstratie was slechts 't voorspel van andere nog betreurenswaardiger kerkelijke plegtigheden. Eenige dagen na de begrafenis, lieten de witte Boetelingen

in hunne kapel een prachtige dienst vieren voor de ziel van den martelaar. Al de godsdienstige orden waren ter bijwoning uitgenoodigd, en lieten zich door hare afgevaardigden vertegenwoordigen. De geheele kerk was met wit doek bespannen; en om de gemoederen te dieper te treffen, had men in 't midden van 't gebouw een prachtige katafalk opgerigt, en boven op deze was een overeind staand geraamte (gehuurd van een heelmeester) geplaatst. Men las den naam van den overledene aan de voeten van deze afzigtelijke voorstelling, terwijl het geraamte een palmtak, 't zinnebeeld van 't martelaarschap, in de regterhand hield, en in de andere met groote letters dit opschrift:

Afzweering van de ketterij.

Deze dienst was niet de eenige. Er had een tweede plaats in de kapel der Franciskaners.

Men begrijpt ligt de uitwerking van al deze akelige plegtigheden, door welke de reeds opgewekte verbeelding dag op dag getroffen werd. Het volk van Toulouse, en wij verstaan onder dit woord bijna de geheele stad, bleef er van overtuigd, dat Calas, de zelfmoordenaar, gestorven was als Katholiek, als witte Boeteling en martelaar, dat de kerkelijke en regterlijke overheden in de geheime regtspleging daar 't bewijs voor hadden gevonden, dat de beschuldigden de ellendigste der booswichten waren, en de godsdienst der Protestanten een pest voor 't algemeen, de geopende school van den oudermoord, 't afgrijzen, de geesel der wereld. Dat was juist wat men had gewild.

Naar het schijnt gaven de schandelijke zwakheid, de eeuwigdurende tegenstrijdige beweringen van Lodewijk Calas 't voorwendsel aan de hand voor deze in bezitneming van een' doode door eene Kerk en eene broederschap tot welke hij bij zijn leven nooit had behoord. Hij was zelf een witte Boeteling en durfde zich van den eersten oogen-

blik aan niet verzetten tegen de kerkelijke plegtigheden die men wilde vieren. Hij woonde ze zelf bij, maar dit was om er zich tegen te verzetten. Hij bevond zich niet wel, of nam den schijn er van aan; men bragt hem naar de sakristie, vervolgens naar de kamer van den schatmeester, het ware hoofd der broederschap. Daar zijnde liet hij een' deurwaarder roepen, en na zich met een weinig brood en wijn versterkt te hebben, nam hij een papier uit zijn zak en bood dit, zonder een woord te zeggen, den deurwaarder Anton Rougian, wien men tot hem had gebragt, aan. Het was een geschrift op gezegeld papier, bij 't welk Lodewijk, als wettig zaakgelastigde van zijn gevangen vader, de witte Boetelingen aanmaande om te zeggen met welk regt en op welke gronden zij Markus Anton als een der hunnen hadden beschouwd, en hunne registers te toonen, om te bewijzen, dat zijn naam er was ingeschreven 1). De onderprior der Boetelingen, Arbanère, tevens pleitbezorger, antwoordde hem, dat hij zelf had gezegd, dat Markus Anton weldra een der hunnen zou zijn. Een andere Boeteling, de tapijtwerker Diaque, verklaart, dat hij daarmede instemde. Maar de deurwaarder en de onderprior verklaren beiden, dat hij zweeg. 't Is duidelijk, dat deze lieden en inzonderheid de abt Durand dien ongelukkige alles lieten zeggen wat zij wilden; hij durfde hen niet logenstraffen 2), en naauwelijks had hij een stap gedaan ter

1) Hij had zijne ouders kunnen zien noch raadplegen; maar toen deze later over dit geschrift ondervraagd werden, verklaarden zij, dat zij het goedkeurden en het op hunne verantwoording namen, hoewel zij er geen kennis van hadden gedragen.

2) Evenzeer deelt dezelfde onderprior mede, dat Lodewijk Calas den dag na den dood zijns broeders hem een bezoek kwam brengen met de abten Durand en Benaben. Zij vonden bij hem verscheidene personen. Durand zou toen verhaald hebben, dat Markus Anton een zeer vroom Katholiek was geworden en zijn eerste kommunie zou hebben willen houden. Lodewijk zou het feit niet slechts niet ontkend, maar zelfs bevestigd hebben.

redding zijner bloedverwanten, of hij scheen terug te schrikken voor zijne eigene stoutheid. De schatmeester antwoordde op dit geschrift, „dat het alleen de ijver van de Broederschap was, die er haar toe had gebragt, deze dienst te verrigten voor de ziel van den afgestorvene, en ter meerdere eere Gods, dat hij overigens van Lodewijk Calas het wist, dat de overledene zijn broeder welhaast zich in gezegde broederschap zou hebben laten opnemen." Het is niet volstrekt onmogelijk, dat Lodewijk zich bij zijne vrienden, priesters of Boetelingen, heeft beroemd, dat deze of gene zijner broeders en zusters zich zoude bekeeren; eenige getuigen hebben zulks ten minste verklaard ten aanzien van Markus Anton, Anna Rosa en Pieter. Hij moest wel de levendige begeerte koesteren, dat zijn voorbeeld door hen gevolgd werd; en daar hij de misnoegdheid zijns broeders kende en de oorzaak der teleurstelling, onder welke hij leed, kon hij, hem naar zich zelv' afmetende, de hoop voeden van hem nog eens zijn geloof te zien afzweren. Overigens kon hij, naar de verklaring zijner moeder, als hij dat gezegd heeft, er toch niets van weten, want hij zag hen nooit. Hij sprak hen zelfs niet, ten ware dat hij een hunner ontmoette, als zijn jaargeld ten achteren was.

Het blijkt niet, dat de schriftelijke tegenverklaring, die hij zoo lafhartig in handen stelde van den deurwaarder Rougian eenige gevolgen heeft gehad. Doch in later tijd na de doodstraf van Jean Calas, maakte diens weduwe van de vrijheid, die haar geschonken was, gebruik om den heer Lafittau, schatmeester der witte Boetelingen, door middel van een deurwaarder aan te manen om haar te zeggen, in welk opzigt Markus Anton Calas tot zijne broederschap had behoord.

Wij geven woordelijk zijn antwoord, welks nietigheid men zal opmerken, blijkbaar uit de verwardheid die er

in heerscht; men zal zien, hoe hij zich te vergeefs zoekt te steunen op vermeende overeenkomende gevallen, die zulks volstrekt niet zijn, en hoe hij zich zoo wel mogelijk zoekt te verschuilen aohter 't gezag van den pastoor van Sint-Stefanus.

Op den 13den December 1761, antwoordt Mr. Lafittau, schatmeester van mijne heeren de witte Boetelingen dezer stad, 't navolgende:

„Dat toen hij had vernomen, dat men Markus Calas moest ter aarde bestellen, en dat mijnheer de pastoor van Sint Stefanus de plegtigheden moest leiden, hij een medebroeder witte Boeteling zond naar 't huis van den heer Lodewijk Calas, ook medebroeder en broeder van den overledene, om te hooren of genoemde Lodewijk Calas het aangenaam zou vinden, dat de broederschap der witte Boetelingen bij de begrafenis van zijn' boven genoemden broeder tegenwoordig was, waarop gezegde Lodewijk Calas liet antwoorden, dat de smart, die hem vermeesterd had, hem niet toeliet, om, gelijk hij dat wel wenschte, op de beleefdheid der Boetelingen te antwoorden, dat zij slechts moesten doen wat zij goed zouden oordeelen; waarop hij, ook gedreven door de gehechtheid welke de broederschap immer voor Lodewijk Calas, haar medebroeder, gehad heeft, gezegde broederschap uitzond om de begrafenis bij te wonen; en dat 't gezelschap der witte Boetelingen, hoewel het slechts verpligt is bij de begrafenis zijner medebroeders tegenwoordig te zijn, evenwel dikwijls aan 't dringend verzoek der bloedverwanten gehoor geeft en bij de begrafenisplegtigheden van vele bijzondere personen tegenwoordig is, als daartoe van de bloedverwanten een verzoek is uitgegaan, en om hun alzoo eer te bewijzen; en in dit laatste geval kan de broederschap geen enkel regt op geldelijke belooning doen gelden. De respondent voegt er bij, dat hij in de kapel der witte Boetelingen een dienst voor de rust der ziel van Markus Anton Calas liet vieren, die door kloosterbroeders van onderscheidene orden werd bijgewoond, en dat hij missen liet lezen, dat hij een katafalk heeft laten oprigten, de kerk met zwart doek bespannen, en dat men aan den voet van een geraamte deze woorden las: Markus Anton Calas; deze kerkelijke dienst en plegtigheid werd luisterrijk gevierd om eere te bewijzen aan Lodewijk Calas, witte Boatelingen, an om te kienen voor gezegden Markus Anton, door den pastoor van Sint-Stefanus met alle plegtige gebruiken der kerk begraven. De respondent, gevraagd dit stuk te onderteekenen, heeft gezegd dat zulks niet noodig was."

In eene der vergelijkende verhooren van vrouwe Calas herinnert zij zich dat een getuige, dien men tegenover haar stelt, een witte Boeteling is. Er werd juist gehandeld over de vraag of Markus Anton er aan had gedacht om Katholiek te worden. Met merkwaardige kracht van geest en met een onverstoorbaar gezond verstand wijst zij 't getuigenis van den Boeteling af, en ontrukt hem eene belangrijke bekentenis. Vrouwe Calas heeft gevraagd of de getuige (de kleedermaker Lacour) niet een witte Boeteling is:

„De getuige daarop antwoordende, heeft gezegd, dat 't waar is, dat hij broeder witte Boeteling is, en dat wat hij heeft verklaard, slechts door hem verklaard is op bevel van zijn bestuurder."

„En de beschuldigde heeft gezegd, dat zij er niet over verwonderd is, dat de getuige eene zoodanige verklaring heeft afgelegd, daar hij een witte Boeteling is, en tevens om gedekt te zijn bij dit gezelschap, daar hij hun bevel heeft overschreden, en de dienst voor M. A. Calas haar zoon niet mede heeft gevierd; altijd volhardende in de beweering, dat de verklaring van den getuige valsch is."

„Hij antwoordt, dat hij zeer zeldzaam naar de witte Boetelingen toegaat, en dat hij noch de begrafenis noch de dienst voor M. A. Calas heeft bijgewoond. En de beschuldigde heeft gezegd, dat hoewel hij er niet bij tegenwoordig was, hij er toch niet minder belang bij heeft deze broederschap te onderschragen."

Zulks was maar al te waar; van de vier broederschappen te Toulouse was de witte de eerste en invloedrijkste; zij telde hare leden onder alle standen. En sints de lijkdienst van Markus Anton moesten de beschuldigden, zoo goed als weerloos, de worsteling weerstaan niet alleen tegen de Capitouls, 't Parlement en de geestelijkheid, maar ook tegen deze magtige broederschap, die twee malen partij tegen hen had gekozen, op den dag van de begrafenis en op den dag van de kerkelijke dienst, die door haar werd gevierd; aanmaningen als die van Lodewijk Calas, op dienzelfden dag en die zijner moeder een jaar later, waren beleedigingen voor haar. Ten bewijze dat er van nu aan tus-

schen de Calas en deze broederschap geen wapenstilstand meer plaats had, en ten bewijze dat zij niet voor niets zich in de zaak hadden gemengd, sla men slechts na den *Moniteur* van Zaturdag 8 April 1792, den dag op welken bij besluit de congregatiën en broederschappen werden opgeheven, toen de afgevaardigde Ducos ten nadeele der genootschappen luide herinnerde aan de rol door de witte Boetelingen van Toulouse gespeeld „in het listig ontworpen regtsgeding tegen den ongelukkigen Calas.”

Het is zeker, dat vele lieden te Toulouse meenden Gode een goede dienst te doen, alsmede der Heilige Maagd en den Heiligen, als zij die ontaarde beulen van een witten Boeteling met hunne beschuldigingen overstelpten. Bij het hooren van zekere verklaringen, komt men in verzoeking het een weinig hoogdravend maar ware woord van Elie de Beaumont te herhalen: „Die ongelukkigen verzinnen hunne getuigenissen op de trappen van 't praalgraf, waar zij een martelaar aanriepen.”

Wij zullen er voorbeelden van aanhalen; hier zal men valsche getuigenissen vernemen, die zich zoo duidelijk mogelijk als zoodanig kenmerken; dáár de droomen eener zuidelijke bevolking, wier verbeelding men door schokkende slagen in overspanning heeft gebragt, ware *volksherssenschimmen uitgebroeid door de dweepzucht*, gelijk een geschiedschrijver zulks heeft gezegd 1).

De opgewondenheid der volksmenigte komt altijd tot uitersten. Men beweerde, dat Lodewijk Calas, toen hij de mis in de kapel der ridders van Sint-Jean mede aanhoorde, op 't oogenblik *der verheffing* in geestvervoering was geraakt, en luide had uitgeroepen: „Mijn God vergeef mijne ouders, die mijn' broeder hebben doen sterven!” Er liep een gerucht, dat drie of vier wonderen op 't graf van Mar-

1) Ch. Coquerel, *Kerken der Woestijn*, d. 2.

kus Anton hadden plaats gehad; men beweerde, dat de geestelijkheid aan den Paus had geschreven, hem verzoekende, dat het hem mogt behagen dezen martelaar voor heilig te verklaren. Men zeide, dat hem in den almanak een dag zou gewijd worden, en men begon onder 't volk er over te twisten, welke der kerken van Toulouse onder 't beschermheerschap van den nieuwen heilige zou worden geplaatst.

HOOFDSTUK VI.

REGTSPLEGING EN VONNIS DER CAPITOULS.

GEHEIME ONDERVRAGING. — BRIEFS INTENDITS. — REGTVAARDIGENDE FEITEN. — LIJKSCHOUWING. — STRIKKEN AAN LAVAYSSE GESPANNEN. — ZAAK VAN M^e. MONYER. — ZAAK VAN ESPAILLAC. — VONNIS DER CAPITOULS. — DUBBEL HOOGER BEROEP VAN DE VEROORDEELDEN EN VAN 'T OPENBAAR MINISTERIE.

't Lijfstraffelijk onderzoek werd gedurende dien tijd door de zorgen van den Prokureur des Konings en der Capitouls steeds voortgezet. Niets was ongeregelder dan dit regtsgeding, geen der hedendaagsche beschuldigers van Calas heeft het durven regtvaardigen. De onstuimige David beging misslag op misslag. Maar men moet toestemmen, dat de wetgeving dier dagen zich tot zulke willekeurige handelingen leende. Men moet zich herinneren, dat er bij eene lijfstraffelijke zaak noch een openbaar verhoor, noch debatten bestonden, dat er niet werd gepleit, dat de beschuldigde zelfs geen raadsman of advokaat had 1), en dat de geheime regtspleging, of *per inkwisitie*, gelijk men haar noemde, in den aanvang door 't kerkelijk regt in-

1) De beschuldigde moest antwoorden *zonder uitstel*, *mondeling en zonder een' raadsman te gebruiken*. De ordonnantie van 1670 luidde op dit punt zeer bepaald.

gesteld en door de wereldlijke regtbanken in beoefening gebragt, in dezen tijd door de burgerlijke regters uitsluitend werd aangewend 1).

De ondervraging van den beschuldigde en het verhoor der getuigen hadden altijd *in 't geheim* plaats en *afzonderlijk*, alleen voor den regter, bijgestaan door zijn' griffier, en werden altijd voorafgegaan door het afleggen van den eed door den ondervraagde, 't zij hij getuige was of beschuldigde. Vervolgens had plaats de *wederhooring*, die bestond in 't voorlezen (niet zonder het afleggen van een' nieuwen eed) voor den getuige van zijne eigene antwoorden, en in hem te vragen of hij er bij bleef volharden. Bij ieder *vergelijkend verhoor* van den beschuldigde met een der getuigen moest nogmaals een eed worden afgelegd. „De ondervraging en de verhooren maakten het voorbereidend onderzoek uit. Zij geschiedden met het doel om den aard van het feit te doen kennen en licht te verspreiden over den gang van 't regtsgeding. De wederhooringen en de tegen verhooren voerden het onderzoek tot eene beslissing; zij hadden ten doel het wezenlijk bestaan der misdaad en de strafwaardigheid van den beschuldigde vast te stellen. Deze handelingen namen de plaats in van de wederzijdsche openbare debatten en pleidooijen; zij hadden in zich al de waarborgen voor de regtsspraak."

Als men den aangeklaagde en een getuige in elkaârs

1) Aangaande de schreeuwende misbruiken der fransche wetgeving vóór de omwenteling, kan men met vrucht raadplegen de *Theorie der lijfstraffelijke wetten* van Brissot de Warville, alsmede een vlugschrift vol gezond verstand en zeer gematigd, dat dezen scherpen titel heeft: *Proeve ten aanzien van eenige veranderingen, die men voortaan zou kunnen maken in de lijfstraffelijke wetten van Frankrijk door een eerlijk man, die, sints hij deze wetten kent, niet heel zeker is, van niet den eenen of anderen dag te worden opgehangen.* Te Parijs, 1786. 53 p. 8°.

tegenwoordigheid bragt, vroeg men onverwijld aan den aangeklaagde, of hij den getuige *afkeurde*, terwijl men hem tevens waarschuwde, dat, als hij wachtte tot dat hij hem had gehoord, er geen gelegenheid meer toe zou zijn. Als de beschuldigde, den getuige niet kennende of zich aan hem toevertrouwende, hem niet afkeurde, hing hij van de genade van den getuige en van wat deze mogt zeggen af; hij werd geoordeeld het reeds vooraf te hebben beaamd 1). Zoodra vrouwe Calas, ten haren koste, dit had leeren begrijpen, koos zij vastbesloten de partij van al de getuigen, die men haar voorstelde, af te keuren, als reden aanvoerende, dat deze, als zij hen niet kende, haar onbekende beweegredenen konden hebben, om haar te benadeelen.

Eene wettelijke onzinnigheid, van welke men zich met moeite een denkbeeld maken kan, was de ondervraging *op 't bankje*, die de vijf beschuldigden in 't proces Calas ondergingen. Deze plegtige en laatste ondervraging van een' beschuldigde in tegenwoordigheid van al zijn regters, om te weten te komen of hij schuldig was of onschuldig, werd voor onteerend aangezien.

Wij hebben reeds gesproken van de onmogelijkheid voor den beschuldigde om te zeggen of door getuigen te laten zeggen wat men hem niet vroeg; hij had volstrekt geen regt om getuigen ter ontlasting op te roepen of te doen optreden: het stond aan den regter om zulks te doen.

1) Het was, naar men zegt, de kanselier Payet, die deze strenge en onregtvaardige beschikking, aan de gebruiken der inkwisitie ontleend, in de fransche regtspleging overbragt. In 't proces, dat hem, nadat hij in ongenade gevallen was, werd aangedaan, werd deze wet, die hij had ingevoerd, op hem toegepast, en hij werd er wreed voor gestraft. Bij gelegenheid dat een getuige eene verklaring moest afleggen, van welke verderf of redding voor hem afhingen, liet hij den Koning verzoeken, hem ten minste den tijd te geven om er over na te denken, en eischte aldus voor zichzelf eene uitzondering op zijn eigen wet.

Er was nog meer: wanneer er feiten aanwezig waren die den aangeklaagde konden regtvaardigen, moest hij eerst van zijne regters toestemming vragen en verkrijgen om zulks te bewijzen 1). Deze toestemming werd den Calas voor geen enkel der talrijke en ontegensprekelijk regtvaardigende feiten, welke hun advokaat verzocht te mogen aanwijzen, verleend. De advokaat Sudre deelde er elf mede in zijn eerste geschrift, en nog andere in de beide volgende. Men verwaardigde zich niet ten dien aanzien regt te doen 2).

Van al de hindernissen, alzoo met zorg op den weg der geregtigheid opeengestapeld, was welligt de meest zeldzame die welke men den naam gaf van *brief intendit.* Al de vragen, op welke een beschuldigde of een getuige moesten antwoorden, waren vooruit op schrift gesteld. Het kon gebeuren, dat 't antwoord, dat op de eerste vraag gegeven werd, al de overigen nutteloos of ongerijmd maakte; het gebeurde gedurig, dat de regter zelf bemerkte

1) In allen gevalle kon deze toestemming eerst worden verleend als 't onderzoek afgeloopen was. Dikwijls was het dan te laat.

Bekend is 't beruchte proces van den heer de la Pivardière, die in 1697 verdwenen was. Zijne vrouw en een priester werden beschuldigd van hem te hebben vermoord. Hij verscheen weder en meende met zich te vertoonen een einde aan 't proces te maken. Men antwoordde hem, dat zijn bestaan een *regtvaardigend feit* was, dat eerst aan 't einde van 't onderzoek mogt bewezen worden; met andere woorden, dat men eerst zorgvuldig moest onderzoeken of hij niet gestorven was, en dan zou men hem wel willen toestaan aan te toonen dat hij in levende lijve was. Daarenboven was dit nog een toestemming, die men volkomen regt had om hem te weigeren. Hij had 18 maanden noodig om van 't Parlement van Parijs een uitspraak te verkrijgen, volgens welke hij in leven was.

2) De regters moesten *regt doen* ten aanzien van regtvaardigende feiten, 't zij door 't bewijs dezer feiten door middel van getuigen te gelasten, 't zij door, als zij ze van geen belang achtten, zulks uitdrukkelijk in 't vonnis te vermelden.

dat de ondervraging anders moest worden ingerigt. Hij moest evenwel zich stipt aan de vooraf bepaalde en opgeschrevene uitdrukkingen houden, al mogt hij later een ander *intendit* gereed maken en van voren aan beginnen. Men heeft in een brokstuk van een verhoor van vrouwe Calas, vroeger aangehaald, reeds kunnen zien, dat de vragen volstrekt niet uit de antwoorden volgen en er volstrekt geen acht op slaan. Men ziet ligt welke verwarring deze vreemde wijze van handelen vaak in den geest der beschuldigden kon te weeg brengen.

In 't proces Calas vinden we zulk eene ondervraging, waarbij de ondervrager en de ondervraagde als 't ware een kinderspel schijnen te spelen. De voornaamste fout in dit gebruik is, gelijk Grimm opmerkt, deze, dat niets meer geschikt is, om een getuige alles wat men wil te laten zeggen. Deze handelwijze, die bij de *ordonnantie van* 1670 bepaaldelijk was afgeschaft, met betrekking tot de getuigen, was ondanks deze verordening, die toen de organieke wet van de lijfstraffelijke regtspleging was, te Toulouse nog van kracht gebleven.

Deze zoo oppermagtige vormen waren nieuwe wapenen in de handen der beschuldiging. Men heeft opgemerkt, dat de *briefs intendits*, 't zij voor de beschuldigden, 't zij voor de getuigen, allen opgesteld zijn op de wijze van het Vermaanschrift, dat is te zeggen met 't doel om den marteldood van Markus Anton te bewijzen, en dat zij nimmer van het vraagstuk betrekkelijk den zelfmoord gewag maken. Bij dit alles waren David, Chirac en hun griffier Savanier, Lagane en Pimbert, die, naar 't schijnt, de *intendits* opstelde, er voortdurend op uit, de waarheid te zoeken op de wijze van zekere godgeleerden. Zij besloten de waarheid ook zóó te vinden, als zij zich haar reeds vooraf hadden voorgesteld, en weken van dien naau-

wen en gevaarlijken weg nooit, noch ter regter, noch ter linkerzijde af. Elie de Beaumont had er alzoo regt toe om te zeggen, dat deze getuigen eerder ondervraagd dan gehoord werden; met andere woorden: men stelde hen niet in de gelegenheid om, op eene enkele uitzondering na, iets anders te zeggen dan wat men wilde hooren.

Eene andere onregtvaardigheid en onwettigheid werd ten opzigte der Calas begaan: men stelde hen niet tegenover de deskundigen, die het lijk onderzochten. Zulks was echter noodzakelijk om over die gedeelten hunner verslagen, die op gissingen steunden, licht te verspreidden en ze bepaald aan te duiden. Zoo vond de heelmeester Lamarque, belast met de lijkschouwing, den 15den October, in de maag „eenige druivenschillen met een weinig van het vel van gevogelte, benevens een gedeelte van ander vleesch, dat ons toescheen ossenvleesch te zijn. Deze soorten van vleesch, die wij in helder water hebben gewasschen, schenen ons toe zeer hard te zijn." Die stukken van gevogelte en die druiven komen volmaakt goed overeen met wat de beschuldigden ten aanzien van 't avondeten mededeelden. Het is zeker, dat wat hij voor ossenvleesch hield, vleesch eener duif was. Zelfs 't feit dat „deze spijzen niet geheel vermalen, verdeeld en verweekt hadden kunnen zijn" is nog met het beweren der beschuldigden in overeenstemming te brengen. Als zij tegen hem waren gehoord, zouden zij hem zulks hebben kunnen doen opmerken, en zonder twijfel zou hij het toegestemd hebben, want hij toonde zich volstrekt niet vijandig. Het zelfde geval geldt omtrent zijne meening aangaande 't oogenblik, op welken *het lijk had gegeten*; dit moest, volgens hem, verscheidene uren te voren zijn, omdat de spijsverteering bijna afgeloopen was, in plaats dat Markus Anton ten half acht ure had gesoepeerd en zich kort daarop had om het leven gebragt.

Voor 't overige beklaagt men zich teregt, dat een zoo teeder en zoo belangrijk onderzoek aan een heelmeester werd toevertrouwd en niet aan een doctor in de medicijnen. Men weet toch, dat toen ter tijd de heelmeesters, vooral in 't Zuiden, dikwerf niet meer waren dan baardscheerders, ter naauwernood door eenige noemenswaardige studie boven hun eigenlijk beroep verheven, en zij verdienden alzoo nog voor 't grootste gedeelte de berispingen en spotternijen, waarmede Guy Patin hen in de vorige eeuw te Parijs had overstelpt. Meester Lamarque was zeer geraakt omdat men zijn onderzoek voor ongenoegzaam hield: doch de toon en de stijl zijner tegenspraak schijnen ons toe zijne verklaring eer te verzwakken dan haar te bevestigen.

Ten aanzien van het avondeten is 't voorts zeer opmerkelijk, dat men den beschuldigden nooit een eenigzins veranderd antwoord heeft kunnen ontlokken, noch waar 't de spijzen gold, die werden voorgediend, noch ten aanzien der plaatsen, die zij aan tafel innamen. De beschuldigers beweerden, dat dit avondeten niet had plaats gehad, en dat was niet zonder rede; het zou naauwelijks geloofbaar zijn geweest, wat de priester van Sint-Stefanus er ook van hebbe gezegd, dat vijf personen een' zesde zouden hebben verworgd, en terstond daarop te zamen het avondeten gebruikt.

Men was zeer in verlegenheid met de tegenwoordigheid van Lavaysse aan dezen maaltijd; met de uitnoodiging die hij naar zijn zeggen ontvangen had; met zijne vrijwillige terugkeering op 't tooneel der misdaad, en eindelijk met den drang, dien hij had aangewend, om er binnen te komen. Al deze omstandigheden kwamen slecht overeen met de schuld van een jong mensch van twintig jaren, den vorigen dag aangekomen, die er geen belang ter

wereld bij had de geloofsafzweering van zijn' vriend te belemmeren, en geen enkele beweegreden om hem te dooden.

Het is duidelijk, dat, zoo men geen bezwaar tegen hem vond, men hem zou hebben moeten vrijspreken, en dat men evenzoo de dienstmaagd zou hebben moeten in vrijheid stellen, daar het toch al te dwaas was zich haar voor te stellen als handlangster bij den moord van haren jongsten meester, om hem te beletten een stap te doen, dien zij hem met alle kracht zou hebben aangeraden. Maar zoo men Lavaysse en Viguière had vrijgelaten, zouden zij terstond zijn teruggekomen in hoedanigheid van getuigen, om te herhalen dat zij de Calas geen oogenblik hadden verlaten; dat hij met hen aan tafel gezeten had en dat zij, 't avondeten opbrengende, gedurig uit de belendende keuken gekomen was, terwijl de keukendeur was open gebleven, — en de Calas zouden onschuldig zijn bevonden.

Er is geen list, die men niet ten aanzien van Lavaysse heeft aangewend. Hij deelt zelf eene trouweloosheid mede, die David gedurende een der vergelijkende verhooren ten zijnen opzigte heeft begaan.

„*Zich over mij heenbuigende, fluisterde hij mij in 't oor, dat het hem, als ik een brief of biljet had, dat ik mijne ouders wilde doen toekomen, een genoegen zou zijn om er zich mede te belasten.*" De goedgeloovige jongeling gaf er hem verscheidene, die hunne bestemming nooit bereikten. Toen Lavaysse dit wist, verwonderde hij zich zeer, dat David, die zijne brieven aan zijne ouders terughield, er nog in volhardde om aan de misdaad der Calas te gelooven, niettegenstaande hij de betuigingen en aanwijzingen hunner onschuld had gelezen.

Slechts een enkele keer had men hem toegestaan om zijne familie in tegenwoordigheid van een Capitoul te zien. Men dacht een ander middel uit om tot zijn doel te gera-

ken. Men overreedde zijn vader, dat de Calas schuldig waren, dat men er volkomen bewijzen voor had, en men stond hem toe zijn' zoon te zien in tegenwoordigheid van den heer de Sénaux. David Lavaysse verklaarde zijn' zoon, dat de Calas verloren waren; dat hij met hen verloren zou gaan als hij hun misdaad ontkende, en bezwoer hem, dat hij toch de marteling en den dood zou trachten te ontkomen door te bekennen, dat zij Markus Anton hadden verworgd. Wij willen gelooven, dat de vader in dit alles opregt was en waarlijk werd bedrogen. De zoon herhaalde met eene onverstoorbare openhartigheid wat hij altijd had gezegd.

Indien deze jongeling of Viguière een enkel oogenblik maar, uit vrees voor de pijnbank of de doodstraf, zich een leugenachtig woord hadden laten ontvallen, zouden de drie Calas ellendig zijn omgekomen en hun naam zou voor altijd bezoedeld zijn geweest.

Het oogenblik naderde, op 't welk de Capitouls hun bloeddorstig vonnis zouden uitspreken. Jean Calas zou het regt gehad hebben, naar men zegt, om drie zijner regters af te wijzen, maar zeer zeker twee hunner ten minste: David en Chirac, omdat zij, vóór eenige regterlijke beslissing, reeds partij hadden gekozen, door den persoon, dien de verdedigers een Protestant heetten, als een Katholiek te laten begraven, en hem, die door de verdedigers als een zelfmoordenaar werd aangeduid, als een martelaar. Buiten eenigen twijfel hadden zij zich-zelven niet ontvankelijk moeten verklaren. Daar zij zulks niet deden, stelde men een *rekwest* op om hen er toe te verpligten, doch dit rekwest kon niet ingediend worden, en dat om twee afdoende redenen, die aantoonen tot welken toestand de beschuldigden thans waren gebragt. De eerste rede was deze, dat geen enkele deurwaarder er zich mede wilde belasten; zulk een schrik had de kastijding van hun ambt-

genoot Duroux allen aangejaagd. De tweede hinderpaal was niet minder onoverkomelijk: voor een dergelijk rekwest, werd, voordat men het indiende, eene *bijzondere volmagt* van den kant der beschuldigden, in wier naam het was opgesteld, geëischt; 't was onmogelijk om tot hen door te dringen en hen er kennis van te geven.

Vraagt men, terwijl men de verdediging al zoo verlamd ziet, waarin de werkzaamheid der advokaten bestond, men kan er maar al te gereed op antwoorden: in 't bekend maken van raadgevingen en geschriften betrekkelijk de zaak. Het is onbetwistbaar, dat Calas, nadat hij, den dag na zijne inhechtenisneming, Mr. Carrière gesproken had, meer nog als vriend dan als raadsman, en sints den brief, die dezelfde advokaat door middel van Lodewijk hem had bezorgd, aan niemand zich kon mededeelen, geen een advokaat zag, en in 't bijzonder met Mr. Sudre, wie zijne kinderen met de verdediging hadden belast, in geen de minste betrekking stond.

Het is waar, dat een van de assessoren der Capitouls, diezelfde Mr. Monyer, wien Lavaysse den 13den October ging opzoeken en ter plaatse des ongeluks bragt, later tot verslaggever der zaak benoemd, medelijden had met de Calas; ter gelegener tijd eenige der gronden, die hij ten hunnen gunste had bij te voegen, deed gelden, en naar zijn vermogen aan die gansche reeks van hartstogtelijke en onwettige handelingen, aan welke men hem dwingen wilde deel te nemen, weêrstand bood. Dit menschelijk en regtschapen gedrag haalde hem de ongunst zijner geduchte ambtgenooten en eene groote mate van onpopulariteit op den hals. Broeder Josef Fabre beweerde, dat de jonge Espaillac zich alle avonden tegen tien uren met Lodewijk naar Mr. Monyer begaf, en dat beiden den volgenden morgen aan de jufvrouwen Calas verslag kwamen doen van

wat zij bij den assessor hadden vernomen. Deze laatste diende een beklag in wegens deze lasterlijke beschuldigingen. Van een anderen kant werd hij, op verzoek van den Prokureur-generaal, gedagvaard om in persoon voor 't Parlement te verschijnen, ten einde rekenschap af te leggen van zijn gedrag. Een hooger overheidspersoon legde de zaak bij. De beschuldiger van Monyer vroeg hem om verschooning, en de assessor ging „uit achting voor zijn' naam" in de volgende zitting voort zijn verslag uit te brengen. Daarop meende hij „van 't uitbrengen van verslag en zelfs van een oordeel te moeten afzien." Later werd bij wettelijke uitspraak de valschheid der aantijging gestaafd.

De zeer belangrijke werkzaamheden van verslaggever van 't regtsgeding werden opgedragen aan een anderen assessor, Carbonnel, en het is zeer opmerkelijk, dat deze overheidspersoon, die even als zijn voorganger door zijn ambt zelf beter in staat was dan al de andere regters om tot den grond der zaak door te dringen, tot de overtuiging kwam, even als deze, dat de Calas onschuldig waren.

Het was evenwel een wezenlijke ramp voor hen, dat zij Mr. Monyer verloren, niet zoo zeer om 't regtsgeding zelf, als wel omdat 't stelsel van schrikaanjaging, waarvan Duroux het eerste slagtoffer was geweest, voortdurend zich meer ontwikkelde. Terwijl men de geestdrift van het volk voor den vermeenden martelaar opwekte, woedde men tegen allen, die zich de zaak zijner bloedverwanten aantrokken, of maar in 't minst den zegevierenden gang van de zaak der beschuldiging dwarsboomden. Wij moeten daar nog een nieuw voorbeeld van aanhalen.

Diezelfde Espaillac en die broeder Josef Fabre, die we daar even noemden, zullen ons dat voorbeeld leveren. Claude Espaillac was bediende bij den pruikenmaker Durand.

Broeder Josef behoorde tot een genootschap van Broeders-kleedermakers. Hij legde, gelijk ook de broeders Pieter Cailar en Bartholomeus Pradet, de volgende verklaring af. Toen Espaillac op een morgen bezig was met de broeders te scheren, vroeg broeder Josef hem, of hij, naaste buurman der Calas, niets wist van die zaak, die in de geheele stad op de tong was. De jeugdige barbier kon aan de verzoeking om zich voor zijne klanten gewigt te geven geen weêrstand bieden, en beweerde, dat hij een stem, die hij had herkend voor die van Markus Anton Calas, had hooren schreeuwen: *„Ach! mijn God! men verworgt mij! Ach! mijn God! men vermoordt mij!"* Volgens broeder Bartholomeus zou Espaillac nog bovendien gezegd hebben, dat diezelfde stem had uitgeroepen: *„Ach! mijn vader, gij verworgt mij!"*

Hij ging heen zonder te zeggen dat hij van dit gesprek kennis zou geven aan 't geregt. Espaillac werd geroepen om getuigenis af te leggen. Zijne geheele verklaring bestond hierin, dat hij tegen tien uren licht had gezien in den winkel van Calas, had hooren weenen en stampen met den voet, en dat hij op dat oogenblik Lavaysse zag naar buiten komen.

Broeder Josef wilde er zeker van zijn, dat Espaillac voor 't geregt had herhaald al wat hij bij de broeders had gezegd: hij vervolgde hem met vragen, en de onbezonnene antwoordde hem, „dat hij er de helft niet van had gezegd." Nog een paar malen trachtte broeder Josef in tegenwoordigheid van drie andere leden van zijne broederschap hem over te halen om die andere helft van zijn verhaal ook te willen mededeelen; maar hij weigerde hardnekkig.

Wie begrijpt niet dat de pruikemakers leerjongen de drie broeders kleedermakers een vertelseltje had wijs gemaakt, en dat hij terugdeinsde voor de eerloosheid om voor een

regter van onderzoek, na den eed in zijne handen te hebben afgelegd, zulk een vertelseltje vol te houden, daar er het leven van vijf onschuldige personen in betrokken was? Wat is eenvoudiger, wat meer gewoon dan zoo iets? Men wilde liever veronderstellen, dat Espaillac een ontrouwe getuige was, die weigerde te zeggen wat hij wist. Er werd den 5den November een bevel van gevangenneming tegen hem uitgevaardigd; doch de vlugge barbier had voorzien, waar de liefderijke aanzoeken van broeder Josef op zouden uit loopen, en liet zich niet vangen. Hij verdween en kwam niet meer terug, maar 't bevel bestond; dit voorval besloeg een groote plaats in de gesprekken der Toulousers en iedereen wist nu, waar men zich aan blootstelde, als men een praatje, dat een vijandige stemming jegens de Calas verried, terug trok 1). Het stelsel van schrikaanjaging was, gelijk men ziet, op de spits gedreven.

Zoolang 't regtsgeding in handen der Capitouls bleef, verscheen er geen enkel geschrift van een advokaat ten gunste der beschuldigden. Het is waarschijnlijk, dat zulks ook niet 't gebruik was voor deze regtbank van minderen rang, aan welke geen orde van advokaten was verbonden. Ten gunste der Calas verschenen niet dan de vier of vijf bladzijden der verklaring van Lodewijk. David Lavaysse had evenwel, zonder tijd te verliezen, pogingen in 't werk gesteld om zijn zoon te redden. Hij schreef eene geheime memorie, die nog onuitgegeven is en die hij zond aan den graaf de Sint-Florentin. Hij liet een afschrift er van toekomen aan den graaf de Rochechouart, zijn' vriend, en

1) Dat Espaillac geweigerd had, om van een vertelseltje, dat hij zijnen klanten had opgedischt, een moorddadige meineedige aanklagt te maken, was voldoende om in hem een aanhanger der Calas te zien en hem, gelijk wij gezien hebben, een rol in de vermeende geheime zamenkomsten met Monyer en Lodewijk toe te wijzen.

waarschijnlijk ook aan anderen. Dit is zeker onmiddelijk, in October en November, geschied, vermits mijnheer de Rochechouart zich in een' brief van den 5den December, geschreven aan den Minister om hem den jongen Lavaysse aan te bevelen, grondt op deze memorie, die hij juist had gelezen en er in verwijst naar Saint-Florentin. Wij hebben dit handschrift in de archieven te Parijs gevonden. Daar dit stuk geheel onbekend is, zullen wij er een kort uittreksel uit geven.

Wij vinden in dit stuk dat dagteekent van de eerste weken van 't regtsgeding, omstandigheden terug, van welke men Voltaire beschuldigt als zou hij ze in 't volgende jaar eerst hebben uitgedacht. Markus Anton wordt er in genoemd *een zeer melankolieke jongen, en op dien dag nog droomiger dan gewoonlijk.* De schrijver schildert zeer goed de opgewondenheid der menigte en de twijfelingen van een klein aantal meer koelbloedige mannen:

„Den volgenden dag greep 't volk met gretigheid dit bedrog aan; hoe meer ijver men voor zijne godsdienst had, des te minder twijfel koesterde men omtrent de misdaad, de plegers, de beweegreden. Men geloofde uit vroomheid, dat de dweepzucht een tot dien dag ongehoorde misdaad had begaan. Er waren slechts enkele wijzen, die zuchtten over de dwaling, in welke de stad door toedoen harer overheid verkeerde. Zij oordeelden, dat 't eene zedelijke onmogelijkheid was, dat vijf monsters die men met moeite in een koningrijk zou kunnen vinden, zich zouden bijeen gevonden hebben in een enkel huis, dat een vader, eene moeder, een broeder, een vriend, eene katholieke dienstmaagd, zich zouden vereenigd hebben om hunne handen te doopen in 't bloed van een zoon, van een broeder, van een vriend, van een meester, en dat zij na eene dergelijke afgrijselijkheid rustig met elkander 't avondmaal zouden hebben gebruikt."

David Lavaysse toonde aan wat dwaasheid er in gelegen was, om vijf personen te beschuldigen, dat zij tot 't schouwtooneel van een' voorbedachten moord een winkel zouden hebben gekozen in de meest handeldrijvende en bevolkte

straat der stad, op een tijd van den dag waarop deze straat en deze plaats vol volk waren.

Hij maakt met aandrang opmerkzaam op 't belang, dat de Capitouls, nu de zaak eenmaal aldus begonnen was, er bij hadden, om de vijf aangeklaagden te doen veroordeelen, die, zoo zij vrijgelaten werden, hen zelve konden vervolgen wegens misbruik van magt, gevangenneming zonder bevel, onwettigheid enz.

Al deze zoo juiste redeneringen deden geen de minste gunstige uitwerking.

Eindelijk werd den 18den November een eerste vonnis door de Capitouls uitgesproken. Bij dit vonnis werd de hardste pijniging (gewone en buitengewone scherpe ondervraging) gelast ten aanzien van Calas, vrouwe Calas en hun zoon Pieter, en er werd beslist, dat Lavaysse en Viguière in tegenwoordigheid der pijnbank zouden gebragt worden, zonder dat de foltering evenwel op hen werd toegepast.

Dat wil zeggen dat de Capitouls, daar zij zich niet aangaande de straf konden verstaan, door de pijnbank de bekentenissen en bewijzen meenden te zullen verkrijgen, die zij te vergeefs hadden gezocht, en dat zij niet aarzelden, daaraan drie aangeklaagde leden derzelfde familie te gelijk te onderwerpen, onder wie zich een grijsaard en eene onberispelijke vrouw, reeds op zekeren leeftijd en moeder van zes kinderen, bevonden.

Men heeft beweerd, dat de Capitouls, om uit de verlegenheid te geraken, met voordacht een zonderling, dat is te zeggen, onwettig vonnis wezen. Zij hadden inderdaad hunne regten overschreden, niet door vader, moeder en zoon naar de pijnbank te zenden, maar door te bepalen dat de beide andere beschuldigden aan deze slechts zouden worden *voorgesteld.* Deze voorstelling bestond in de beschuldigden schrik aan te jagen ten einde hun bekentenissen

te ontrukken, men maakte hen vast op de pijnbank, en na al de gebruikelijke toebereidsels ondervroeg men hen, doch in 't uiterste oogenblik bond men hen weder los, zonder hen ligchamelijk te laten lijden. De koninklijke ordonnantie verbood uitdrukkelijk aan alle regters, uitgezonderd de hoogste hoven, deze verzachting toe te staan; een regtbank van eersten aanleg moest de pijnbank in werkelijkheid en tot den einde toe toepassen, of zich van dit middel van geregtelijk onderzoek in 't geheel niet bedienen. Men heeft gezegd, dat de regters dit beding met opzet er hadden ingevoegd ten einde hun vonnis zou vernietigd, en de beschuldigden naar een hoogere regtbank zouden verzonden worden; wij zijn er van overtuigd, dat zulks onwaar is; al wat er onregelmatigs in 't vonnis van den 18den November is moet, volgens ons, worden toegeschreden aan de onwetendheid en aan den geest van heerschzuchtigen, die wij elk oogenblik bij deze vreemde overheidspersonen aantreffen. Gave God, dat zij zich nooit buitensporiger regten hadden aangematigd dan dat van de lieden slechts voor den vorm op de pijnbank te leggen!

Het vonnis werd den beschuldigden denzelfden dag medegedeeld. Zij kwamen daarvan in beroep bij 't Parlement. De Prokureur des Konings Lagane kwam bij 't zelfde hof in beroep, daar 't vonnis hem te zacht voorkwam.

De veroordeelden werden terstond uit de gevangenis van het Stadhuis naar die van het Paleis overgebragt, en daar werden hun de boeijen aan de voeten aangelegd: eene kleine marteling in afwachting van de groote, maar vernederend en smartelijk, vooral bij den langen duur. Jean Calas werd van de boeijen den 10den Maart ontslagen, doch slechts om op de pijnbank gelegd en geradbraakt te worden. De anderen bleven er nog eenige dagen langer in, ongeveer vier maanden. 't Was te vergeefs, dat David Lavaysse alle pogingen

in 't werk stelde om zijn zoon van die kwelling te bevrijden; 't was te vergeefs, dat hij aanbood zooveel soldaten als men maar wilde te betalen, ten einde hem te bewaken, waardoor de reden die men voor dat sluiten in de boeijen had aangevoerd, namelijk de zekerheid, vervallen zou: Lagane was niet te vermurwen. Hij wilde bekentenissen en geloofde ze door strengheid te zullen verkrijgen.

Den 5den December deed 't Parlement van Toulouse, bij een voorloopig vonnis, uitspraak ter zake van 't beroep, vernietigde 't vonnis der Capitouls, verbood hun „om in 't vervolg te gelasten, dat de aangeklaagden slechts aan de pijnbank zouden voorgesteld worden, zonder dat die op hen werd toegepast," hield de zaak wat hare grondslagen betreft in wezen, en handhaafde den aanvang van 't onderzoek als geldig en wettig. De raadsheer Pieter Steven de Boissy werd afgevaardigd ter voortzetting van het onderzoek.

Elie de Beaumont deed later opmerken, dat het Parlement op zijn beurt bij dit alles met eene buitengewone overhaasting te werk ging.

De aangeklaagden waren tegen het Vermaanschrift, als berustende op een dwaling, in hooger beroep gekomen. Wij hebben bewezen, dat dit schandelijk stuk vol onwettigheden en in 't oog springende nietigheden was. Doch toen bleek 't eerst regt, in welk een' toestand van verlatenheid de Calas zich bevonden, en hoe bevreesd men er voor was om in het Vermaanschrift 't gemeenschappelijke werk van de overheid en de kerk, 't voorwerp van 't volkomen vertrouwen der geheele stad, aan te vallen. Niemand durfde het hooger beroep ondersteunen, en de Eerste Kamer vaardigde een nieuw vonnis uit, houdende „dat men bij de vervaardiging van gezegd Vermaanschrift geenerlei dwaling of verkeerdheid had begaan." Ten slotte werd bij een derde

vonnis de vierde bekendmaking van ditzelfde Vermaanschrift tegen den 13den December gelast, gelijk wij vroeger reeds hebben moeten mededeelen; op den volgenden zondag had het uitspreken van den banvloek plaats. Alleen liet men, om 't onwettige, dat er in lag, dat dit stuk van den Vikaris-generaal en niet van de geestelijke regtbank uitging, te bemantelen, de bekrachtiging van deze regtbank er bij voegen; dit was evenwel niets meer dan eene ijdele formaliteit, eene trage hulde aan eene magt, die men te onregt tot dusver had buiten aanmerking gelaten.

HOOFDSTUK VII.

DE CALAS VOOR 'T PARLEMENT.

DE HEEREN DE MANIBAN EN DE BASTARD, EERSTE VOORZITTERS. — DE PROKUREUR-GENERAAL RIQUET DE BONREPOS. — DE VOORZITTERS DE NIQUET, DE SENAUX, DU PUGET. — DE RAADSHEEREN DE CASSAN-CLAIRAC EN DE LA SALLE. — DE ADVOKAAT SUDRE. — MEMORIES VAN SUDRE, LA SALLE, GAUBERT EN DAVID LAVAYSSE. — ONDERZOEK DER GETUIGENISSEN. — DE KREETEN, DEN 13den OCTOBER GEHOORD. — HEEFT MARKUS ANTON ZICH OM HET LEVEN KUNNEN BRENGEN? — IS HIJ VERMOORD? — WAS HIJ KATHOLIEK GEWORDEN? — ONGERIJMDE OF OPZETTELIJK VALSCHE GETUIGENISSEN, GEGROND OP HOOREN ZEGGEN.

Voordat wij dit droevig verhaal voortzetten, meenen wij, in eenige vlugtige trekken, de voornaamste overheidspersonen, die 't vonnis des doods tegen Jean Calas hadden uit te spreken, te moeten doen kennen.

Wij hebben niets te zeggen van den eersten voorzitter Josef Gaspard de Maniban, markies van Campagne, die eene Lamoignon had gehuwd, en in 1762 overleed, na veertig jaren den voorzitterszetel te hebben bekleed. Toen Dominikus de Bastard, deken van 't Parlement, voor die waardigheid bedankte, werd zijn zoon Frans, den 26sten September van datzelfde jaar, aan 't hoofd van 't Parlement van Toulouse gesteld.

De Prokureur-Generaal Riquet de Bonrepos was een afstammeling van dien beroemden Riquet, schepper van 't kanaal dat de twee zeeën met elkaâr verbindt, die den titel van baron de Bonrepos had ontvangen. Wij zullen zien, dat deze overheidspersoon zich de Italiaansche familie der Riquetti weinig waardig betoonde, die familie, die in Frankrijk en in België, door de Prinsen van Chimay en de hertogen van Caraman, tot hoog aanzien was opgeklommen, maar die haar hoogste roem ontleende aan twee buitengewone mannen, eerst Riquet en vervolgens Mirabeau.

Drie andere voorzitters moeten hier nog genoemd worden, Anton Josef de Niquet, en de beide voorzitters van de kamer der lijfstraffelijke zaken bij 't Parlement, Hendrik Gabriël du Puget en Jan Josef Dominikus de Senaux, beide regters van Calas en alle drie leden eener vermaarde akademie. De Niquet nam op eene andere wijze en minder regtstreeks aan deze droevige zaak deel. Na vijftig jaren dienst als raadsheer en als voorzitter, werd hij in 1770 eerste voorzitter. Hij nam in 1787 zijn ontslag.

Men zal het ons ten goede houden, dat wij de namen, de betrekkingen, de titels dezer overheidspersonen aldus hebben opgegeven: 't was om in het oog te doen vallen hoezeer de rol, die zij gaan spelen, afsteekt bij de beroemde namen van dezen, de akademische titels van genen en de hooge betrekkingen die allen bekleedden. Wij hebben gelegenheid gehad over de karakters van sommigen hunner te oordeelen uit hunne vrij talrijke brieven aan den graaf de Sint-Florentin, die wij op de *Archieven* hebben kunnen lezen, of uit de antwoorden van dezen Minister. Er bestaan nog vier onuitgegeven brieven van de heeren de Senaux en du Puget, in welke men tot niet geringe verwondering de blindste vooringenomenheid tegen 't Protestantisme vindt, en eene onkunde te dien opzigte,

eenen David, den Capitoul, waardig, zonder dat zij zich menschelijker toonden dan hij. Van hen beiden draagt echter du Puget de palm weg. De voorzitter de Senaux onderscheidt zich door de volharding met welke hij jaarwedden of gunstbewijzen vraagt aan mijnheer de Sint-Florentin. Hij bedient zich daartoe van ieder voorwendsel, nu eens bij gelegenheid van nieuwejaarswenschen, dan bij den dood van mijnheer de Maniban. Ik heb drie brieven gelezen, in welke de Minister hem drie malen achtereenvolgens antwoordt dat deze aanvraag hem niet aangaat, en dat hij zich moet wenden tot den kanselier. De voorzitter de Niquet ziet evenmin kwaad in zulke zelfzuchtige aanzoeken. Den 5den December kreeg de heer de Bonrepos voor zijn deel 10,000 livres, verhooging op zijn inkómen. Men zal toestemmen, dat deze geduchte en deftige personaadjen er niet bij winnen, als men ze zoo ongekleed verrast, en een blik slaat in hunne vertrouwelijke briefwisseling met den Secretaris van Staat.

Mijnheer de Cassan-Clairac, raadsheer, werd benoemd tot verslaggever in de zaak der Calas. Waar denkt men dat hij zijn verslag ging uitwerken? In 't klooster der Karthuisers. Men heeft hem dit nog heden ten dage tot een verdienste aangerekend, en men meent, dat hij derwaarts de toevlugt nam om de menigte personen, die zijn hulp inriepen ten gunste der beschuldigden, te ontwijken. Wij herhalen slechts dat *niemand* op dat verschrikkelijk oogenblik, waarop zich 't schavot van Calas langzaam verhief, in den tijd die verliep tusschen 't gewezen vonnis van den 18den November en dat van den 9den Maart, den moed had zijne stem ten gunste der aangeklaagden te verheffen. Het is eene pijnlijke gedachte, dat het verslag, ten gevolge waarvan een onschuldige huisvader tot de pijnbank en het rad werd verwezen, uit een klooster is voortgekomen.

In elk geval is 't duidelijk, dat de Clairac er zelfs niet aan dacht om zich den schijn van onpartijdigheid te geven in eene geregtelijke uitspraak van *zooveel belang voor de godsdienst.* Men zal welligt antwoorden, dat 't voor de geregtigheid voldoende is onpartijdig te zijn, zonder het te schijnen, maar dan heeft men ongelijk. In 't treurspel van Chenier werd dan ook dit vers uit de rol van *Clérac*:

Ik verlaat Bruno's eenzaam klooster

door 't publiek met gemor aangehoord.

Zonder twijfel had Chénier zulk een onderwerp niet moeten behandelen, terwijl de personen, die er een rol in hadden gespeeld, nog in leven waren; doch de uitwerking die dit vers had was een regtmatig protest tegen 't gebrek aan takt en gezond verstand, dat de verslaggever had aan den dag gelegd.

Wij bedriegen ons, als wij zeggen, dat niemand ten gunste der beschuldigden werkzaam was. Er bevond zich in 't Parlement van Toulouse een man, die verstand en moed genoeg bezat, om de verdediging der onderdrukten op zich te nemen. Die man was mijnheer de La Salle. Hij sprak luide van hunne onschuld tegenover die *menigte*, die, omdat zij meer verlicht is, des te schuldiger is, als zij de verblinding zoover drijft, van de hartstogten en de dwalingen der menigte op de straat zich toe te eigenen. *O! Mijnheer*, zeide men eens tot La Salle, terwijl men hem met minachting in de rede viel, *gij zijt geheel Calas.* — *O! Mijnheer*, antwoordde hij terstond, *gij zijt geheel volk.* La Salle had gelijk: 't is niet geoorloofd zich in onkunde en oploopendheid met het volk gelijk te stellen. Op 't oogenblik toen 't vonnis werd uitgesproken, trok de heer de La Salle zich terug, daar hij zijne meening reeds uitgesproken had. Men moet hem inderdaad den roem geven van zijne meening alleen volgehouden te hebben tegen

geheel eene in woede ontstoken stad, tegen 't volk, regters en priesters. Men heeft hem zijn terugtrekken ten onregte tot een verwijt gemaakt: de wet eischte zulks van hem. Naar alle waarschijnlijkheid is hij ook de schrijver van een gedenkschrift, dat met de handteekening van den Prokureur Duroux, den zoon, in 't licht kwam, onder den titel van *opmerkingen ten gunste van den heer J. Calas, vrouwe de Cabibel zijne echtgenoot, en den heer P. Calas, hun zoon.*

Dit geschrift werd, voor dat hij het liet drukken, door hem medegedeeld aan Mr. Sudre, den advokaat der Calas, en allerwege hebben wij er eene kalme waardigheid, eene krachtige bewijsvoering, beide zoo zeldzaam in een geregtelijk stuk der XVIII eeuw, in mogen opmerken. 't Is duidelijk, dat La Salle, na deze naamlooze memorie te hebben geschreven en uitgegeven, niet anders kon dan zich terugtrekken. Wij hebben David de Beaudrigue en Chirac berispt, omdat zij in dit regtsgeding regt hebben willen spreken, nadat zij hunne meening reeds openlijk hadden doen kennen. Lof aan den heer de La Salle, dat hij der wet, wier vertegenwoordiger hij was, gehoorzaam is geweest, maar tevens betreuren wij het ongeluk der Calas, die, na Mr. Monyer ter eerster instantie te hebben verloren, bij 't hooger beroep een nog gewigtiger verdediger dan deze moesten missen. Het schijnt, dat alles tegen hen zamenspande, zelfs 't goede dat men hun had willen doen.

Wij noemden daar den naam van den eersten advokaat, die de eer heeft gehad de zaak der Calas te bepleiten, en die door deze daad van moed, alsmede door de wijze op welke hij zich van haar kweet, zich onvergankelijke aanspraak op onze dankbaarheid en onzen eerbied heeft verworven. Toen Sudre deze gevaarlijke zaak in handen

nam, en haar in drie achtereenvolgende verweerschriften verdedigde had hij niet, als zijne opvolgers Elie de Beaumont, Loyseau de Mauléon en Mariette, een Voltaire tot klient en Europa tot gehoor. Sudre had te worstelen tegen 't Parlement, de geestelijkheid en de witte Boetelingen; tegen een David de Beaudrigue en een Lagane; tegen hen die den Prokureur Duroux geschorst, den assessor Monyer voor hun vierschaar gedaagd, en de gevangenneming van den getuige Espaillac bevolen hadden. Het volk, de vromen, de kloosterlingen, de overheid zooveel vermogend toen in eene stad met eenen parlementairen regeringsvorm: allen moest hij in 't aangezigt zien en trotseren. Sudre durfde het, maar betaalde zijn moed duur; verscheidene jaren gingen er voorbij, zonder dat er pleiters waren, stout genoeg om hunne belangen toe te vertrouwen aan een advokaat, die op zoo gevaarlijke wijze zijn eer had blootgesteld, en toen later zijne verkiezing voor 't Capitoulaat mislukte, kwam dat alleen daar van daan, dat Toulouse er niet toe kon besluiten met die waardigheid den man te bekleeden, die de verdediger der Calas had durven zijn.

Wij weten niet, welke omstandigheid er aanleiding toe gaf, dat deze verdediging, met welke Mr. Carrière zich eerst scheen te willen belasten, aan de zorgen van Mr. Sudre werd toevertrouwd. Zij kon niet in bekwamer handen komen. Theodoor Sudre had zich reeds vroeg onderscheiden; hij betrad naauwelijks zijn loopbaan, of de vermaarde regtsgeleerde Frugole, wiens stem als een gezag van den eersten rang geldt, maakte melding van hem in zijne *verhandeling over de Testamenten* in deze bewoordingen: „Mijn medebroeder Mr. Sudre, vijf en twintig jaren oud, heeft eene zeer naauwkeurige kennis van de geschiedenis en de stelsels van het Romeinsche regt en

ontwart met eene verwonderlijke gemakkelijkheid de moeijelijkheden, die 't meest ingewikkeld schijnen."

De juiste dagteekening der verschillende *Verweerschriften*, in den loop van 't regtsgeding publiek gemaakt, zou dikwijls moeijelijk genoeg te bepalen zijn; maar uit eenige woorden van 't eerste geschrift van Sudre weten wij, dat het minstens drie maanden na den dood van Markus Anton in 't licht verscheen, in de laatste dagen van 1761, of de eerste van het volgende jaar; met andere woorden, sints de zaak voor 't Parlement was gebragt, belastte Sudre er zich mede. In twee maanden gaf hij drie geschriften uit: 1°. *Regtvaardigende memorie voor den heer Jean Calas, koopman in deze stad, vrouwe Anna Rosa Cabibel, zijn echtgenoot, en den heer Jan Pieter Calas, een hunner kinderen;* 2°. *Vervolg voor de heeren en mejufvrouw Calas;* 3°. *Opmerkingen voor de heeren en mejufvrouw Calas.* Deze geschriften, de eerste die in 't licht verschenen, zijn naar onze meening de besten van allen; ver verheven boven die, welke door Voltaire en Europa later zoo luide werden bewonderd, zijn zij nagenoeg zuiver van de gezwollenheid, die in de anderen heerscht; alleen de geschriften van Voltaire-zelf schijnen ons toe den voorrang te verdienen, en 't werk van La Salle dunkt ons gelijk aan die van Mr. Sudre. De wetenschap van het regt, de klassieke opleiding vindt men bij iedere schrede terug, maar met mate en zonder onnoodige uitstalling van geleerdheid. Het praktisch verstand, de eenvoudige en overtuigende blootlegging der feiten, de kracht der redeneringen doen zich hier te meer opmerken, daar men er niets in vindt van die overdrevene, theatrale, aanmatigende welsprekendheid, die toen te Parijs in de mode was. Het is te betreuren, dat Voltaire deze *Verweerschriften* niet bijtijds heeft gekend om er gebruik van te maken, en

ze niet heeft laten herdrukken. Zij zijn zeldzaam geworden.

In dienzelfden tijd verscheen 't eerste *Verweerschrift* van Lavaysse, getiteld: *Memorie van den heer Gaubert Lavaysse.* Het gelijkt op de voorgaande door zijne eenvoudigheid, doch verschilt van de geschriften van Sudre hierin, dat men er geen enkel spoor in aantreft van regtskennis, noch van bekendheid met de letterkunde. Het komt ons waarschijnlijk voor, dat dit stuk werkelijk den gevangene tot schrijver had, en door zijn vader is herzien.

Deze laatste gaf, eenigen tijd daarna, een geschrift uit, getiteld: *Memorie van Mr. David Lavaysse, advokaat bij het Hof, voor den heer Frans Alexander Gaubert Lavaysse, zijn derden zoon.* Hij voltooide dezen arbeid niet. Te midden eener zinsnede, in welke hij spreekt van de menigvuldigheid der zelfmoorden in Engeland, breekt hij af, en men leest in cursijfschrift:

„*Wat hoor ik, regtvaardige hemel!... men vonnist mijn zoon: ik heb er geen kracht toe om voort te gaan.... ik bezwijk... Lavaysse, mijn waarde zoon, wapen u met moed. Voltooi de verdediging van een' onschuldigen broeder.* — Ik gehoorzaam mijn vader, schreef Steven Lavaysse (de tweede zoon) terstond. Zal de leerling, van nog zoo weinig ondervinding, het plan, door den meester gevormd, kunnen voltooijen! Hoe beklaag ik u, mijn waarde broeder, dat uwe verdediging in zoo zwakke handen berust! Zal de ijver de talenten vergoeden?

En de begonnen zinsnede over de Engelsche zelfmoorden wordt weder hervat.

Ik beken, dat deze soort van tooneelvertooning mij slechts zeer weinig heeft geroerd. Het is een tooneel uit een burgerlijk drama, op de wijze van Diderot, of, zoo men wil, het onderwerp van een familietafereel voor Greuze. Doch de natuur moest zóó niet spreken. Het is goed, dat een vader, op den leeftijd van zeven en zestig jaren, zich laat helpen door een zoon, advokaat als hij, ter ver-

dediging van een ander zijner kinderen, die aan het verschrikkelijkst gevaar is blootgesteld. Maar moet dat aldus worden uitgedrukt? Deze wijze van als in onmagt te vallen voor het publiek, zijne vadersmarten ter schouwspel te doen strekken, en voor den lezer in curcijfschrift te bezwijmen, schijnt mij toe een' zeer slechten smaak te verraden. Sudre en la Salle hadden zich vrij wat roerender uitgedrukt, al streefden zij er ook veel minder naar.

Deze verschillende geschriften, 't eene wat meer of minder logisch en welsprekend dan 't andere, bespraken de vraagstukken, die wij tot nu toe met opzet ter zijde hebben gelaten, omdat wij er toch later op zouden hebben moeten terugkomen; het *onderzoek*, dat door de Capitouls aangevangen was, werd door 't Parlement als geldig erkend, en alzoo komen in de twee processen dezelfde getuigenissen voor.

't Eerste punt, dat moest vastgesteld worden, schijnt dit te zijn: welke waren de kreeten, die men gedurende den avond van den 13den in de straat der Filatiers had gehoord? Wij gelooven afdoende te hebben bewezen, dat deze kreeten, ten half tien ure op zijn vroegst door een veertigtal getuigen gehoord, door Markus Anton niet konden zijn geuit, wien de heelmeester Gorsse, Delpuech, Brun reeds koud hadden bevonden, en de geneesheeren, belast met een meer naauwkeurig onderzoek, slechts *een weinig warm*. Hij was dus sinds eenige uren dood, toen die kreeten werden gehoord.

Het is wel zeker, dat deze kreeten niet de zijne waren, maar geuit door Lavaysse en Pieter, vervolgens vooral door den vader en ten slotte door 't geheele huisgezin. Als men zich bij gelegenheid van een doodelijk toeval te Toulouse of op eene andere plaats van 't Zuiden bevond, zou men nog tegenwoordig daar, geen snikken en weenen, maar scherpe, hartverscheurende kreeten hooren. De

mannen van 't Noorden, minder geweldig in hunne uitlatingen, kunnen zich daar moeijelijk een denkbeeld van maken 1).

Is het dùs gesteld, als een zieke sterft, wiens laatsten snik men verwachtte, dan is het niet te verwonderen, dat er een ontzettend geschreeuw losbarst, als men het lijk ontdekt van een bloedverwant, dien men nog in 't genot van volle levenskracht geloofde. Al de inwoners der wijk hoorden dit gedruisch; doch zij onderscheidden slecht; de woorden konden slechts verward hun oor bereiken uit 't binnenste van den gesloten winkel, vooral als meer dan ééne stem zich tegelijk verhief.

Cazalus, leerjongen-passementwerker, die niets anders gehoord heeft dan: *Ach! mijn God! Ach! mijn God!* eerst in den winkel, en vervolgens in den gang, spreekt voorzeker geheel naar waarheid. Wat Popis zijn kameraad betreft, die meent te hebben gehoord: *Dieven, Dieven!* en *moord*, hij bedriegt zich. Verscheidene anderen meenden te hooren: *Dieven!* Ten duidelijkste hoorden die lieden verkeerd, en dit is, in alle geval, niet de kreet van een zoon door zijne eigen bloedverwanten verworgd.

Is 't niet de eenvoudigste zaak ter wereld, dat woorden, die men binnen in een gesloten huis uitschreeuwt, op de

1) Toen ik in 1843 sints eenige dagen te Nîmes was, waar ik als hulpprediker was beroepen, kwam men mij verzoeken een' stervenden grijsaard in een huis tegenover het mijne te bezoeken. Ik ging er terstond heen, doch het was reeds te laat; terwijl ik de straat overstak, hoorde ik een ontzettend geweld. De zieke had juist den laatsten adem uitgeblazen, en op dat zelfde oogenblik begonnen vier of vijf vrouwen door de kamer te loopen, onder 't uiten der scherpste kreeten, vermengd met uitroepingen als: „Ach! mijn God! — Ach! mijn arme vader! — Ach! mijn arme echtgenoot!" Ik was geheel ontzet over dit voor mij nieuwe tooneel, dat ik later in gevallen van natuurlijken, langzamen en voorzienen dood dikwijls heb zien herhalen. Ik had groote moeite om een weinig stilte en kalmte te verkrijgen.

straat zijn gehoord, maar onduidelijk, en dat zij door ieder op verschillende wijze werden uitgelegd?

Men heeft gezien, hoe Espaillac voor de broeders-kleedermakers zich als een belangrijk persoon wilde voordoen, door te verklaren dat hij de stem van Markus Anton, zich beklagende omdat men hem verworgde, had herkend; de drie broeders wijzen op 't gewigt dezer verklaringen, die zij voor waar hielden, herhalen ze voor de regtbank, en men bevindt, dat zij valsch zijn, dat Espaillac niets dergelijks heeft gezegd, en liever wil vlugten dan ze te bevestigen. Men moet er zich dan niet over verwonderen, als verschillende getuigen hebben hooren zeggen, dat deze fabelachtige kreeten waren gehoord. Reeds liet een der drie broeder-kleedermakers in plaats van: *Ach! mijn God! men verworgt mij!* den stervende zeggen: *Ach! mijn vader, gij verworgt mij.* Mejufvrouw Pouchelon die, naar men zeide, had hooren schreeuwen: *Men vermoordt mij*, heeft zulks ontkend. Een ander beweert, dat hij schreeuwde: *Waarom verworgt gij mij?* En weêr een ander: „*Ach! mijn God! mijn vader, gij laat mij dooden; gij hebt geen medelijden met mij;*" of: „*Mijn vader, laat mij mijn berouw toonen.*" Men ziet, dat deze vermeende kreeten van een man, dien men verworgt, ten laatste geheele, zelfs roerende zinsneden worden. Al deze laatste woorden berusten op hooren zeggen, en zijn niet van oorgetuigen; ieder dezer woorden is op hooren zeggen medegedeeld en altijd door slechts één' getuige; er is niet een enkel woord dat twee personen verklaren gelijkluidend te hebben gehoord, uitgezonderd de kreet: *Ach! mijn God!* die dan ook klaarblijkelijk wezenlijk is geuit, maar die niets tegen de Calas bewijst.

Eene menigte onbeteekenende verklaringen, wier oorsprong zelfs aan hen, die ze aflegden, niet bekend was,

werden door verschillende gotuigen aangebragt. Wij zullen er eene aanhalen, die een model in dat genre is, en nog meer bevreemdend dan de anderen, omdat zij door een ernstig man, een priester, lid van de geleerde vereeniging van 't oratorium, is afgelegd in de handen van een zijner eigene ambtsbroeders. Als men de onbestemde verklaringen van zulke eerwaardige lieden leest, zal men zich minder verwonderen over de dwaasheden, die door de babbelaarsters uit de buurt aan de regtbank werden verteld.

„Iemand, dien ik mij niet kan herinneren, heeft mij verzekerd, te hebben vernomen van den pruikenmaker (Durand), die woont in de groote straat nabij het huis van den heer Calas, dat zijn leerjongen (Jan Pérès), op straat gegaan zijnde, had gehoord, of ten naastenbij, de kreeten en klagten in 't Vermaanschrift vermeld, en ik geloof, dat hij aan de deur van gezegden heer Calas een jong mensch had zien verschijnen met den degen in de hand en regts en links rondziende.

Geteekend: Micault de Souleville, priester van 't Oratorium.

Ik ondergeteekende verklaar bovengenoemde verklaring te hebben ontvangen te Toulouse den 3den November 1761.

Geteekend: Eyssautier, priester van 't Oratorium.
Gecollationeerd, Barrau, griff.

Men zal de nieuwe aanwijzing van *met den degen in de hand*, die men nergens dan hier vindt, hebben opgemerkt. Wij hadden de buren van Calas hooren verhalen, dat zij een *degen-drager*, dat wil zeggen, in de volkstaal van die landstreek, een edelman met een degen op zijde, het huis hadden zien verlaten, en inderdaad droeg Lavaysse, als alle lieden van eenigzins aanzienlijken stand, hem bestendig. Deze degen, die tot niets dan tot sieraad diende, wordt nu allengs in een' uitgetogen degen verkeerd; en hij bevindt zich, waarschijnlijk als teeken van zijn beroep als beul, in de hand van dezen jongeling, die zich van hem

evenwel zeker niet had kunnen bedienen, om den martelaar te verworgen.

Ziedaar de verklaring, afgelegd door vader de Souleville, door een ambtgenoot der Massillons en Malebranches.

Dit vermeende bewijs voor de kreeten, gehoord in de straat des Filatiers, zou nog niet in al zijne nietigheid zijn aangewezen, als wij niet zeiden, dat de dienstmaagd van een buurman, die aan den anderen kant van de straat woonde, verzekerde, dat zij had hooren schreeuwen: *Men vermoordt mij!* waarop Mr. Sudre antwoordde, dat 't eene onmogelijkheid was, op dien afstand woorden te hooren, gesproken in 't binnenste van 't huis van Calas, gesloten als het was, zelfs al waren zij uitgegild. Hij verzocht te vergeefs met aandrang, dat men er de proef van zou nemen; men verwaardigde zich niet om eenige aanmerking op zijn verzoek te slaan.

Een andere zaak die men tegen de beschuldigden aanvoerde was de beweerde onmogelijkheid, dat Markus Anton zich aan den pakstok dwars over de deur gelegd zou hebben opgehangen. Men moest echter wel erkennen, dat deze pakstok het werktuig van zijn dood was geweest, want men vond hem met de koord met dubbele knoop, en zelfs eenige haren van den gestorvene kleefden er nog aan. Men beweerde toen dat die pakstok had moeten dienen om hem de koord om den hals te draaijen, ten einde hem te kunnen verworgen. In een der *briefs intendits* van den Prokureur des Konings, meende men te kunnen vaststellen dat het slagtoffer op twee stoelen uitgestrekt of gezeten was geweest: nog eene dier ongegronde veronderstellingen, die Lagane stoutweg voor werkelijke feiten uitgaf. Men bewees het tegendeel door 't loodkleurig kenteeken, dat de koord aan den hals had gelaten. Het zou ten naaste bij waterpas zijn geweest, als er verworging had plaats gehad,

gelijk men zeide. In plaats daarvan, klom het achter de ooren naar boven, en verloor zich in de haren; gelijk zulks moest plaats hebben bij een' opgehangene.

Men hield staande, dat de deur te laag was. Bij een in 't werk gesteld onderzoek bevond men, dat zij vrij wat hooger was dan noodig ware geweest. Toen beweerde men, dat zij te hoog was, en dat Markus Anton zich niet had kunnen ophangen dan door op een' stoel of op een voetbank te klimmen; en men wierp den beschuldigden tegen, dat zij geenszins hadden gezegd, dat er een voetbank of een stoel daar in de nabijheid was geweest. Calas antwoordde, „dat hij, in zijne verwarring, er zich weinig mede bezig had gehouden om te onderzoeken of zich iets dergelijks bij de deur had bevonden; dat hij voor 't overige zoowel in den winkel als in 't magazijn vele stoelen had, en dat Markus Anton, zoo hij zich van één stoel of een voetbank bediend had, het voorwerp met den voet had moeten wegstooten."

Men vond toen uit om te verhalen, dat als de pakstok op de beide vleugels der deur was gelegd geworden, 't gewigt van een man ze zou hebben in beweging gebragt; zij zouden elkander zijn genaderd en de deur zou zich van zelf gesloten hebben, zoodat de pakstok op den grond zou gevallen zijn; ook wierp men tegen, dat de beide vleugels een weinig hellende waren, en de pakstok alzoo zich zou hebben gewenteld. Men voerde daartegen aan, dat hij in 't minst zich niet wentelde, en dat ook niet kon, omdat hij voor een gedeelte afgeplat was. Nog meer: den 14den October, toen 't huis open stond, en er een groote toeloop van nieuwsgierigen was, legden eenige jongelieden den pakstok weder op de beide vleugels, en hingen zich aan de koord met de handen op; de vleugels bleven onbewegelijk, en dertien lange einden bindgaren op een der deuren

geworpen, waar men van afnam als men er van noodig had, werden niet in wanorde gebragt, zoo onbe wegelijk bleef de deur. De soldaten verhaalden, dat zij reeds dezelfde ondervinding hadden opgedaan, die trouwens gemakkelijk genoeg was te verkrijgen.

Het schijnt, dat deze proeven de overtuiging van David schokten. Hij bragt des nachts een man, die door zijn beroep en de algemeene verachting alle vertrouwen onwaardig werd gekeurd, den beul namelijk, in 't huis van Calas, en vroeg hem, of 't mogelijk was om zich aldus op te hangen. Deze man van ervaring in die soort van dingen, antwoordde van neen, 't zij dat hij wilde behagen aan dien magtigen persoon, die zich verwaardigde om met hem te spreken en hem als een man van gezag te raadplegen, 't zij dat hij niets begreep van eene ophanging, die niet volgens de regelen zijner kunst had plaats gehad. Ondanks deze uitspraak durfde David niet openlijk gebruik te maken van een dergelijk getuigenis, en de advokaten der Calas maakten het hem tot een verwijt, dat hij tot zulk een middel de toevlugt had genomen.

Het blijft onbetwistbaar, dat Markus Anton tusschen de beide opene vleugels der deur op een voetbank heeft kunnen klimmen, de zestien duimen lange koord kruiselings om zijn hals heeft kunnen slaan, den pakstok in de beide knoopen aan 't einde der koord heeft kunnen insteken, de beide uiteinden van den pakstok regts en links op de beide vleugels heeft kunnen leggen, vervolgens de voetbank met den voet heeft kunnen wegstooten. Zonder twijfel behoorde daartoe een koel en vast beraden overleg; doch hoe vele zelfmoorden bieden daar nog zeldzamer voorbeelden van aan! Zijn met zorg opgevouwen en op de toonbank neêrgelegd kleed, de volkomen orde zijner kleeding en van zijn hoofdhaar zijn voorts onbetwistbare bewijzen voor die

verschrikkelijke kalmte van den man, die zijn partij heeft gekozen.

Men antwoordt, dat die koord, die inderdaad volkomen in overeenstemming was met de loodkleurige streep aan den hals, die pakstok, waar eenige haren aan kleefden, door zijne bloedverwanten kunnen zijn gebruikt om hem te dooden. Maar waarom zouden zij zich van dit vreemde, ingewikkelde, onverklaarbare middel hebben bediend, waar zij, vijf in getal, als moordenaars tegen een enkel man overstonden? Dit middel is zelfs vreemd voor een zelfmoord, maar vindt zijne verklaring, doch ook alleen in deze veronderstelling, in de moeijelijkheid om zich zelf op te hangen op een plaats, waar niets dat oogmerk begunstigt, en in de velerlei soort van middelen die zelfmoordenaars vaak te werk stellen om zeker te zijn van doel te zullen treffen en niet lang te zullen lijden. Men kan niet zeggen dat alles zoo ingerigt is, dat men aan een zelfmoord moet gelooven: in dat geval zou men de voetbank aan de voeten van 't lijk omvergeworpen hebben gevonden, en de schuldigen zouden niet gemist hebben om zulks te doen opmerken. Niemand dacht er aan, en toen de overheden op dat denkbeeld kwamen, waren zooveel lieden den winkel en het magazijn binnengegaan, en was er zoo groote verwarring, dat 't onmogelijk was om te zeggen of een zoo onbeteekenend meubel zich daar had bevonden, of het omgeworpen of door den voet van den zelfmoordenaar was weggestooten.

Zoo de Calas Markus Anton hebben vermoord, zal men tot de meening moeten komen, dat zulks met zijne toestemming is geschied, niet slechts omdat men geen enkele kreet heeft gehoord tot op 't oogenblik, toen men zijn ligchaam reeds bekoeld vond; maar ook omdat noch zijne kleederen, noch zijne haren, noch zijn ligchaam, noch die zijner bloedverwanten, eenige de minste wanorde verrieden,

niets dat de minste worsteling, de minste poging tot verzet aanduidde. Dit laatste feit is zeer opmerkenswaardig. Hoe weinig iemand zich ook tegen zijne aanvallers verzet, hij ontvangt toch of geeft zich-zelf kneuzingen en verwondingen. Men kan niets van dien aard veronderstellen. Toen het ligchaam op 't stadhuis was nedergelegd, vond men een ligte schram aan den neus, ten gevolge van eenige onoplettendheid bij 't overvoeren; maar een groot aantal getuigen konden bevestigen, dat zulks eerst na de ontdekking van 't lijk was geschied.

Zoodra de eerste kenteekenen van bederf, die onder dit klimaat zeer spoedig voorkomen, zich vertoonden, wilde men daaruit bewijzen tegen de beschuldigden ontleenen. Wij zullen den heelmeester Lamarque, dezelfde die uit de lijkschouwing tot de gevolgtrekking kwam, dat Markus Anton geen avondeten had gebruikt, laten spreken; men zal in het feit, dat hij mededeelt, al de halstarrigheid der Capitouls terugvinden.

Op dien zelfden dag werd ik omstreeks elf uren opontboden naar het stadhuis, waar de heeren Faget, hoofd van 't Consistorie, en David, de Capitoul, tot mij zeiden met deze hunne eigene woorden: „Hoe, mijnheer! hebt gij niet bespeurd, dat het lijk kneuzingen op 't ligchaam had? Men heeft ons gezegd, dat het ligchaam er mede was overdekt, en evenwel maakt gij er in uw verslag geen melding van. — Ik antwoordde, dat wij er geen gevonden hadden. Ik begaf mij vervolgens naar de pijnkamer, werwaarts men het lijk van Calas had overgebragt; ik onderzoek het, keer tot 't Consistorie terug en ik deel dezen heeren mede, dat wat men thans aan het ligchaam van Calas zag geen kneuzingen waren; dat de schouders, de beenen enz. van het lijk thans werkelijk paars van kleur waren, maar dat zulks een gevolg was van den staat waarin het lijk zich bevond."

Na deze eerste poging, die zoo geheel mislukte, werden er andere beproefd. De getuigen Pagès en Lambrigot, de laatste, soldaat van de wacht, (tot dezen nam men

steeds de toevlugt) kwamen nog bevestigen, dat zij op het lijk een zwarte vlek hadden gezien. 't Is waar, dat, toen zij afzonderlijk verhoord werden, de soldaat zeide, dat die vlek zoo groot was als een stuk van 24 stuivers; Pagès, zoo groot als de hand. Men liet deze keer een' anderen heelmeester komen, Faure genaamd, die verklaarde, dat de zwarte vlek het gevolg was van „'t leggen van het lijk op een ruwen plank in deze plaats." Dit getuigenis herleidde de beide anderen tot niets.

Deze voorbeelden toonen, wat waarde er aan sommige der genoemde verklaringen te hechten zij. 't Is ligt te begrijpen, dat, daar de geheele stad zich van den 13den October tot in 't midden van Maart hartstogtelijk met deze zaak bezig hield, eene menigte onbestemde praatjes ten laatste zeer omstandige verhalen werden, die van mond tot mond gaande, als een wentelende sneeuwbal, hoe langer hoe meer aanwiessen.

't Was zelden mogelijk de bron dezer geruchten na te sporen; men stuitte bijna altijd 't zij op los daarheen geworpen gezegden, of op een onbestemd *men*, even gemakkelijk aan te halen, als onmogelijk om van leugen te overtuigen. Somtijds klimt evenwel het onderzoek op tot den oorsprong van het gerucht, en men ontdekt dan dat het niets te beteekenen heeft. Zoo verklaart Katharina Amblard „niets te weten en niet te hebben gezegd wat men haar heeft laten zeggen". Zoo kwamen ook mejufvrouw Pouchelon en hare dienstmaagd, die tegenover de Calas woonden, in verzet. Zoo zou een zekere Bruyère, volgens 't beweren van een getuige, verhaald hebben, dat Markus Anton den 12den October bij hem kwam en zeide: „Gij zult geen last meer hebben van mij dikwijls te ontmoeten, want ik word Katholiek; morgen moet ik mijne eerste kommunie vieren. Men roept Bruyère om

getuigenis af te leggen. Hij zegt alleen, dat *eenige lieden hem hadden gezegd dat er een dof gerucht liep*, dat Markus Anton Calas van godsdienst zou veranderen. Deze woorden van Markus Anton waren dus verzonnen.

Zoo verhalen ook nog drie vrouwen zeer uitvoerig van een onderhoud, dat zij hadden met een zekeren heer Roux, drogist, die met haar in den *gang* van 't huis van een hunner was gezeten, en haar had meêgedeeld, dat Markus Anton Katholiek was, dat hij binnen twee of drie dagen zijn vroeger geloof zou afzweren; dat hij elken morgen in kerken, op eenigen afstand van de woning zijner ouders, de mis ging bijwonen, en dat hij, Roux, op den morgen van diens sterfdag met Markus Anton eene mis was gaan hooren. Dat hij hem voorts had leeren kennen als zoo onderworpen aan zijnen vader en zijne moeder, dat, zoo een van beiden hem 't hoofd had willen afsnijden, hij het zonder wederstand zou hebben aangeboden. Deze drie verklaringen, die geheel overeenstemmen, schijnen alles afdoende te zijn. Gelukkig liet men den heer Roux komen, die alles ontkende, en verklaarde, dat hij sints ongeveer drie jaren met Markus Anton Calas in geenerlei betrekking stond. „Dat, zoo hij over den dood van M. A. Calas gesproken had en over verscheidene omstandigheden, die op hem betrekking hadden, hij er slechts van sprak naar aanleiding van 't algemeen gerucht, en zonder te weten van wien hij het vernomen had."

Zoo verklaren nog twee andere vrouwen (66ste en 67ste getuige), dat een vreemdeling, die zich op zekeren dag bij den heer Saint-Martin, heelmeester, liet scheeren, de ter dood brenging van Calas, den oudsten zoon, in deze bewoordingen verhaalde: „Er was daar een spijker; men maakte er een touw aan vast om hem vrees aan te jagen;

men vroeg hem tot tweemalen toe: „*Wilt gij u overgeven?* en toen nu wijlen gezegde Calas gezegd had, *neen*, bragt men hem ter dood.” Ziedaar eene geheele martelaarsgeschiedenis, met al de omstandigheden, die haar vergezelden. Men dagvaardt dezen vreemdeling (Simon Saladin, 68ste getuige). Hij verklaart:

„Dat met betrekking tot wat hij heeft gezegd bij den heer St. Martin, heelmeester, terwijl hij zich liet scheren, dit niets anders dan een uit de lucht gegrepen praatje was, door hem zelven uitgedacht.”

Wij zullen deze lijst van uit de lucht gegrepen verklaringen, gelogenstraft door de lieden zelve die ze hadden uitgesproken, niet verder vervolgen. ’t Is voldoende, hier te verwijzen naar Elie de Beaumont, die een lijst van vijftien getuigen door anderen gelogenstraft heeft vervaardigd. Dikwijls was ’t, gelijk in dit laatste geval, meer babbelzucht dan slechte wil, maar dat was niet altijd het geval. Een getuige begint met te verklaren, dat hij de Protestanten niet kan dulden. Eene zekere Gastonne deelt in hare verklaring eene zamenspraak mede van buurvrouwen op ’t oogenblik toen het gerucht van een misdaad al de wijkbewoners op straat lokte. „Men heeft Calas geslagen,” zeide de eene. — „Hij is er niet aan gestorven,” antwoordde eene andere. — „Zoo veel te erger!” zeide een derde.

Deze haat tegen Protestanten, die anderen nooit hadden beleedigd, verried zich door eene menigte van lasterlijke gezegden, het eene nog verschrikkelijker dan het andere, maar allen zonder eenigen vasten grond. Men wist dat Lodewijk Calas zich na zijne geloofsafzwering verborgen had gehouden. Men beweerde (onder anderen de vrouw van den pruikenmaker Durand) dat hij bevreesd was, van door zijne bloedverwanten om het leven gebragt te worden. Vrouwe

Calas, tegenover deze vrouw verhoord, verklaarde al wat zij had gezegd voor valsch en voegde er bij:

„Dat haar zoon Lodewijk Calas zich slechts verborgen hield, opdat hij niet naar 't verlangen van zijn' vader en zijne moeder zou behoeven te doen, hoewel hem dat gelast werd door den heer Prokureur-generaal."

Het betrof zijne weigering, om te Nimes te gaan wonen. Men verzekerde, dat zijne ouders hem in den kelder hadden opgesloten, hem er op naakte voeten en van alles beroofd hadden gelaten; dat hij er van honger zou gestorven zijn, zoo Viguière hem niet te eten had gebragt. Tegenover den uitdenker dezer lastering in 't verhoor gebragt, antwoordde Jeannette:

„Dat er niets zoo valsch was als de feiten door den getuige medegedeeld, dat genoemde Lodewijk nooit in den kelder is gezet, of bedreigd, daar de beschuldigde de eenige in huis was, die van de bekeering van genoemden Lodewijk Calas kennis droeg."

Nog beweerde men, dat Calas de vader een pistoolschot midden in 't gelaat van zijn zoon had gelost, 't geen men bewees uit eene menigte brandwonden, waarmede 't gelaat van den jongen man gekenteekend was. Men moest 't getuigschrift van den heelmeester Camoire, die hem ter oorzake van dit geval lang in behandeling had gehad, voor den dag brengen; en deze getuigde, dat een voetzoeker, waarmede hij speelde, hem in de handen was afgegaan.

Een andere getuige beweerde, dat vrouwe Calas, na de bekeering van Lodewijk, had uitgeroepen, dat, zoo zij zulks voorzien had, zij haar zoon gedurende zijn lange ziekte, 't gevolg van 't ongeluk hem overkomen, en in welke zij hem nacht en dag met al de teederheid eener moeder verzorgde, zou hebben verworgd.

Een zeker geestelijke, Jan Pieter Debru, verhaalde aan

de regtbank een' belagchelijken en afgrijselijken roman, dien hij, naar hij zeide, vernomen had van zijn' broeder, den advokaat, die zich niet kon herinneren, van wien hij het had vernomen. Eene Protestantsche moeder, die buiten Toulouse woonde, bemerkte, dat haar dochter Katholiek wil worden. Zij stuurt haar terstond naar Toulouse met een brief voor den heer Calas, wien zij verzoekt om haar de dienst te bewijzen van haar dochter te dooden. Zij vindt niemand dan Markus Anton in den winkel, en stelt hem den brief ter hand; hij leest hem, waarschuwt het onschuldige slagtoffer en stelt haar in veiligheid, terwijl hij haar zeer prees over haar voornemen om zich te bekeeren. — 't Is zeer te betreuren, dat de broeder van den geestelijke zich niet heeft kunnen herinneren van wien hij deze schandelijke lastertaal had vernomen.

Was het soms ook bij toeval dezelfde, die de niet minder verfoeijelijke geschiedenis van Jeanneton Petit uitvond? Dit arme meisje was in dienst van mevrouw Lavaysse; de getuige wil zeggen mevrouw Calas; maar, met al 't overige, verdient deze kleine onnaauwkeurigheid niet aangewezen te worden. Jeanneton Petit wilde zich tot het Roomsch geloof bekeeren. Hare meesteres gaf haar met een spekmes een zoo woedende slag op de vingers, dat.... de vingers er afvielen? neen, het mes bleef in de wonde zitten.

Wij zouden er den lezer vergiffenis voor vragen, dat wij hem zulke onwaardige zotternijen onder de oogen brengen, als wij niet verpligt waren om het regtsgeding juist zooals het was, te ontwikkelen, en als het niet onvermijdelijk was voor ons doel, de talrijke verklaringen, ten gevolge van welke Jean Calas veroordeeld werd, op de regte waarde te doen schatten.

Zie hier voorst een lijst van vier valsche getuigen, die

zeer goed te herkennen zijn, en die het van belang is te ontmaskeren.

De eerste is Jan Pérès, pruikenmakersleerjongen (bij de Durands). Volgens zijne verklaring zag hij, op 't oogenblik dat de kreeten in het huis geslaakt, de wijk in rep en roer hadden gebragt, door de reten van den winkel, hoe Jean Calas „rondliep met een licht in de hand zonder eenig teeken van aandoening of smart!" Hij was het dus niet die de kreeten, die gehoord waren, had geuit; hij bezat al de kalmte van een' verharden booswicht, en dat op 't oogenblik, toen hij pas zijn eigen zoon verworgd had. Men verhoorde den beschuldigde tegenover den getuige. Calas en hij begonnen met wederzijdsche logenstraffingen, en uit hunne verklaringen scheen geen enkel bewijs te voorschijn te zullen komen, toen de beschuldigde op de gedachte kwam om Pérès te vragen, hoe hij hem gekleed had gezien. De valsche getuige aarselde en antwoordde: „Ten naaste bij gelijk gij nu gekleed zijt!" Doch op dat oogenblik, toen David zelf en wie hem in hechtenis namen, hem hadden gevonden, was hij gekleed in een groene kamerjapon en met een nachtmuts op.

„En de getuige heeft gezegd, dat hij, aangezien hij slechts met één oog door de reten heen kon zien, niet onderzocht, op welke wijze hij gekleed was."

„En de beschuldigde heeft gezegd, dat 't onderscheid tusschen een gekleed gewaad en een kamerjapon aanmerkelijk is."

De verdedigers vroegen om te mogen bewijzen, dat de reten, door welke Pérès had gezien, niet bestonden. Men stelde omtrent dat punt geen enkel onderzoek te werk.

Eene andere lastering: Toinette Lezat, weduwe van een kok, bleekster, was, gedurende anderhalve maand, de voedster van Markus Anton Calas geweest, en was sedert dien tijd buiten alle betrekking gebleven met de

familie, die haar dit kind onttrokken had. Zij verzon op zeer onbehendige wijze een geheele zamenspraak tusschen haar en haren ouden voedsterling: eene zeer bezwarende zamenspraak, als zij waar was geweest, omdat zij dan volkomen zou hebben bewezen, dat Markus Anton plan had gehad om Katholiek te worden. Vrouwe Calas *verwierp* deze getuige zoodra zij haar zag, terwijl zij zeide, dat, toen zij Toinette haar zoon onttrokken had, deze haar kind *alle soorten van vervloekingen* toewenschte. De geheele zamenspraak was een willekeurig opgemaakt vertelseltje, en de getuige, zich hoe langer hoe meer opwindende, maakte sedert haar eerste verhoor, dat zij alle vertrouwen verloor, daar zij de domme onbeschaamdheid had te verzekeren, dat zij voor een' anderen Capitoul, voor 't kleine Consistorie reeds verhoord was en dezelfde feiten had gestaafd. Het feit was valsch. Zij had niet begrepen, dat deze verfraaijing van 't gebouw het geheel zou doen ineenstorten.

Katharina Daumière of liever Dolmier, naaister, geboren te Béziers, gehuisvest in de voorstad van Sint-Stefanus ten huize van la Delaliasse, zich eene *nieuw-bekeerde* noemende, deelde een langdurig onderhoud mede, dat zij met Markus Anton zou hebben gehad. Hij naderde haar, gelijk zij zeide, om haar te zeggen, dat hij wist, dat men haar een winkel te Montauban had aangeboden, maar dat hij haar waarschuwde, dat zulks een strik was, om haar weder Protestantsch te maken. Hij beloofde haar, de *Christen in de eenzaamheid* benevens een boek, door de vrouwe de Chantal uit *de heilige Frans van Sales* getrokken te zullen leenen. Hij zeide haar, dat hij zich in handen van een' goeden biechtvader bevond, dat hij dingsdag daaraanvolgende belijdenis zou moeten doen van zijn geloof; maar dat hij, als men zulks te huis bij hem wist, zou zijn... (verloren).

Niet een dezer zoo naauwkeurige bijzonderheden bleek waar te zijn; de vermeende nieuw bekeerde was eene Katholieke van geboorte en belijdenis, gelijk zulks door oorspronkelijke stukken werd bewezen en door onderzoekingen bij hare betrekkingen te werk gesteld. Onnoodig is het, hier bij te voegen, dat Markus Anton de boeken, die hij haar ter leen zou hebben aangeboden, nooit in bezit had gehad.

Wij moeten nog gewag maken van la Domenge-Lavigne, of liever van hare moeder, Cecilia Gaffié. La Domenge was een verachtelijk schepsel, dat kort te voren met eene geeseling was gestraft en nog in de gevangenissen van 't stadhuis werd opgesloten gehouden. Men liet de dienstmaagd der Calas in 't zelfde gevangenishok met deze ongelukkige den nacht doorbrengen. Zij beweerde den volgenden dag, dat Jeanne haar gedurende den nacht den moord van haar jongen meester door den vader en door Lavaysse bekend had, en zij maakte daar op hare wijze een verhaal van. Men kon la Domenge, volgens de wet, niet als getuige doen optreden. Hare moeder, aan wie zij deze leugen had medegedeeld, belastte zich met haar rol. Men schaamde zich niet er in toe te stemmen om haar te hooren. Jeanne Viguier wees een zoo hatelijke leugen in haar verhoor tegenover Cecilia Gaffié op deze wijze af:

„De beschuldigde heeft gezegd, dat wat de getuige in hare verklaring heeft medegedeeld, als haar alzoo medegedeeld door hare dochter, zeer valsch is, en dat niemand haar kan bewijzen dat zulks waar is, en dat zij zou wenschen tegenover de dochter van de getuige gehoord te worden, die zulks tegenover haar niet zou staande houden."

Wij zullen deze lange optelling van lasteringen besluiten met een minder zwaarwigtig punt, maar dat den aangeklaagden toch ligt eenige blaam kan aanwrijven. Het betreft hevige bedreigingen van Calas ten aanzien van Markus Anton. 't Is zeer mogelijk, dat zijn vader hem zijn

overdreven hartstogt voor 't bal- en biljardspel en de schermkunst op krachtigen toon heeft verweten. 't Is mogelijk dat eenige strenge woorden, in een open winkel gesproken, op straat gehoord zijn, en dat deze aanleiding hebben gegeven tot de leugenachtige overdrijvingen, die wij zullen mededeelen. Wij moeten evenwel zeggen, dat Calas, om Markus Anton niet te schaden, verklaard heeft, dat *hij den hartstogt van zijn zoon voor 't biljard geheim hield*, en de schier publieke hevige tooneelen, die men heeft medegedeeld, voorzeker verzonnen zijn. Ziehier terstond reeds eene verklaring, die volkomen belagchelijk moet genoemd worden wegens de onzekerheden en de *men zegts*, op welke zij gegrond is. Voltaire heeft er meer dan eens den spot mede gedreven.

Mathey, schilder, verklaart:

„Te hebben hooren zeggen tot zijne vrouw, dat zij vernomen had van eene zekere Maudril, dat genoemde Maudril op den dag van den dood van M. A. Calas naar de winkel van den heer Calas, den vader, gegaan was, om neteldoek te koopen, en dat gezegde Calas, de vader, of mejufvrouw Calas, de moeder, (de verhoorde herinnerde zich niet wie van beiden 't was geweest) in verschil waren met genoemden M. A. Calas hun zoon, en de vader of de moeder van genoemden Markus Anton zeiden tot hun zoon: Gij zult geen anderen beul dan mij hebben.

Calas antwoordt:

„Dat er niets valscher was dan deze verklaring, en dat er meer dan 10 jaren verloopen waren, sints hij aan Markus Anton of eenig ander zijner kinderen op dien leeftijd een knip op de vingers heeft gegeven; dat de sterkste bedreigingen, die hij hun heeft gedaan, waren, *hun de deur uit te zetten*, als zij niet ijveriger in hunne zaken waren."

Twee uitdraagsters, aan wie Calas, zoo als hij verklaart, goederen op krediet geweigerd had, Danduze en Marion Couderc haar deelgenoot, beweren, dat de

de laatste gezien heeft, hoe Calas zijn zoon bij de kraag van zijn kleed hield en hem toevoegde: *Deugniet, dat zal u het leven kosten.*

Ten slotte bespeurde een zekere mijnheer Bergeret, toen hij in 't midden der week, die den dood van Markus Anton voorafging, den winkel voorbijging, daar den man in 't grijs gekleed, met een omboorden hoed op, terwijl hij Calas, den vader, tot dezen hoorde zeggen: *als hij verandert* of *als hij niet verandert, zal ik hem tot beul zijn.* Ziedaar nog eene verklaring die ons valsch toeschijnt, die ten minste zeer verdacht is. Men vindt er de beschrijving van het kostuum van Gaubert Lavaysse in terug. Het feit is valsch met betrekking tot Lavaysse, aangezien hij eerst den 12den te Toulouse aankwam; en als het een ander betreft, dan heeft deze bijzonderheid geen waarde meer. 't Is 't zelfde geval met de bedreiging, die even goed kan beteekenen: als hij verandert van godsdienst, als, wanneer hij niet verandert van gedrag; doch dit gesprek komt ons in geen geval waarschijnlijk voor.

Tegen al deze getuigenissen, die Calas voorstellen als mishandelende zijn zoon, moet men dat van zijn naasten buurman en vijand, den pruikenmaker Durand, overstellen, die zich overigens in zijne verklaringen vrij wat billijker en onpartijdiger toonde dan zijne vrouw en zijn zoon, de abt:

„Hij verklaart, dat hij de naaste buurman van den heer Calas is, van wiens huis hij slechts door een tusschenmuur is gescheiden, en dat hij den vader en de moeder hun oudsten zoon nimmer heeft hooren mishandelen."

Wij hebben thans het onderzoek der getuigenissen voleindigd, met uitzondering van die verklaringen, die eene enkele, maar beslissende vraag betreffen: had Markus An-

ton het Protestantisme afgezworen? Als 't tegendeel is bewezen, dan bestaat er geen martelaarschap, geen kindermoord, geen regtsgeding meer. Viguière, die het beter dan iemand anders en vóór iemand anders moest weten, ontkent nadrukkelijk elke neiging van Markus Anton voor het Katholicisme.

Men moet opmerken, dat het hier een feit geldt, dat niet moeijelijk te staven zou zijn geweest. Men haalt eenige voorbeelden aan van personen, die tot het Katholicisme bekeerd, langen tijd nog veinsden Protestanten te zijn, en die daartoe zelfs vergunning van het kerkelijk gezag zouden hebben verkregen, wat voor dit laatste nog vrij wat schandelijker is dan voor hen. Het zal niet noodig zijn, te doen opmerken, dat geen enkele ooit verworgd is of er gevaar van heeft geloopen. Zij werden meestal hierdoor verraden dat men mis- of getijdenboeken, kruisen, crucifixen, relikwieën, medailles en rozekranzen bij hen vond. Bij Markus Anton werd niets van dien aard gevonden. Het eerste procesverbaal van opneming (namelijk van den toestand der plaatsen) was kennelijk zoo onvolledig, dat men een tweede onderzoek te werk moest stellen; men onderzocht de kast van Markus Anton, en al wat men er vond werd naar de nieuwe verblijfplaats der jufvrouwen Calas gebragt. Men vond er niets, volstrekt niets, dat de minste gedachte aan het Katholicisme aanduidde. En bij Markus Anton zelven ontdekte men, in plaats van een kruis of rozekrans, niets anders dan die *zedelooze liederen*, die David zich haastte te vernietigen, als weinig passende in den zak van een martelaar. Begrijpt niet ieder dat ze vrij wat beter passen in den zak van een speler en doorbrenger, die eindigt met zich 't leven te benemen, dan in dien van een' nieuw-bekeerde, die den dag voor dat hij zijne eerste kommunie zal doen, als martelaar sneeft?

Maar eene afzweering, eene eerste kommunie, zelfs een biecht, zijn geen zaken, die men alleen kan doen. Ten minste is de bijstand van een priester daartoe noodig, en ziedaar een tweede feit, dat meer dan eens afzweringsplannen, die men zichzelf niet durfde bekennen, heeft verraden. Heeft Markus Anton in betrekking tot priesters gestaan? Hij moest afzweren; — in wiens handen? Ten avondmaal gaan, in welke kerk? Het geregt had den priester moeten vinden, die hem onderwezen had (want men zweert niet af, men gaat niet ten avondmaal zonder voorafgaand onderrigt); het had den biechtvader moeten leeren kennen, die zijne bekentenissen vernomen heeft. Er komen priesters en monniken genoeg bij het regtsgeding voor, die verklaringen ontvangen hadden van getuigen, pastoors, vikarissen of vaders van 't Oratorium, 't zij zij optreden als getuigen ter ontlasting als de kanunnik Azimond, 't zij als getuigen ter verzwaring, gelijk de abten Durand en Benaben, de week-priester van Sint-Stefanus, de abt Debru wiens zonderlinge afdwalingen wij hebben aangehaald; en daarenboven eene menigte anderen, die wij nog moeten opgeven. Geen hunner heeft kunnen zeggen, dat hij Markus Anton een enkele keer gehoord had bij biecht of andere gelegenheid. Niet slechts het geregt, ook de geestelijke regtbank, ook hun Aartsbisschop gelast hun te komen zeggen wat zij weten, en dat in eene zaak die men als *zeer belangrijk voor de godsdienst* aanwijst; onder bedreiging van den banvloek wordt hun deze last door hunne kerkelijke overheden gegeven; die banvloek is niet slechts aangekondigd, ook bekend gemaakt, uitgevaardigd onder een geheel toestel van sombere plegtigheden; en nogtans, na dat alles, heeft geen dier priesters een enkel woord van Markus Anton, waarbij hij zou gezinspeeld hebben op zijne bekeering, kunnen mededeelen!

Wie ziet niet in, dat dit negatief bewijs eene tamelijk groote beslissende kracht bezit?

Men ging er noode toe over om zich hieraan te onderwerpen. Stemmen uit het volk gaven nu eens aan dien pastoor, dan weder aan dien Jezuït, de eer van de bekeering van Markus Anton. Welhaast kwamen zulke geruchten ter oore van David, Lagane en Bonrepos; en als de aangeduide geestelijke verscheen, als men ten laatste den biechtvader, die niet scheen gevonden te kunnen worden, in handen meende te hebben, wat verkreeg men dan? Niets, of eenvoudige hooren zeggens. Men liet aldus den overste van 't professie-huis der vaders Jezuïten, den overste van 't Seminarie, Latour, de vaders Dupuy, de Chottel, Dulhe, Delmas, By en Jeard, vader Pochat een Franciskaner, den onder-prior der derde orde, een voor een voorbij de regtbank defileren.

Bij dezen komt nog de weduwe Massaleng, geboren Jeanne Paignon, die zegt dat mejufvrouw hare dochter haar heeft gezegd, dat de heer Pagès haar heeft gezegd, dat mijnheer Soulié hem heeft gezegd, dat mejufvrouw Guichardet hem heeft gezegd, dat mejufvrouw Journu haar iets heeft gezegd, waaruit zij 't besluit heeft getrokken, dat vader Serrant, een Jezuït, wel de biechtvader van Calas, den oudsten zoon, kon geweest zijn.

Oogenblikkelijk dagvaardt men vader Serrant (of Serrane) en deze geheele stellaadje valt in een oogenblik ineen.

Ten laatste verbreidt zich de tijding, dat de biechtvader bekend is: het is de abt Laplaigne. 't Was in den aanvang een los gerucht, en wil men weten hoe dergelijke uitvindsels zich verspreidden, men behoeft dan slechts de schriftelijke verklaring van mejufvrouw Planet te lezen: „daar ik mij met den heer Olivier, vikaris van Sint-Stefanus in gezelschap bevond, viel het gesprek op den biechtvader van Markus

Anton Calas, wiens naam ik wenschte te weten; en om den heer Olivier over te halen hem mij te noemen, zeide ik den heer Olivier, dat het de heer Laplaigne was." Gelukkig wist Olivier het tegendeel, en zeide hij het haar; anders zou zij hem hebben doen gelooven wat zij wilde.

Een knecht van mijnheer d'Aldéguier dreef zijn ijver nog vrij wat verder; hij verzekerde een jongen man met den zakdoek voor den mond uit den biechtstoel te hebben zien komen en den abt Laplaigne te hebben zien verlaten; men deelde hem later mede, dat die jonge man geen ander was dan Markus Anton. Ongelukkig voor hem had hij de onbehendigheid dat tooneel in de kerk van la Dalbade te plaatsen, en de pastoor dier kerk verklaarde bij geschrift, dat de heer Laplaigne er nimmer de biecht had afgenomen.

De Prokureur des Konings Lagave vaardigde een *brief intendit* uit in vijf vragen, op welke de abt Laplaigne gehouden was te antwoorden. Daarenboven raadpleegde Lagave, omdat men meende, dat de abt beducht zou zijn om 't geheim van de biecht te schenden, zoo hij 't feit bekende, een professor in de theologie van de orde van den heiligen Dominikus, vader Bougis 1). De brief om raad van den Prokureur des Konings en het antwoord van den monnik werden niet bij het regtsgeding gevoegd, doch deze beide stukken zijn bewaard gebleven, en de archieven van 't Parlement van Toulouse bezitten er gewaarmerkte afschriften van. 't Antwoord hield niet slechts in, dat de abt Laplaigne, zonder 't geheim van de biecht te schenden, het feit kon openbaren, maar dat hij zulks ook moest, om te gehoorzamen aan 't Vermaanschrift.

1) Gelijk men weet werd deze orde door de pausen met het ambt van 't geloofsonderzoek belast, en is zij zulks nog. Men heeft in de inleiding kunnen zien, dat een theologant van deze orde, tot in de XVIII eeuw, te Toulouse den titel van *inkwisiteur* droeg. Lagane was der overlevering getrouw, toen hij zich tot een Dominikaner wendde.

De aarzeling van den abt had eene andere oorzaak. Een jeugdig Protestant van twee en twintig jaren, die eenige neiging betoonde om zijn geloof af te zweren, had drie malen bij hem gebiecht; de abt Terrade, zijn vriend, had dezen jongen man bij hem gezien, doch hij had zijn' naam niet gezegd, en er was geen een kenteeken, dat de beide priesters in de meening versterkte, dat hij Markus Anton zou zijn. Toch was de identiteit niet volstrekt onmogelijk, hoewel Markus Anton niet 22 maaar 28 jaren oud was. Zij vroegen te zamen om het lijk te mogen zien, doch het was te laat en beiden verklaarden, dat zij op dit misvormde gelaat niets hadden bespeurd, dat hunne twijfelingen tot eenige oplossing kon voeren.

Men ontdekte ten slotte, dat de jonge onbekende Markus Anton niet kon zijn, en wel op deze wijze: al wat de abt Laplaigne zich bepaald herinnerde, was, dat hij op Kersdag van 1760 dien jongen man de biecht had afgenomen; en later kwam er eene verklaring in door den pastoor en een veertigtal inwoners van Brassac onderteekend, waardoor bewezen werd, dat Markus Anton den dag vóór Kersmis te Brassac was aangekomen en eerst twee dagen daarna die plaats weder verlaten had.

Daar men geen enkele aanduiding van geloofsafzwering noch zelfs van biecht vond, zocht men ten minste naar eenig bewijs van neiging door Markus Anton in zijn leven, en vooral in zijne laatste dagen, aan den dag gelegd voor het Katholiek geloof. Men zocht zoolang, totdat men vond. De geschiedenis is zeer vernuftig ingerigt, als zij niet naar waarheid is medegedeeld:

„Vader J. B. Coq, Franciskaner, ambtgenoot van den biechtvader der nonnen van de Poort, in 't klooster van gezegde nonnen woonachtig, ongeveer 51 jaren oud, heeft tot de dames, die portiersters van gezegd huis zijn, hooren zeggen, dat een onbekende den 15[den] October aan

gezegde nonnen een som van 12 livres bragt, waarbij hij zich in hare gebeden aanbeval, zeggende dat hij den volgenden dag zijne eerste kommunie moest doen, terwijl hij weigerde zijn' naam te noemen."

Zij zagen hem niet, omdat zij met de bezoekers spraken, zonder hen ooit te kunnen zien.

De naam van den gever ontbreekt in dit verhaal. Er bestaat nog een ander, waardoor 't eerste meer volledig wordt, en waaruit wij te gelijk zullen zien wat er alzoo gesproken werd door het volk, toen het den 18den November de beschuldigden zag voorbijkomen, die toen uit de gevangenissen van 't stadhuis naar die van 't paleis werden overgebragt.

In den jare zeventienhonderd een en zestig, op den 14den van de maand December, is voor ons, priester en vikaris van de parochiale kerk Sint Michel, bijkerk der St. Stefanus-kerk in deze stad, verschenen mejuivrouw Barthelemie Cinges, echtgenoot van Arnaud Baptiste, inwoonster van ons kerspel in de straat van 't observatorium, twee en zestig jaren oud, die, tengevolge van den drang van 't Vermaanschrift, ons heeft ontdekt, dat toen zij zich op den zoutbak (een der pleinen van Toulouse) bevond gedurende het overbrengen der Calas naar 't paleis, de vrouw van Castelnau, schoenmaker, die in 't paleis verblijf houdt, haar zeide, dat M. A. Calas vóór zijn dood bij de nonnen van de Poort was geweest, om haar 12 livres te brengen, met verzoek dat zij voor hem bidden zouden, dat hij den volgenden dag zijn goeden dag moest vieren, dat hij van daar, naar zij zeide, naar 't biljard was gegaan voordat hij naar huis terugkeerde, en dat toen hij zich van daar naar 't huis zijns vaders had begeven, genoemd M. A. Calas, eenigen tijd daarna, tot zijn' vader en zijne moeder zeide: Hoe, mijn vader, mijne moeder, gij wilt mij verworgen! Waarop zij beiden antwoordden, dat zij geen zoon meer hadden. Zij had daarop aan genoemde Castelnau gevraagd, vanwaar zij dit wist: zij had haar geantwoord, dat zij het wist van hare nicht, die sints lang bij den heer Durand, pruikenmaker die naast gezegden Calas woont, dient in hoedanigheid van meid, of wel hem in zijn huis diensten bewijst.

.... Gevraagd dit stuk te teekenen, zegt zij, dat niet te kunnen. Ter bevestiging van 't bovenstaande.

Geteekend: Chaubet, priester en vikaris.

Volgens een groot aantal getuigenissen, die wij naauwkeurig, doch kort zullen opgeven, had men M. A. Calas dikwijls in de kerken gezien. Alquier, getuige ter ontlasting, verklaart:

„Dat hij nooit den schijn heeft gegeven, dat hij van godsdienst zou willen veranderen; wel het tegendeel, hoewel zij dikwijls te zamen in de kerken zijn geweest, om de merkwaardigheden, die er zijn, te bezigtigen, de relikwiënkasten en andere kostbare sieraden, die zich in overvloed in de stad Toulouse bevinden, te onderzoeken."

Er is niets dat ons verwondering kan baren in de verklaringen van Delpech, die hem bij de preek te Sint-Germain heeft gezien, of in die van Frans Bordes, die in drie verschillende kerken met hem bij de preek is geweest, maar *nooit ter misse.* 't Is ook bekend, dat Markus Anton, die zooveel voorliefde had voor letterkunde en welsprekendheid, meer dan eens vader Torné, een' beroemden prediker, ging hooren. Men behoeft ook niets bijzonders te zien in wat Montesqueu zegt, dat hij bij de avonddienst of het uitspreken van den zegen wel tegenwoordig was, maar *nooit bij de mis.* 't Is ook mogelijk, dat Jean Capoulac hem van een crucifix, dat men bewonderde, heeft hooren zeggen: *Ziedaar een fraaije Christus!* hoewel de Protestanten in 't algemeen de beeldtenis van den Gekruiste weinig met den naam van Christus aanduiden.

Doch vrij wat meer bezwarende beweringen werden er te voorschijn gebragt. Eene jonge dochter van zestien jaren (Mej. Mendouze) heeft aan zijne zijde de mis hooren lezen. Een ander, Latour, heeft hem in eene kerk zien bidden. Bergeret, dezelfde die wij reeds van valsche getuigenis hebben verdacht gehouden, vernam van hare naaister, dat een koopmans-leerjongen, dien zij kende, meer dan *honderd* malen met Markus Anton ter misse was geweest. De vrouw van den pruikenmaker Durand heeft hem twee-

malen in de kerk, in de nabijheid der biechtstoelen gezien; zij is zelfs niet regt zeker, of hij zich niet daar binnen bevond. Platte, schermmeester, belast met het inzamelen van liefdegiften in de kerk van Sint-Sernin voor 't onderhoud der veertig relikwiënkasten, die men er bewaart, heeft Markus Anton achtereenvolgens in iedere kapel op de knieën zien bidden, en ontving van hem de eens twee stuivers, en andermaal zes livres als bijdrage voor de kollekte.

Andere Protestanten hebben welligt ook op witten Donderdag de kerken bezocht, zelfs drie jaren achtereen, om er het gezang te hooren en de kerkelijke plegtigheden te zien; doch de architekt Arnal voegt er bij, dat hij *er zeer vromelijk bad.* Dezelfde Arnal heeft hem twee processien zien volgen, en hem bij 't voorbijtrekken van het Hoogwaardig Sakrement zien nederknielen, *hoewel men hem zulks wilde beletten.* Montesqueu en Jan Capoulac zeggen ook, dat hij voor 't Heilig Sacrement nederknielde, en voegen er bij, dat hij, aldus op den grond nedergeknield, bad. De verklaring van Arnal komt ons zeer verdacht voor; zoo iemand hem had willen beletten om voor de hostie neder te knielen, zouden de naastbijstaanden dezen dat voorzeker duur hebben doen bekoopen, of hem ten minste aan de politie overgeleverd of aangegeven hebben. Wil men aan dergelijke verklaringen geloof hechten, dan moet men geheel onbekend zijn met den vromen ijver van 't Katholieke volk in 't Zuiden in het vorderen van betamelijken eerbied voor zijne processies.

Claude Caperan beweert, dat hij een feit heeft gezien, dat volkomen ongeloofelijk is: Markus Anton zou met den hoed onder den arm, de processie van den 17den Mei, die ter gedachtenisviering van den moord van vier duizend Protestanten werd gehouden, hebben gevolgd; en Claude Caperan is te onnoozel geweest, om te begrijpen, dat hij

niet alleen hem er zou hebben bespeurd en dat de geheele stad een Protestant, die aldus den moord zijner vaderen feestelijk herdacht, met den vingsr zou hebben nagewezen. Deze Claude Caperan was de koopman, bij wien de Aartsbisschop Lodewijk Calas had geplaatst; hij verklaarde ook, dat Lodewijk hem had gezegd, dat zijne moeder tot Viguière had gezegd, die het aan hem zelf had medegedeeld, dat hare rampen niet eerder zouden eindigen, voordat zij haren zoon opgehangen zag. Afgrijselijk woord, verzonnen om aan den moord van den oudste eenige waarschijnlijkheid bij te zetten. Kan men er aan twijfelen, of Caperan een valsch getuige was? Is 't geloofelijk, dat vrouwe Calas dien moorddadigen wensch zou hebben uitgesproken, en dat de dienstmaagd dat weder zou hebben overgebragt aan den persoon zelven, wien zijne moeder een afgrijselijken dood had toegewenscht? Men moet bekennen, dat Monseigneur de Crussol zijn vertrouwen verkeerd geplaatst heeft.

Baron, apotheker, verklaart, „dat hij den 12den October te paard rijdende den overledene achter op kwam, die hem zeide, dat hij den volgenden dag zijne eerste kommunie zou houden: op zijn sterfdag dus." Wij hebben bewezen, dat deze eerste kommunie op den volgenden dag vastgesteld, eene fabel is. Zij, die er van spreken op grond van hooren zeggen, kunnen opregt zijn; zoo is het bij voorbeeld met Marie Anne Serres, die er tot driemalen toe op terug komt, er zelfs bij voegende, dat de plegtigheid in de kerk der Drieëenheid moest plaats hebben; zoo is het met Bros, gezegd Coudom, die „door eene ontelbare menigte personen, die achtervolgens de wijk bezochten, heeft hooren zeggen, dat genoemde heer Calas van geloof was veranderd, en dat hij heden (den 15den October) zijn eerste kommunie zou houden."

Maar Baron, die zegt 't feit van den martelaar zelven te hebben vernomen, heeft gelogen.

De weduwe Hubert bragt 't nog verder in het uitdenken van verzinsels. Zij beweert stout weg, dat Markus Anton reeds voor vier jaren Katholiek was, en verhaalt, dat zij hem vier jaren te voren op Kersdag te Sint Sernin gezien had, ter aarde geknield en de beide handen kruiselings op de borst gevouwen, gedurende dat men het lied op de geboorte zong. Zij beweert, toen op gemeenzamen toon tot hem gezegd te hebben: *O, mijn Calas!*, maar dat hij haar een teeken gegeven had om te zwijgen. In zijne nabijheid hield een jonge Protestant, die kostganger ten huize der Calas was, den hoed op 't hoofd, op 't oogenblik dat de processie van het heilig Sacrament voorbijging. Markus Anton Calas keerde zich om, nam hem den hoed van het hoofd, wierp die op den grond, en zeide op een bevelenden toon tot hem: „Op de knieën: onze Meester gaat voorbij!" — Alweder een vertelseltje, dat alle geloofwaardigheid mist; men kon, al wilde men, zijn hoed niet op het hoofd houden in eene kerk in tegenwoordigheid van eene processie en van het *heilig Sacrament.* Dit is wederom een dier zaken, waarvan vele anderen wel getuigenis zouden hebben afgelegd, als zij niet slechts in de verbeelding dezer vrouw had bestaan. Zij gaf overigens een vreemd denkbeeld van zichzelve, door, onder voorwendsel van toegenegen belangstelling, te gaan wonen bij de jufvrouwen Calas, waarschijnlijk met oogmerk om die beide jonge meisjes, die zich zonder familie en zonder dienstmaagd bevonden, te bespieden of te bewerken. Zij weigerde het huis te verlaten, toen die jufvrouwen het haar gelastten, en zij moesten een buurman verzoeken om haar weg te jagen.

Wij zijn er vrij zeker van, dat de weduwe Hubert,

Baron, Claude Caperan, Arnal, uit vroom bedrog of uit overmaat van ijver hebben gelogen; doch er zijn in de bovengenoemde verklaringen te talrijke feiten opgesomd, dan dat men ze allen zou kunnen verwerpen. Calas zelf zal ons ten dezen opzigte eene zeer aannemelijke oplossing geven. Hij antwoordt bij zijne verhooren tegenover een der getuigen, een dier lieden, die wij aanstonds hebben genoemd: dat die getuige, gelijk vele anderen, Markus Anton met Lodewijk kan hebben verward, vermits zij bijna gelijke kleederen met knoopen van spinsbek droegen. Hij zou er bij hebben kunnen voegen, dat al zijne kinderen veel op elkaâr geleken. Er is niets verwonderlijks in, dat men den doode eenige der vrome handelingen van zijn Katholieken broeder heeft toegeschreven. Als een huisgezin talrijk is, verwarren vreemdelingen gedurig de voornamen der kinderen; er waren hier drie jonge lieden, die elkaâr in leeftijd opvolgden; en de getuigen hebben dus ligt den een voor den ander kunnen nemen.

Men heeft ook gedacht, dat M. A. Calas welligt met opzet de Katholieke kerken heeft bezocht, om het getuigschrift te verkrijgen, zonder 't welk hij niet als advokaat kon worden aangenomen. Ter dier zake merkt men ook op, dat 't verzinsel, volgens 't welk geheel Frankrijk Katholiek was, nog zoo sterk heerschte, dat de Protestanten officiëel onder den naam van *Nieuw Bekeerden* werden aangeduid. Men voegt er bij, dat zij in geenerlei betrekking konden komen, dan door voor den schijn eenige Roomsche godsdienstvormen in acht te nemen; alsmede, dat David Lavaysse en zijn zoon Steven alleen op deze wijze er in geslaagd waren om als advokaten te worden toegelaten; dat hij zelf en zijne kinderen door de Jezuïten waren opgevoed, hetgeen niet geschieden kon, of zij moesten op dergelijke wijze den schijn aannemen van 't Katholiek geloof toegedaan

te zijn; dat al de kinderen van den heer Calas in de Roomsche kerk waren gedoopt, en eindelijk, dat 't hoed afnemen en zelfs 't knielen voor het hoogwaardig Sacrament of voor eene processie eene verpligte hulde was, die, als men aarzelde, met geweld kon afgedwongen worden. Al deze redeneringen kunnen eenige waarde hebben, doch met het karakter en de denkbeelden van Markus Anton schijnen zij ons toe weinig overeen te komen. Wij blijven overtuigd, dat al wat in de bovengenoemde verklaringen geen inbeelding, leugen of onbeteekenende en toevallige ontmoeting is, niet op hem, maar op zijn broeder Lodewijk moet toegepast worden.

Wat er ook van deze bijzonderheden zij: 't is een feit, dat Markus Anton volstrekt geen neiging koesterde om tot de gemeenschap van Rome toe te treden, en dit zullen wij nog in zijn geheel trachten te staven.

Roepen wij ons al aanstonds zijn antwoord aan Mr. Beaux in 't geheugen terug, dat hij nooit als advokaat zou worden toegelaten, omdat hij *geen enkelen* Katholieken godsdienstvorm wilde in acht nemen. Er is geen gebrek aan getuigenissen, die met deze stellige verklaring overeenkomen. De kanunnik Azimond verklaarde, dat hij Jean Calas en zijne kinderen dikwijls te Toulouse had gezien; dat Markus Anton er *zeer ver* van af was om Katholiek te worden. Wij hebben reeds aangehaald, wat deze zelfde getuige mededeelde aangaande den toorn van den oudsten zoon van Calas, wegens de bekeering van zijn broeder Lodewijk.

Pieter Tenery deed voor 't geregt verslag van eene menigte *men zegts;* zoo heeft hij mejufvrouw Latour hooren vertellen dat Markus Anton Calas haar het gewijde water in de kerk der Karmeliters had aangeboden; hij heeft ook van een heer Bienaise vernomen, dat een zekere Nouganol zich eens bij Markus Anton bevond, dat toen Lodewijk

Calas voorbij kwam, en dat Nouganol den oudsten broeder daarop vroeg, of hij niet als zijn broeder van geloof wilde veranderen, waarop Markus Anton antwoordde, „dat hij daar zeer ver af was, en dat, als men had geweten, dat zijn broeder zijn geloof wilde afzweeren, men hem dat wel belet zou hebben." Deze verklaring is van zoo veel te meer belang, omdat Tenery een geheel vijandig-gezinde getuige is; volgens hem beteekent dit woord van Markus Anton, dat men zijn broeder zou verworgd hebben. Het is ten minste even natuurlijk, het er voor te houden, dat hij eenvoudig wilde zeggen, dat de redeneringen en de invloed zijner familie Lodewijk er van zouden afgebragt hebben, om tot het Roomsche geloof over te gaan, als men van zijn voornemen, vóórdat hij wegging, had kennis gedragen. De genoegzaam aangetoonde zwakheid van dezen persoon maakt zulks zeer waarschijnlijk.

Zie hier eene andere verklaring, die schoon niet regtstreeksche, toch eigenaardige waarde heeft:

Mejufvrouw Guyonnet, koopvrouw te Toulouse, verklaart nooit te hebben hooren zeggen, dat Markus Anton Calas van godsdienst zou veranderen. „Integendeel eenige dagen vóór zijn dood onderhielden twee heeren, die mijn winkel waren binnengetreden om wat te koopen, zich te zamen en zeiden, dat Markus Anton Calas naar Génève wilde gaan om bedienaar van de Protestantsche godsdienst te worden."

De onderteekening is als echt gestaafd door,
JEAN DE MOULON,
Eerste luitenant van den Drossaard.

Deze getuigenissen zijn duidelijk. Doch de belangrijkste van allen is die van Mr. Chalier, den advokaat, van wien wij reeds gesproken hebben, en die alleen den moed had voor de Capitouls ten gunste der Calas getuigenis af te leggen, nadat hij eerst zijn pastoor gezegd had, dat hij belangrijke inlichtingen had te geven. Zij zijn het

inderdaad, maar in een geheel anderen zin, dan men hoopte.

Mr. Jan Frans Chalier, doktor en advokaat bij 't Parlement, 60ste getuige, deelde in bijzonderheden een gesprek mede, gehouden den 28sten of 29sten September 1761, bij welke gelegenheid Markus Anton Calas met afgunst sprak van jonge kooplieden, die Toulouse doortrokken om naar de kermis van Bordeaux zich te begeven, en zich er over beklaagde, dat zijn vader hem geen vast jaarlijksch inkomen wilde geven, en evenmin eene handelsverbindtenis met hem wilde aangaan, noch hem wilde toestaan om met een ander zulk eene verbindtenis te sluiten 1).

„Daarop zeide getuige hem, dat hij, als hij in zijne plaats was, zijn vader wel zou weten te dwingen, om hem op de eene of andere wijze voldoening te geven.

„Genoemde Calas zeide toen tot den getuige, welk middel hij daartoe zou aanwenden.

„Getuige zeide hem: Ik zou Katholiek worden of mijn vader daarmede dreigen.

„Genoemde Calas antwoordde hem daarop, dat hij deze partij niet zou kiezen, maar dat hij een ander middel zou aangrijpen en aanwenden ook.

„Dezelfde getuige verklaart daarenboven, dat genoemde Calas in de maand Junij l. l. den getuige was komen opzoeken, die toen zijn broeder den priester bij zich had, en dat toen het gesprek op de godsdienst gevallen was; dat de broeder van den getuige te vergeefs met hem over de Katholieke godsdienst sprak, want genoemde Calas wilde nooit in eenig opzigt gelijk geven."

1) Was dit hardheid van de zijde van Calas? verre van daar. De onzekere toestand van zijn handel maakte 't hem onmogelijk om anders te handelen. Toen door zijne gevangenneming 't krediet en 't werk plotseling ophieldèn, bleef er niets dan armoede overig. Twee maanden na zijn' dood schreef de heer de Saint-Florentin aan den heer de Saint-Priest: „Overigens had mijnheer de Prokureur-generaal van het Parlement mij reeds verwittigd van de wanorde, waarin de zaken van Calas zich bevinden, en dat zijne goederen niet toereikende zijn om zijne schuldeischers te betalen."

Hierop deelt Mr. Chalier het ontwerp mede van eene handelsverbindtenis van Markus Anton met een zekeren heer Roux, een ontwerp dat in duigen viel, omdat Jean Calas niet voor 6000 pond voor zijn' zoon kon borg blijven; deze zaak, wier slechte afloop er toe moest bijdragen om den jongen man te ontmoedigen; had op 't einde van Julij of in 't begin van Augustus, zes weken vóór den zelfmoord, plaats.

Ziehier de laatste woorden van de verklaring van Mr. Chalier:

„Dat de getuige menige keer met nu wijlen Calas over godsdienst heeft gesproken, en onder anderen over het treurig uiteinde van de bedienaars zijner godsdienst. Genoemde Calas antwoordde den getuige, dat de lieden wel gelukkig waren van voor hunne godsdienst te mogen sterven en dat hij hun lot benijdde. De getuige zeide hem daarop, om hem dat af te raden, dat een beroep, waarbij men gevaar liep van opgehangen te worden, niets waard was.

„Hij heeft er nog bijgevoegd, dat toen getuige hem zeide, dat een beroep, waarbij men gevaar liep van opgehangen te worden, niets waard was, genoemde Calas hernam, dat hij dikwijls plan had gehad om naar Génève te gaan ten einde zich bekwaam te maken voor het predikambt."

Mr. Chalier wees een getuige aan, Mr. Beaux, die dezelfde feiten kon mededeelen; maar hij was een Protestant. Men dagvaardde hem niet. Men ziet uit deze verklaring, en 't vermoeden lag ook voor de hand, dat Markus Anton, te midden der belemmeringen op zijn loopbaan, dikwijls in verzoeking moest geraken om zich tot Rome te bekeeren, 't zij omdat zijn stoffelijk belang zulks klaarblijkelijk vorderde, of door anderen daartoe werd aangespoord. Hij werd daar niet slechts door de advokaten Beaux en Chalier toe aangezocht, maar ook door een hooger geplaatst persoon, door dienzelfden heer de La Mothe, raadsheer in 't Parlement en sekretaris der Universiteit, die zich met de zaak der geloofsafzwering van Lodewijk had bezig gehouden.

Zie hier in welke bewoordingen Mr. Sudre de zaak mededeelde, volgens mijnheer de La Mothe zelven:

„Een aanzienlijk overheidspersoon doet eene mededeeling, die eene ontknooping geeft, die der nagedachtenis van Markus Anton Calas tot meer eer verstrekt: het aanzien en de deugd van dien overheidspersoon zijn bekend, zijn woord moet dus wel van kracht zijn. Hij heeft, zegt hij, deel gehad aan de bekeering van Lodewijk Calas; hij wenschte dezelfde overwinning over Markus Anton Calas te herhalen; hij onderhield hem over dit onderwerp; hij deed twijfelingen bij hem ontstaan.

Markus Anton Calas vroeg tijd om te beraadslagen, vervolgens zich zelven te onderzoeken en een besluit te nemen; dit was geen zaak, die in één dag kon afloopen. Hij komt terug en verklaart, dat hij zich versterkt had in het geloof, waarin hij was opgevoed. Wat betreft de verklaringen dezer getuigen, dat zij Markus Anton Calas in de kerk hebben gezien, dat zij hem aan onze heilige plegtigheden hebben zien deelnemen; als dat alles waar is, moet men het terugbrengen tot den tijd toen Markus Anton Calas geschokt was, en hij neiging voor de Katholieke kerk bij zich gevoelde, doch gelijk deze overheidspersoon mededeelt, hij had het ongeluk van de genade te wederstaan, en zich in de dwaling te versterken. 't Is waar, dat deze overheidspersoon niet als getuige in deze regtszaak is opgetreden, doch het Hof kan gemakkelijk bewerken, dat hij als zoodanig optrede; hij is alle dagen aan zijne zijde gezeten, dat het zich verwaardige hem op te roepen en zijn eed te ontvangen; de regten der onschuld zijn hem te bekend, dan dat hij hiertegen eenig bezwaar zal hebben."

Mijnheer de La Mothe antwoordde nooit op dit beroep; hij legde geene verklaring af. Maar kan men er een oogenblik aan twijfelen, of hij zich ook beijverd zou hebben om haar af te leggen, of dat de Prokureur-generaal hem er toe zou gedwongen hebben, gelijk den abt Laplaigne zulks wedervoer, als zijn getuigenis der beschuldiging van nut had kunnen zijn? Hij zweeg, omdat hij de zaak schade zou hebben gedaan; maar hij heeft nooit gelogenstraft wat Mr. Sudre den moed had gehad te Toulouse zelve in de maand December 1761 of Januarij 1762 bekend te maken.

Toen Jean Calas tegenover Arbanère, onder-prior der

witte Boetelingen, verhoord werd over het vraagstuk der bekeering van Markus Anton, verklaarde hij, „dat hij integendeel grond had om het er voor te houden, dat zijn zoon een groote ijveraar was."

Wij zien hem dan ook tot aan zijn einde in de uiterlijke belijdenis van 't Protestantsch geloof volharden. Hij had in 1755 te Nîmes, bij zijne terugkomst van de jaarmarkt van Beaucaire, in eene godsdienstige bijeenkomst, in een bijzonder huis, waarbij een dienaar des Evangelies voorging, zijne eerste Avondmaal gevierd.

In September 1759 was hij peet van een kind, dat in eene godsdienstige bijeenkomst te Mazamet gedoopt werd. Op Kersmis 1760 nam hij deel aan eene andere vergagadering te Vabres. In 't jaar zelfs van zijn' dood woonde hij den 6den Mei de begrafenisplegtigheid bij van Jean Lacapelle, die bij bevelschrift van 't stadhuis plaats had in den tuin van den heer Glacié, buiten de poorten van Toulouse; in Julij was hij bij eene andere ter aarde bestelling ook van een Protestant op dezelfde plaats tegenwoordig, en men hoorde hem bij die gelegenheid spreken „over de uitnemendheid zijner godsdienst." Op den eersten zondag in September vastte hij, volgens het toen in zwang zijnde gebruik in al de Hervormde gemeenten van Frankrijk. Hij at op Vrijdag en Zaturdag vleesch tot aan zijn' dood.

Hij was 't die des morgens en des avonds zijne huisgenooten in het gebed voor ging, en die alle zondagen een preek, eenige psalmen en eenige hoofdstukken uit den Bijbel voorlas, „'t welk hij volhield tot op den dag vóór zijn' dood."

Zoo hebben wij dan eene geheele reeks van feiten verkregen, waaruit voldoende kan bewezen worden, dat Markus Anton van zijn eerste Avondmaalviering af tot aan den dag zijns doods voor 't uiterlijke goed Protestant is geweest.

Het blijkt alzoo, dat de vermeende martelaar nimmer had opgehouden te betuigen, dat hij er *zeer verre* van af was om Katholiek te worden, immer de eeredienst der Hervormde kerk voor het uiterlijke had waargenomen. Had hij evenveel ware vroomheid als uiterlijken ijver bezeten, hij zou zich nooit tot dat uiterste van wanhoop, tot zelfmoord, hebben laten vervoeren, en hij zou zijne betrekkingen niet in die lange reeks van rampen hebben gestort, met wier verhaal wij naauwelijks een aanvang hebben gemaakt.

Om al wat is voorafgegaan kort zamen te trekken, zal 't voldoende zijn op te merken, dat van 150 getuigen allen ter bezwaring, één slechts uitgezonderd, er niet een is, die zegt, het bedrijven der misdaad te hebben gezien of eenige omstandigheid, die op de misdaad betrekking had. Sommigen zeiden dat zij kreeten hadden gehoord, woorden, waardoor deze misdaad werd gestaafd, maar zij komen niet overeen, er zijn geen twee, die de woorden, welke Markus Anton zou hebben gezegd, op dezelfde wijze mededeelen. Gelijk in het geheele regtsgeding is ieder punt van eenig aanbelang door iederen getuige op verschillende wijze medegedeeld. Daarenboven was, volgens de wet, een éénige getuige onvoldoende om iets, overschillig wat ook, ten nadeele der beschuldigden te bewijzen. Ten allerlaatste bevond men zich tegenover eene verwarde menigte van onzamenhangende, dikwijls ombestemde volksgeruchten, of zijn zij meer naauwkeurig, dan zijn zij ook openbaar valsch en leugenachtig. De oorsprong dezer valsche geruchten wordt meer dan voldoende verklaard door de vijandige gezindheid des volks ten aanzien der Protestanten, door het vroeger voorgevallene met Lodewijk Calas en zijne zwakheid; door de uitwerking, die op de gemoederen door de plegtige ter aarde bestelling en de dubbele kerkelijke dienst

ter eere van den zelfmoordenaar gevierd, werd te weeg gebragt, en vooral door *'t Vermaanschrift*, vier malen van al de kansels afgelezen, overal aangeplakt, eindelijk in al de kerspelen, van den banvloek voorzien, afgekondigd, waardoor de geheele stad met den argwaan der overheid werd bekend gemaakt, en een ieder, onder de meest geduchte straffen, werd opgeroepen om voor het geregt te komen verklaren, wat het geregt zelf een iegelijk had medegedeeld.

Bij 't Parlement van Toulouse gold evenwel de bewering, dat de ontstentenis van bewijzen door het aantal dezer onvoldoende verklaringen kan vergoed worden. Voltaire heeft dikwijls, en te regt, met deze gevaarlijke leer den spot gedreven. Wij zullen eene zijner oordeelvellingen ter dier zake, die nog niet de scherpste kan genoemd worden, aanhalen.

Hij schreef den 22sten Maart 1763 aan Damilaville:

„Ik heb eene der redenen van de geregtelijke uitspraak te Toulouse vernomen, waarover uwe rede voorzeker niet weinig verbaasd zal zijn.

„Deze Westgothen hebben tot grondregel, dat vier vierden bewijs, en acht achtsten, twee geheele bewijzen uitmaken, en zij geven aan hooren zeggens den naam van kwartbewijs en achtste. Wat zegt gij van deze wijze van redeneren en oordeel spreken? Is 't mogelijk, dat het leven der menschen van zulke onzinnige lieden afhangt? De hoofden der Hurons en der Topinambous zijn beter gemaakt."

Zulks was niet in den geest der oude wetgeving, welke als beginsel had vastgesteld, dat eene beschuldiging, wier waarheid niet te vollen is aangewezen, voor geheel valsch moet worden gehouden, en dat het bewijs, als het niet volledig is, van onwaarde is.

Volgens dezen tekst zou de veroordeeling der Calas onmogelijk geweest zijn.

HOOFDSTUK VIII.

PAUL RABAUT

EN DE PROTESTANTEN VAN FRANKRIJK.

„Ik twijfel geenzins, mijnheer, schreef de graaf de St. Florentin aan den markies de Gudane, gouverneur van 't land van Foix, of het regtsgeding, ingesteld tegen de Calas, heeft onder de Gereformeerden van 't land van Foix groote beweging doen ontstaan. Gij hebt zeer wel gedaan met hunne gangen gedurende den loop dezer zaak na te gaan."

Wat de Hervormde kerken van Frankrijk, meer nog dan de doodstraf van den leeraar Rochette en zijne drie vrienden, meer zelfs nog dan 't gevaar, waarin de Calas verkeerden, en de gruwelijke teregtstelling van den vader van 't gezin, in beweging en ontsteltenis bragt, was de ongehoorde lastering, in het Vermaanschrift vervat, waarbij de Protestanten in den naam van het geregt en door de stem der Katholieke geestelijkheid beschuldigd werden van een bepaald stelsel van moord ten aanzien hunner eigene kinderen te onderwijzen en in beoefening te brengen. „Ieder Protestant, schreef Alison, een agent van den hertog van Fitz-James, beschouwde deze zaak als hem persoonlijk betreffende, omdat zij *beweerden*, dat men had uitgestrooid, dat de leer van Calvijn den ouders toestond om hunne kinderen, die van godsdienst veranderden, te

dooden.” Hunne vijanden gingen zóóver van uit deze denkbeeldige wet het voortduren hunner kerk in Frankrijk te verklaren; men verwonderde er zich nu niet meer over te zien, dat de kinderen van lieden, die den wettigen titel van *Nieuw-Bekeerden* droegen, in het oude geloof hunner vaderen volhardden, omdat zij het niet dan met levensgevaar zouden hebben kunnen verlaten; en men maakte elkander wijs, dat de Bartholomeusnacht en de Herroeping van 't Edikt geenszins te wreede maatregelen waren tegen eene sekte, zóó ontaard en zóó bloeddorstig. Men voer hevig uit tegen de afgrijselijkheid eener godsdienst, die kindermoord predikte; en de Protestanten waren regtmatig verontwaardigd over eene lastering zóó schreeuwend, zóó onverwacht, na twee en een halve eeuw van bloedige vervolging, in een land eertijds voor de helft der Hervorming toegedaan, waar duizende vaders hunne kinderen hun geloof vrijwillig of gedwongen hadden zien afzweren, zonder dat een enkele hen daarvoor met den dood had gestraft.

De Protestantsche natiën verwonderden zich ten hoogste, dat Frankrijk, in de XVIIIde eeuw, eene geheele bevolking had, zoo weinig op de hoogte van wat in haar midden voorviel, en zelfs regters, zoo ongehoord onkundig. Toen men in Zwitserland, in Engeland, in Duitschland, in Holland, in de Koningrijken van 't Noorden hoorde, welke ongeloofelijke beschuldiging op 't Protestantisme in Frankrijk rustte, was men als buiten zich-zelf van verbazing.

Deze algemeene verbazing zou nog vrij wat grooter zijn geweest, als men de volgende woorden van den president du Puget aan den eersten Minister had kunnen lezen:

„Mijn ijver voor de dienst des Konings verpligt mij om u voor te stellen, mijnheer, dat het van wezenlijk belang zal zijn, middelen te vinden, ten einde het binnen komen van de bedienaars der beweerde

hervormde godsdienst in 't rijk te beletten, en hun verkeer met de aanhangers dierzelfde godsdienst, die zich in den vreemde bevinden, te verhinderen. Daar toch onderwijzen zij bloeddorstige grondbeginsels, die zij dan in onze streken komen verspreiden, en daardoor geven zij aanleiding tot afgrijselijke misdaden."

Deze laatste woorden betroffen inzonderheid Zwitserland en meer in 't bijzonder nog Génève en Lausanne, waar de toekomstige leeraars der Fransche gemeenten studeerden, sints Anton Court weder geregelde leeraars had aangesteld. Voorts liep het gerucht, en wij zullen weldra zien, dat zulks volstrekt niet maar op goed geluk af was gezegd, dat Calvijn den ouders uitdrukkelijk had geboden, om hunne afvallige kinderen te dooden; men haalde de plaats uit de *onderwijzing in de christelijke godsdienst* aan, waar dit schandelijke voorschrift zich moest bevinden.

De advokaat Sudre zag zich, ten einde deze lastering te wederleggen, verpligt om de overheid van Génève, 't zij de kerkelijke, 't zij de burgerlijke tot het geven van getuigenis op te roepen, en maakte in zijne Memorie de hier volgende verklaring bekend. Dat zij zoo dringend noodzakelijk was, komt ons vernederend voor, niet voor wie haar gaven, maar voor wie noodig hadden haar te hooren. Niets bewijst, naar onze meening, beter de opregtheid, maar ook de schandelijke verblinding der dweepers van Toulouse. Uit vreeze dat deze *verklaring* soms nog verdacht mogt voorkomen, als komende van predikanten, liet men haar bevestigen door de Syndics (geteekend: Lullin) en door den Resident van Frankrijk, Baron de Montpeyroux. Zij werd achtervolgd door eene verklaring van de republiek Génève (dat is te zeggen van de Syndics en den Raad) inhoudende, dat noch 't verschil van eeredienst, noch verandering van godsdienst, wie 't ook ware, te Génève ongeschikt maakte om te erven.

VERKLARING

van het eerwaarde genootschap der Herders en Professors van de Kerk en de Akademie van Génève.

Spectable Delorme, advokaat te dezer stede, namens een vreemd advokaat verzocht, om hem kennis te geven, of het waar is, dat het een beginsel is, in onze kerk aangenomen, of door eene Synode te Génève gehouden goedgekeurd, dat een vader zijne kinderen kan laten ter dood brengen, als zij van godsdienst willen veranderen, heeft zich tot dit genootschap gewend, en heeft het verzocht om hem ten dien aanzien eene eigenhandige verklaring der feiten te geven, er bij voegende, dat onze kerk openlijk beschuldigd wordt van een zoodanig beginsel te huldigen, en dat 't voor eene zeer gewigtige zaak van wezenlijk belang is, dat de waarheid op dit punt volkomen gekend worde.

Bij het uitbrengen van zijn gevoelen heeft ieder lid des genootschaps van het afgrijzen gesproken, dat hem had aangegrepen bij 't hooren eener dergelijke aantijging, en zijne verwondering daarover, dat er Christenen gevonden worden, in staat om andere Christenen van dergelijke verfoeijelijke gevoelens te kunnen verdenken.

Vermits men het evenwel noodig keurt, dat het genootschap zich omtrent eene zoo vreemde meening verklare, zegt en verklaart het:

Dat er nooit onder ons of eene Synode of eene vergadering is geweest, die deze verfoeijelijke leer heeft goedgekeurd, dat een vader zijnen kinderen het leven zou kunnen benemen, om hunne verandering van godsdienst te voorkomen, of om hen er voor te straffen; dat een dergelijk vraagstuk zelfs nooit is aangeroerd, nademaal zoodanige afgrijselijkheden zich zelfs niet laten vermoeden: dat noch Calvijn noch iemand onzer leeraars ooit iets dergelijks heeft onderwezen, noch zelfs iets dat daar nabij komt; en dat wij die leer wel verre dat zij die onzer Kerk zou zijn, eenstemmig verfoeijen en verafschuwen, als te gelijk strijdig met de natuur, met de Christelijke godsdienst en met de beginselen der Protestantsche kerken. *Te Génève den 29sten Januarij* 1762.

Uitgevaardigd op last van het genootschap der Herders en Professoren van de Kerk en van de Akademie van Génève, in wier naam en voor wie allen hebben geteekend.

Maurice, Bestuurder.
Le Cointe, Secretaris.

Doch het was niet genoeg, dat de buitenlandsche Protestanten op de beleediging, door zoo afgrijselijk een leugen

hun aangedaan, antwoordden. De Protestanten van Frankrijk moesten zich op hunne beurt verdedigen. Hun vertegenwoordiger, die in dien tijd het meeste vertrouwen genoot, was Paul Rabaut, de beroemde herder der Woestijn, de vader van Rabaut Sint-Etienne. Hij bragt sints vier en twintig jaren zijn leven door te Nîmes en omstreken, altijd blootgesteld aan doodsgevaren, en zich zonder schijn of schaduw van praalvertoon aan zijn werk der evangelieverkondiging toewijdende. Hij gaf uit: *De laster beschaamd of memorie, in welke men eene nieuwe beschuldiging, den Protestanten van de Provincie Languedoc aangewreven, wederlegd, ter gelegenheid van de zaak van den heer Calas, gevangen gezet in den kerker van Toulouse,* met dit motto: *Indien zij den heer des huizes Beëlzebul hebben geheeten, hoeveel te meer zijne huisgenooten?* Matth. 10 : 25. — *In de Woestijn* 1762.

Dit geschrift is opmerkelijk; er heerscht een groote kracht en somtijds ware welsprekendheid in. Maar reeds drie jaren geleden, toen ik het voor 't eerst las, was ik verwonderd er eenige sporen van de overdrijving, die toen in de mode was, in te vinden; terwijl de stijl van Paul Rabaut, die mij goed bekend is uit zijne handschriften, die onder mijne bewaring berusten, anders altijd den stempel draagt van uitstekende verdienste, en geheel eigenaardig aan dien bewonderenswaardigen man, die zoolang hij leefde een vogelvrij verklaarde was: ik bedoel, de kalmte, het praktisch gezond verstand, of liever eene onverstoorbare koelbloedigheid. De geschiedschrijver der *kerken der Woestijn* had in dien indruk gedeeld: „Dit geschrift, zegt hij, *het eenige der geschriften van Paul Rabaut, waarin het verontwaardigd gemoed zich met eenigen toorn uitlaat,* bevat plaatsen, die zich door hooge welsprekendheid kenmerken."

De oorzaak van dit verschil in toon en stijl is mij dui-

delijk geworden uit een zeer zeldzaam stuk, dat in 't bezit is van den heer Maurits Angliviel, neef van Angliviel de la Beaumelle. Het is een *herderlijke brief* door de hand van dezen laatsten geschreven, maar onder den ondergeschoven naam van Rabaut, in 28 bladzijden in 12° en met de dagteekening van den 1sten December 1761, in de Woestijn. Zonder twijfel heeft Rabaut dit werk, tweemaal langer dan zijn eigen vlugschrift, verkort en tot 't zijne aangenomen, en een voorrede en een slot, van veel eenvoudiger toon en stijl, er bijgevoegd, en er een plaats over eene Synode, die, naar men beweerde, onlangs te Nîmes had plaats gehad, en waar men tot de ten uitvoerlegging van het moorddadig voorschrift, dat men aan Calvijn toeschreef, zou hebben besloten, tusschen gevoegd.

Onder de verbeteringen, die Rabaut het ontwerp van la Beaumelle deed ondergaan, zijn er vooral twee te noemen: het terugbrengen van het geschrift tot op de helft van zijne oorspronkelijke lengte en de verandering van: *een herderlijke brief*, alleen aan de Protestanten geschreven, in *eene Memorie*, aan allen en meer bijzonder aan de regtbank gerigt.

Zoo als zij nu bestaat, is *de laster beschaamd* zeker van grooter waarde, dan zij zou zijn geweest, als de een of ander harer schrijvers haar alleen had opgesteld. La Beaumelle is meer wijdloopig en hoogdravend, als een geletterd man der XVIIIde eeuw gewoonlijk was; Rabaut is eenvoudig en kalm, maar een weinig plomp, als een man van bedrijvigheid, meer gewend aan het trotseren van gevaren dan aan 't beschaven van zijn' stijl, en die zonder zich een woord van aandoening of afgrijzen te veroorloven, den datum van den marteldood zijner eigen ambtgenooten in zijn zakboekje opteekende.

't Volgende fragment zal den geest en den toon van deze edele, openlijke betuiging leeren kennen:

„Wat ons de levendigste droefheid heeft veroorzaakt is, dat wij, bij het lezen van het Vermaanschrift, hebben bespeurd, dat men als een bewezen of ten minste te bewijzen feit heeft verondersteld, dat over den moord van den overledene in eene godsdienstige zamenkomst was beraadslaagd, en dat zijne ouders met de uitvoering waren belast geworden. Alzoo zijn dus onze godsdienstige zamenkomsten door eene regtbank met goedkeuring van den geestelijken regter, en onder de oogen van een opperste geregtshof, aangeklaagd, als een soort van geheim genootschap, waar men over den kindermoord beraadslaagt.

„Men heeft zich daar niet bij bepaald; men heeft verkondigd dat Calvijn, in zijn zamenstel der Christelijke leer, deze leer hare plaats in de zedeleer en het geloof heeft aangewezen. Ten laatste heeft men de zaak zoo ver gedreven, dat men zelfs zeide, dat wij te Nîmes of in de omstreken eene Synode hadden gehouden, in welke beslist was, dat de vaders en moeders gewetenshalve verpligt zijn, en bij gevolg moeten vermaand worden, hunnen kinderen het leven te benemen, liever dan te dulden, dat zij hunne godsdienst verlaten.

Dat dergelijke afschuwelijke geruchten ligt verspreid worden onder een onwetend volk en ten opzigte van een weinig bekend genootschap, daar zou men zich niet zoo zeer over kunnen verwonderen; maar dat men in eene eeuw, zoo verlicht als de onze, zoodanige beschuldigingen eene kerk aantijgt, wier geloofsbelijdenis die is van half Europa; dat de overheid daar voet aan geeft door een Vermaanschrift, dat de strekking heeft om ons hatelijk te maken; dat de volkshoofden zulk een wreeden aanslag tegen burgers, tusschen wie en de overige burgerij door de wet geen onderscheid wordt gemaakt, niet onderdrukken, dat staat bijna gelijk met ons aan de woede eener ligtgeloovige bevolking over te leveren.

„Wij ontveinzen het geenszins, met ons dergelijke afschuwelijkheden toe te dichten valt men ons op de gevoeligste plaats aan. Dat men onze goederen verbeurd verklare, dat men ons naar de galeijen zende, dat men onze leeraars aan de galg hange, dat men ons overlade met smaad en plagen; maar dat men ten minste de grondbeginsels eerbiedige eener zedeleer, die geen andere bron heeft dan Jezus Christus zelf. Dat men ons straffe als slechte redeneerders, of als schenders der strafwetten, die wij niet kunnen in acht nemen zonder verhevener wetten te overtreden; maar dat men ons niet beschuldige van ontaarde vaders te zijn, en zulks te zijn uit kracht van de beginselen eener godsdienst die volmaakt heilig is....

„Men kan stoutweg zeggen, dat zij, die deze bijeenkomst hebben

uitgedacht, er niet aan hebben geloofd. Zouden zij, hadden zij er geloof aan geslagen, zulks dan in een Vermaanschrift hebben uitgesproken? Gaven zij, met dat openlijk uit te spreken, de schuldigen niet den raad, om de vlugt te nemen? Niemand is echter gevlugt. Zouden zij, hadden zij alleen maar verdenking gekoesterd, niet geheime onderzoekingen te werk hebben gesteld? Zouden zij niet hebben geschuwd, om een zoo belangrijk geheim aan den dag te brengen? Welk is dan hun doel geweest? 't Is moeijelijk, hun een ander doel toe te schrijven dan dat om ons hatelijk te maken. De beschuldiging, Calvijn aangewreven, is eene onbeschaamdheid, die geen antwoord verdient. De geschriften van dezen leeraar hebben een deel der wereld opgetogen van bewondering doen staan, het andere tot wanhoop gebragt: dat men ze leze, en men zal zien, dat zijne zedeleer geene andere is dan die van het Evangelie."

Rabaut zond dit verweerschrift der Protestanten van Frankrijk aan de overheid, die met de vervolging der Calas was belast, aan den Prokureur-generaal, Riquet de Bonrepos, met een' brief, dien we later zullen mededeelen.

In de *geschiedenis van de kerken der Woestijn* is aangewezen dat de op deugdelijke bewijzen steunende scherpte dezer woorden, waardoor de schrijver afweek van de buitengewone gematigdheid, die gewoonlijk in de verzoekschriften der Protestanten heerschte, door hen werd gelaakt. De leeraar Pieter Encontre vond de uitdrukkingen „een weinig sterk." De la Broue, kapelaan van 't Hollandsch gezantschap te Parijs, schreef met meer juistheid, onder zijnen verdichten naam, Euorbald, aan Rabaut:

„Ik vind het geschrift goed, maar, als ik geraadpleegd was geworden, zou ik het opschrift hebben afgekeurd. Men kan met kracht antwoorden, maar dat de geest der zachtheid onze gids zij: laat ons dan alles verre houden wat naar wederbeschuldiging en bitterheid zweemt."

De toorn der vijanden van 't Protestantisme was buitengewoon. Men voelde zich beleedigd door alzoo het verzet van een vogelvrij verklaarden leeraar, die zelfs geen wettig regt van bestaan had, en zijn leven voortsleepte, voort-

durend bedreigd met de doodstraf, die verscheidene zijner ambtgenooten kortelings nog hadden ondergaan, en die een' ander', Rochette, eenige weken later, getroffen had, in het volle daglicht te zien treden. Men was verbitterd over eene stoutheid, die ongehoord scheen.

Men hield 't voor noodzakelijk het geschrift van den leeraar openlijk te wederleggen door *aanteekeningen op eene Memorie, die verschenen is onder den naam van Paul Rabaut getiteld: de Laster beschaamd* — 1762. De ongenoemde schrijver was de abt de Contezat. Hij had tot motto deze zinsnede van den heiligen Cyprianus gekozen: *Ne dum tacemus, non verecundiae sed diffidentiae causa tacere videamur.* „Uit vrees dat, zoo wij zwegen, ons zwijgen niet aan nederigheid, maar aan verlegenheid mogt toegeschreven worden."

De abt de Contezat is ons onbekend. Men heeft gezegd, dat hij naar Toulouse was ontboden, om te beproeven, of hij den leeraar- martelaar Frans Rochette, en de drie edellieden, met hem den 19den Februarij ter dood gebragt, kon bekeeren. Men voegde er bij, dat op zijn zedelijk gedrag zeer veel viel aan te merken. Wij weten niet, of deze berigten juist zijn; maar ontegenzeggelijk is het, dat er in dit geschrift van 't begin tot 't einde eene buitensporige hevigheid en zwartgalligheid heerscht. Er is hier geen sprake meer van *den geest van zachtheid*, die de la Broue vorderde, nog zelfs van de *wederbeschuldigingen* en de *bitterheid*, die deze laakte. Hier hoort men tegen gevangenen en vogelvrijverklaarden de schandelijkste beschuldigingen uitbraken, die, zoo zij als waar waren erkend, hen allen op het schavot moesten brengen.

Zoo vindt de schrijver 't natuurlijk, dat de leeraars zonder schijn of schaduw van bewijs verdacht worden van den moord van Markus Anton te hebben bevolen:

„Men heeft wettiglijk kunnen veronderstellen, dat de wreede ijver van een' Protestantschen vader ontvlamd was door de inblazingen van lieden, die de godsspraken en de steunpilaren der vermeende Hervormde godsdienst zijn.”

Ziehier het door zijne verbeelding hem ingegeven portret, dat hij van deze leeraars ontwerpt; hoort hoe hij 't verklaart, dat er Protestanten kunnen zijn, die zelve de bloedige beginselen, onder hunne sekte in beoefening gebragt, niet kennen:

Hun kwade trouw verschaft hun middelen genoeg om 't vergif hunner razernij te doen indringen in de gemoederen van sommige hunner leerlingen, door karakter, temperament of zelfs door eigenbelang voorbereid om het te ontvangen: maar deze dweepers zullen er zich wel voor wachten hun bloedig stelsel bloot te leggen voor die Gereformeerden, wier gevoelens door hunne geboorte reeds veredeld zijn, wier zeden door hunne opvoeding zijn beschaafd, en die slechts uit onverschilligheid aan 't Calvinisme zijn gehecht en omdat die godsdienst hun geen dwang oplegt.”

De woede van den abt de Contezat tegen de Calas is nog veel grooter dan die met welke hij de leeraars aanviel. Ziehier er een voorbeeld van, waaruit men zal zien, hoezeer eene schaamtelooze partijdigheid alles kan misvormen.

„Als onze droefheid en ontzetting over het lot van een' vader, die geheel zijn huis welligt van bloed zou laten overstroomen, ons geen stilzwijgen oplegde, zouden wij hier kunnen herinneren aan zoovele woorden met woede, met een dreigend gelaat, met verwilderde blikken, met vurige oogen uitgesproken: hoeveel malen heeft men deze woedende ouders den Hemel tot medepligtige van hunne woede hooren maken als zij moorddadige wenschen uitten, hunne Katholieke kinderen aan de verschrikkelijkste vervloeking overgaven, en hunne terugkeer tot het ware geloof als eene onteerende afval aanmerkten. Heeft men Prelaten en Magistraten zich niet zien vereenigen, om de tranen van den zoon te droogen, de wreede smart van den vader tegen te gaan, en waren zij niet soms door de voorzigtigheid gedrongen eene scheiding te gelasten, even nuttig voor de veiligheid van den een', als noodzakelijk wegens de heftigheid van den anderen?”

Het opmerkelijkste in dit hatelijk schotschrift is dit, dat men er de plaatsen uit Calvijn en Luther in vindt, op welke men de ongehoorde beschuldiging grondde, die zich na verloop van twee eeuwen tegen hunne nagedachtenis en de kerken, die God door hunne handen heeft gegrondvest, verhief.

Ziehier eerst den tekst van Calvijn. Wij zullen niet behoeven te doen opmerken, dat er hier in 't minst geen sprake is van het veranderen van godsdienst te beletten of te straffen, veel minder nog van den moord der kinderen door hunne ouders te wettigen. Er wordt hier gehandeld over de verklaring van 't gebod: *Eert uwen vader en uwe moeder*, welks overtreding in zekere gevallen bij de Joden met den dood werd gestraft (Exod. 21 : 7. Lev. 20 : 9. Spreuk 20 : 20. Deut. 21 : 18), gelijk zulks ook bij de Romeinen en andere oude volken gebruikelijk was.

„Al degenen, die het vaderlijk gezag, of door versmading of door verzet, verkrachten zijn monsters en geen menschen. Daarom gelast onze Heer al degenen die ongehoorzaam zijn aan vader en moeder ter dood te brengen, en zulks met goede reden. Want vermits zij het niet erkennen, door wier toedoen zij in dit leven zijn gekomen, zijn zij het leven voorzeker onwaardig. Daarenboven leest men in verscheidene plaatsen der wet, dat wat wij hebben gezegd waar is: te weten dat de eerbiedbetooning van welke hier gesproken wordt, drie deelen heeft: achting, gehoorzaamheid en liefde, voortkomende uit de erkenning der ontvangen weldaden. Het eerste is door God bevolen, als hij gelast hem ter dood te brengen, die vader en moeder zal hebben gelasterd, want hierdoor straft hij elke verachting en versmading. Het tweede blijkt hieruit, dat hij heeft gelast, dat het oproerige en ongehoorzame kind ook ter dood zou gebragt worden.... (*Zamenstel der Chr. leer*, B. 2. H. 8, afd. 36)."

Men kan deze wetgeving van 't Oude Testament, waarbij de oproerige zonen met den dood werden gestraft, zeer streng vinden; doch het is duidelijk genoeg, dat er volstrekt

geen verband bestaat tusschen de doodstraf in dit geval uitgesproken, en den last aan de ouders gegeven om hunne kinderen te dooden, als zij tot het Katholicismus wilden overgaan. Court de Gébelin heeft overigens voldoende bewezen, dat er tusschen de uitleggingen der Protestanten van dien tekst en die der Katholieken geen onderscheid bestaat. Hij heeft om dat aan te wijzen gekozen de *regelen* van Mgr. de la Poype de Vertrieu, Bisschop van Poitiers, in 1732 in zijne woonplaats in 5 deelen in 12° uitgegeven. Men vindt er dezelfde teksten uit het O. Testament aangehaald en op dezelfde wijze verklaard. Het zou zeer gemakkelijk zijn bij dit voorbeeld eene menigte overeenstemmende aanhalingen te voegen, en te bewijzen, dat, zoo de leer van den kindermoord in Calvijn gevonden wordt, zij niet minder bij eene menigte van Katholieke godgeleerden aanwezig is, die juist hetzelfde zeggen als hij. Katholieken en Protestanten hebben langen tijd hierin onregt gehad, dat zij niet begrepen, dat de wetten der Joden in geenen deele toepasselijk zijn op de Christenheid, en op de nieuwere tijden.

Wat eene zeer hevige plaats, die aan een' brief van Luther is ontleend, betreft, men kan daarin met goed regt den schuldigen wensch lezen naar een soort van kruistogt of gewapende onderneming tegen die lieden, die hij noemt: *Hos magistros perditionis, hos Cardinales, hos Papas et totam istam Romanae Sodomae Colliviem, quae Ecclesiam Dei sine fine corrumpit* 1). Doch niets, in dezen uitval, geeft grond voor de meening, dat er een gebod zou bestaan

1) „*Als men de dieven aan de galg hangt, als men de struikroovers straft met 't zwaard, en de ketters met 't vuur, waarom vallen wij dan niet met al onze kracht* die meesters in de kunst van verderven *aan*, die kardinalen, die pausen en *al dat uitschot van 't Roomsche Sodom*, dat niet ophoudt de kerk van God te verderven? *Waarom wasschen wij niet onze handen in hun bloed?* — Deze verschrikkelijke,

hebben, om de afvallige kinderen door de handen hunner vaders te laten verworgen. Er is hier van tot het Katholiek geloof bekeerde Protestanten in 't minst geen sprake; en de abt heeft, om zijne aanhaling, zoo goed en kwaad als hij kon, met zijn onderwerp te doen overeenstemmen, in zijne overzetting *de Meesters in de kunst van verderven, de Kardinalen en de Pausen* uitgelaten, en er zich toe bepaald om *dit uitschot van 't Roomsche Sodom* mede te deelen. Zonder deze uitlating zou niemand op de gedachte zijn gekomen, om in eene smadelijke opsomming van de prinsen der kerk van Rome Markus Anton Calas of zijns gelijken te herkennen; terwijl de aldus verkorte zinsnede in alle kracht toepasselijk kon schijnen op de proselieten van 't Katholicisme.

't Was geenszins eene vrijwillige daad van den abt, dat hij er zich mede vergenoegde Calvijn en Luther op zulk eene onbehendige wijze aan te halen. Men zegt, dat de onverschoonbare woorden, in een oogenblik van toorn geschreven, en overeenkomende met de Katholieke leer betreffende de vermeende verpligting die op de ware kerk rust, om de ketterij uit te roeijen, kunnen niet beter wederlegd worden dan door andere geheel tegenovergestelde, door denzelfden Luther geschreven.

Men zal zich herinneren, dat er in 1562 tusschen Protestantsche vorsten en staten gehandeld werd over het sluiten van een verbond ter verdediging der godsdienst en over het opnemen der wapenen. Ziehier het antwoord van den Hervormer op dit voorstel: „Wij kunnen een dergelijk verbond noch aanraden noch goedkeuren met een goed geweten, aangezien wij, als men er toe kwam om bloed te storten of als er kwaad uit voortsproot, liever tien malen dood zouden willen zijn dan ons bloot te stellen aan het verwijt van door onze Evangelieprediking wanorde en moord te hebben veroorzaakt. Onze pligt is te lijden, en wij moeten volgens den profeet (Ps. 44—93) ons achten als schapen naar de slagtbank geleid...." verder leest men... „Wij zullen door onze gebeden en onze smeekingen meer doen, dan onze tegenstanders door hun trots en hunne snoeverij; maar wachten wij ons wel, onze handen met bloed en geweldadigheden te bezoedelen.

Protestantsche boeken gedurende eenige dagen te Toulouse zeer begeerd werden; burgerlijke overheidspersonen, priesters, vooral monniken (daartoe in de gelegenheid, daar zekere kloosterbibliotheken 't voorregt hadden kettersche boeken te mogen bezitten), zochten om strijd in deze boeken naar die bloedige voorschriften, die men meende er in te zullen vinden, maar die men niet vond. Bij ontstentenis van beter moest men zich met deze beide plaatsen, geheel vreemd aan het vraagstuk, vergenoegen.

Het onwaardige hekelschrift van den abt werd, door toedoen van den Prokureur-Generaal, aan de leden van 't Parlement, regters der Calas, uitgedeeld.

Wat het verweerschrift van Rabaut betreft, de Prokureur-Generaal klaagde hem tegelijker tijd bij den Minister aan in een' bijzonderen brief en bij 't Parlement bij eene in de vormen opgestelde regterlijke vordering. Het antwoord van den Minister is zeer merkwaardig, en de brieven, tusschen den kanselier de Lamoignon en den heer de St. Priest, Intendant van Languedoc, over ditzelfde onderwerp gewisseld, zijn zulks niet minder. Mijnheer de Sint-Florentin vreest voor eenige *opschudding*, indien Paul Rabaut werd gevangen genomen (omdat men hem zou moeten radbraken of ophangen gelijk de anderen). De eerbied en liefde, die de herder der Woestijn had gewekt, maakten zijne gevangenneming en zijn doodstraf gevaarlijk. Overigens had hij de landstreek bevredigd (gelijk de abt de Contezat zelf verklaart), en alles daar gelaten, wilde men te Versailles nog liever van zijne zelf opofferende liefde, waarmede hij zijne geloofsgenooten tot kalmte bragt en in bedwang hield, partij trekken, dan hen te verbitteren door zijn' dood. Ook geeft de Minister aan den Prokureur-Generaal in last, om aan het Parlement een dier exemplaren van *de Laster beschaamd* aan te bieden, in 't welk de naam

van Rabaut niet gevonden werd, en om zorgvuldig te vermijden, dat die naam werd uitgesproken. Om de waarheid te zeggen, zou mijnheer de Saint-Florentin 't liefst hebben gezien, dat Rabaut het land had verlaten; in de hoop dat hij hem door schrikaanjaging tot dit besluit mogt brengen, verleent hij zijne toestemming tot de vervolgingen tegen zijn verweerschrift ontworpen, terwijl hij den Prokureur-Generaal zelfs magtiging verleent om hem te laten in hechtenis nemen, *zoo hij nog de stoutheid heeft om zich* na dit besluit, *in 't openbaar te vertoonen*, maar *dat men daarbij goede maatregelen zou nemen om alle opschudding voor te komen.*

't Zij uit overmaat van ijver, 't zij dat een der leden van het Hof den verboden naam had uitgesproken, 't zij liever omdat de brief van den Minister, die gedagteekend is van den 2den Maart, hem niet voor den 6den toekwam, de heer de Bonrepos noemde Paul Rabaut (tot zes malen toe) in zijne geregtelijke vorderingen, maar niet in den tekst van het vonnis, dat op zijne vordering gewezen werd.

Hij beklaagt er zich over, dat Paul Rabaut den titel aanneemt van Bedienaar van 't heilig Evangelie, dat hij zijn werk heeft durft dagteekenen uit de *Woestijn*, dat hij beweert dat alle Protestanten in de beschuldiging tegen enkelen hunner gewikkeld zijn. — De lezer heeft kunnen oordeelen, of Rabaut met die bewering ongelijk had.

De Prokureur-Generaal beklaagt zich ten slotte hierover dat de schrijver van dit verweerschrift *de godsdienst* beleedigt, *door den toestand der eerste Christenen met dien der nieuwe bekeerden tot de vermeende Hervormde godsdienst gelijk te stellen* 1). *Wat wil die oproerige schrijver met zoo tegelijk*

1) Rabaut had teregt gezegd, dat men, om een voorbeeld van zulk eene onregtvaardige beschuldiging te vinden, moest opklimmen tot de fabelachtige misdaden, van welke de Christenen der eerste eeuwen door hunne vervolgers werden beschuldigd.

het wereldlijk en het kerkelijk gezag te trotseeren? Hij wil hen, wier vertrouwen hij door zijn geschreeuw bij verrassing gewonnen heeft, er op voorbereiden om alle gezag te duchten en evenwel het te verachten. Die overgang van de verachting tot den opstand is gemakkelijk, en het is uit dit gezigtspunt, dat die menigte van onbekende leeraars, die hunne verheffing en hun fortuin slechts verwachten van troebelen en wanordelijkheden, de zaak beschouwen.

Dit alles loopt uit op eene volkomen theorie van het meest onbegrensde despotisme, waarbij men op 't punt staat om het gezag van God zelf tot de andere wereld te beperken, om hier beneden alles aan het gezag des Konings over te laten, en een woord van Jezus Christus moest daartoe als voorwendsel dienen:

„Het koningrijk Gods is niet van deze wereld; hij wil slechts regeren over de harten en de gewetens; hij laat den koningen der aarde een volstrekt oppergezag over de uitwendige daden hunner onderdanen.

Bij gevolg, zoo F. Rochette ter dood veroordeeld wordt, geschiedt dit niet, *omdat hij slecht heeft geredeneerd*, maar *omdat hij oproerig is en wederspannig tegenover de bevelen des Konings.*"

Paul Rabaut schreef onmiddelijk een nieuw zeer kort verweerschrift, dat hij aan den Prokureur-Generaal en aan den Minister zond, en dat nooit in 't licht is verschenen. Wij zullen het hier in zijn geheel inlasschen, naar het exemplaar aan mijnheer de Saint Florentin gezonden, geschreven door Rabaut St. Etienne. Dit nederig tegenschrift komt ons voor een model te zijn van waardigheid, van eenvoudigheid en gematigdheid. Nimmer heeft zich een onschuldig belasterde op meer edele wijze herinnerd, „dat hij een vogelvrij verklaarde was en dat men de wetten moest eerbiedigen."

VERWEERSCHRIFT VOOR PAUL RABAUT

(*zonder aanwijzing van plaats of datum, of onderteekening*).

't Is met de levendigste smart, dat de heer Paul Rabaut van alle

kanten verneemt, dat hij het ongeluk heeft gehad van tegen zich in te nemen vooreerst mijnheer den Prokureur-Generaal van 't Parlement van Toulouse, door den brief, dien hij de vrijheid heeft genomen hem den 5den van de maand Januarij te schrijven, en door zijne hoedanigheid van leeraar bij zijne onderteekening te voegen; en in de tweede plaats de regering, die van deze zaken is onderrigt.

Als Paul Rabaut had kunnen voorzien, dat zijn brief en de wijze waarop hij dien heeft onderteekend, een dergelijke uitwerking zouden hebben gehad, zouden er voorzeker van zijnentwege noch brief noch onderteekening zijn bekend geworden. Nimmer heeft hij de bedoeling gehad, om of de overheden of de regering te tergen; de lieden, die hem kennen, weten, dat hij een vreedzaam onderdaan is, wiens eenige eerzucht is om nuttig te zijn aan zijn vaderland, en die, bij meer dan ééne gelegenheid, de sterkste bewijzen heeft gegeven van zijn' ijver voor het welzijn van den Staat, van zijne eerbiedige gehechtheid aan den Koning en van zijn' diepen eerbied voor allen, aan wie zijne Majesteit een gedeelte van zijn gezag toevertrouwt. Hij smeekt zeer nederig, dat men hem toesta om met eenvoudigheid uit te leggen, hoe de zaken zich hebben toegedragen, opdat men onderrigt zij van de redenen van zijn gehouden gedrag. Als men, niettegenstaande de aanwijzing dezer redenen, er in volhardt om hem schuldig te vinden, zal hij, zuchtende over zijn ongeluk, niet anders kunnen doen dan vergiffenis vragen voor een geheel onwillekeurigen misslag.

Men weet, welke verschrikkelijke beschuldiging tegen de Protestanten van Beneden-Languedoc is opgerezen; men heeft het doen voorkomen, alsof zij op eene synode over den kindermoord als een godsdienstig vraagstuk zouden hebben beraadslaagd. Eene zoo ontzettende lastering niet te wederleggen stond gelijk met haar gewigt bij te zetten. Men was dus verpligt om er de onwaarheid van aan te toonen, en alzoo verscheen het verweerschrift in 't licht, dat getiteld is: *De Laster beschaamd*, enz.

Had Paul Rabaut met zijn titel willen pralen, hij zou hem benevens zijne onderteekening in het gedrukte verweerschrift hebben doen opnemen; hij deed zulks evenwel niet, gedachtig dat hij een vogelvrij verklaarde was, en dat men de wetten moet eerbiedigen.

Doch ter anderer zijde overwegende, dat een verweerschrift zonder naam uitgegeven geen bewijs van echtheid had, en bij gevolg geen kracht zou hebben, en dat, wilde men den laster den kop indrukken, noodzakelijk was, dat men wist, van wien 't bedoelde verweerschrift zijn oorsprong nam, en dat het tot opsteller had een lid dier Synode,

die men van zoo groote onmenschelijkheid beschuldigde, nam Paul Rabaut de vrijheid, om aan mijnheer den Prokureur-Generaal den volgenden brief te schrijven, van welken hij zorgvuldig afschrift heeft bewaard.

„Mijnheer!

De beschuldiging, die men tegen ons heeft durven opperen is te zwaar, zij leidt tot te gevaarlijke gevolgtrekkingen, dan dat men er de valschheid en zelfs het belagchelijke niet van aan zou toonen. Wij hebben zulks gedaan in het verweerschrift, dat ik de vrijheid neem om u toe te zenden. Wij verwachten, mijnheer, van uw verstand en van uwe billijkheid, dat gij er wel gebruik van zult willen maken, om het bedrog te ontmaskeren en regt te doen aan menschen, goede burgers, trouwe onderdanen. Ik ben met den diepsten eerbied, mijnheer, enz."

Als deze brief in vorm of bewoordingen iets mogt bevatten, dat weinig eerbied toonde voor den overheidspersoon, aan wien hij was gerigt, dan smeekt Paul Rabaut, dat men de oorzaak daarvan zoeke in zijne onbekendheid met de gebruiken en den stijl, van welken men zich moet bedienen, als men zich tot de grooten rigt. Daar hij in de woestijn zijn leven doorbragt, is 't mogelijk, dat hij onbekend is met de in de wereld gebruikelijke vormen; maar, doordrongen als hij is van den diepsten eerbied voor allen, die met eenige waardigheid zijn bekleed, en bijzonderlijk voor de Bedienaars der wetten, betuigt hij luide, dat zijn hart geen deel aan de beleediging heeft genomen. Voegt hij bij zijne onderteekening den titel van predikant: aan den eenen kant heeft hij dat gedaan, omdat hij niet wist, dat hij bekend was bij mijnheer den Prokureur-Generaal, en aan den anderen kant, omdat hij in een almanak van Toulouse den naam van een advokaat had gevonden, volkomen gelijk aan den zijne, en hij 't dus voor noodzakelijk hield ten einde dien advokaat, dien hij niet kende, niet aan onaangenaamheden bloot te stellen, en ten einde op zich te nemen al de nadeelige gevolgen, die hieruit konden voortvloeijen.

Men herhaalt het: zoo deze korte verdediging niet voldoende is om Paul Rabaut van schuld te doen vrijspreken, zal hij smart gevoelen over een onwillekeurigen misslag, en over den toestand, waarin hij zich als vogelvrijverklaarde bevindt, waardoor hij verhinderd wordt zijn wensch te vervullen, namelijk er boete voor te doen door het geven van de onwedersprekelijkste bewijzen zijner opregte smart; hij zal dan de regering smeeken om hem vergiffenis te verleenen, en niet te twijfelen aan de zuiverheid zijner bedoelingen en de begeerte die hij koestert, om zijn vaderland nuttig te zijn.

Ondanks deze nederige en kloeke verdediging, veroordeelde het Hof „gezegd geschrift om door den scherpregter beneden aan den stoep van 't Paleis verscheurd en verbrand te worden." Daarenboven gelastte 't Hof, zonder evenwel Rabaut aan te wijzen, om tegen al degenen, die gezegd schotschrift hebben zamengesteld, geschreven, gedrukt, uitgedeeld of verkocht, een geregtelijk onderzoek in te stellen.

Op den 8sten Maart werd dan ook inderdaad, na afloop van het openlijk verhoor, in tegenwoordigheid van Josef Willem Gravier, griffier bij 't Hof, 't geschrift van Rabaut op 't plein van 't Paleis van Justitie door beulshanden verbrand 1).

Die veroordeeling en de last om tegen de schrijvers, uitdeelers enz. een geregtelijk onderzoek in te stellen, verwekten onder de Protestanten van Frankrijk de levendigste bezorgdheid voor een' man, die hun wezenlijk opperhoofd was, door allen bemind en geëerd 2). Ook in den vreemde kwam men er door in beweging, en van verschillende kanten haastte men zich om aan den herder der Woestijnen een toevlugtsoord en middelen om in zijn bestaan te voorzien, aan te bieden. Hij ontving ter dezer gelegenheid vereerende voorstellen van Génève, van Lausanne, van Kopenhagen, van Altona; hij sloeg alles van de hand en zette, terwijl hij zijne voorzorgen verdubbelde, zijn leven als vogelvrijverklaarde voort.

1) Men heeft geschreven, dat Jean Calas, bij het oversteken van 't plein van het paleis om een verhoor te ondergaan, den beul en den brandstapel bemerkende, de toebereidselen voor zijn doodstraf meende te zien, en ontstelde. Men verzekerde, dat die ontsteltenis nadeelig op zijne antwoorden had gewerkt, en tot zijne veroordeeling had mede gewerkt. Deze anekdote, die door Voltaire en anderen herhaald is, is onwaar; er bestaat noch te Parijs, noch te Toulouse, eenig spoor van een verhoor op den 8sten Maart.

2) „Iedereen vreesde voor Paul." (Verslag van Alison aan den hertog van Fitz-James, gedagteekend van den 2den April.)

HOOFDSTUK IX.

PIJNIGING EN DOODSTRAF VAN JEAN CALAS.

Elie de Beaumont verhaalt, dat men, op 't oogenblik, toen de regters zich vaardig maakten om hun vonnis uit te spreken, 't gerucht verspreidde dat de beschuldigden een plan zouden hebben gevormd om te ontsnappen. Terstond werd het getal hunner bewakers verdubbeld; gedurende den nacht werden brandende lantaarns op 't dak der gevangenis geplaatst, er werd in het wachthuis een klok opgehangen, die uitkwam in de woning van den cipier. Nog vreemder geruchten werden uitgestrooid: men beweerde, dat de beschuldigden zich hadden willen van kant maken en toen Viguière, de dienstmeid, zich op zekeren dag onpasselijk bevond, zelfs zoo, dat zij een poos buiten kennis bleef, geloofde men dat zij gestorven en wel bepaald vergiftigd was; de tijding daarvan werd naar de kamer der lijfstraffelijke zaken, waar op dat oogenblik zitting was, overgebragt; onmiddelijk werd een der raadsheeren uitgezonden, om zich aangaande deze zaak te vergewissen.

Ik deel deze laatste berigten onder alle voorbehoud mede, omdat ik niet in staat ben er de naauwkeurigheid van te waarborgen. Zij zouden tot bewijs kunnen strekken van den toenemenden angst der aangeklaagden en den vurigen ijver der regters.

De kamer der lijfstraffelijke zaken, die over Calas het

vonnis moest uitspreken, was zamengesteld uit dertien overheidspersonen, de voorzitters du Puget en de Senaux, die ons maar al te bekend zijn door hunne brieven aan den heer de St. Florentin, de raadsheeren de Bojal (deken), Cassan-Glatens, d'Arbou, Coudougnan, Cambon, de Lasbordes, Gauran, Desinnocents, Miramont, de Boissy (dien men met de voortzetting van het onderzoek had belast), de Cassan-Clairac, verslaggever.

Men kwam tot het besluit, om Calas, den vader, alleen vóór al de anderen te vonnissen; men hoopte hem, 't zij door de pijnbank, 't zij op het schavot, bekentenissen te ontlokken, die regt zouden kunnen geven tot de veroordeeling zijner medepligtigen.

Het vonnis werd eerst aan 't einde van *tien groote zittingen* uitgesproken. Zeven van de dertien regters stemden onmiddelijk voor de doodstraf, drie alleen voor de pijniging (zich voorbehoudende om later voor den dood te stemmen, indien daar aanleiding toe was); twee waren van meening, dat men voor alles zou uitmaken, of 't mogelijk was of niet, dat Markus Anton zich tusschen de beide vleugels van de deur had opgehangen met den pakstok en de koord, die ter griffie aanwezig waren. Een enkele verklaarde zich voor vrijspraak.

Is 't niet schier ongeloofelijk, dat men geweigerd heeft dat onderzoek naar de zaak te werk te stellen, schoon het door twee regters werd gevraagd? Heeft men in onze dagen begrip van een regtbank, die tot eene veroordeeling ter doodstraf overgaat, terwijl twee of drie harer leden een onderzoek eischen, dat slechts een half uur zou gevorderd hebben? Waren partijdigheid en ligtvaardigheid ooit meer klaarblijkelijk?

Ondanks de meerderheid van 7 stemmen op 13, was Calas nog niet veroordeeld; deze meerderheid was, vol-

gens de wet onvoldoende voor een doodvonnis. Na een' langdurigen woordenstrijd was 't, zegt men, de deken der raadsheeren, mijnheer de Bojal, die, door zijne stem bij de zeven reeds verkregene te voegen, het doodvonnis uitvoerbaar maakte. Men had hem voor iemand, die den Calas genegen was, gehouden.

Het vonnis hieldt in, 1°. dat Calas de gewone en buitengewone pijniging zou ondergaan, „om hem de bekentenis van zijn misdaad, zijne medepligtigen en de omstandigheden te ontwringen;" „2°. dat hij in zijn hemd, blootshoofds en barvoets, op een kar uit de gevangenissen van 't paleis naar de hoofdkerk gevoerd zou worden, en dat, als hij daar voor de groote deur geknield zou liggen „met eene brandende fakkel van geele was ter zwaarte van twee pond in de hand" de beul „hem openlijk boete zou laten doen, en hem voor zijne misdaden vergiffenis zou laten vragen aan God, aan den Koning en aan het geregt; 3°. na hem gezegde kar weder te hebben laten beklimmen, zou de beul hem naar de plaats Sint Georges 1) voeren, waar hij hem, op een schavot, armen, beenen, dijën en lendenen zou verbrijselen; 4°. hij zal hem op een rad

1) In treurige stemming heb ik meer dan eens die noodlottige plaats onderzocht, in wier midden zich een fontein verheft, in plaats van de kolom, tot wier oprigting de conventie later besloot. Misschien is 't beter dat het zoo is; voor mij bestond het welsprekendste gedenkteeken ter gedachtenis van Calas in eenige oude huizen, die hier en daar nog overeind zijn blijven staan, dezelfde van voor honderd jaren. Als deze gevels van hout of zwart geworden tigchelsteen konden zeggen, wat zij hebben gezien, zou men tegenwoordig te Toulouse niet meer schrijven, dat Jean Calas een moordenaar, ja een kindermoorder was. Men zou het niet hebben durven beweren op den dag, toen diezelfde vensters gevuld waren met bewogen getuigen, die hem zagen sterven, gelijk de martelaars sterven.

In 1794 ontving de plaats Sint Georges den naam van plaats Calas, dien zij echter sints lang heeft verloren.

overbrengen, en hem er zoo op leggen, dat zijn gelaat naar den hemel gewend is, ten einde alzoo in pijn en boetvaardigheid over zijne bovengenoemde misdaden en vergrijpen te leven, en om tot een voorbeeld te dienen, en om den boozen schrik in te boezemen, zoolang als het Gode zal behagen hem in 't leven te laten."

Dit vonnis, dat reeds wreed mogt genoemd worden als het inderdaad een moordenaar betrof, werd den 9den Maart tegen Jean Calas uitgesproken en den volgenden dag in al zijne verschrikkelijke bijzonderheden ten uitvoer gebragt.

Wij achtten 't gepast om hier het proces-verbaal in te lasschen van deze afzigtelijke moordgeschiedenis, zooals het geteekend werd door een' man, dien wij op het schavot van zijn slagtoffer moesten wedervinden, David de Beaudrigue. Dit proces-verbaal is een geschiedkundig gedenkteeken van hooge waarde, omdat de onschuld van den veroordeelde ieder oogenblik midden tusschen de listen zijner ondervragers en de wreedheid zijner kwellingen heenklinkt.

PROCES-VERBAAL VAN DE STRAFOEFENING VAN JEAN CALAS, DEN VADER.

In den jare duizend zeven honderd twee en zestig, op den tienden dag van de maand Maart, des namiddags, voor ons, den edelen Frans Raymond David de Beaudrigue en mijnheer Leonard Daignan de Sendal, Capitouls, in het groote consistorie waar de regtbank zitting houdt, s gebragt door den beul de persoon genaamd Jean Calas, de vader, beschuldigd van de misdaad van manslag door hem begaan op den persoon van Markus Anton Calas, zijn oudsten zoon, met ontblooten hoofde, barvoets, in zijn hemd, met een riem om den hals, en toen hij geknield daar lag, heeft mijnheer de Pijon, advokaat des Konings, gezegd, dat daar het regtsgeding zoowel voor ons als voor het hooge Parlementsgeregtshof gevoerd was, op zijn eisch en op dien van mijnheer den Prokureur-Generaal, ter zake van de misdaad van manslag, tegen gezegden Jean Calas, den vader en anderen, gezegd hoog Parlementsgeregtshof bij zijn vonnis, gewezen den negenden van de loopende maand ·· kamer van lijfstraffelijke zaken, gezegden Calas, den vader, heeft

veroordeeld om openlijk boete te doen voor de hoofddeur van de kerk Sint Steven van Toulouse, en om vervolgens naar de plaats Sint Georges gevoerd te worden, en op een schavot, dat ter dier zake zal worden opgerigt, zal gezegde Calas, de vader, er levend gebroken worden en vervolgens uitgestrekt worden op een rad dat nabij gezegd schavot zal worden opgerigt, met 't gelaat naar den hemel gekeerd, om er in pijn en boetvaardigheid over zijne genoemde misdaden en vergrijpen te leven, zoolang als het Gode zal behagen om hem in het leven te laten, en zijn dood ligchaam zal vervolgens op een brandenden brandstapel, ten dien einde op gezegde plaats gereed gemaakt, geworpen worden, om er verteerd te worden en daarna zal de asch in den wind worden gestrooid; vooraf moet op gezegden Calas, den vader, de gewone en buitengewone pijniging worden toegepast; veroordeelt hem daarenboven tot honderd stuivers boete aan den Koning, verklaart zijne goederen verbeurd en toegevallen aan wie er regt op hebben, na aftrekking van een derde deel er van voor zijne vrouw en zijne kinderen, zoo hij die heeft, en in de kosten ten behoeve van hen, die verklaringen hebben afgelegd. En ten einde gezegd vonnis ten uitvoer te doen brengen tegen gezegden Calas, vader, verwijst genoemd Hof hem weder naar ons, ons tot deze zaak volmagtigende. En aangezien gezegde Calas, de vader, tegenwoordig is, verzoekt hij, dat op dit oogenblik door onzen griffier bovengenoemd vonnis zal worden voorgelezen, en heeft het onderteekend de Pijon, advokaat des Konings.

„*Waarop* wij, Capitouls bovengenoemd, regtdoende op de geregtelijke eischen van den Prokureur des Konings, bevelen, dat er oogenblikkelijk door onzen griffier voorlezing van bovengenoemd vonnis zal worden gedaan.

„*Waarna* genoemde Prokureur des Konings op nieuw heeft verzocht, dat na de lezing van bovengenoemd vonnis, het naar den vorm en inhoud ten aanzien van gezegden Calas, den vader, zal worden ten uitvoer gebragt, 't geen door ons aldus is verordend.

En toen gezegde Calas, de vader, dienovereenkomstig op onzen last door den beul naar de kamer van de pijnbank gebragt was, voor ons bovengenoemde Capitouls, vergezeld van Mr. Labat, onzen assessor, en van onzen griffier, is genoemde Calas de vader op den knop van de gewone pijnbank gezet, en hebben wij hem voorgesteld, dat hij door het vonnis, dat hij daar zoo even heeft hooren voorlezen, ter dood veroordeeld is, na vooraf de gewone en buitengewone pijniging te hebben ondergaan; dat hij dus ziet, dat hij nog maar zeer weinig tijd van leven heeft, en vele kwellingen heeft te ondergaan, 't geen hem moet

verpligten, om ter ontlasting van zijn geweten, ons te antwoorden en de waarheid te zeggen, door ons zijne misdaden en misgrijpen te belijden, te gelijk met zijne medepligtigen; en op dat oogenblik heeft gezegde Calas, de vader, naar onzen last, de hand opgerigt naar de afbeelding van het lijden van onzen Heer Jezus Christus, beloofd en gezworen de waarheid te zullen zeggen.

En vervolgens hebben wij zoowel den beul als zijne wachters en knechten vermaand, om gezegde kamer te verlaten; en toen deze weggegaan waren, hebben wij genoemden Calas, den vader, nogmaals voorgesteld, dat hij, zonder den eed te schenden dien hij juist heeft afgelegd, er niet van af kan openhartig te antwoorden, zonder omwegen en zonder dubbelzinnigheden, op de vragen die wij hem zullen voorstellen; dat, als hij de waarheid verbloemt, zijne pijnen en kwellingen zullen verdubbeld worden.

Ondervraagd naar zijn naam, voornaam, ouderdom, hoedanigheid, woonplaats en beroep;

Antwoordt hij, dat hij heet Jean Calas, de vader, koopman, vier en zestig jaren oud, gehuwd en kinderen hebbende.

Ondervraagd met wie hij door zijn' handel in betrekking stond, en welke huizen hij in deze stad veel bezocht, hoe de lieden heeten die hij kent en met wie hij omging;

Antwoordt hij, dat hij in betrekking stond met de heeren Tissié, Cazeing, Francés en andere kooplieden.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat hij en zijne vrouw tot nu toe in de beweerde Hervormde godsdienst geleefd hebben, en hunne kinderen in dezelfde godsdienst hebben opgevoed;

Antwoordt hij toestemmend.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat hij dikwijls den heer Cazeing, wonende op 't Beursplein, bezocht, of hij niet dikwijls naar hem toeging, en in wiens gezelschap hij zich derwaarts begaf;

Antwoordt en zegt hij, dat hij somtijds genoemden Cazeing een bezoek bragt in gezelschap van den heer Tissié, en soms met den heer de Serras, handelaar.

Ondervraagd of 't niet waar is, dat Lavaysse op den dertienden van de maand October l.l. bij hem 't avondeten gebruikte;

Antwoordt hij toestemmend.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat zij allen te zamen het avondeten gebruikten, zijn huisgezin, zamengesteld uit Jean Pierre Calas, zijn zoon Markus Anton Calas, zijn andere zoon, Lavaysse, en de vrouw van den ondervraagde;

Antwoordt hij toestemmend.

Ondervraagd of 't niet waar is, dat Lavaysse hem 's namiddags was gaan zien en dat zij te zamen waren uitgegaan, in afwachting van den tijd van 't avondeten, dan of Lavaysse met Jean Pierre Calas, zijn' jongsten zoon, was uitgegaan, en op welken tijd zij weder te huis kwamen;

Antwoordt hij, dat hij met genoemden Lavaysse niet is uitgegaan, maar dat Jean Pierre Calas, zijn jongste zoon, met genoemden Lavaysse uitging en dat zij om zeven uren of kwartier over zeven weêr te huis kwamen.

Ondervraagd of 't niet waar is, dat hij, toen Lavaysse, zijn zoon Jean Pierre en de ondervraagde zelf waren binnengetreden, de straatdeur liet grendelen, en dat niemand meer bij hem binnenkwam tot aan den tijd van het avondeten;

Antwoordt en zegt hij, dat hij in zijne kamer was, toen zijn zoon met Lavaysse binnenkwam, en dat zij de deur sloten, zonder dat hij wist, of zij gegrendeld was of op andere wijze gesloten, en dat 't niet gebruikelijk was de deur te grendelen voordat zij naar bed gingen.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat hij 's namiddags er van verwittigd werd, dat zijn zoon Markus Anton van godsdienst zou veranderen;

Antwoordt hij ontkennend, en dat niemand hem daar ooit van gesproken had.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat hij, dienovereenkomstig, het plan vormde om hem te verworgen in overeenstemming met Lavaysse, zijn zoon Jean Pierre en zijne dienstmaagd.

Antwoordt hij ontkennend, en zegt, dat zij nimmer zulke afschuwelijke plannen hebben gesmeed.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat hij zijne kinderen altijd ter dier zake heeft gekweld, en bepaaldelijk hem, die tot de Katholieke godsdienst is overgegaan, zoodat hij hem in den kelder had opgesloten, uit welken de heer Barbenegre, pastoor van Saint-Steven, hem heeft bevrijd;

Antwoordt hij, dat hij nooit een zijner kinderen ter zake der Katholieke godsdienst heeft gekweld, en dat de heer Barbenegre nooit ten zijnent is geweest.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat hij zijne kwellingen voortzettende en den 13den December namiddags vernomen hebbende, dat zijn zoon Markus Anton van godsdienst zou veranderen en 't Katholiek geloof zou omhelzen, toen het plan vormde hem te verworgen;

Antwoordt hij ontkennend op dit alles in zijn geheel.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat zij op den zelfden avond, toen hij Gaubert Lavaysse, den zoon, bij zich op het avondeten ontving, van den oogenblik aan, dat zij in huis waren teruggekomen met Jean Pierre Calas, zijn zoon, Lavaysse en hem, die antwoordt, en zijne vrouw, bij elkander zijn gebleven, en wel met de dienstmeid;

Antwoordt hij in overeenstemming met de ondervraging, en zegt, dat de dienstmeid slechts naar de keuken ging, en dat zij zich bij het binnenkomen aan tafel plaatsten, en dat zij steeds bij elkaâr zijn gebleven én voor, én na 't avondeten.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat zij van dat oogenblik aan allen te zamen het plan opvatten om gezegden Markus Anton Calas te verworgen, dan of hij, die antwoordt, 't alleen is, die de misdaad, waarover hier gehandeld wordt, heeft begaan;

Antwoordt hij en zegt, dat hij dit plan volstrekt niet gehad heeft, noch met zijn huisgezin, noch alleen.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat zij allen gezamenlijk dit plan hebben ten uitvoer gebragt, of dat hij alleen deze zwarte daad heeft bedreven, of 't voor of na den avondeten was, dat Markus Anton Calas is verworgd;

Antwoordt hij en zegt, dat zij het niet hebben gedaan, noch hij die antwoordt, en dat zij hem na het avondeten opgehangen hebben gevonden, toen Lavaysse naar beneden ging om weg te gaan.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat Markus Anton Calas met hem het avondeten gebruikte;

Antwoordt hij toestemmend.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat 't lijk van Markus Anton Calas zijn' zoon in den winkel op den grond uitgestrekt werd gevonden en alleen in een hemd gekleed, daar zijn kleed opgevouwen op den toonbank lag benevens zijn hoed;

Antwoordt hij, dat zij hem vonden opgehangen over de beide vleugels van de deur van 't magazijn, en ontkent 't overige.

Hebben wij hem toen voorgesteld, dat hij de waarheid niet zegt, daar hij in zijn voorgaand verhoor ons heeft gezegd, dat men hem had gevonden dood uitgestrekt op den grond terzelfder plaatse waar wij hem vonden;

Antwoordt hij en zegt, dat 't waar is, dat hij in zijn eerste verhoor gezegd heeft, dat men gezegden Markus Anton Calas, zijn zoon, gevonden had dood op den grond liggende tusschen den winkel en 't magazijn; en in zijn tweede verhoor heeft hij, de waarheid willende zeg-

gen gezegd, dat zij hem vonden opgehangen aan de beide vleugels van de deur van het magazijn, en dat hij, in de groote ontsteltenis, die hem vermeesterd had, ten opzigte van het kleed en van den hoed, niet opgemerkt had, waar die zich bevonden.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat zij in de kamer waar zij het avondeten gebruikten, gezegden Markus Anton verworgden, dan of zulks in den winkel heeft plaats gehad met den pakstok, van welken sprake is, die gevonden werd achter de deur, en het touw, dat gevonden werd achter de toonbank, 't welk alles, door hem, die antwoordt, was erkend;

Antwoordt hij en zegt, dat geen van allen hem hebben verworgd op eenige plaats, welke ook, terwijl hij in zijne voorgaande verhooren gezegden pakstok en gezegd touw heeft erkend.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat hij, die antwoordt, in zijne voorgaande verhooren heeft bekend, dat Markus Anton Calas nog een half uur na het avondeten in de gezelschapskamer was gebleven;

Antwoordt hij, dat hij bij vergissing had gezegd, dat Markus Anton nog een half uur in de kamer was gebleven, daar hij Jean Pierre voor Markus Anton had genomen.

Hebben wij hem voorgesteld, dat 't onmogelijk schijnt, dat gezegde Markus Anton een half uur in gezegde kamer zou zijn gebleven, gelijk hij zulks te voren had bekend, omdat zijn lijk ten half twaalf ure tusschen den winkel en 't magazijn op den grond liggende werd gevonden, en koud;

Antwoordt hij en zegt, in zijn voorgaand verhoor voldoende te hebben geantwoord.

Ondervraagd, of hij nog andere medepligtigen heeft dan hen, die in het regtsgeding genoemd zijn;

Antwoordt hij, dat hij, daar hij onschuldig is, ook geen medepligtigen heeft.

Krachtiger vermaand om de waarheid te zeggen, zegt hij haar te hebben gezegd.

Voorlezing hem gedaan zijnde van zijn tegenwoordig verhoor, heeft hij er bij volhard, verzocht om te teekenen, heeft hij gezegd dat niet te kunnen.

Waarop wij Capitouls bovengenoemd, den beul met zijne wachters en knechten de kamer der pijniging weder hebben laten binnenkomen, en, na hun den eed te hebben laten afleggen, hunne handen opgeheven naar de schilderij van het lijden van onzen Heer Jezus Christus, hebben zij beloofd en gezworen van goed en trouw de pligten van hun ambt te zullen vervullen, overeenkomstig genoemd vonnis, en 't geheim niet

te zullen ontdekken, en genoemden Calas, den vader, in handen van genoemden beul overgegeven hebbende, hebben wij den eersten graad van pijniging op hem laten toepassen, overeenkomstig genoemd vonnis, en in den gewonen vorm, de wachters de katrol draaijende, de knechten de touwen vasthoudende, en de beul zijne voeten houdende op den knop vastgemaakt aan het ijzer van de voeten van genoemden Calas.

En, na hem te hebben omhoog geheven,

Ondervraagd, of hij deze misdaad alleen heeft bedreven, dan of zijn zoon, Lavaysse en zijne vrouw hebben medegeholpen;

Antwoordt hij, dat noch hij die antwoordt, noch iemand anders die misdaad heeft bedreven.

En na genoemden Calas te hebben laten zakken en hem dezelfde vragen als boven te hebben voorgesteld,

Antwoordt hij en zegt, de waarheid te hebben gesproken.

En na hem aan den tweeden graad der pijniging te hebben onderworpen,

Ondervraagd op nieuw, of hij deze misdaad alleen heeft begaan, dan of zijn zoon, Lavaysse, zijn vrouw er aan hebben mede geholpen;

Antwoordt hij, dat niemand die misdaad heeft bedreven.

En vervolgens hebben wij genoemden Calas op nieuw voorgesteld, dat de pijnigingen, die hij nog moet ondergaan, veel grooter zijn dan die welke hij reeds heeft geleden, dat hij slechts losgemaakt zal worden om daarop op de bank der buitengewone pijniging te worden vastgebonden, dat hij evenwel de strengheid daarvan kan verminderen, door de waarheid te zeggen in zijne antwoorden op de vragen, die wij voort zullen gaan met hem te doen.

Ondervraagd, of 't niet waar is, dat hij, die antwoordt, de misdaad alleen heeft bedreven, dan of zijn zoon, Lavaysse, zijne vrouw er bij hebben geholpen, en of de bovengenoemden en de dienstmeid het wisten;

Antwoordt hij en blijft er bij, dat niemand deze misdaad heeft bedreven, en dat zij onschuldig zijn.

Waarop wij genoemden Calas hebben overgegeven aan de eerwaarde vaders Bourges, dokter der universiteit, en Caldaigués, professor in de theologie, broeders predikers, om hem te vermanen.

En vervolgens, een half uur daarna, hebben wij genoemden Calas op de bank laten vastmaken, om de buitengewone pijniging te ondergaan.

En genoemde Calas, op nieuw door ons ondervraagd, of hij die misdaad niet ter zake der godsdienst heeft bedreven, of hij niet ingelicht

was of verdenking koesterde omtrent de geloofsverandering van zijn' zoon, of hij het voor of na het avondeten gedaan heeft, en of hij Markus Anton Calas met een pakstok geworgd of opgehangen heeft;

Antwoordt ontkennend, en dat hij geen enkele medepligtige heeft.

En na vervolgens vijf kruiken water op de gewone wijze 1) te hebben laten uitgieten, en na het gelaat van gezegden Calas te hebben laten ontdekken,

Ondervraagd, of hij bij zijne antwoorden volhardt;

Antwoordt hij, dat hij er bij volhardt.

En na vijf andere kruiken met water over hem te hebben laten uitgieten, en na 't gelaat van genoemden Calas te hebben laten ontdekken,

Ondervraagd, of hij volhardt bij zijne antwoorden in het laatste verhoor, dat hij heeft ondergaan;

Antwoordt hij, dat hij er bij volhardt, en dat hij onschuldig is even als de anderen beschuldigden.

Ondervraagd nogmaals, ter welker plaatse hij de misdaad heeft bedreven, en of hij niet na Markus Anton Calas naar beneden ging naar den winkel, en of tot deze dood niet te voren besloten was, en waar men beraadslaagd had;

Antwoordt hij, dat hij volhardt en volhoudt, dat hij onschuldig is.

Waarop genoemde Calas van de bank losgemaakt zijnde en weder overgegeven in handen van de Eerwaarde vaders om zijn biecht te hooren en hem te vermanen om wel te sterven;

En mijnheer Gouazé, tweede Capitoul, op den oogenblik, toen men aan de scherpe ondervraging een einde maakte, binnen gekomen zijnde, waarop mijnheer Daignan du Sendal, Capitoul, heenging; is 't tegenwoordig proces-verbaal geteekend door mijnheer du Sendal, voordat mijnheer de Gauazé de werkzaamheden, die nog overig bleven, voortzette. Geteekend: David de Beaudrigue, Capitoul; Daignan du Sendal Capitoul; Labat, assessor, de Pyon, advokaat des Konings.

En eenigen tijd daarna, ons berigt zijnde dat genoemde Calas, de vader, gereed was om te sterven, liet men hem op de kar klimmen, die hem ter dood zou voeren, en vervolgens langs den gewonen weg voor de hoofddeur van de kerk Sint Stefanus gevoerd, waar men hem van gezegde kar liet afklimmen, heeft hij daar de openlijke boete gedaan volgens den inhoud van bovengenoemd vonnis.

En, toen dat afgeloopen was, is hij naar de plaats Sint-Georges gevoerd, die aangewezen was als de plaats zijner teregtstelling, waar wij

1) Dit water werd langzaam in den mond van den patient gegoten: dit heette de waterproef, de buitengewone pijniging.

hem van gezegde kar hebben laten afklimmen, en aan den voet van den ladder, die tegen 't schavot stond opgerigt, hebben doen nederzitten, waar wij hem voorlezing hebben gedaan van bovengenoemde ondervragingen en antwoorden, en hebben hem vervolgens aangemaand om ons te verklaren, of hij de waarheid heeft gezegd, en of hij er bij volhardt, dan of hij aan het geregt nog iets heeft te verklaren ter ontlasting van zijn geweten.

Waarop genoemde Calas heeft geantwoord, dat hij bij zijne voorgaande antwoorden volhardt, en dat hij onschuldig stierf.

Hebben wij hem vervolgens voorgehouden, dat hij, hoewel onschuldig, ten minste kon weten, wie de bedrijvers waren van den moord, op den persoon van Markus Anton Calas gepleegd;

Antwoordt hij, dat hij er geene kent.

En vervolgens is genoemde Calas, nadat de beul hem gezegd schavot had doen bestijgen, en nadat hij hem op 't hout in de gedaante van een kruis had nedergelegd en vastgebonden, levend geradbraakt, overeenkomstig bovengenoemd vonnis, en dat geschied zijnde heeft genoemde beul hem op 't rad gelegd, dat ter zijde van genoemd schavot was geplaatst, met 't gelaat naar den hemel gewend, waarop genoemde Calas juist gedurende twee uren in leven is gebleven; en vervolgens is genoemde Calas, op onzen last, en overeenkomstig de geheime voorbehouding 1), geworgd totdat er de natuurlijke dood op is gevolgd; en zijn lijk is op den brandende brandstapel geworpen, overeenkomstig bovengenoemd vonnis, en dit alles is naar den vorm en inhoud ten uitvoer gebragt.

En ten aanzien van andere zaken is er niets door ons verrigt, en wij zijn heengegaan, en ten gevolge van al 't bovenstaande hebben wij het tegenwoordige proces-verbaal opgemaakt dat wij hebben geteekend met genoemden Mr. Labat, kommissaris, genoemden Mr. de Pyon, advokaat des Konings, eischer, en onzen griffier: Gouazé, Capitoul; David de Beaudrigue, Capitoul; Labat, assessor; de Pyon, advokaat des Konings, Michel Dieu Lafoy, griffier.

De kopij met 't origineel vergeleken

Geteekend: Barrau, *griffier*.

1) Men noemde aldus een geheim artikel van het vonnis. De tekst van het vonnis houdt in, dat hij »in pijn en boetvaardigheid zal leven, zoolang als 't Gode zal behagen om hem het leven te laten behouden;" de *geheime voorbehouding*: »dat hij, na twee uren op het rad te zijn gebleven, zal verworgd worden zoodat er de dood op volgt.

We zullen niet bij al het treffende en bewonderingswaardige, dat de laatste oogenblikken van dezen martelaar opleverden, stilstaan. Men heeft kunnen opmerken, in hoe hooge mate de ouderdom, het zedelijk lijden en de nadering van de pijniging de physieke krachten van dezen grijsaard, nog zoo helder van verstand en kloek van hart, uitgeput hadden. Hij antwoordde met eene tegenwoordigheid van geest, eene zielskracht, die door niets kon verstoord worden; maar toen men hem op de pijnbank zou binden, verklaarde hij niet te kunnen teekenen. Bij de openlijke boetedoening zeide hij, dat hij onverschrokken zijn leven zou opofferen, maar dat hij stierf onschuldig aan de misdaad, die men hem toedichtte.

Bij de schrikverwekkende zamenspraak tusschen den lijder en zijne regters herkent men ligt, aan den eenen kant, een dwaling, die te vergeefs een wettig regt van bestaan zoekt te verkrijgen, en die in geen enkele poging daartoe slaagt, aan den anderen kant, de waarheid gedurig, en te midden der ontzettendste smarten, door een zuiver en onberispelijk geweten uitgesproken.

Aan den voet van het schavot drong vader Bourges hem om te bekennen; op een verwijtenden toon riep hij uit: „Hoe dan, mijn vader, gij ook, gelooft gij, dat men zijn zoon kan dooden?"

Toen hij op de noodlottige kar de straten doorreed, werd de volksmenigte door 't aanschouwen van dien grijsaard, door zooveel pijniging gebogen, en toch zoo moedig, zoo kalm en gerust, diep bewogen. Hij sprak het volk toe: „Ik bèn onschuldig!"

Een enkele kreet ontsnapte hem bij den eerste van de elf slagen met den ijzeren staaf, van welke elk een zijner beenderen verbrijzelde. Hij verduurde de anderen zonder eenige klagt. Eindelijk ving het laatste bedrijf zijner straf-

oefening aan; na de dubbele pijniging en nadat hij levend geradbraakt was, werd zijn verbrijseld ligchaam op het rad vastgemaakt, waarop hij nog twee uren leefde, met 't gelaat naar den hemel gekeerd. Gedurende deze langgerekte zieltooging hoorde men geen gemor, geen woord, dat toorn of wraak ademde, uit zijn mond. Hij bad God, om zijn' dood aan zijne regters niet toe te rekenen. „Zonder twijfel, zeide hij, zijn zij door valsche getuigen bedrogen geworden." Nogmaals aangemaand om zijne medepligtigen te noemen, zeide hij met de smart, die een regtgeaard en waarachtig gemoed ondervindt, als men het onophoudelijk dezelfde lasterlijke leugen voorwerpt: „Helaas! kan men, waar geen misdaad bestaat, medepligtigen hebben?" Weinige oogenblikken vóór zijn einde, zeide vader Bourges tot hem: „Mijn waarde broeder, gij hebt slechts een oogenblik meer te leven; bij den God dien gij aanroept, op wien gij hoopt en die voor u gestorven is, bezweer ik u om der waarheid hulde te doen." Hij antwoordde: „Ik heb haar gezegd. Ik sterf onschuldig, maar waarom zou ik mij beklagen? Jezus Christus, die de onschuld zelve was, heeft wel voor mij op veel wreeder wijze willen sterven. Ik heb geen verlangen meer naar een leven, welks einde mij, naar ik hoop, tot eene eeuwige zaligheid zal voeren. Ik beklaag mijne echtgenoot en mijn zoon; maar die vreemdeling, die zoon van den heer Lavaysse, wien ik eene beleefdheid meende te bewijzen met hem tot 't avondeten uit te noodigen, ach! hij is 't, die mijn smart nog vermeerdert!"

Hoe natuurlijk en edel is dit gevoel! het ongeluk in zijne familie schijnt hem niet meer te verwonderen; er is voor hen geen geluk meer mogelijk na den zelfmoord van zijn oudsten zoon en alles wat dien ten gevolge is geschied. Maar dat een vreemdeling, een vriend, een jong mensch

van naauwelijks twintig jaren, onder zijn dak slechts is gekomen om in hunne rampen verwikkeld te worden, dat is eene gedachte, die hem tot zijn laatste oogenblik kwelt.

Zulk een geloof, die kalmte, dat vergeten van zich zelven, vormen een verschrikkelijke tegenstelling met den gemoedstoestand van den Capitoul David. Men heeft hem dikwijls en hevig berispt, dat hij de pijniging en de teregtstelling van zijn slagtoffer heeft bijgewoond; 't is zeker, dat niets hem er toe verpligtte, zijn ambt riep er hem in geenen deele toe; men heeft beweerd, dat hij zijne oogen had willen te goed doen aan het schouwspel van de pijniging en den dood van Jean Calas. Wij gelooven niet, dat dit verwijt regtmatig is. Men moet regtvaardig zijn zelfs ten opzigte van David, en zelfs op het schavot van Calas. 't Komt ons voor dat de gewaarwording, door welke de onstuimige Capitoul werd aangezet om aldus alle betamelijkheid met voeten te treden, eene geheel andere was; wij zien er niets anders in dan de vurige begeerte om er zich van te vergewissen, dat hij zich niet bedrogen had, om, zonder tusschenkomst van iemand anders, eene bekentenis op te vangen, bestond die dan ook slechts in een enkel woord of in een' enkelen blik. David was geen monster; hij was een dweeper, die door zijn drift tot overhaasting werd vervoerd. Hij had er behoefte aan om te gelooven, dat de Calas schuldig waren, en naarmate 't laatste oogenblik naderde, besloot hij met inspanning van al zijne krachten in zijn eigen boezem die eerste angsten, verwekt door den ontzettenden twijfel, die hem eindelijk krankzinnig maakten. Van die beide mannen is de een op dit oogenblik slechts een misvormd overblijfsel van de pijniging en den dood, en hij weet, dat zijne vrouw, zijn zoon worden bedreigd door de afschuwelijke doodstraf, die hij ondergaat; de ander is in de kracht zijns levens, in

't bezit van de magt, naar welke hij zoo hartstogtelijk heeft verlangd. Maar de teregtgestelde is het einde zijner rampen nabij; hij sterft in vrede en in blijde hope, om verre verheven boven de wreede aanslagen der menschen in den schoot van zijn God weder te ontwaken. Die Capitoul daarentegen zal nu voorts een leven leiden, rampzalig, 't gemoed van wroeging verscheurd, welhaast verfoeid door geheel het menschelijk geslacht, voor het publiek aan de kaak gesteld door de wreekende pennen van de eerste schrijvers van dit tijdvak, op alle schouwtooneelen en in alle talen voorgesteld als 't voorbeeld van een' onbillijken en onregtvaardigen regter, hij zal ten slotte in een aanval van waanzin zich zelf van kant maken.

Toen 't laatste oogenblik van dit ijzingwekkend tooneel was gekomen, daar de twee uren verloopen waren, schoot David op Calas toe, woedend omdat hij zich in zijne verwachting bedrogen zag; met de hand wees hij den stervende den brandstapel, die ter zijde van 't rad was opgerigt, terwijl hij hem toeschreeuwde: „Ongelukkige! ziedaar den brandstapel, waarop uw ligchaam tot asch zal verbrand worden, zeg de waarheid!" Calas geheel uitgeput, antwoordde slechts door 't hoofd af te wenden, als teeken van ontkenning, en de beul bewees hem eindelijk de genade van hem te verworgen.

De beide Dominikaner monnikken, die bij de pijniging en vervolgens bij de teregtstelling tegenwoordig waren, zeiden luide, dat de teregtgestelde steeds er bij volhardt had zich onschuldig te verklaren, zich zelf en al de zijnen. Zij deden meer, zij lieten aan de heldhaftigheid van zijn sterven alle regt wedervaren. Men beweert zelfs, dat zij beiden zeiden: „aldus stierven ook onze martelaars!" maar wij twijfelen er aan of die vergelijking, die zich van zelf aan hun moest voordoen, over hunne lippen is kunnen komen.

Vader Bourges meende zelf naar al de regters te moeten gaan om hun zoo naauwkeurig mogelijk rekenschap te geven van wat hij had gezien en gehoord. Toen de Prokureur-Generaal, Riquet de Bonrepos, den Dominikaner heel in de verte zag aankomen, riep hij hem al toe: „Welnu! vader, welnu! heeft onze man bekend?" De vader zeide hem de waarheid.

Dit eerlijke gedrag strekt aan beide Dominikaners tot eer, en bewijst den magtigen indruk door de standvastigheid en vroomheid van den stervende op de omstanders voortgebragt. 't Smart ons er te moeten bijvoegen, dat wij dienzelfden vader Bourges weldra een geheel andere rol zullen zien spelen.

Wij weten niet, hoe mevrouw Calas de ontzettende tijding van de teregtstelling haars echtgenoots ontving. Maar wij weten wel, dat men alles deed, om ten aanzien der beschuldigden gebruik te maken van den schrik, die hun deze buitengewone gestrengheid hunner regters moest aanjagen.

Men deed hun gelooven, dat 't zelfde lot hen ook wachtte. Uit de gevangenissen van het paleis voerde men hen weder naar die van het stadhuis, waar de veroordeelden hunne teregtstelling verbeidden. Men verdubbelde hunne wachters. Ten laatste ontnam men hun hunne messen, hunne vorken, en al wat dienen kon om er zich mede van kant te maken.

Een der soldaten van de wacht verhaalde aan Lavaysse, dat zij allen veroordeeld waren. Pieter Calas heeft later geschreven:

„Een *Jakobijn* 1) kwam in mijn kot en bedreigde mij met dezelfde doodstraf, als ik mijn geloof niet afzwoer; dit getuig ik voor God."

Deze soort van zedelijke marteling bragt zijne vruchten voort. De beide jongelingen zwoeren, van schrik buiten

1) Men weet, dat dit een der populaire benamingen der Broeders Predikheeren of Dominikanen was.

zich-zelven, in de gevangenis hun geloof af. Men maakte daar gebruik van, om ten aanzien van vrouwe Calas een hatelijk stelsel van vervolging voort te zetten. Men verpligtte den biechtvader van Pieter, om hem bij haar te brengen, opdat hij haar zijne bekeering zou aankondigen. De ongelukkige moeder zag een harer kinderen slechts terug, om van hem zelv' en in tegenwoordigheid van een' priester deze nieuwe wonde te ontvangen. Men hoopte, dat zij, door deze bekentenis verrast, tegen haar zoon in dweepzieke verwijten zou losbarsten, die als bewijzen tegen haar zouden kunnen dienen; want als zij tegen hem thans opstoof, had zij zich ook tegen Markus Anton kunnen vertoornen. Zij gevoelde den strik en den hoon, en verijdelde ze ten eenenmale. De weduwe van den martelaar hoorde onbewegelijk de schandelijke verklaring van haren afvalligen-zoon aan, en keerde vervolgens 't hoofd af zonder hem een enkel woord te antwoorden. Dit edel en treffend stilzwijgen was alles, wat men door deze lage proefneming van haar verkreeg.

De heldhaftige standvastigheid van Calas had zijn' zoon, zijne weduwe en hunne beide deelgenooten in de gevangenschap gered. 't Doel, dat men met zijne strafoefening had, was niet bereikt: er was niets bekend. Hetgeen de beschuldigden moest in verwarring brengen was een krachtig bewijs ten hunnen voordeele geworden. De volksmeening, eerst eenstemmig tegen hen, begon verdeeld te worden. Jean Calas was noch als een kindermoorder, noch als een dweeper gestorven. Als hij onschuldig was, waren zij allen het met hem; en zelfs als zij schuldig waren, had men geen 't minste uitzigt meer, om hunne schuld te bewijzen.

De Prokureur-Generaal, Riquet de Bonrepos, had nogtans den moed, die van zijne onverzoenlijkheid getuigde, van te

eischen, daags na den marteldood van Jean Calas, dat zijne weduwe, zijn zoon en Lavaysse zouden worden opgehangen, na openlijk boete te hebben gedaan, en dat Jeanne Viguier zou veroordeeld worden om bij hunne teregtstelling tegenwoordig te zijn, en vervolgens opgesloten te worden „voor haar leven, in het verblijf der krankzinnigen in het hospitaal.”

De raadsheer-verslaggever was minder streng. Hij sprak niet meer van doodstraf, maar hij stelde voor, om Pieter Calas tot galeistraf te veroordeelen; en wel op dezen grond: dat men nooit in ernst had geloofd, dat een meer dan zestigjarige grijsaard, sedert twee jaren aan pijnen lijdende, die zijne beenen wankelend maakte, een' grooten en sterken jongeling van acht en twintig jaren alleen zou hebben kunnen vermoorden. Men had altijd verondersteld, dat Pieter Calas de voornaamste beul van zijn' broeder was geweest, en men had op de bekentenissen van zijn' vader gerekend, om hem daarvan te overtuigen. Bij gebreke van dit beslissend bewijs kon hij niet ter dood veroordeeld worden. Maar men riep tegen hem een tegenstrijdig en ongerijmd getuigenis in, gelijk wij er zoo velen in dit regtsgeding ontmoet hebben.

Op de benedenste verdieping van 't huis der Calas waren twee winkels, hunne eigene en die van een zekeren Bou, kleedermaker. Gedurende het onderzoek van 't regtsgeding liet men van Montpellier een zekere Cazères komen, voormalig pakhuisknecht bij dezen kleedermaker. Hij beweerde, dat op zekeren dag van de voorgaande maand Augustus de vrouw van den kleedermaker, toen zij bij het ontvangen van den zegen hoorde luiden, aan de drie winkeljongens last had gegeven, om naar de kerk te gaan. Waarop Pieter Calas, die juist binnenkwam, tot haar zou gezegd hebben:

„Gij denkt aan niets dan aan uwen zegen ontvangen; men kan zich met beide de godsdiensten wel helpen; twee mijner broeders denken even

als ik; als ik wist, dat zij van godsdienst zouden willen veranderen, zou ik in staat zijn om hen met een ponjaard te doorsteken, en als ik in de plaats van mijn' vader was geweest, zou ik Lodewijk, toen hij Katholiek werd, niet gespaard hebben."

Men zag in deze verklaring een zeer zwaar vermoeden tegen Pieter Calas, hoewel hij loochende, dit gezegd te hebben, en ofschoon vrouw Bou, even als de beide andere winkeljongens, verklaarde, dat het geheele verhaal slechts verzonnen was. Alle drie boden aan daar openlijk getuigenis van af te leggen; de advokaat Sudre maakte in zijne eerste memorie dit hun aanbod bekend; zij werden niet toegelaten. De woorden, aan Pieter Calas toegedacht, hielden overigens eene menigte tegenstrijdigheden in; als hij dacht, dat men zich met beide de godsdiensten wel helpen kon, hoorde hij zeker niet tot die dweepers, die eene afzwering met dolksteken straffen. Waarom zou hij dan beproefd hebben, om zijn broeder met een ponjaard te doorsteken? Waarom had hij zelf Lodewijk dan gespaard, daar hij zijn vader berispte, omdat hij hem niet getroffen had? En waarom zou hij Markus Anton hebben vermoord, terwijl hij Lodewijk spaarde?

Deze opeenhooping van tegenstrijdigheden, door een enkele getuige bevestigd en door drie andere geloochend, kwam den regter desniettemin als eene zeer bezwarende omstandigheid voor. 't Is waar, dat mijnheer de Cassan-Clairac, die voor Pieter levenslange galeistraf eischte, met die meening alleen stond. Verscheidene stemden voor vrijspraak; andere stemden voor levenslange verbanning, en toen de verslaggever zijne stem aan dit laatste voorstel had gegeven, kreeg dit de bovenhand. Hij werd veroordeeld tot eeuwigdurende ballingschap buiten 't koningrijk onder bedreiging van doodstraf; veroordeeld niet wegens deze of gene bepaalde misdaad, maar *wegens de gevolgen uit*

het regtsgeding voortvloeijende, eene wat al te gemakkelijke spreekwijze, waarbij een vonnis met redenen omkleed werd zonder te zeggen welke die waren.

Dezelfde verslaggever besloot tot de verbanning van de weduwe Calas en van Lavaysse; de andere regters stelden ze buiten vervolging. Allen Viguière had in de oogen van den verslaggever genade gevonden, omdat zij goed Katholiek was; voor hare vrijspraak stemden allen. Alle drie werden verklaard buiten vervolging gesteld te zijn met vergoeding der kosten.

Men kan zich niets denken meer tegen alle vormen aandruischende en meer onredelijk dan dit vonnis, dat den 18den Maart werd uitgesproken. Men zou er zich niet mede vergenoegd hebben, Pieter Calas te verbannen, als men hem als een der moordenaars van zijn' broeder had kunnen aanmerken. De onschuld van al de anderen was erkend. 't Bleef dus van nu aan aangenomen, dat de vader, vier en zestig jaren oud, alleen zijn zoon had verworgd, zonder dat iemand van zijn huisgezin, noch Lavaysse, noch de dienstmeid die zich in het huis bevonden, er kennis van hadden gedragen. Klaarblijkelijk hadden de meesten der regters hunne dwaling erkend 1). Men begreep dit, en zeer algemeen zeide men, dat wanneer het Hof Calas 't laatst had geoordeeld in plaats van hem vóór al de anderen te oordeelen, men hem niet zou hebben veroordeeld.

De overheidspersonen gevoelden zelve, dat met dit vonnis van den 18den Maart, dat van den 9den was geoordeeld. Ook verzetten de hardnekkigsten er zich met al hunne kracht tegen. Wij lezen in een brief van Toulouse die eene zeer vijandige gezindheid jegens de Calas ademde, dat het vonnis was gewezen met eene meerderheid van tien

1) Ook liet men een puntdicht rondgaan, van 't welk de inhoud was: „Onze heeren van het hof hebben, zonder spot zij het gezegd, *den laster* vrij wat beter *beschaamd* dan Paul Rabaut heeft gedaan."

tegen drie; dat deze drie waren de voorzitter, de verslaggever en mijnheer de Lasbordes. „De verslaggever en de voorzitter hebben gedurende verscheidene dagen dit vonnis niet willen teekenen, en zij hebben zelfs openlijk genoeg hunne verontwaardiging getoond."

Het tegen Pieter uitgesproken vonnis werd slechts voor den vorm ten uitvoer gelegd, en wel op eene belagchelijke wijze; hij onderging echter een harde straf, tot welke geen enkele regtbank hem had veroordeeld. Zijn verbanningsvonnis kreeg slechts een zweem van uitvoering. De beul geleidde den verbannene buiten de poort Sint Michel; maar een priester vergezelde hem, en bragt hem onmiddelijk door eene andere poort weder in de stad, tot aan het klooster der Jakobijnen. Vader Bourges, dezelfde die de laatste woorden van den martelaar had ontvangen, wachtte zijn zoon op den drempel van het klooster op, en liet hem er binnentreden, terwijl hij hem zeide, dat als hij de Katholieke godsdienstpligten waarnam, zijn verbanningsvonnis als niet geschied zou aangemerkt worden. De zwakke jonge man viel in den strik; hij was een gevangene die nooit uit 't oog werd verloren, en slaagde er eerst na vier maanden gevangenschap in om te ontsnappen.

Hij liet voor vader Bourges dezen merkwaardigen brief achter:

„Ik bedank u voor al uwe goedheden. Ik heb u dikwerf van mijne twijfelingen en mijne smarten gesproken. Doch ik heb u er nooit meer dan een gedeelte van medegedeeld. Gij zult er door mijne ontsnapping over kunnen oordeelen. Ik heb bij u mijn leven in zoo groote angst en verlegenheid gesleten, dat ik, als Gods genade mij niet had ondersteund, mij even als mijn ongelukkige broeder zou hebben opgehangen."

Hij ging zijn broeder Donat te Génève opzoeken. Men verzekert, dat hij gedurende de negen maanden, dat hij gevangen had gezeten, bijna het gezigt had verloren. Wat

zijne bekeering tot het Katholicisme betreft, zij duurde niet langer dan zijn gedwongen oponthoud in 't klooster.

't Smart ons, dat wij geen enkele bijzonderheid weten aangaande het oogenblik waarop de ongelukkige weduwe Calas alleen met de oude dienstmeid die gevangenis verliet, die zij met haar echtgenoot en haar zoon was binnengetreden. Maar wij vinden in familie-papieren het verhaal van de vrijlating van Lavaysse, door een nicht van hem beschreven:

„Op den 20sten Maart 1762, tien dagen na de teregtstelling van den ongelukkigen Calas, en twee dagen nadat het Parlement, tegen alle logica in, de invrijheidsstelling had gelast van hen, die het als de noodzakelijke medepligtigen had verklaard van hem, die als slagtoffer gevallen was, kwam een vriend van de familie Lavaysse tot haar, om haar aan te manen de vrijlating van den jongen Alexander Gaubert zoo geheim mogelijk te houden, uit vrees dat het reeds vooringenomen gepeupel soms tot de geweldigste buitensporigheden ten aanzien van hem mogt overslaan. De advokaat Mr. Jouve, een man vol geestkracht en dienstvaardigheid, antwoordde terstond: *„Neen, hij moet op klaar lichten dag de gevangenis verlaten, en ik zelf zal hem met Sénovert* (schoonbroeder van Lavaysse) *begeleiden.*" Toen zij beiden de noodlottige gevangenis betraden, waar de gevangene in de strengste afzondering steeds was gehouden, viel hij onder het omhelzen van zijn schoonbroeder in zwijm. Slechts met de grootst mogelijke voorzigtigheid bereidde deze hem, na hem zijne boeijen te hebben laten ontnemen, voor op 't geluk van zijne familie weder te zullen zien. De boeijen hadden wreed gekneld: de beenen van mijn oom waren geheel opgezwollen. Hij steeg in een draagkoets, en bleef er, met de handen op de knieën, in zitten; het eene glas was neêrgelaten, 't welk door Mr. Joure werd bewaakt, terwijl de Sénovert zich aan het andere portier bevond. Eene ontelbare menigte belemmerde van het stadhuis tot aan de straat Sint Remezy den doortogt; doch de gezindheid des volks was veranderd, 't zij dat door het bloed dat vergoten was de dorst der dweepzieken was gelescht, 't zij de dweepzucht zelve boetvaardig en mededoogend was geworden. Iedereen wenschte den heer de Sénovert geluk, en zeide onder 't storten van tranen: *„O! neen, die jongeling zoo schoon, zoo zacht, zoon van een regtschapen man, heeft zijn vriend niet kunnen vermoorden.*"

De strafoefening van Jean Calas, drie weken na die van Rochette en de gebroeders de Grenier, de onregtvaardige

regtspraak over de vier andere beschuldigden, en spoedig daarop de opligting der jufvronwen Calas, die bij verzegelde koninklijke lastbrieven in kloosters werden opgesloten, bragten de geloofsgenooten dezer zoo wreed vervolgde familie in de grootste ontsteltenis.

„De schrik onder de Protestanten van Toulouse, schreef een hunner nakomelingen, was zoo groot, dat op den dag van de teregtstelling van Calas geen enkele Protestantsche familie hare woning durfde verlaten, of de luiken van hare vertrekken durfde openen. Men haalde tevens als een eenig voorbeeld van kloekheid en als een bewijs van het aanzien waarin hij stond, 't gedrag aan van docter Solaan, die uitging en zijne zieken bezocht, gelijk hij dat dagelijks gewoon was."

Deze maar al te regtmatige beangstheid bragt hare onvermijdelijke gevolgen mede. De vertwijfeling der Protestanten begon weder in Languedoc. Geheele huisgezinnen verlieten Frankrijk om in Protestantsche landen eene veiligheid te zoeken, die hun vaderland hun niet meer aanbood. Een maand na de teregtstelling van Calas, zag Voltaire nog van deze vlugtelingen met hunne vrouwen en kinderen te Génève aankomen, en hij liet de graaf de Choiseul, toenmaals Minister, de volgende opmerkingen ter handstellen, die ontegenzeggelijk van gezond verstand getuigen:

„Waarlijk, bijaldien de Koning de noodlottige gevolgen van deze afschuwelijke buitensporigheid kende, zou hij de zaak der Calas meer ter harte nemen dan ik. Zoo hebben nu reeds zeven huisgezinnen Frankrijk verlaten! Hebben wij dan te veel fabriekanten en landbouwers?

Ik onderwerp dit kleine punt aan de overweging van mijnheer den graaf de Choiseul."

't Oogenblik is gekomen voor de mededeeling van de onvermoeide edelmoedige pogingen, die door Voltaire in 't werk werden gesteld, om de nagedachtenis van den geradbraakte weder in eere te herstellen, en om ten minste zijne weduwe en zijne familie op te heffen uit de schande en de ellende, waarin men hen had gedompeld.

HOOFDSTUK X.

VOLTAIRE.

Voor het einde van Maart 1762 zocht een koopman uit Marseille, Dominikus Audibert, die zich van Toulouse naar Génève begaf, Voltaire op en deelde hem het regtsgeding mede gelijk ook de verschrikkelijke teregtstelling, die al de gemoederen in de stad, die hij juist verlaten had, bezig hield. Hij verzekerde met nadruk, dat de Calas onschuldig waren. Bij 't hooren van dit verhaal werd Voltaire van afgrijzen aangegrepen, en wilde onmiddelijk met volle zekerheid weten, aan welke zijde de waarheid was. Hij zag, hoe, aan de eene of de andere zijde, de Protestantsche of de Katholieke dweeperij eene daad van verschrikkelijke wreedheid had bedreven. Daarenboven boezemden hem de misdaden, in den naam der godsdienst begaan, een gloeijende verontwaardiging in; en dit gevoel was in hem opregt en steeds levendig. Hij bezat zelf zonder twijfel weinig godsdienstigen zin; hij, die gedurende geheel zijn leven in God geloofde, bezat echter genoeg van dien zin om bij het hooren van wreede daden, bedreven in den naam van God, daar met geheel zijn wezen tegen op komen. Zelfs voordat hij wist, wie in dit afschuwelijk drama gelijk had, besloot hij om met een opregt geweten hierin te werk te gaan.

In die gemoedsgesteldheid schreef hij den 29sten Maart 1762 aan d'Alembert:

„Bij de liefde van God smeek ik u, om zoo getrouwelijk als gij 't maar kunt mij weder te geven die dweeperij, die een' zoon door zijn' vader heeft doen ophangen, of die een' onschuldige door acht raadsheeren des Konings heeft doen radbraken."

„Deze verschrikkelijke zaak, zeî hij in dienzelfden tijd tot zijn vriend, den graaf d'Argental, onteerdt de menschelijke natuur, 't zij dat Calas schuldig, 't zij hij onschuldig is. Er bestaat zekerlijk aan den eenen of anderen kant eene verschrikkelijke dweeperij, en 't is van belang om in deze de waarheid te doorgronden."

Na den 25sten maakte hij den vreemdsoortigen kardinaal de Bernis, die goed vond om in verzen Babet la Bouqueière, Betje 't bloemenmeisje, genoemd te worden, tot zijn vertrouweling en tot deelgenoot van het afgrijzen dat deze geschiedenis in hem had verwekt.

„Mag ik Uwe Eminentie nederig verzoeken, mij wel te willen zeggen, wat ik moet denken van dat afgrijselijk geval met dien Calas, te Toulouse geradbraakt, omdat hij zijn' zoon zou hebben opgehangen? De zaak is, zoo als men hier beweert, dat hij geheel onschuldig is, en dat hij onder het slaken van zijn laatsten zucht God tot getuige heeft genomen. Men beweert, dat drie regters tegen het vonnis in verzet zijn gekomen. Dit geval gaat mij ter harte; 't maakt mij droevig te midden mijner vermaken; het vergalt ze. Men kan het Parlement van Toulouse of de Protestanten niet anders dan met afschuw beschouwen."

't Antwoord van zijne Eminentie bleef tot den 7den Augustus uit en was in hooge mate dubbelzinnig; 't is een meesterstuk in dat soort.

„Er is duisters aan beide zijden; de geregtelijke uitspraak is onbegrijpelijk, maar de zaak schijnt niet opgehelderd. Ik zie er genoeg van om zeer ontevreden en zelfs zeer geërgerd te zijn."

Geërgerd! door wie? ontevreden! waarover? 't Is niet mogelijk om den raad van den fabeldichter beter te volgen en meer van pas *verkouden* te zijn.

Men behoeft er zich niet over te verwonderen dat Vol-

taire den kardinaal over het regtsgeding der Calas raadpleegde. Zoodra hij zich zelf beloofd had tot den grond dezer zaak door te dringen, hield hij niet op met inlichtingen in te winnen, naar alle kanten te gelijk schrijvende en iedereen raadplegende. De eerste antwoorden, die hij ontving, waren tegenstrijdig. Onbekend met de feiten, en misleid door het Vermaanschrift, geloofden vele Protestanten in 't eerste oogenblik aan de misdaad der Calas.

„Hoe groot was mijne verwondering, zeî hij later, dat Katholieken en Protestanten, toen ik naar Languedoc over dit vreemd geval had geschreven, mij antwoordden, dat men aan de misdaad der Calas niet moest twijfelen."

Hij vernam alras, dat de jonge Donat Calas zich te Génève bevondt, werwaarts hij gevlugt was, toen hij te Nîmes de noodlottige rampen zijner familie vernam. Voltaire vertrok van Ferney naar zijn buitenverblijf *les Délices* bij Génève, om hem in 't oog te houden en hem meer op zijn gemak te ondervragen.

„Ik liet, schrijft Voltaire, den jongen Calas bij mij komen; ik was er op verdacht een bezetene te zullen zien, gelijk zijn land er somtijds heeft opgeleverd. Ik zag een eenvoudig, opregt kind, met bijzondere zachte en belangwekkende gelaatstrekken, dat, terwijl het mij toesprak, te vergeefs beproefde om zijne tranen in te houden."

Besloten om geheel te weten te komen, wat voor lieden die Calas waren, hield hij den jongen van vijftien jaren lang genoeg bij zich om hem volkomen te leeren kennen; daarop hadden langdurige gesprekken plaats tusschen een ongedwongen kind en een der geestigste onder de grijsaards, den doordringendsten en geslepensten geest, die op de wereld zich bevond. Als Voltaire in dien jongeling, die weldra geheel op zijn gemak en zonder eenig wantrouwen vrij uit met hem praatte, den zoon had erkend van eene familie van dweepers, in staat om hunne kinderen te verworgen, zou hij zich hierin niet om den tuin

laten leiden en zou de misdaad der Calas in zijne eindelooze twisten met het Protestantsche Génève dikwijls zijn aangehaald. Hij zag daarentegen in, dat die familie, wier innerlijk wezen hem door dat kind, zonder dat het dit zelf wist, werd onthuld, niet alleen eorbiedwaardig en regtschapen was, maar ook zacht van zeden en verdraagzaam, ja eerbied koesterde voor de godsdienstige overtuiging van een ander. Hij vernam 't gedrag van den vader en de moeder jegens hunne vrome dienstmaagd; jegens de jufvrouwen Bonafous, jegens Lodewijk, die tot het Katholiek geloof was overgegaan, en van toen aan stond zijne overtuiging vast. Ik beken dat dit onderzoek, door Voltaire ingesteld, toen hij nog onzeker was, mij een groot vertrouwen inboezemt. Er mogt hem aan gelegen liggen, om het Parlement liever dan de Protestanten aan te vallen, maar er lag hem nog meer aan gelegen, om zich niet aan dien aanval te wagen, zonder volkomen zeker van de waarheid te zijn. Ik weet niet, of er ooit een regtbank is geweest zoo bekwaam als hij, om 't ware van 't valsche te scheiden in een regtsgeding, in zijn eigen leeftijd gevoerd.

Hij wist, dat twee kooplieden te Génève, die in hooge achting stonden, sints lang door handelszaken in betrekking hadden gestaan met Calas, en op hunne reizen onder zijn dak gastvrijheid hadden genoten; terstond beijverde hij zich om hen te raadplegen.

Hij bedacht vervolgens om zich met vrouwe Calas zelve in betrekking te stellen, en liet aan haar schrijven.

„De weduwe Calas, wie men tot overmaat van ramp en smaad, hare dochters had ontnomen, had zich in de eenzaamheid teruggetrokken ... Ik liet haar vragen, of zij, in den naam van God, zou willen onderteekenen, dat haar echtgenoot onschuldig was gestorven. Zij aarzelde niet, toen aarzelde ik ook niet meer."

't Was bij deze gelegenheid, dat zij aan Debrus of aan

den advokaat de Végobre den brief schreef, dien wij vroeger hebben medegedeeld, en door welke Voltaire zoo diep getroffen werd.

Hij was van meening, dat hij nooit genoeg bewijzen en inlichtingen in handen kon hebben, en hij gebruikte voor 't minst drie of vier personen te gelijk, om hem die te verschaffen, terwijl hij zonder eenige bedenking allerlei soorten van listen te werk stelde. Nu eens laat hij iedereen gelooven, dat alles van hem alleen afhangt. Dan weder, als hij met den een of anderen ijverenden partijganger voor de verdraagzaamheid, of voor de Hervorming, of voor de Calas, briefwisseling houdt, meent hij nog twijfelingen te koesteren, en vraagt naar nieuwe gronden. 't Is niet te ontkennen, dat deze draaijerijen onaangenaam aandoen, en een weinig de toewijding van Voltaire aan het groote werk der regtvaardigheid, dat hij ondernam, bederven.

Een zijner nuttigste en meest werkzame raadslieden was de advokaat de Végobre, die ten onregte wordt gehouden voor den eerste, die de Calas aan hem heeft aanbevolen 1). Court de Gebelin zegt, dat hij aan Voltaire stukken verschafte, in welke men naauwelijks weet, wat 't meest te prijzen, de geleerdheid, de grondigheid of den goeden smaak." De verschillende geschriften van Voltaire

1) Karel de Manoel de Végobre, den 20sten Augustus 1713 te la Salle geboren, den 25sten October 1801 te Génève gestorven, waarheen hij sints lang ter zake der godsdienst was gevlugt. Deze uitstekende man was een der krachtigste steunpilaren van *de kerken onder 't kruis.* Hij beschermde ze krachtdadig van uit zijn toevlugtsoord en vermaakte aan zijn' zoon den meest opgeklaarden en standvastigen ijver voor de zaak der Protestanten in Frankrijk. Deze zoon is in 1840 gestorven en schonk bij testament zijne bibliotheek aan de jonge Franschen, die te Génève in de theologie studeren. Ik ben, als hun bibliothekaris in dien tijd, belast geweest met den ontvangst in hun naam van die edelmoedige gift, het laatste getuigenis eener bij erfenis ontvangen genegenheid voor Frankrijk en de Hervormde kerk.

over de zaak van Calas zijn door hem opgesteld naar aanleiding van aanteekeningen, die de Végobre hem ter hand stelde. Hij was een dier onbaatzuchtige en zich in waarheid opofferende menschen, die hun geluk er in stellen om zich nuttig te maken, zonder daarvoor of bij het eigenbelang of bij den roem loon te vragen.

Voltaire maakte ook veel gebruik van de bedrijvigheid van een koopman van Montauban, Ribotte-Charon, een geletterd man, en daarenboven hartstogtelijk beminnaar van de kunsten. Toen hij hem vol vuur zag voor de zaak der ongelukkige Calas, schreef hun geslepen beschermer hem een' brief, die zijn ijver tot den hoogsten graad moest opvoeren. „Men houdt hen voor zeer schuldig; men verneemt, dat het Parlement geregtigheid heeft bewezen en mededoogen getoond. De heer Ribotte moest naar Toulouse gaan om zich aangaande dit verschrikkelijk voorval inlichtingen te verschaffen. 't Is noodig, dat hij de waarheid wete en zegge: men zal zich dien overeenkomstig gedragen" (2 Junij 1752). Was er meer noodig om den vurigen Ribotte als vleugels te geven, dan deze geveinsde twijfelingen en het denkbeeld, waarin Voltaire hem bragt, dat voor de Calas alles alleen afhing van zijne pogingen?

Te Montpellier, waar mijnheer de Saint Priest, intendant van Languedoc, zijn verblijf hield, bediende Voltaire zich van een zekeren Chazel, die een' brief van hem aan den intendant en aan eenige andere magtige personaadjes mededeelde. Het antwoord van Chazel schildert zeer goed de verlegenheid, waarin zij zich bevonden, die geen bepaalde partij hadden gekozen:

„Er is geen een verstandig mensch in dit gewest, die een bepaald oordeel durft uitspreken. De overheid, die de waarheid in 't volle daglicht moest plaatsen, bewaart een hardnekkig stilzwijgen. Dit stilzwijgen doet èn de aanhangers èn de vijanden van Calas raaskallen."

Nog werd de leeraar Moultou door Voltaire belast met het onderzoek der zaak, terwijl hij hem tevens verzocht, om hem de noodzakelijke regtsgeleerde stukken te verschaffen. Voltaire, zegt een hedendaagsch schrijver naar aanleiding van stukken uit dien tijd, scheen een weinig verschrikt over 't gewigt en de verantwoordelijkheid van deze onderneming. Moultou, benevens de heer en mevrouw de la Rive, die hij zeer genegen was, bemoedigden hem zooveel in hun vermogen was.

't Was dan ook inderdaad eene zware onderneming. 't Gold hier niets minder dan de algemeene meening van Frankrijk en zelfs van Europa tegen de vonnissen van 't Parlement van Toulouse in beweging te brengen, en dat ligchaam er toe te brengen, om ze goed- of kwaadschiks te herroepen. Men moet 't zoo ver brengen, dat het doodvonnis van den geradbraakte vernietigd wordt, zijne nagedachtenis in eere hersteld, en aan zijne weduwe, aan zijne kinderen alle mogelijke herstelling aangeboden.

De volgende brief aan Damilaville (den 4den April) is een soort van circulaire of opwekkend woord aan de geheele partij der Encyclopedie; hij kenmerkt het oogenblik, waarop Voltaire den veldtogt tegen de regters van Calas opent:

„Mijn waarde broeders, 't is bewezen, dat de regters van Toulouse den onschuldigste der menschen hebben geradbraakt. Bijna geheel Languedoc schreeuwt er met afschuw over. De vreemde natiën, die ons haten en die ons slaan, zijn ten hoogste verontwaardigd. Sints de Sint-Bartholomeus-nacht heeft nimmer iets zoo zeer de menschelijke natuur onteerd. Schreeuwt, en dat men schreeuwe."

Ondanks zijne gevestigde overtuiging veinst hij nog te twijfelen, en vooral als hij schrijft aan den kardinaal de Bernis (15 Mei):

„Als gij, zonder u onaangenaamheden op den hals te halen, omtrent de waarheid inlichtingen kunt inwinnen, zullen mijne nieuwsgierigheid

en mijn menschelijk gevoel eene niet geringe verpligting aan u hebben. Uwe Eminentie zou mij de memorie, die men haar uit Toulouse heeft toegezonden, kunnen doen toekomen, en ik verzeker u, niet te zullen zeggen, dat zij mij door u geworden is.

Al de brieven, die ik uit Languedoc ontvangen heb, spreken elkaâr tegen: 't is een bajert, die onmogelijk te ontwarren is."

't Is waar, dat hij op dien zelfden dag tot d'Argental op een' zeer verschillenden toon sprak:

„Mijnheer de maarschalk de Richelieu heeft mij een' langen brief over de Calas geschreven, maar hij is niet meer op de hoogte dan ik. Het Parlement van Toulouse, dat inziet dat het een verschrikkelijke misstap begaan heeft, belet, dat de waarheid aan het daglicht trede."

Men ziet, dat hij den heer de Richelieu, den man, dien hij *mijn held* noemde, den geestigen en losbandigen maarschalk, reeds belangstelling in de familie Calas had weten in te boezemen. Dit geschiedde niet zonder moeite.

Welligt had hij zelfs nog wel oogenblikken van opregten twijfel, als hij de strengheid zag, waarmede de hand der overheid op de ongelukkige overblijfsels van de familie Calas drukte. Zoo schreef hij, bij de tijding van de gevangenneming der beide jonge meisjes, den 5den Junij aan den graaf d'Argental:

„Ik verneem daar op 't oogenblik, dat men de weduwe Calas 1) en hare beide dochters ieder afzonderlijk in kloosters heeft opgesloten. Zou de geheele familie Calas, gelijk men verzekert, schuldig zijn aan een afschuwelijken broedermoord? Mijnheer de Sint Florentin is geheel op de hoogte van de zaak: ik vraag u op de knieën, om u daaromtrent inlichtingen te verschaffen. Spreek er over met mijnheer den graaf de Choiseul; 't is hem zeer gemakkelijk van mijnheer de Sint Florentin de waarheid te weten te komen; en naar mijne meening is deze waarheid van belang voor het menschelijk geslacht."

Twee dagen daarna dringt hij bij vernieuwing bij d'Argental er krachtig op aan, dat men toch beproeve om den

1) Dit was een dwaling, wat de moeder betreft.

graaf de St. Florentin te doen spreken, maar hij voegt er dezen uitnemend satirieken trek bij:

„Welligt weet hij niets anders, dan dat hij gezegelde lastbrieven des Konings heeft geteekend."

In 't begin van Julij had hij reeds geschreven of laten schrijven aan den graaf de Sint Florentin door de hertogin d'Enville, door Richelieu, door den hertog de Villars; hij had zelf geschreven aan den heer Ménard, eerste kommies bij 't Ministerie; hij had laten schrijven aan een zekeren heer de Chaban, in wien diezelfde Minister een groot vertrouwen stelde, en zijn geneesheer de beroemde Tronchin had zich bij diezelfde personaadje van den invloed van zijn broeder den pachter-generaal bediend. De kanselier was van twee verschillende kanten aangevallen, door zijn' vriend, den eersten voorzitter de Nicolaï, en door zijn' schoonzoon, den heer d'Auriac, voorzitter in den grooten raad, die van zijn kant, buiten weten van Voltaire, herhaaldelijk brieven ontving van zijn volle nicht, zuster A. J. Fraisse. Men vindt nog de namen van den heer de Chazelles, van den heer de La Marche, onder de personen, wier invloed hij aan de zaak, die hij met zooveel vuur omhelsd had, wist dienstbaar te maken. Men kon op de welwillende gezindheid van den hertog de Choiseul, Minister van buitenlandsche zaken, rekenen. Mevrouw de Pompadour beloofde den Koning te zullen spreken.

Er kon evenwel niets geschieden dan in den naam der weduwe en met hare medewerking. In smart weggezonken, beroofd van hare dochters, gescheiden van al hare zonen, had zij zich alleen met Jeanne Viguier op 't land teruggetrokken, in de omstreken van Montauban, en dacht zij aan niets anders dan om voor aller oog hare tranen te verbergen en den diepen rouw, die haar hart deed bloeden.

Toen men haar schreef, dat zij haar toevlugtsoord moest verlaten, zich in 't volle daglicht moest vertoonen, en naar Parijs gaan om aanzoek te doen ten haren gunste bij de grooten, vreesde zij minder nog voor 't geen haar haar dit kosten zou, dan wel voor de nutteloosheid en zelfs 't gevaarlijke van zulke stappen. Drie harer kinderen waren in even zooveel kloosters opgesloten, als dierbare en kostbare gijselaars in handen dier noodlottige magten, die hun vader hadden veroordeeld. Als de pogingen om hem weder in eere te herstellen, eens mishaagden aan de regering, aan de geestelijkheid, aan het stedelijk bestuur? En hoe ware 't mogelijk, dat zulks niet plaats had, omdat het hier de vraag betrof, van in verzet te komen tegen een vonnis, uitgesproken door een Parlement, voorbereid door de geestelijke regtbank en door de Capitouls? Moest zij, gelukkig nog als zij was, dat zij haren zoon Pieter had zien verbannen, en de beide andere beschuldigden had zien vrijlaten, in plaats van hen te zien radbraken of ophangen, moest zij die geduchte magten aanvallen, wier slagen hare familie en haar geluk hadden verbrijzeld? En David en Lagane, en Bonrepos beleedigen, aanklagen! de gedachte alleen aan eene zoo ongewone stoutheid deed haar beven. Zou zij niet beter doen om, in plaats van zich op deze onbekende en stormachtige zee te wagen, in plaats van Parijs, Versailles, het Hof met haar klagen en krijten te vervullen, onder tranen af te wachten, dat de God van geregtigheid en mededoogen haar uit deze wreede wereld nam, om haar te hereenigen met den martelaar, over wien zij rouwe droeg? 1)

1) Men moet niet meenen, dat deze vrees denkbeeldig was. Voltaire zelf beeft, op zijn beurt, er voor, „dat de dweepzieke partij, die deze ongelukkige familie onderdrukte en nog invloed genoeg had

Men sprak haar van pligten, die zij te vervullen had jegens de nagedachtenis van dat zoo beminde slagtoffer, jegens hare verweesde kinderen, Pieter, tegelijk een verbannene en gevangene, Donat, zoo goed als in ballingschap, dien zij zoo gaarne zou terugzien zonder dien wensch te durven uiten; hare dochters, misschien vervolgd in de kloosters, die haar tot gevangenis strekten. Men deed haar gevoelen, dat zij zich moest opofferen voor de in eere herstelling van den geradbraakte, er naar moest streven om hare verstrooide en ten onder gebragte familie te hereenigen en te herstellen.

Zij begreep en gehoorzaamde terstond. Zij vertrok uit haar onbekend toevlugtsoord naar dat Parijs, dat haar eene onuitsprekelijke vrees inboezemde. Zij kwam er aan, en wel alleen in de eerste dagen van Junij. 't Blijkt uit een' brief van Voltaire aan Thiroux de Crosne, dat Jeanne den 30sten Januarij 1763 nog in Languedoc was. De rede hiervan is maar al te gemakkelijk te gissen. Vrouwe Calas was voortaan te arm om eene dienstmaagd te houden, en Jeanne zelve was ook te hulpbehoevend, om hare meesteres naar Parijs te volgen. Van toen aan ving voor haar dat wreede leven als smeekeling aan, dat haar gedurig drong voor de oogen der grooten hare onverdiende schande en haar droevig weduwschap ten toon te stellen. Die nieuwe kwelling duurde drie jaren.

om de beide zusters te doen opsluiten, ook nog haar invloed zou aanwenden, om de moeder te doen opsluiten, om haar elke gelegenheid om tot den Raad des Konings door te dringen, af te snijden."

Men nam in den aanvang ook groote voorzorgen. Vrouwe Calas vertoonde zich slechts langzamerhand buiten, en Lavaysse, die haar te Parijs kwam opzoeken, nam een' valschen naam aan.

't Zou voldoende zijn geweest, dat hare vijanden tegen haar, gelijk tegen hare dochters, een verzegelden lastbrief des Konings hadden gevraagd. Er was ook sprake van geweest tusschen den Minister en den Prokureur-Generaal.

Hoewel afwezig, was Voltaire voor haar, gedurende deze smartelijke oogenblikken, een beschermer vol kieschheid en oplettendheid, en te gelijk onvermoeid in zijne werkzaamheid. Hij deelde haar aankomst aan mijnheer en mevrouw d'Argental (den 11den Junij) mede in den bewonderingswaardigen brief, die hier volgt, en dien het mij onmogelijk valt te verkorten, ondanks de welsprekende herhalingen, die men er in vinden zal.

„Mijne goddelijke engelen, ik werp mij in waarheid aan uwe voeten en aan die van mijnheer den graaf de Choiseul. De weduwe Calas is te Parijs met oogmerk om geregtigheid te vragen; zou zij dat hebben bestaan, zoo haar echtgenoot schuldig was geweest? Zij is van het oude huis van Montesquieu aan den kant harer moeder (deze Montesquieu's zijn uit Languedoc); zij koestert gevoelens waardig hare geboorte en verheven boven haar ontzettend ongeluk. Zij heeft haar zoon 't leven zien vaarwel zeggen en zich uit wanhoop ophangen; haar echtgenoot, beschuldigd van zijn' zoon verworgd te hebben, veroordeeld tot het rad en bij 't geven van zijn laatsten snik God aanroepende als getuige zijner onschuld; een tweeden zoon, beschuldigd van medepligtig te zijn geweest aan den broedermoord, verbannen, de eene poort der stad uitgeleid en door eene andere weder naar binnen gebragt en in een klooster gevoerd; hare twee dochters haar ontnomen; zij zelve eindelijk op het bankje verhoord, beschuldigd van haar zoon gedood te hebben, vrijgelaten, onschuldig verklaard en toch beroofd van haar huwelijksgoed. De personen, die 't best ingelicht zijn, zweren mij, dat deze familie even onschuldig als ongelukkig is. Eindelijk, zoo deze vrouw, ondanks al de bewijzen die ik heb, ondanks de eeden die men mij heeft gedaan, zich iets had te verwijten, dat men haar dan straffe; maar zoo zij, gelijk ik geloof, de deugdzaamste en ongelukkigste vrouw ter wereld is, in den naam van 't menschelijk geslacht, bescherm haar dan. Dat mijnheer de graaf de Choiseul zich verwaardige om haar te hooren! Ik laat haar een klein papier toekomen, dat haar paspoort zal zijn, om bij u toegelaten worden; dit papier bevat deze woorden: „De persoon, van wie sprake is, komt zich voorstellen bij mijnheer d'Argental, eereraadsheer in het Parlement, afgezant van Parma, straat de la Sourdière."
Mijne engelen, dit goede werk is uw hart waardig."

Weldra bevond de arme weduwe zich in handen van wel-

willende beschermers, mild in verlerlei raad, die onmogelijk te volgen was. De overlast, die zij haar aandeden, en hun onverstand smartten Voltaire, die, schoon in de verte, alles wist, de gevolgen hunner onbehendigheid zooveel mogelijk voorkwam en onophoudelijke nieuwe uitwegen, hulpbronnen en handlangers vond. Zijne kracht, zijne juistheid van inzigten, en zijn vruchtbaarheid in het uitdenken van hulpmiddelen zijn onvergelijkelijk.

„Wat vragen wij! riep hij den 14[den] Junij uit in een' brief aan d'Argental.... Wat vragen wij? Niets anders, dan dat de geregtigheid niet stom zij gelijk zij blind is, dat zij spreke, dat zij zegge waarom zij Calas heeft veroordeeld. Welk een gruwel.... een geheim oordeel, eene veroordeeling zonder beweegredenen! Is er verfoeijelijker dwinglandij dan die van naar welgevallen bloed te storten, zonder er de minste reden voor op te geven? Dat is geen gebruik, zeggen de regters. — Welnu, monsters! dan moet dat een gebruik worden: gij moet rekenschap doen aan de menschen van het bloed der menschen. Zou de kanselier er slechts zijn, om het regtsgeding niet in 't licht te laten komen!

Wat mij betreft, ik volhard er bij, dat ik niets anders wil dan dat dit regtsgeding openbaar worde gemaakt. Men beeldt zich in, dat deze arme vrouw vooraf stukken uit Toulouse moet laten komen. Waar zal zij die vinden? Wie zal haar het hol der griffie openen? Waarheen verwijst men haar, als zij gedwongen wordt om te doen, wat de kanselier of de raad alleen kunnen doen? Ik begrijp niets van de denkbeelden van wie deze arme ongelukkige zulk een' raad geven."

Deze raad scheen evenwel niet van grond ontbloot. Voltaire had vrouwe Calas aanbevolen aan d'Alembert, opdat deze hare stappen zou rigten, wat hij ook inderdaad deed, en vervolgens aan Mr. Mariette, advokaat bij den raad des Konings. Alleen voor dezen raad kon zij in beroep komen van het vonnis van een hoog geregtshof. Men moest een regtsgeding aanvangen voor dit ligchaam, dat geoordeeld werd den monarch zelf regtstreeks voor te stellen. Voltaire nam al de kosten voor zijne rekening. Maar bij den eersten stap reeds werd men opgehouden.

„Mr. Mariette vraagt, om te kunnen handelen, het uittreksel uit het regtsgeding van Toulouse. 't Parlement, dat beschaamd schijnt over zijn regtspraak, heeft verboden, dat men mededeeling deed van de stukken en zelfs van het vonnis" 1). (Aan Audibert, 9 Julij.)

Deze woorden zijn ontleend aan een brief van Audibert, die naar Parijs ging, en wien Voltaire opdroeg om vrouwe Calas en Lavaysse op te zoeken, ten einde te weten te komen, of de weduwe ook in behoeftige omstandigheden verkeerde. De heeren Dufour en Mallet, bankiers, in de straat Montmartre, hadden goedgevonden, dat zij bij hen haar bekend domicilie had, en door hunne handen ging alles wat men haar toezond.

Meer dan eens moest Voltaire hun zelfs moed inspreken, voor wie hij zich zooveel werk en moeite gaf, uitgezonderd vrouwe Calas, die, toen zij eenmaal besloten was, geen bewijs van zwakheid meer gaf. Hij bad *zijne engelen*, mijnheer en mevrouw d'Argental, om Lavaysse bij zich te laten komen, hem te ondervragen en te bemoedigen.

„Hij houdt zich te Parijs verborgen. Zijn ongelukkige vader, die vreest om in onmin met het Parlement van Toulouse te komen, beeft er voor, dat zijn zoon tegen dat zelfde Parlement gerucht zal maken."

In bedekte, te gelijk vleijende en strenge bewoordingen berispte hij de werkeloosheid en de overdreven voorzigtigheid van den vader van den jongen Lavaysse:

„De personen, die te Parijs de familie Calas beschermen, zijn zeer verwonderd, dat de heer Gobert Lavaysse geen gemeene zaak met hen

1) Dit feit, dat heden naauwelijks geloofelijk schijnt, is waar. Men was in dien tijd van geheime regtsspraak zelfs niet verpligt om aan het publiek te zeggen, waarom men een mensch ter dood bragt. Vrienden en vijanden kenden langen tijd niet den inhoud van het vonnis, waardoor al de lasteringen tegen de Calas verspreid in de hand werden gewerkt, en hunne verdediging lang ijdel werd gemaakt. „Voor 't overige kan ik de eer niet hebben u een exemplaar van het vonnis, tegen Calas gewezen, toe te zenden, omdat het niet gedrukt is; ik heb er zelfs geen afschrift van te zien kunnen krijgen, omdat men volstrekt niet wil, dat het in 't licht komt" (28 April 1762). — Brief van Amblard, ondergeschikte gelastigde te Toulouse, aan den intendant van Languedoc of aan zijn secretaris.

maakt. Niet slechts heeft hij zijn eer te handhaven, zijne boeijen te wreken, den verslaggever, die tot de verbanning besloot, in verwarring te brengen, maar hij is aan 't publiek de waarheid en aan de onschuld zijn hulp verschuldigd. De vader zou zich met onsterfelijken roem bedekken, als hij eene bijgeloovige stad en eene domme en barbaarsche regtbank verliet.

Een geleerd en geacht advokaat staat zeker boven wie voor een handvol gelds het regt hebben gekocht om onregtvaardig te zijn; zulk een advokaat zou een uitnemend raadsheer zijn; maar waar is de raadsheer, die een goed advokaat zou zijn?

De heer Lavaysse kan er zeker van zijn, dat, als hij iets bij zijne verplaatsing verliest, hij er tienvoudig vergoeding voor zal krijgen. Men zegt, dat verscheidene vorsten van Duitschland, verscheidene personen in Frankrijk, Engeland en Holland bezig zijn met een zeer aanzienlijk fonds zamen te brengen. Dit is van die gelegenheden, bij welke 't goed is om terstond krachtig partij te kiezen. Als de heer Lavaysse zijn stem verheft, heeft hij niets te vreezen; hij zal het Parlement van Toulouse doen blozen van schaamte, als hij die stad voor Parijs verlaat; en als hij naar elders wil gaan, hij zal overal geëerbiedigd worden.

Wat er ook geschiede, zijn zoon zou zich zeer verdacht maken in de oogen der beschermers van Calas, en zou aan de zaak groote schade toebrengen, als hij niet zijn pligt deed, terwijl zoo veel onzijdige lieden nog boven hun pligt doen.

„*Ik verzoek hem, die dezen brief aan mijnheer Lavaysse, den vader, kan laten bezorgen, dringend om hem dien spoedig langs een zekeren weg toe te zenden.*"

Ondanks zoo veel inspanning, zoo veel geest en welsprekendheid, slaagde hij toch niet altijd in zijne pogingen. Te vergeefs stelde hij alles in 't werk om voor vrouwe Calas bij den heer de Sint Florentin een gehoor te verkrijgen. Hij werd volkomen misleid door de beschikkingen van Frankrijk's Koning, dien duisterling en veinsaard; en wij kunnen daar nog beter dan hij over oordeelen, daar wij dertig à veertig zijner geheime staatsbrieven hebben gelezen, in welke hij op de meest uiteenloopende wijze over de zaak der Calas spreekt. Hij was tot 't einde

toe de werkzame beschermer der vijanden van Calas en zijne weduwe.

Op zijn voorbeeld waren die bekrompen geesten, die ten allen tijde zoo talrijk zijn, wie men het niet kan uit het hoofd praten, dat een mensch, die van ambtswege veroordeeld is, zulks verdient; die lieden, die zeer eerlijk, zeer opregt kunnen zijn, maar die, vóór alles partij trekken voor al wat regeert, de geboren tegenstanders van vrouwe Calas.

Die betreurenswaardige geest sprak zich zeer duidelijk uit in een' onuitgegeven brief van den hertog de Villars aan Voltaire. De hertog was door hem belast geworden met het schrijven van een' brief aan den Minister; hij verzocht hem slechts „goed te willen kennis nemen van de beweegredenen van het vonnis."

„Dit is ten naasten bij, wat ik heb gemeend te moeten zeggen aan mijnheer de St. Florentin, ik heb hem niet kunnen verzekeren, dat het vonnis onregtvaardig was, omdat ik dat niet geloof. De stukken, die gij mij hebt gezonden, en waarvoor ik u dank zeg, doen mij niet van gevoelen veranderen.... Ik wensch dat ik mij mag bedriegen, als ik geloof, dat de dweepzucht de verschrikkelijkste misdaden kan doen begaan, en dat dertien regters niet eenparig een mensch tot de ontzettendste straf veroordeelen', zonder wel verzekerd te zijn, dat hij schuldig is."

't Is wel onnoodig te zeggen, dat eene onderhandeling, door een zoo slecht gezinden man ondernomen, op niets uitliep. 't Was overigens kinderachtig om Sint Florentin te verzoeken, dat hij kennis zou nemen van een vonnis, dat hij om zoo te zeggen ingegeven had. Hij antwoordde den 17den Julij op de koude opmerkingen van den hertog ten gunste der Calas:

„De wegen des regts staan hun open en zij kunnen die inslaan als zij 't voegzaam oordeelen. Maar mij gaat die zaak in geenerlei opzigt aan."

Voltaire was gelukkiger, toen hij vrouwe Calas naar den kanselier Lamoignon zond om hem *de oorspronkelijke stuk-*

ken ter hand te stellen. Hij verwees haar vervolgens naar den beroemden advokaat Elie de Beaumont, met een' brief in welken hij zeide:

„Deel mij, bid ik u, oogenblikkelijk mede, welke maatregelen men kan nemen; ik zal op mij nemen den pligt der dankbaarheid, ik zal mij gelukkig rekenen, dien te mogen uitoefenen jegens een man, met een zoo uitnemend talent. Dit regtsgeding, overigens zoo vreemd en zoo belangrijk, kan u een onbegrensden roem verschaffen, en de roem leidt in uw edel beroep vroeg of laat tot fortuin. Deze zaak, in welke ik 't levendigst belang stel, is zoo buitengewoon, dat zij ook buitengewone middelen behoeft. Ik verzeker u, dat het Parlement van Toulouse geen wapenen tegen zich in de hand zal geven; het heeft verboden, dat men de stukken aan iemand mededeelde, zelfs het uittreksel uit het vonnis."

De aankomst van een der beschuldigden te Génève schonk Voltaire welhaast nieuwe lichtstralen, en prikkelde hem nog meer aan. Pieter Calas, den 4den Julij uit 't klooster der Dominikanen van Toulouse ontsnapt, ging zijn broeder opzoeken in die wijkplaats, dat land der vrijheid, dat de vervolgde Protestanten van Frankrijk, sints meer dan twee honderd jaren als hun veilig toevlugtsoord beschouwden en als hun tweede vaderland, wanneer het eerste hen had uitgeworpen. Eenige dagen na zijn aankomst, den 26sten Julij, schreef Voltaire aan Audibert:

„Wij hebben hier Pieter Calas; ik heb hem gedurende vier uren ondervraagd; ik beef en ik ween, maar wij moeten handelen."

De ontroering bragt bij Voltaire, zelfs als zij opregt gemeend was, nooit de minste verwarring in zijne denkbeelden te weeg. Hoewel Pieter Calas hem deed ontroeren, stelde hij hem toch op de proef, gelijk hij 't zijn jeugdigen broeder had gedaan. Ondervragingen, bespieding zelfs, niets werd hem bespaard. Hij gaf er later rekenschap van aan den heer de Crosne (den 30sten Januarij 1763).

„Pieter Calas, beschuldigd van een' broedermoord, en die daar ongetwijfeld ook schuldig aan zou zijn, als zijn vader het ware geweest, blijft in mijne nabijheid; ik heb hem dikwijls gezien. In den beginne koesterde ik wantrouwen; ik heb gedurende vier maanden zijn gedrag en zijne woorden laten bespieden; zij getuigen van de zuiverste onschuld en de diepste smart."

Tegen 't einde van Junij was Voltaire begonnen met de uitgave der *oorspronkelijke stukken betreffende den dood des heeren Calas, en 't vonnis gewezen te Toulouse.* Deze bundel bevatte in den aanvang slechts twee geschriften: den eenvoudigen en schoonen brief van vrouwe Calas en een' vermeenden *brief van Donat Calas, den zoon, aan vrouwe de weduwe Calas, zijne moeder*, wel zeker door Voltaire geschreven, maar misschien naar aanleiding van aanteekeningen van mijnheer de Végobre. Hij ontmoette tegenstand bij de uitgave dezer stukken in Frankrijk. De tusschenkomst van den abt de Chauvelin was daartoe noodig, en niet zonder moeite verkreeg men voor deze geschriften een ten naasten bij vrije omloop.

Weldra werden de genoemde *oorspronkelijke* stukken verrijkt met eene *memorie*, op naam *van Donat Calas*, gedagteekend van den 22sten Julij, en met een *verklaring* van zijn broeder *Pieter* onder dagteekening van den 23sten.

De zamenstelling van de memorie, belangrijker dan de verklaring, was moeijelijk geweest voor Voltaire. Hij moest een Protestant doen spreken, en hem doen spreken voor het Katholieke Frankrijk, gelijk Lodewijk XIV het had nagelaten. De taak was netelig, onmogelijk welligt voor Voltaire; in allen gevalle slaagde de beroemde ongeloovige er zeer slecht in; 't is een vreemde zaak: de Protestantsche godsdienst door hem teruggebragt *tot wat zij 't meest redelijks bevat*, ten einde den Katholieken *bekeerders eenige hoop op goeden uitslag* te laten! Deze zonderlinge uitdrukkingen zijn van hem, in een brief aan zijn geneesheer Tronchin,

die in 1856 onder de *onuitgegeven brieven* is bekend gemaakt.

„Zie hier, mijn waarde groote man, de memorie, gelijk zij voor de Katholieken is vervaardigd; wij zijn met den apostel allen alles. 't Kwam mij voor, dat een Protestant zijne godsdienst niet moest verloochenen, maar dat hij met zedigheid over haar moest spreken, en er mede beginnen om, zoo mogelijk, de vooroordeelen te ontwapenen, die men in Frankrijk tegen 't Calvinisme voedt, die aan de zaak der Calas zeer groote schade zouden kunnen toebrengen. Reken er op, dat er lieden zijn in staat om te zeggen: *Wat komt 't er op aan, of men een Calvinist wel of niet heeft geradbraakt! 't Is altijd een vijand minder in den staat.* Houdt u er van verzekerd, dat verscheidene eerlijke geestelijken aldus denken. Wij moeten dan hun geschreeuw voorkomen door eene zedige uiteenzetting van wat de Protestantsche godsdienst meest redelijks mag bevatten. Deze korte eerlijk en wel ineensluitende belijdenis moet den bekeerders eenige hoop laten op goeden uitslag hunner pogingen.

Het geval was kiesch, maar ik geloof de schakeringen te hebben opgemerkt.

Wij hebben wat raauwer vleesch voor de vreemdelingen gereed. Deze memorie is voor Frankrijk."

In dienzelfden tijd liet de onvermoeide schrijver, er op uit om zonder oponthoud de aandacht van het publiek te trekken, de *geschiedenis van Elisabeth Canning en van Jean Calas* in 't licht verschijnen. Hij herinnerde zich juist van pas eene schandelijke zaak, die gedurende zijn verblijf in Engeland had plaats gehad, en waar men, op zekere aanwijzingen, op 't punt was geweest van een onregtvaardig vonnis uit te spreken. Hij bragt deze geschiedenis met die der Calas in verband, die hij een keer meer verhaalde, op eene altijd belangwekkende wijze door nieuwe wendingen in den stijl, geestig en met gezond verstand. Het was niet voor de laatste maal.

De drie geschriften, onder den naam van Pieter en van Donat in 't licht gekomen, waren gedagteekend uit Chatelaine, een dorp in de omstreken van Génève.

Toen Voltaire op zijn buitenverblijf *les Delices* was, dat hij nog niet bepaald voor Ferney had verlaten, had hij, te Chatelaine, de zonen van Calas bij zich, en maakte daar gebruik van om hen voor te stellen aan de beroemde of magtige bezoekers, die van alle oorden bij hem kwamen om hem hunne hulde te brengen.

Hij bragt hen in kennis met „eene aanzienlijke vrouw, wier edelmoedigheid hare hooge geboorte evenaarde, die zich te Génève bevond om hare dochters te laten inënten, en die 't eerst deze ongelukkige familie bijstond." Zij was de hertogin d'Enville, moeder der hertogen van La Rochefoucault en van Liancourt. Hij was te beter in de gelegenheid om haar voor zijne beschermelingen belangstelling in te boezemen, daar hij haar gastheer was. Zij had met hare kinderen op *les Delices* haar intrek genomen.

Later zeide hij van mevrouw d'Enville:

„Franschen, die in dit land zich hadden teruggetrokken, stonden haar ter zijde; Engelschen, die op reis waren, onderscheidden zich, en gelijk de heer de Beaumont zegt, er werd tusschen de beide natiën over en weêr gestreden, wie de meeste edelmoedigheid zou betoonen, wie de zoo wreed onderdrukte deugd 't best zou helpen."

Deze hulp was dringend noodig om aan de weduwe Calas de middelen te verschaffen om zich naar Parijs te begeven en daar te leven; alles toch was haar ontnomen.

Later zagen de maarschalk de Richelieu en de hertog de Villars de beide jonge lieden. De leeraar Theodoor (Chiron) gaf aan Paul Rabaut verslag van hunne voorstelling aan Richelieu:

„Mijnheer de Voltaire heeft Pieter Calas aan hem voorgesteld met deze woorden: „Zie hier een overschot der diep verslagen familie." Mijnheer de hertog zeide tot hem: „Na mijnheer de Voltaire hebt gij niemand die meer in u belang stelt dan mij." Ik weet dit uit eene goede bron, en zelfs, dat die heer in krachtige bewoordingen aan zijne dochter heeft geschreven om haar over te halen, zich nadrukkelijk met deze zaak bezig te houden."

Allengs slaagde Voltaire er in, om de hertogin de la Roche-Guyon, den hertog d'Harcourt en nog vele anderen te winnen voor de zaak der Calas, die te Versailles iets van de geestdrift van den grooten man overbragten. „Toen de zaak der Calas in vollen gang was, bragt de markies d' Argence de Dirac vier maanden bij Voltaire door. Wij zullen later zien, dat hij zijn gastheer een dubbele schatting van dankbaarheid betaalde door een geschrift ten gunste van de Calas en tegen Férron in 't licht te geven, terwijl Voltaire hem daar weêr voor bedankte door zijne *Ode aan de Waarheid.*

Zijne vijanden sliepen niet en kozen tegen zijne beschermelingen partij. Zij schijnen aan een Engelsch blad *the Saint-James Chronicle*, een brief van hem aan d'Alembert gezonden te hebben, in welken men woorden inlaschte meer dan beleedigend voor den Koning, de Ministers enz. Wij gelooven dat deze woorden niet van hem waren, niet omdat hij zulks op zeer geestige wijze loochent, 't geen hem even zoo goed overkomt als hij liegt als dat hij de waarheid spreekt, maar omdat een dergelijke aanval zonder eenige reden nadeel zou hebben toegebragt aan de zaak, die hij met al zijn kracht en al zijne bekwaamheid voorstond. 't Zou eene onbehendigheid zijn geweest, en hij beging die weinig, ten minste als hij niet vertoornd was, wat 't geval niet was. De hertog de Grafton toonde hem dit blad. Tegelijk zond de heer de Choiseul het hem, wien men het had toegezonden om Voltaire te doen vallen; hij antwoordde er op met goeden uitslag en liet zich regtvaardigen door 't *Encyclopedisch dagblad*, van 't welk men zich tegen hem had bediend. Deze valsche en fijn berekende aanval zou noodlottig hebben kunnen worden voor zijn invloed en voor de Calas.

Eindelijk verschenen de *Memorie's* der advokaten. Voltaire overlaadde Elie de Beaumont met loftuitingen:

„Ik voeg bij de drie onmogelijkheden, die gij zoo schoon in 't licht hebt gesteld, een vierde wederstand te kunnen bieden aan uwe redeneringen. Ik voeg mijn dank bij dien welken de Calas u verschuldigd zijn. Ik durf zeggen, dat de regters van Toulouse u dien ook verschuldigd zijn; gij hebt hen ten aanzien hunner misslagen ingelicht."

Maar weldra vond zijn oplettend oog in deze Memorie dwalingen, die hij met de grootste zorgvuldigheid liet verbeteren. Hij was de ziel van geheel deze zaak; hij bestuurde al diegenen, wier diensten hij gebruikte, nu eens door de fijnste, regtvaardigste, juist ter snede aangewende kritiek, dan door 't geven van loftuitingen, gelijk we er gelezen hebben, en die in de oogen dier eeuw, wier orakel hij was, den meest mogelijken roem schonken.

Met deze Memorie in de hand moest vrouwe Calas zich vervoegen bij de grooten van den dag en ook bij de heeren van de dagbladpers, die, sints dien tijd, tot de klasse der magten, zoo al niet regtens, dan toch feitelijk werden gerekend. d'Alembert was diep bewogen door dit bezoek; zie hier, in welke bewoordingen deze meetkundige Encyclopedist er over sprak tot hem, die in alles hun meester was:

„Gij moest mijnheer de Choiseul, die naar u luistert en u hoog schat, overhalen om den armen geradbraakten van Toulouse eenige bescherming te verleenen. De weduwe kwam mij eenige dagen geleden opzoeken, en bragt mij hare Memorie; dit schouwspel heeft mij diep getroffen. Men mag er zich niet over beklagen, dat men ongelukkig is, als men eene familie tot die mate van rampspoed vervallen ziet. Ik zal spreken en zelfs luide schreeuwen ten hunnen gunste, dat is alles wat ik kan doen."

De Memorie's van Mariette, van Loyseau de Manléon, verschenen op haar beurt. Voltaire antwoordde er op met zijne toejuichingen, die door geheel Parijs als een echo werden herhaald; maar hij had rede om te betreuren, dat de eerste Memorie's van Sudre en van La Salle den Parijsche advokaten niet bij tijds bekend geweest, en door hen gebruikt waren; zij waren nu minder goed ingelicht,

en zeiden wel meer, maar zonder in waarheid meer welsprekend te zijn.

Door elk dezer uitgegeven geschriften werd het publiek meer ten gunste der Calas gestemd; maar ook hunne vijanden beproefden een stouten slag tegen hunne verdedigers. 't Landsgeregt van Montpellier liet op de Memorie's der drie advokaten beslag leggen. Voltaire was er verontwaardigd over, maar zag er een teeken in van de uitwerking door deze warme pleiters voortgebragt.

„... Alsde advokaten het regt niet meer hebben om te pleiten, zal er geen regt of wet in Frankrijk meer zijn. Ik verbeeld mij, dat die drie heeren eene zoodanige beleediging niet zullen dulden. Slechts de regters, voor wie men pleit, mogen eene Memorie verbieden door haar beleedigend en wederregtelijk te verklaren.... Ik hoop vooral, dat deze stap van het landgeregt van Montpellier, door het Parlement van Toulouse verordend, een uitnemend stuk ten gunste der Calas zal zijn."

Bijaldien deze vreemde maatrégel inderdaad door het Parlement van Toulouse voorgeschreven was, bewees zij hoe groote vrees aan het Parlement werd aangejaagd door 't populaire en toegejuichte woord der beste advokaten van Parijs, die zich tegen dat Hof vereenigd hadden; en bijaldien dit Hof de handelwijze van die van Montpellier niet had verordend, werd daardoor aangewezen, hoe er onder de overheid een gemeenschappelijken geest bestond, die geheel in strijd was met de belangen der geregtigheid en der waarheid. Deze geest heerschte te Parijs, en d'Alembert deelt aan Voltaire ter dezer zake een ergerlijk gezegde mede:

„Kunt gij gelooven, dat een raadsheer in het Parlement eenige dagen geleden tot een der advokaten van de weduwe Calas zeide, dat zijn verzoekschrift niet zou worden aangenomen, om dat er in Frankrijk meer overheidspersonen dan Calas zijn?"

't Verzoekschrift van Mr. Mariette aan den raad des Konings was aangeboden. De vraag was nu, of het aangenomen zou worden. Voltaire werd door ongeduld gepijnigd.

„Welnu! schreef hij den 27sten Februarij aan Argental, heeft men eindelijk verslag uitgebragt over de zaak der Calas? Ik zie, dat 't veel gemakkelijker valt om een mensch te radbraken dan om een verzoekschriftte ontvangen."

Tot dien tijd van angstige afwachting en prikkelbaarheid moet welligt eene anekdote gebragt worden, die hem geheel kenschetst:

„Hij kon op dit punt geen tegenspraak dulden en een bezoeker was daar eens het slagtoffer van. 't Was een groot Duitsch heer, die, pas uit eene eenzame verafgelegene residentie vertrokken, zeer weinig op de hoogte was van de gebeurtenissen van den dag. Hij wordt de groote zaal van Ferney binnen geleid, en, onmiddelijk na de eerste begroeting, zegt Voltaire tot hem: „Mijnheer, wat dunkt u van den armen Calas, die geradbraakt is? — Geradbraakt... O! dan is hij zeker een groote booswicht geweest!" Voltaire trekt ijlings aan de schel. — Is de koets van mijnheer op 't binnenplein? — Ja, mijnheer. — Dat men oogenblikkelijk zijne paarden aanspanne en dat hij vertrekke! — De arme Duitscher ging heen zonder zich deze gril te kunnen verklaren. Toen hij te Génève er van sprak, verklaarde men hem, om welke rede Voltaire zoo verontwaardigd was geworden, en hij verklaarde, dat hij Calas voor den een of anderen struikroover had gehouden, dien de heer van Ferney zonder omwegen had laten radbraken."

Ondertusschen verwaarloosde Voltaire niets.

Hij maakte in 't laatste oogenblik de som zijner bondgenooten en zijner handlangers nog eens op, gelijk een generaal zijne troepen een laatste maal nog eens monstert, voordat hij ze tegen den vijand aanvoert Drie der Ministers waren voor de Calas.

„Ik ben verzekerd, dat de kontroleur-generaal, mijnheer de hertog de Praslin (Minister van buitenlandsche zaken), mijnheer de hertog de Choiseul Minister van marine), zeer goede gezindheden koesteren; we moeten daar voorzeker gebruik van maken."

Hij schreef brief op brief aan den verslaggever, den heer de Crosne, aan zijn schoonvader, de la Michodière, aan den heer d'Aguesseau, waarbij hij nooit

moede werd te verhalen, hoe hij de Calas had leeren kennen en langzamerhand zijne overtuiging gevestigd was geworden: „Ik durf," zeide hij, „mij van de onschuld dezer familie even vast verzekerd houden als van mijn eigen bestaan." Om zich nog meer in die overtuiging te versterken of misschien om zijn koortsachtig ongeduld tot bedaren te brengen, had hij een bijzonderen arbeid ondernomen, van welken hij aan Damilaville rekenschap gaf met die buitengewone levendigheid, die zijn stijl in oogenblikken van gemoedsbeweging kenmerkte:

„Ik ben te rade geworden om op schrift te stellen al de redenen, die deze regters zouden kunnen regtvaardigen. Ik heb mijn brein afgetobd om iets te kunnen vinden, waarmede ik hen zou kunnen verontschuldigen, en ik heb niets gevonden dan wat nog meer reden zou geven om hen te vertienen 1)."

Eindelijk brak nog wel niet het volle licht der geregtigheid, maar toch 't eerste schijnsel van den dageraad door.

Dingsdag den 1sten Maart verklaarde het bureau van cassatie, bij den raad, het verzoekschrift der Calas ontvankelijk. Dit was de eerste schrede op den weg der billijkheid en der herstelling in vorige eer.

1) Dit zoo harde woord is *in toorn* geschreven. Later meer bedaard geworden, erkende hij, als hij de zaak der Calas met die der Sirven vergeleek, „dat de regters der Calas ten minste eenige zwakke en ongelukkige voorwendsels konden bijbrengen." Hij schreef in 1775 aan mevrouw Du Deffand: „De regters der Calas hadden zich door den schijn laten bedriegen, en waren ter goeder trouw schuldig." Hij ging nog veel verder in een' brief aan een' priester uit Toulouse, volgens zijne gewoonte van *zich allen alles te maken*, in een geheel anderen zin dan de apostel, dien hij gaarne in dit opzigt aanhaalde:

„Ik ben er altijd overtuigd van geweest, schreef hij hem, dat er in de zaak der Calas redenen waren ter verontschuldiging der regters. De Calas waren zeer onschuldig, dat is bewezen. Maar zij hadden zich zelven tegengesproken. Zij waren zwak genoeg geweest, om in den aanvang de vermeende eer van hun zoon Markus Anton te willen redden, en daarom te zeggen, dat hij aan eene beroerte was gestorven, toen het duidelijk was, dat hij zich zelven van kant had gemaakt.

„'t Is een jammerlijk geval; maar men kan den regters niet anders verwijten, dan dat zij te veel op den schijn zijn afgegaan."

HOOFDSTUK XI.

HERZIENING VAN HET REGTSGEDING,

IN EERE HERSTELLING DER VEROORDEELDEN.

Drie dagen voor den verjaardag der teregtstelling van Calas, Maandag 7 Maart 1763, deed de Raad van State uitspraak ten aanzien van het verzoekschrift van Mariette. De zaak der Calas had in de openlijke meening eene hooge belangrijkheid verkregen. Men nam allerwege in hunne rampen deel; men gevoelde dat een groote vergoeding hun toekwam. Daarenboven was 't eene uiterst zeldzame daad van de koninklijke magt het vonnis van een hoogste geregtshof nietig te verklaren, en deze handeling kon ook uit achting voor hen, wier vonnis vernietigd werd, met niet te veel ruchtbaarheid plaats grijpen. De leden van den Raad lostten elkander gewoonlijk om 't half jaar af; deze keer had dit echter niet plaats. Al de Ministers en Ministers van staat maakten deel uit van de vergadering, en de kanselier van Frankrijk nam het voorzittersgestoelte in. De raadsheeren van Staat, van den tabberd, van den degen en van de kerk, waren tegenwoordig, en onder deze laatsten verscheidene abten en drie bisschoppen. Toch werd het vonnis met een-

parige stemmen door de 84 tegenwoordige leden gewezen, overeenkomstig de besluiten van den heer Thiroux de Crosne, Meester der verzoekschriften, verslaggever. Gedurende de zitting verbeidde eene groote menigte vol ongeduld het oogenblik, waarop zij de gewigtige tijding zou ontvangen.

In plaats van zelf dit indrukwekkend en roerend tooneel mede te deelen zullen wij hier het verhaal van een ooggetuige laten volgen:

8 Maart 1763.

De zaak van vrouwe Calas werd gisteren in den Raad behandeld; ik was met haar te Versailles, met verscheidene andere heeren, bij de Ministers; de ontvangst, dien zij haar bereidden, was zoo gunstig mogelijk; men liet haar volstrekt niet wachten; zoodra zij zich liet aandienen, opende men de beide vleugeldeuren, iedereen troostte haar om het zeerst. Mijnheer de kanselier zeide tot haar: „Uwe zaak, mevrouw, is eene der meest belangwekkende; men neemt veel deel in uwen toestand; wij wenschten wel, dat gij onder ons troost voor uwe rampen zult mogen vinden." Haar ontvangst bij mijnheer den hertog de Praslin was allerminzaamst. Zij begaf zich naar de galerij met hare dochters, om den Koning te zien voorbijkomen; zij werd door verscheidene heeren aangesproken; de hertog d'A . . . ., de graaf de Noailles, die onder deze behoorden, beloofden haar, dat zij den Koning op haar opmerkzaam zouden maken; zij vestigden zijn aandacht op de plaats, waar zij zich bevond, doch hunne goede bedoeling droeg geen vrucht; toen de Koning in staat was om haar te kunnen zien, liet een persoon van zijn gevolg zich van 't paard vallen, en trok door zijn val de blikken van het Hof en van den Koning tot zich 1); — dat alles had Zondags plaats. 's Maandags morgens liet vrouwe Calas zich omstreeks ten negen ure als gevangene voorstellen. Men had alles in gereedheid gebragt: de naamlijst der gevangenen werd opgemaakt, geteekend, en den verslaggever ter hand

1) Men mag er met reden aan twijfelen, of deze val wel onwillekeurig was. Niets pleit er overigens voor, dat Lodewijk XV persoonlijk eenig belang in de Calas heeft gesteld. Zeker is 't, dat hij 't niet was die op de gemeene verontschuldiging, die iemand aanvoerde ten voordeele van 't Parlement van Toulouse: „Geen paard zoo goed, of het struikelt wel eens," antwoordde: „Een paard, 't zij zoo, maar eene geheele stal!" — Grimm haalt dit woord aan, maar schrijft het aan eene dame toe.

gesteld; de jonge dames gingen, toen de Raad vergaderd was, daarheen om zich aan hare regters voor te stellen; hun aantal was zeer groot, en de tegenwoordigheid des Ministers maakte dezen Raad nog schitterender; het verzoekschrift werd met algemeene stemmen aangenomen. Men had de nederlegging ter griffie gelast van 't regtsgeding, van de inlichtigingen, en van de beweegredenen. De advokaat had de oorspronkelijke stukken van het regtsgeding niet durven vragen, omdat het te vreezen zou zijn geweest, dat men ze hem weigerde; ik geloof echter niet, dat zulks het geval zou zijn geweest. De oudste der jufvrouwen Calas bevond zich gedurende de zitting van den Raad niet wel; zij had eene hevige en langdurige flaauwte; deze duurde nog voort, toen de heeren waren buiten gekomen en haar het welslagen harer ondernemingen kwamen mededeelen. Een gedeelte hunner beijverde zich om haar hulp te verleenen; geestrijke wateren, zouten, flacons van allerlei soort werden voor den dag gehaald; ik ondervond de grootste beleefdheid van verscheidene dezer heeren. De intendant van Soissons onder anderen en mijnheer Astruc waren hoogst beleefd. De liefdadigheid dezer heeren bepaalde zich niet tot mejufvrouw Calas; zij beijverden zich zeer om de akte van vrijlating voor vrouwe Calas te verkrijgen. Men bespeurde in hunnne wijze van handelen, hoezeer zij doordrongen waren van het ongeluk dezer familie, en verontwaardigd over de ongeregtigheid, die men haar had doen lijden.

Toen het bevel tot vrijlating was uitgesproken, lieten wij vrouwe Calas de gevangenis weder verlaten, waar zij in een wijden gemakkelijken armstoel bij een groot vuur had gezeten; de cipier had haar 's morgens koffij met melk, chocolade en bouillon laten voordienen, dit waren zijne orders; maar wij waren zeer verwonderd over zijn treffend antwoord, toen men hem vroeg, hoeveel men hem hiervoor verschuldigd was: „Mevrouw Calas, zeide hij, is al te ongelukkig, ik zou verstoord zijn op mij zelven als ik de minste vergoeding daarvoor aannam; ik wenschte, dat ik een aangenamer betrekking had om haar mijne diensten aan te bieden; niemand heeft meer eerbied voor haar dan ik." Welke tegenstelling met het volk van Toulouse! De bedienden van al hare regters, van al hare beschermers beschouwen haar met bewondering en eerbied: er is er geen, die niet al hare memorie's heeft gelezen. —

Voegen wij nog bij deze bijzonderheden, dat de Koningin vrouwe Calas en hare dochters aan zich liet voorstellen, en haar met minzame betuigingen van achting en medegevoel ontving.

't Verhaal, dat men daar gelezen heeft, is op één punt onnaauwkeurig. De Koning gelaste door zijn Raad aan het Parlement van Toulouse, om hem toe te zenden de onderzoekingen en verhooren door middel van den algemeenen griffier, en de beweegredenen voor het vonnis door middel van den Prokureur-generaal. 't Geheele regtsgeding werd dus wel gevraagd, en daarenboven de beweegredenen voor de regtsspraak, tot nu toe geheim gehouden.

Men zegt, dat het Parlement dit onbeschaamde en korte antwoord gaf:

„'t Regtsgeding is zeer wijdloopig; men (vrouwe Calas) heeft slechts papier en geld voor de afschrijvers over te zenden, en men (het Parlement) zal het geven; wat de beweegredenen betreft, de Raad zal die in de onderzoekingen vinden."

Men was te Toulouse in hooge mate verstoord. Men hield er staande, dat een hoogste geregtshof geen verantwoording had te doen, den Koning vertegenwoordigde, en dat zijne vonnissen niet konden nietig verklaard worden, tenzij dat het dit zelf bewerkstelligde. Dit is zeker, dat de regtspraak onder een' vrijen regeringsvorm volstrekt onafhankelijk van den souverein moet zijn en blijven, en hare vonnissen door hem als door ieder ander moeten geëerbiedigd worden; zelfs hij moet er zich aan onderwerpen. Maar onder het despotisme is deze noodzakelijke onafhankelijkheid onmogelijk en bestond zij ook nooit, ware zij ook in de letter der wetten begrepen. Zij was zulks geenszins in dezen tijd; allerlei uitzonderingen, beperkingen en tegenstrijdige gewoonten, die allengs ontstaan waren, regtvaardigden den Raad genoegzaam.

De heeren van het Parlement vonden een' vreemden troost bij den Aartsbisschop van Toulouse, die een ieder hunner, waarschijnlijk om hun ijver te beloonen en hen over hunne vernederingen te troosten, het vreemde voorregt verleende,

„om des Zondags de mis in hunne huizen te laten vieren.” Na hun deze ongewone gunst te hebben verleend, vreesde de prelaat, dat zijn ijver der regering soms ontijdig mogt voorkomen. Hij gaf aan den heer de St. Florentin rekenschap van wat hij gedaan had, en ontving een vrij droogen brief terug, in welken duidelijk, hoewel met groote behoedzaamheid, een daad werd berispt, hoogst onstaatkundig in een land, in 't welk de Protestantsche bevolking talrijk was, en waarin hij zich maar al te veel beklaagde over de hartelijke verstandhouding tusschen hare regters en de Katholieke geestelijkheid.

“Zijne Majesteit heeft mij betuigd, dat zij ten aanzien van eene dergelijke zaak zich slechts kon beroepen op uwe voorzigtigheid en op uwe kennis zoowel van de regels en de gebruiken der Kerk als van de verschillende indrukken, die de gemoederen der volken, aan uwe zorgen toevertrouwd, in staat zijn te ontvangen.”

Terwijl het Parlement, om zich te troosten, zoo groote behoefte had aan de gunsten van den Aartsbisschop, was Voltaire door deze eerste zegepraal, die al de anderen scheen te verzekeren, overstelpt van vreugde. Men moet hem met eene edele zelfvoldoening in een' brief aan Damilaville hooren uitroepen:

„Mijn waarde broeder, er bestaat dan nog geregtigheid op de aarde; er is dan nog menschelijkheid. De menschen zijn niet allen zulke booze schurken als men zegt.

De ontroering maakt hem zedig en hij voegt er bij: „Dit is de dag van uw zegepraal, mijn waarde broeder; gij hebt de Calas beter dan iemand gediend.” Zijne dankbetuigingen aan Thiroux de Orosne zijn opgewonden en vleijend:

„Mijnheer, gij hebt u met roem overdekt, en gij hebt ons een zeer hoog denkbeeld van u doen opvatten. Ik heb eerbied voor u, en ik neem de vrijheid om u lief te hebben.”

Hij geloofde zich zelven aan 't einde zijner moeiten, en vrouwe Calas aan den grenspaal harer gemoedsbewegingen!

„'t Schijnt mij toe," schrijft hij den 14den Maart aan Elie de Beaumont, „dat 't overige van dit regtsgeding slechts in formaliteiten zal bestaan. Voor vervalsching der stukken behoeven wij niet te vreezen, omdat zij geteekend zijn door Pieter Calas, die, als dat moet, naar Parijs zal gaan en die dan wel spoedig het bedrog zal onderkennen."

Maar de formaliteiten konden de zaak nog lang slepende houden. Het Parlement kon zich weerbarstig toonen en aan de zeer kostbare toezending der stukken konden hinderpalen worden in den weg gelegd. Dit geschiedde dan ook.

Ook moest Voltaire nog langen tijd allerlei voorzorgen nemen en zeer behoedzaam zijn. Zijne *verhandeling over de verdraagzaamheid ter gelegenheid van den dood van Jean Calas* was geschreven, gedrukt en zou in 't licht verschijnen; maar hij vreesde, dat de aanstoot, dien dit boek zou geven, aan de zaak schade zou toebrengen, en hij wilde de weduwe van den geradbraakte er niet aan blootstellen van te moeten boeten voor zijne stoutheden. Hij vergenoegde zich met eenige exemplaren aan voorzigtige vrienden toe te zenden, die beloofden, dat zij ze niet zouden laten vallen in de begeerige handen der boekverkoopers, of ze bloot te stellen aan de gevaarlijke blikken der censuur. Hij legde al zijnen bondgenooten in dezen krijg, met even veel wijsheid als menschelijkheid gevoerd, dezelfde zelfverloochening op. Court de Gebelin had zijne *Toulousaansche brieven* geschreven, in welke hij opkwam tegen de teregtstelling van Rochette, van de gebroeders de Grenier, van Jean Calas, en de geschiedenis mededeelde van de inkwisitie en van de broederschappen der boetelingen te Toulouse; een merkwaardig werk wegens de feiten die het bevat, maar van 't begin tot 't einde bezoedeld is door een' gezwollen overdreven stijl. Dit boek

kon de inwoners van Toulouse, hunne Capitouls, de leden van hun Parlement, slechts verbitteren, en Voltaire verkreeg van den schrijver, dat hij de uitgave vertraagde. Deze fijne omzigtigheid bragt goede vruchten voort. Daar het Parlement geen enkele rede had, om ongehoorzaam te zijn gehoorzaamde het. Eindelijk schreef Voltaire den 24sten Mei 1763 aan den predikant Vernes:

„Eindelijk is het schandelijk regtsgeding van de eerlooze regters van Toulouse in deze week afgezonden of zal afgezonden worden. Wij hopen, dat de zaak in den grooten Raad zal beregt worden, waar eene goede geregtigheid voorzit, waarna ik te vreden zal sterven.

N.B. Het Parlement van Toulouse, dat den vader geradbraakt heeft, heeft de moeder gevild. Men heeft de uitlevering der stukken duur moeten betalen; maar dat alles is door het geregt afgedaan. Ach! *Manigoldi!* (beulen!)

Voltaire kondigde nog twee maanden te vroeg de afzending der stukken van het regtsgeding aan; eerst tegen 't einde van Julij werden zij uit Toulouse afgezonden. Lodewijk begaf zich ter zelfder tijd naar Parijs; misschien werd hem opgedragen om aan zijne moeder de stukken ter hand te stellen, die op verzoek van vrouwe Calas en op hare kosten waren overgeschreven.

Wie zou 't er niet voor houden, dat vrouwe Calas en haar vurige beschermer nu ten minste eindelijk hun doel zouden bereiken? Toch moest er nog een jaar verloopen, eer de oude vonnissen van Toulouse werden vernietigd. Was al dit oponthoud pijnlijk voor hare vrienden, voor haar zelve was het wreed.

„Deze onvermijdelijke langdradigheid, schreef zij, brengt mij tot wanhoop, en als ik de zoete voldoening niet had van mijne dochters bij mij te hebben, geloof ik, dat ik onder het gewigt mijner smarten zou bezwijken."

Den 4den Junij 1764 werd door den bijzonderen Raad des Konings het vonnis, waarbij 't vroegere vernietigd werd, uitgesproken.

Na, wegens gebreken in den vorm, vernietigd te hebben het vonnis der Capitouls van den 21sten October 1761, het vonnis van het Parlement van den 9den Maart 1762, en dat van den 18den Maart van 't zelfde jaar, heeft *de Koning in zijn Raad* „voor zich en zijn Raad gebragt 't lijfstraffelijk regtsgeding, waarin door gezegde vonnissen is uitspraak gedaan, en heeft dit, met de omstandigheden en den aankleve van dien, teruggezonden en zendt die terug aan de heeren Meesters der verzoekschriften van het huis van den Souverein."

Deze was de gebruikelijke naam van een regtbank, zamengesteld uit de Meesters der verzoekschriften, die opgerigt was om aan den Souverein verslag te geven van de verzoekschriften van zijn huis, dat is te zeggen van zulke, die afkomstig waren van lieden van zijn huis, alsmede (bij uitbreiding) van zulke, van welke 't hem behaagde voor zich zelven bijzonder kennis te nemen. De geheele zaak moest voor deze regters, die nu bepaald beslissen moesten, op nieuw begonnen worden; doch thans zou het nieuwe regtsgeding niet wederom aan het kwijnen gaan; het duurde slechts negen maanden onder de ijverige en verstandige leiding van Dupleix de Bacquencout, Meester der verzoekschriften.

Wij zullen zeer kort zijn ten aanzien van dit laatste regtsgeding, dat tot een vijfde regtspraak aanleiding gaf. Dezelfde feiten kwamen weder voor, maar deze keer konden de Calas en hunne verdedigers openlijk handelen; 't waren hunne vijanden, die zich thans schuil hielden. De eersten hielden eene vergadering bij den graaf d'Argental, bij welke vrouwe Calas werd toegelaten, waar men beraadslaagde over de maatregelen, die men moest nemen, en die iedere keer, als de zaak der verdediging zulks noodzakelijk maakte, herhaald werd.

Gedurende dien tijd ontving Voltaire uit Toulouse naam-

looze brieven, die in een zeer hevigen toon geschreven waren. Men verweet in deze aan het Parlement, dat het niet al de vijf beschuldigden in plaats van een enkelen had laten radbraken.

„Ik geloof, dat als zij mij in handen hadden, zij mij wel voor de Calas zouden kunnen laten betalen. Ik heb in alle opzigten een fijnen neus gehad toen ik mijn legerplaats op de grenzen uitkoos."

Wij moeten evenwel, zooal niet tot verschooning van deze overheidspersonen, dan ten minste om hunne ontzettende verblinding begrijpelijk te maken, zeggen, dat bij dit laatste onderzoek voor de eerste maal zeer veel gunstige getuigenissen voor den dag kwamen, die de onbillijke zamenstelling van hun Vermaanschrift en van hunne *briefs intendits* die men uit vrees vroeger teruggehouden had, onmogelijk hadden gemaakt. Nu kon men voor 't eerst voor den dag brengen de geschreven verklaringen van acht kooplieden van Génève, die sints lang de familie Calas hadden gekend, en die nog belangrijker waren dan die van Alquier en van den kanunnik Azimond; nu konden de regtvaardigende feiten, die men Calas niet vergund had te bewijzen, eerst bewezen en aangetoond worden, dezulken ten minste van welke de tijd niet elk spoor had weggevaagd. Men kon den brief van Markus Anton ter tafel brengen, in welken hij zich bij Cazeing over zijn' broeder Lodewijk beklaagt, en hem noemt *onzen overlooper*. Men kon door een getuigschrift van den pastoor van Brassac bewijzen, dat Markus Anton daags voor kersmis te Brassac zich bevond en er tot den dag na het feest bleef, terwijl men zeide, dat men hem op dienzelfden dag te Toulouse in den biechtstoel van den abt Laplaigne had gezien; zoo kon men door een getuigschrift van den pastoor van Beziers bewijzen, dat Katharina Daumier eene Katholieke van geboorte was, en niet eene *nieuw bekeerde*, waardoor hare geheele verklaring tot eene onbeschaamde leugen

werd gemaakt. Zegt men, dat het Parlement van Toulouse, had het deze bewijzen onder de oogen gehad, anders zou geoordeeld hebben, men spreekt het daarmede niet van schuld vrij, want het lag slechts aan dit ligchaam of het ze verkrijgen zou, men had het te vergeefs en op allerlei wijze gesmeekt om ze toe te laten, ware 't ook slechts in de vier memorien van Sudre en van La Salle.

Nieuwe memorie's moesten bekend gemaakt worden. Elie de Beaumont gaf een derde, Mariette een vierde, de jonge Lavaysse een tweede. Voltaire prees te regt dit laatste in een brief aan d'Argental.

„Ja zonder twijfel, mijn aanbiddelijke engel, ik ben diep getroffen geweest door de memorie van den jongen Lavaysse, door zijne verteederende eenvoudigheid, door die waarheid zonder grootspraak, die slechts de deugd bezit."

Hij schreef met bevalligheid aan Elie de Beaumont (den 27sten Februarij 1766):

„Mijne oogen kunnen weinig meer lezen, mijnheer, maar zij kunnen nog weenen, en gij hebt mij dat wel doen bespeuren."

In deze memorie's moest men nieuwe lasteringen bestrijden, die onophoudelijk van alle kanten oprezen, en die, hoe meer het beslissend oogenblik naderde, zelfs te Parijs, tot een' nieuwen trap van verwoedheid zich verhieven.

Men zeide, dat in den kelder van het huis der Calas een kuil was in gereedheid gebragt 1); dat een ringbout in het gewelf van dezen kelder had gediend om Markus Anton

1) Deze leugen was niet nieuw; zie hier hoe Calas haar regt logenstrafte in een zijner verhooren:

„*Ondervraagd*, of 't niet waar is, dat hij, den dood van zijn' zoon vooraf bepaald hebbende, in den kelder een kuil had laten maken, om hem te begraven,

Antwoordt hij ontkennend, en zegt, dat men den kelder slechts heeft te bezigtigen."

op te hangen; dat men het lijk van den kelder naar het magazijn had *zien brengen.*

Er was, zeide men, te Parijs, *iemand*, die *persoonlijk* van deze of gene *dezer feiten kennis* dróeg. Elie de Beaumont vroeg te vergeefs, dat die getuige, dien men niet te zien kon krijgen, zich wel wilde kenbaar maken; niemand verscheen.

Voor dat de martelaar in eere hersteld werd, was de Minister, die zijn dood had goedgekeurd, verpligt om den eerste en verbitterste zijner vervolgers te kastijden. David werd in Februarij 1765 afgezet.

Te Parijs werd de zaak in 't laatste ressort gebragt. De beschuldigden (want zulks waren zij op nieuw) lieten zich den 28sten Februarij opsluiten in de cipierswoning. Zij ontvingen er, zegt Grimm, een aantal personen van den eersten rang. Damilaville bezocht er hen, en gaf daar verslag van aan Voltaire in een' brief, die niet bekend is gemaakt.

„Ik heb, zegt hij, heden twee uren in de gevangenis doorgebragt met mevrouw Calas en hare ongelukkige lotgenooten. Ik ben hen verscheidene keeren gaan troosten sints zij er zijn. Ik ben de eenige niet, vele andere goedgezinden hebben evenzoo gedaan, en ik heb met groote voldoening gezien, dat er nog deugd en welvoegelijkheid in de wereld is. Overmorgen zullen zij de gevangenis verlaten, ten minste ik hoop het 1)."

De Meesters der verzoekschriften, die in deze groote zaak regt spraken, waren ten getale van veertig. Men telde onder hen veertien intendanten van provinciën. Zij onder-

1) Wij hebben in handen het afschrift van een' hoogdravenden brief van gelukwensching, gerigt aan vrouwe Calas door den *luitenant generaal van de wacht* op 't oogenblik toen zij de gevangenis verliet. Wij zullen er eene enkele zinsnede van aanhalen, die een hulde bevat aan de vroomheid en de geestkracht van de arme weduwe: „De God, dien wij aanbidden en die de harten doorgrondt, heeft u middelen tot vertroosting geschonken in uwe zielskracht en uwe onderwerping aan zijn heiligen wil." Deze officier biedt vrouwe Calas daarop aan, haar een door hem vervaardigd uittreksel van het regtsgeding te zenden.

zochten de zaak in al hare bijzonderheden, in zes zittingen, ieder van vier uren, uitgenomen de laatste die meer dan het dubbel getal duurde. Het vonnis werd met algemeene stemmen gewezen, den 9den Maart 1765, drie jaren na het vonnis des doods van Jean Calas, juist op denzelfden dag 1).

De geregtelijke uitspraak werd onmiddelijk op de koninklijke drukkerij gedrukt en in allerlei formaat uitgegeven.

„De gewone Meesters van de verzoekschriften van het huis des Konings, hoogste regters ter dezer zake.... hebben ontheven en ontheffen Ánne Rose Cabibel, Jean Pierre Calas, Alexander Frans Gualbert, Lavaysse en Jeanne Viguière van de beschuldiging tegen hen ingebragt, gelasten dat hunne namen zullen doorgehaald en geschrapt worden van alle registers, waarop zij zullen zijn ingeschreven, enz. Ontheffen evenzoo de nagedachtenis van Jean Calas van de beschuldiging tegen hem ingebragt, gelasten dat zijn naam zal worden doorgehaald en geschrapt, enz., waartoe alle griffiers, cipiers en gevangenbewaarders zullen worden gedwongen, zelfs bij lijfsdwang; gelijk ook de tegenwoordige regtspraak door hen aan den rand van genoemde naamlijsten moet worden bijgeschreven."

De beschuldigden en al de kinderen van Calas hadden magtiging verzocht om van de overheidspersonen, die een' onschuldige, nu in eere hersteld, ter dood hadden veroordeeld, *schadevergoeding te eischen.* Omtrent dit zware en zeer teedere punt hebben de nieuwe regters „hen verwezen en verwijzen zij hen naar zich zelven, om daarin zoo te voorzien als zij zelven geraden zullen oordeelen."

1) Grinum oordeelt gestreng over dit gekunsteld overeenkomen van de datums.... „Het vonnis der Meesters van de verzoekschriften van het huis des Konings is gewezen op denzelfden dag en op 't zelfde uur, waarop Calas, nu drie jaren geleden, onder de hevigste kwellingen is gestorven. Niets heeft mij zooveel pijn gedaan als deze plegtige kinderachtigheid in een zaak van dezen aard; zij heeft mij een afgrijzen ingeboezemd, waar ik moeijelijk geheel rekenschap van kan afleggen: het komt mij voor, dat ik kinderen zie, die spelen met ponjaards en met de werktuigen van den beul."

Een der regters, de heer Fargès, was van meening om de strengheid tegen de eerste regters nog veel verder te drijven. Toen zijn beurt kwam om zijn oordeel te zeggen zeide hij, dat men „het Parlement van Toulouse rekenschap moest afvorderen van zijn onregtvaardig en barbaarsch gedrag." Hij volhardde daarbij, ofschoon d'Aguesseau hem verzocht om in te trekken 't geen wat *al te sterk* in zijne woorden was.

Eindelijk hadden de Calas dan geregtigheid verkregen, eene geregtigheid, die wel laat kwam, maar ook volkomen was en zoo schitterend, als de menschen haar kunnen bewijzen, als zij, wat God alleen geeft, het leven hebben ontnomen.

Men kan nagaan, met welke vervoering Voltaire het groote nieuws ontving. Wij vinden den ouden wijsgeer in dit zoo roerend oogenblik, terwijl hij de brieven afwacht en ze schier verslindt, met Donat het kind der Calas, dat hij de meeste genegenheid toedroeg. Hij antwoordde aan zijne getrouwen vriend en medewerker d' Argental:

„Een jonge Calas was bij mij, toen ik uw' brief en dien van vrouwe Calas, en dien van Elie, en zoovele andere ontving: wij stortten tranen van aandoening, de jonge Calas en ik. Mijne oude oogen stortten ze even rijkelijk als de zijne, wij verstikten er als in, mijne waarde engelen."

Weldra maakte ongeduld zich weder van hem meester; er moest nog een andere soort van vergoeding, veel minder roemruchtig, maar even noodig plaats hebben. Mevrouw Calas was geheel te gronde gerigt. De aanzienlijke sommen, voor haar in Frankrijk, in Zwitserland, in Engeland ingeschreven, tot welke zelfs regerende vorsten hadden bijgedragen, waren naauwelijks voldoende geweest voor de ontzettende onkosten der vijf regtsgedingeu, voor de onvermijdelijke reizen van al de leden der familie, en om de arme weduwe met hare dochters te onderhouden.

Van de ongeregtigheden, die zij hadden geleden, mogt niets overblijven dan de rouw, die niet hersteld kon worden; de ellende, waarin zij nu verkeerden, en daar gemakkelijk in voorzien kon worden, mogt tot schande der natie niet voortduren. Voltaire was er gebelgd over, toen hij niet terstond door een koninklijke gift een behoorlijk bestaan verzekerd zag aan dit ongelukkig slagtoffer van regterlijke dwalingen. Hij beklaagt er zich bij Damilaville met zijn gewone drift over:

„De Koningin heeft, zegt men, op hare gezondheid gedronken, maar heeft haar niets gegeven om te drinken."

De eerste uitdrukking is plat; maar de klagt zou regtmatig zijn geweest, als men er mede gezuimd had om er in te voorzien.

De nieuwe regters meenden hun taak nog niet voleindigd te hebben. Zij schreven gezamenlijk den volgenden brief aan den vice-kanselier Maupeou:

Edele Heer!

Wij hebben onzen pligt als regters vervuld door de weduwe van Jean Calas, haar zoon, Lavaysse, Jeanne Viguière, en de nagedachtenis van Jean Calas te ontheffen van de beschuldiging, onder welke zij gebukt gingen; doch wij meenen, dat deze hoedanigheid ons ook nog de verpligting oplegt om u te verzoeken, dat gij de wenschen van dit ligehaam zult laten doordringen tot aan den voet van den troon van zijne Majesteit. Wij hebben het ongeluk der beschuldigden slechts ten deele kunnen herstellen, en, gaven wij Jean Calas zijn onschuld terug, wij kunnen hem het leven niet terug geven, evenmin als wij aan een talrijke familie den vader, of aan eene troostelooze weduwe haar echtgenoot kunnen terug geven. Ten gevolge van dit verschrikkelijk vonnis, door den Raad verbroken en te niet gedaan, zijn aan zijne vrouw en zijne kinderen onherstelbare verliezen berokkend; hun fortuin is geheel vernietigd. Gedwongen om eene provincie te verlaten, die niet dan de smartelijkste denkbeelden hun zou te binnen brengen, blijft hun weinig hoop over ter verzameling van de weinige overblijfsels van een vaderlijk erfgoed, door een lange reeks van tegenspoeden uitgeput. Wij bidden u, edele

heer, ten hunne behoeve de goedheid des Konings in te roepen; zijn vaderlijk hart zal zonder twijfel getroffen zijn over hun' toestand. Zijne Majesteit heeft geen onderdanen, meer waard zijn mededoogen, omdat zij er geen heeft, die ongelukiger zijn.

Wij durven hopen, edele heer, dat deze stap gunstig zal worden opgenomen, en wij zullen den goeden uitslag er van beschouwen als het meest vleijend getuigenis van de tevredenheid van Zijne Majesteit.

Bij gelegenheid van het onderzoek van het regtsgeding, zoowel der Capitouls als van het Parlement van Toulouse, hebben wij opgemerkt, hoe het gebruik der *intendits*, waarvan men voorlezing doet aan de getuigen, terwijl de ordonnantie het slechts toestaat voor het verhoor der beschuldigden, gevaarlijk en wederregtelijk kan zijn. Wij hebben de eer, ter dier zake een bijzondere memorie tot u te rigten. Wij meenen, dat deze de aandacht van den Raad en van u kan verdienen; wij kunnen niet anders dan ons met vertrouwen beroepen op de middelen, die uwe wijsheid u aan de hand zal geven om deze teedere zaak te laten onderzoeken, en die van belang kan zijn voor den regterlijken stand, ten aanzien van de lijfstraffelijke zaken.

Antwoord van den Vice-Kanselier.

Mijneheeren!

Ik heb den brief, dien gij mij hebt geschreven ten gunste van vrouwe Calas en hare kinderen, onder de oogen des Konings gebragt; 't was uwer wijsheid en uwer menschelijkheid waardig, om aldus aan den voet van den troon vurige wenschen voor deze ongelukkige familie te ontboezemen. Gij zijt de zekerste waarborgen voor hare onschuld, en gij kent haren rampspoed. Uwe stem moest dus den levendigsten indruk te weeg brengen op het hart van Zijne Majesteit, die met genoegen de uitdrukking van uwen ijver en van uwe edelmoedige pogingen voor deze ongelukkige heeft gezien. Geniet de voldoening, die u den goeden uitslag uwer aanvrage moet verschaffen. De Koning, wiens hart gevoelig is voor de geregtigheid en voor het ongeluk, heeft op hen een goedgunstigen blik gelieven te slaan; hij heeft aan de weduwe Calas eene gratificatie van 12,000 francs verleend, 6,000 francs aan ieder harer dochters, 3,000 francs aan hare zonen, 3,000 francs aan de dienstmaagd, 6,000 francs voor de reis- en geregtskosten.

Zoo de geregtigheid, dien gij den Calas hebt laten wedervaren, hunne dankbaarheid niet opwekte, moeten ten minste de weldaden, die gij hun hebt weten te verschaffen, dit gevoel in hun hart opwekken en daarin onuitwischbaar doen blijven."

Volgens de memorie's van dien tijd vroegen de Meesters der verzoekschriften eveneens aan den Koning, dat hij de processie van den 17den Mei te Toulouse zou verbieden. De stoutheid van dezen stap kwam den Protestanten van Languedoc ontijdig en overdreven voor. Men schreef aan Paul Rabaut: „Met een' enkelen slag eene gewoonte te willen opheffen, die, hoewel wederregtelijk en veroordeelenswaardig, de geliefde hersenschim is van een bijgeloovig volk, is, naar 't mij toeschijnt, te veel op eens ondernemen en alles wagen om niets te verkrijgen. Ik verbeeld mij reeds hen, die de verheerlijking van Markus Anton Calas hebben doorgedreven in de geheime vertrekken der regters en in de ooren hunner boetelingen het te hooren uitschreeuwen: alles is voor de godsdienst verloren; men wil ons niet alleen onzen martelaar ontnemen om hem op de onteerende horde voort te slepen, maar men wil nog daarenboven onze heiligste, plegtigste handelingen te niet doen, en de aflaten, welke de Heilige Vader ter dezer gelegenheid verleent, nutteloos maken. Ik twijfel niet, of men spreekt op deze of dergelijke wijze te Toulouse."

De vice-kanselier Maupeou ontbood vrouwe Calas en hare lotgenooten in het ongeluk; hij gaf haar in persoon kennis van de giften door den Koning haar verleend. In een' nog onuitgegeven brief gaf Elie de Beaumont verslag van hun onderhoud met den heer de Maupeou bij deze gelegenheid; zij raadpleegden hem omtrent een moeijelijk punt, waarover niemand zich durfde uitspreken: zou 't haar geoorloofd zijn om op haar beurt de regters van Toulouse te vervolgen? Men had haar gezegd, dat, als de Koning hun eene gratificatie verleende, zulks was om te vermijden, dat zij het Parlement aanvielen, dat hun zoo grooten jammer had veroorzaakt en tevens tot den bedelstaf had gebragt.

„Nadat zij hun dank hadden betuigd, vroegen zij hem, of Z. M. hun daardoor verbood het Parlement in regten te betrekken. De vice-kanselier antwoordde hun: gij hebt goede raadslieden, raadpleegt hen, en doet wat zij u zullen zeggen. Er is in dit antwoord dit goede, dat het in geenen deele inhoudt, dat de betrekking in regten den Koning zou mishagen: gelijk die van Toulouse zulks vroeger hadden uitgestrooid. Men twijfelt nogtans, of zij wel plaats zal kunnen hebben, als de overheid maar een weinig moed weêr heeft geschept: zoo moeijelijk is 't om, onder ons, regtverdraaijers te straffen als hun inkomen meer dan 40,000 livres bedraagt. In de vergadering op Woensdag den 3den April ten huize van den heer d'Argental gehouden, kwam men ten slotte hierin overeen, dat men, om zichzelf gelijk te blijven en redelijk te zijn, ook de 13 regters van de kamer voor lijfstraffelijke zaken in regten moest betrekken, daar zij nog schuldiger waren dan de Capitouls, vermits zij door de wet aangesteld waren om hen teregt te wijzen. Daartoe behoeft men de toestemming van den Raad, en men vreest zeer, dat die kleine plebejische koningjes magtig genoeg zullen blijken om te bewerken, dat men, uit zekere zwakheid, met den naam van staatkunde vereerd, zal weigeren zulks toe te staan; men zegt zelfs, dat die te Toulouse de houding aannemen als of zij het regtsgeding willen laten drukken, en dat zij een besluit hebben genomen, inhoudende het verbod om onze vrijspraak openlijk aan te plakken. Doch dat laatste feit is niet bevestigd. Men denkt, dat er slechts een mondeling verbod bestaat, dat ten laatste dezelfde uitwerking zal hebben."

Deze opmerking is juist, want de beschikkingen van het vonnis, volgens welke de namen der Calas op de lijst der gevangenen en hunne vonnissen moesten doorgehaald, en het eindvonnis op den rand moest overgeschreven worden, zijn nooit ten uitvoer gebragt. Zuster A. J. Fraisse verhaalt ook aan mejufvrouw Calas, dat het Parlement in 't geheim vergadert, en dat deze heeren naar eenig middel hebben gezocht, om tegen het oordeel der laatste Regters in deze zaak in verzet te komen, doch er geen hebben gevonden. Zij deelt evenzoo mede, dat zij aankondigen, dat zij het regtsgeding openbaar zullen maken; maar zij voegt er bij: ik antwoord, dat zij er zich wel voor zullen wachten.

Voltaire, altijd op alles bedacht, beval de familie Calas gedurig groote voorzigtigheid aan ter zake van de betrekking in regten. Een onbedachte stap kon de verkregen overwinning wel niet in gevaar brengen, maar toch aan het Parlement in de openbare meening eenig voordeel bezorgen. Men moest, in alle geval, dien laatsten slag niet wagen, voordat men zeker was van er in te zullen slagen.

Wij houden 't er voor, dat hij gelijk had, dat hij den toestand met wijze gematigdheid en voorzigtigheid beoordeelde. Jean Calas moest in eere hersteld worden maar niet gewroken, iedereen moest vervuld zijn van afgrijzen over de noodlottige vooringenomenheid van zijne regters, maar niemand in de verleiding gebragt worden om hen te beklagen. Zij hadden zich door buitengewone vooringenomenheid laten bedriegen, maar terwijl zij meenden regtvaardig te handelen, moest hierin hun eenige kastijding bestaan, dat zij zich voor de regtbank van de openbare meening van onregtvaardigheid en van wreedheid overtuigd zagen.

Grimm was er verontwaardigd over dat de vervolging tegen de Capitouls en het Parlement niet had plaats gehad op kosten van den Staat en in naam des Konings. Hij wees duidelijk aan, dat vrouwe Calas er zich niet mede kon belasten:

„Men staat deze ongelukkige familie wel toe om hare regters in regten te betrekken; maar ik zie voor haar in deze vergunning niets anders dan verschrikkelijke onkosten, en misschien haar geheelen ondergang. Het was de pligt van het openbaar Ministerie om de moordenaars van Jean Calas te vervolgen; de zaak van dezen ongelukkige is die van al de burgers. Zoo de openlijke wraakoefening zwijgt ten gunste dezer verfoeijelijke lieden, zoo zij onaantastbaar zijn geworden omdat zij een plaats als raadsheer in het Parlement hebben gekocht, hoe zal dan eene ongelukkige familie, wier vermogen, wier moed is uitgeput, er in slagen om zich, door middel van vervolging en menigte kosten, eene voldoening te verschaffen, die de regering ten duurste verpligt was haar op de schitterendste wijze te geven. Na den regterlijken moord van

dezen huisvader heeft zich 't kroondomein van zijne bezittingen meester gemaakt, als verbeurd verklaard ten voordeele des Konings, en heeft het vaderlijk erfgoed van de weduwe en de wees verkwist.... Alleen de kosten van het proces, tot op den dag van 't eindoordeel, hebben meer dan 50,000 livres bedragen, door de openbare liefdadigheid verschaft. 't Zal deze beklagenswaardige familie nog een menigte gelds kosten om dit vonnis bij al de griffiën te laten beteekenen; 't zal haar vooral veel kosten om het bij het Parlement van Toulouse te laten beteekenen; de deurwaarder, die zich met deze doornige boodschap belast, zal zich naar evenredigheid van het gevaar dat hij loopt, laten betalen."

't Stilzwijgen van dit ligchaam, zijn stom en hardnekkig verzet, waartoe in eene geheime vergadering op den 20sten Maart besloten was, boezemde Voltaire verontwaardiging en verachting in. Hij drukt dit gevoel uit in een' brief aan den Markies d'Argence de Dirac, in welken hij zich te regt verheugt over de verzachting, die de algemeene deelneming in het lot der Calas allengs bragt in het lot der nog steeds vervolgde Protestanten van Frankrijk.

„Als het ('t Parlement) gelooft in de zaak der Calas goed te hebben regt gesproken, moet het 't regtsgeding openbaar maken om te trachten zich te regtvaardigen; als het gevoelt, dat het zich bedrogen heeft, moet het zijne onregtvaardigheid of ten minste zijn dwaling herstellen; het heeft noch 't een noch 't ander gedaan, en zie hier het geval, waarin het de eerlooste partij is van er geen te kiezen.

Men meldt mij uit Languedoc, dat deze noodlottige zaak veel goed heeft gedaan aan de arme Hugenoten, en dat men sints dien tijd niemand naar de galeijen heeft gezonden, omdat hij God in 't open veld had aangebeden in Fransche verzen, even slecht als onze latijnsche psalmen."

Meer dan eens ontving Voltaire de uitdrukking van de dankbaarheid dezer Hugenoten, die sints drie honderd jaren ten doel stonden aan zooveel strengheid en zooveel lastering. Toen men den Koning zelv' door zijne giften de onregtvaardigheid van het gewezen vonnis tegen Calas en de valschheid van de afschuwelijke beschuldiging tegen al hunne geloofs-

genooten zag erkennen, was de vreugde dan ook zeer levendig onder hen. Sints meer dan een eeuw hadden zij van de koninklijke magt niets dan bloed en vervolging ademende wetten ontvangen. Voltaire overdrijft dan ook naauwelijks, als hij van Lodewijk XV op dit oogenblik zegt:

„Al de Protestanten zijn gereed om te sterven in zijn dienst. De grooten van deze wereld hebben wel weinig te doen om liefde of haat in te boezemen."

Maar wij hebben nog een ander, die getuigenis geeft van deze vreugde der Hervormde Kerken, en die te meer te vertrouwen is, naar mate hij kwaadwilliger is: den graaf de St. Florentin. Geheime vervolger der Calas, was hij gekwetst door de zege, die zij voor de hoogste regtbank des lands behaalden, en meer nog misschien door de hulp, die zij van den Koning ontvingen. Hij schreef ter dier zake een' kenschetsenden brief aan zijn' ambtgenoot in 't Ministerie, den Kontroleur-Generaal de Laverdy. Wij zien er uit, dat de ongelukkige Lodewijk Calas, altijd hebzuchtig, er niet in had kunnen berusten om alleen uitgesloten te zijn van de koninklijke milddadigheid, op welke hij in 't minst geen regt had. Hij had noch gevangenisstraf, noch verbanning ondergaan, en alles bewijst ons, dat hij er toe had bijgedragen om dien stortvloed van rampen over zijne familie te brengen door zijne afzwering, al of niet door baatzucht hem ingegeven, door zijn ondoordachte woorden ter zake van zijne broeders, door de schandelijke zwakheid van zijne eerste antwoorden aan de witte Boetelingen, toen zij hem aanboden, eene dienst te vieren voor de rust der ziel van Markus Anton, en door eene menigte tegenstrijdigheden of laagheden.

Toen hij zijne familie een koninklijke gift zag ontvangen, achtte hij het oogenblik gunstig om de vermeerdering te verkrijgen van een jaargeld van 100 livres, dat hem de

Staat uitbetaalde 1). De graaf de Sint Florentin vraagt meer voor hem; deze magtige vrager wil, dat hij een deel zal erlangen van de 36,000 francs, ten minste dat men hem eene bijzondere gift zal verleenen, nog aanzienlijker dan zijn aandeel zou zijn. 't Past niet, dat de eenige Katholiek in de familie uitgesloten zou zijn van de milddadigheid des Konings 2); de Protestanten zouden er in juichen. Reeds verspreiden zij, dat de Koning bepaald ten gunste der verdraagzaamheid gezind was. „De werkeloosheid in welke wij ons bevinden, uit gebrek aan troepen in Languedoc en in de meeste provinciën die met de ketterij besmet zijn, stijft hen maar al te zeer in die overtuiging."

Alzoo wenschte de eerste Minister van Lodewijk XV te Versailles in 1765, de dragonnades terug en schreef zulks eigenhandig in een' vertrouwelijken brief van den eenen ambtgenoot aan den andere.

Eer en dank aan Voltaire, dat hij alleen tegen zulk eene afschuwelijke onverdraagzaamheid, en die zoo magtig nog was, geworsteld heeft, en haar heeft overwonnen. Eere en dank aan Jean Calas, wiens bloed, zoo heldhaftig te midden van langzame martelingen vergoten, zijne broeders in 't geloof gewasschen heeft van den afschuwelijksten laster, en hun op nieuw den eerbied en de sympathie der wereld heeft verzekerd.

1) Waarschijnlijk om het jaargeld te vervangen, dat zijn vader hem, zoolang hij leefde, had betaald.

2) 't Schijnt, dat mijnheer de St. Florentin slaagde in zijn eisch; het kon ook wel moeijelijk anders. Grimm verhaalt in zijne briefwisseling van den 15[den] November 1765, dat Lodewijk eene gratificatie van duizend kroonen gekregen had, „om hem te beletten berouw te koesteren over zijne bekeering." Hij schrijft deze gunst toe aan den invloed der geestelijkheid. Zuster Fraisse spreekt er ook van aan mejufvrouw Calas in haar XX[sten] brief.

HOOFDSTUK XII.

LAATSTE GEBEURTENISSEN.

ARMOEDE VAN VROUWE CALAS. — DE PRENT. — NIEUWE LASTERING EN NIEUW ANTWOORD VAN VIGUIÈRE. — VROUWE CALAS TE FERNEY. — LIJKSTAATSIE VAN VOLTAIRE NAAR 'T PANTHEON. — LODEWIJK EN ZIJNE ZUSTERS VOOR DE CONVENTIE. — UITEINDE VAN VROUWE CALAS, VAN HARE ZONEN, VAN LAVAYSSE EN VAN DAVID.

In een der dagbladen van dien tijd leest men, dat de heer de Bacquencourt, de verslaggever van het regtsgeding, zich weinige dagen na de uitspraak van het vonnis, naar vrouwe Calas begaf, en haar een aanzienlijke som in goud ter hand stelde. Toen zij vroeg, wie zij hiervoor danken moest, antwoordde hij haar: „Mij is opgedragen, mevrouw, u als een gunst te verzoeken dat gij de moeite niet zult nemen om u hieromtrent inlichtingen te verschaffen."

Deze met zooveel eerbied en kieschheid aangeboden gift was geenszins overtollig; men moest volstrekt geen denkbeeld hebben van de toenmalige geregtigheid, als men meende, dat de 36,000 francs van den Koning nog niet uitgeput waren, ondanks al wat Voltaire aan de advokaten had betaald, door vijf achtereenvolgende regtsgedingen en door de reizen en de aanzoeken, die de familie gedurende drie jaren had moeten doen.

De toestand der familie Calas was inderdaad betreurens-

waardig. Treurig is het te vernemen wat er geworden was van haar zeer matig vermogen, reeds zeer verminderd, zoo niet geheel in de waagschaal gesteld door den staat van belemmering, waarin zich toen de tijd de handel in 't Zuiden van Frankrijk bevond.

Van den 13^den^ October 1761 tot aan de teregtstelling van Calas, den 9^den^ Maart van 't volgende jaar, werden het huisraad, de koopwaren, al wat 't huis bevatte, zonder inventaris, zonder gezegeld te zijn, gelaten onder de hoede van twintig soldaten, wat ten naaste bij 't zelfde mogt heeten met het aan plundering over te geven.

Maar naauwelijks had de martelaar den laatsten adem uitgeblazen, of men wierp zich van alle kanten op wat hij achterliet als op een prooi, die men vrijelijk elkaâr kon betwisten. Er had een botsing plaats tusschen de overheid en de schuldeischers. Op den dag zelven van de teregtstelling, eischte de *ontvanger-generaal der domeinen en bosschen* te Toulouse, de Melle, om verzekerd te zijn van de verbeurdverklaring van twee derde van het vermogen gelijk in het doodvonnis bepaald was, behalve de geldboete en de onkosten, dat de roerende goederen en de koopwaren van den ter dood gebragte zouden verzegeld worden. Ter zelfder tijd vroegen de pachters van de administratie, bij een wettelijk verzoekschrift, magtiging om beslag te leggen op zijne goederen. Eene verklaring van 1729 verleende hun die magtiging, schoon die eigenlijk *voortvlugtige gereformeerden* gold. Dit was hier niet 't geval, en zoo konden zij tot de gevraagde beslaglegging niet geraken. Van een anderen kant beriepen zich de schuldeischers van Calas, dat is te zeggen, de kooplieden met wie hij zaken had gehad, op hunne regten. Dadelijk kwamen ook de Capitouls tusschen beiden om de betaling der kosten van bewaring, door twintig mannen per dag, gedurende vijf maanden, te eischen.

Waarin bestond nu dit vermogen, op 't welk zooveleu hunne aanspraken lieten gelden? De heer Amblard schrijft daar over 't volgende:

„De goederen van den heer Calas bestaan slechts in koopwaren en in huisraad.... De koopman, die bij het opmaken van den inventaris is werkzaam geweest, heeft mij verzekerd, dat hunne waarde niet meer dan 80.000 livres bedroeg, die opgeslokt worden door de geregtskosten, de schulden en 't huwelijksgoed der vrouw. Deze koopman heeft er zelfs bijgevoegd, dat de schuldeischers in verzet waren gekomen tegen de verzegeling, die had plaats gegrepen op verzoek van den pachter van het domein, om, zoo zij 't konden, te vermijden, dat de goederen op regterlijk gezag verkocht werden, wat de kosten zooveel te meer zou verhoogen en hun verlies aanzienlijker zou maken; maar hunne bedoeling is, om ze, als hun verzet wordt toegelaten, onder 's hands te doen verkoopen, en dan ieder er wat van te nemen naar evenredigheid van hunne schuldvorderingen."

't Is zeker dat vrouwe Calas zich in den moeijelijksten toestand bevond, ondanks wat zij van het overschot van haar vroegeren welstand terugkreeg. Zoodra zij eenige hulpbronnen zich geopend zag, hield zij er zich ijverig mede bezig, gelijk hare brieven aan Cazeing bewijzen, om al hare schuldeischers te betalen, en onder anderen, om aan den laatste, aan zijn neef en aan de heeren Martignac en Borel de voorschotten terug te geven, die zij haar hadden verschaft, en dan had zij nog vergoeding te geven voor de ondersteuning, die vrienden aan hare dochters hadden verleend, tijdens de gevangenschap, gedurende vijf maanden, van hare ouders.

Sints lang waren de vrienden van vrouwe Calas te Parijs gedwongen er aan te denken om haar hulpbronnen te verschaffen, en hadden zich bepaald bij een plan, dat, zonder aan de waardigheid der weduwe en van hare familie eenigzins te kort te doen, een zeer geschikt voorwendsel aan de hand gaf om inteekeningen voor haar te verkrijgen,

waaraan dringende behoefte werd gevoeld. Grimm gaf er wel wat overdreven, maar met een hart, gloeijende van ijver, verslag van in zijne *Letterkundige Briefwisseling* van den 15den April 1765, onmiddelijk na de in eere herstelling van Calas.

„Mijnheer de Carmontelle, voorlezer van den hertog van Chartres, teekent, zonder een zeer geleerd lid der akademie te zijn, met veel bevalligheid en gemakkelijkheid; hij weet vooral, behalve de gelijkenis, ook den geest en het karakter der personen te treffen, en dit is voldoende voor ons plan. Hij heeft eene schilderij van de geheele familie Calas vervaardigd."

Hij stelde hèn voor op 't oogenblik, toen zij in de cipierswoning vergaderd waren, waar zij zich als gevangenen moesten aangeven om het vonnis van de Meesters der verzoekschriften af te wachten. Vrouwe Calas zit met hare oudste dochter aan hare zijde; Nanette staat achter haar, maar gelijkt weinig op eene goede geleigeest, wat de baron van Grimm, vol geestdrift voor hare bevalligheid en hare schoonheid, er ook van zegge. Jeanne staat bij hare meesteres, en luistert naar wat Gaubert Lavaysse haar voorleest uit het laatste geschrift, door Elie de Beaumont ter hunner verdediging opgesteld. Pieter gelijk zijne zusters en zijne moeder in rouwgewaad gehuld, leest over den schouder van zijn' vriend. Men liet de teekening van Carmontelle door la Fosse graveren, en de plaat werd aan vrouwe Calas aangeboden. Men verkreeg voor deze gravure het privilegie des Konings en men gaf een prospectus uit onder den titel: *„Ontwerp van inteekening voor eene tragische en zedekundige plaat."* Een notaris werd belast met de ontvangst der gelden. Het exemplaar kostte een kroon van 6 livres.

Voltaire juichte dit plan toe, en teekende terstond in voor 12 exemplaren. Hij spreekt er dikwijls van in zijne

brieven, somtijds om de teekening te berispen, maar toen hij de plaat ontving, kustte hij door 't glas heen de gestalten van vrouwe Calas en hare dochters, vervolgens hing hij haar aan 't hoofdeinde van zijn bed op, op de plaats waar de Katholieken een wijwatersvat of een crucifix plaatsen. Zij bleef er, zoo lang hij leefde. Deze plaat, van welke Voltaire met zooveel opgewektheid spreekt, wekte dezelfde geestdrift op in het klooster van de nonnen der Visitatie-orde. Zuster Fraisse wachtte, evenals hij, met levendig ongeduld op haar, ontving haar met dezelfde geestdrift, beschouwde haar vaak met diepe en zachte aandoening, en toonde haar met vervoering aan hare zusters.

De hertoginnen de Luxembourg en de Mirepoix, de hertogin d'Enville, de prinses de Turenne, de hertogin Douairière d'Aiguillon lieten hare namen aan het hoofd van de inteekeningslijst plaatsen. Mevrouw d'Enville zond vijftig louis voor één exemplaar. De hertog de Choiseul gaf er honderd voor twee exemplaren. Eenige Protestantsche prinsessen uit Duitschland hadden reeds ingeteekend, en men verwachtte rijke vrucht van dit liefdewerk, dat allen gelijkelijk tot eer strekte, toen de verkoop van de plaat plotseling op hooger bevel werd tegengehouden.

Wij zullen de pen van Grimm het verhaal van deze ongeloofelijke herleving der onverdraagzaamheid laten mededeelen:

„De inteekening voor de plaat van de familie Calas, ten voordeele der ongelukkigen, die al die rampen hebben overleefd, is door het publiek met warmte ontvangen en met die belangstelling, waartoe de menschelijkheid en het meest regtmatige medelijden het verpligtte; doch het lot, dat zij nu te Parijs moet ondervinden, zal ongeloofelijk toeschijnen, zelfs aan wie de razernij der dweepzucht 't best kennen. Naauwelijks was het plan van inteekening, voorzien van het zegel en de goedkeuring der politie, begunstigd met de luisterrijkste namen van Frankrijk, publiek geworden, of eenige raadsheeren van 't Parlement voelden zich er

door gekwetst, en men heeft van den luitenant van politie geeischt dat hij de inteekening zou laten ophouden. Een der eerste overheidspersonen van 't koningrijk heeft de noodzakelijkheid van deze schorsing betoogd, en wel om de drie volgende redenen: 1o. Omdat mijnheer de Voltaire de eerste aanlegger van deze inschrijving scheen te zijn; 2o. omdat de plaat een gedenkteeken was, beleedigend voor het Parlement van Toulouse; 3o. omdat het goed doen aan Protestanten zou zijn. Men moet zich op deze drie redenen geen enkele uitlegging veroorloven; want 't is duidelijk, dat deze heeren zich het regt, om de onschuldigen te radbraken, willen voorbehouden; maar 't is niet minder onbegrijpelijk, dat men de natie durft beletten, het voorbeeld van welwillendheid te volgen, dat haar Koning haar heeft gegeven, en dat men, om aan zeven of acht schuldige leden van een Parlement een gevoel van tegenzin te besparen, onschuldigen, die zoo wreed gehoond zijn, van de hen zoo noodige ondersteuning durft berooven, onschuldigen, wien de Koning door een hoogste vonnis, door bijna honderd regters, na het strengste onderzoek, gewezen, regt heeft laten wedervaren, en die Zijne Majesteit ten slotte zijne weldaden waardig heeft geoordeeld. Men heeft aan dit verbod geenerlei vorm, 't zij een regterlijk, 't zij een andere, hoe ook genaamd, kunnen geven; want onder welk voorwendsel de uitgave te beletten van eene plaat, voor welke de Koning aan vrouwe Calas een privilegie heeft verleend, dat aan al zijne onderdanen verbiedt eenige stoornis te brengen in den verkoop, dien hij gepast oordeelde te doen plaats hebben? Het is dus eene willekeurige gewelddaad, die door geen enkele wet kan geregtvaardigd worden, en het is de overheid, die zich haar bij deze gelegenheid heeft veroorloofd! Zoo dát de geest is, die in 't openbaar de vaders van 't vaderland beheerscht, dan moet hij ons wel noodlottig en betreurenswaardig voorkomen! Men zegt echter, dat men middelen zal vinden, om deze schorsing te doen opheffen; maar die lieden, die geen schaamte genoeg hebben, om het gelasten eener zoo wreede onregtvaardigheid tegen te gaan, zullen ook wel weten, hoe zij haar zullen laten voortduren.

.... Men moet voor de droevige opmerkingen, waartoe al deze feiten aanleiding geven, afleiding zoeken bij een feit, waarvan ik het geluk heb getuige te zijn. Daags voor dat de schorsing van de inschrijving gelast werd, komt André Soubert, meester metselaar, bij den notaris. „Is 't hier, vraagt hij, dat men inteekent voor mevrouw Calas? Ik wenschte, dat ik veertig duizend livres rente had om ze met deze ongelukkige vrouw te deelen; maar ik heb niets dan mijn arbeid en zeven kinderen om te voeden; geef mij een exemplaar: zie hier mijn kroon."

Dit verbod, dat de graaf de St. Florentin met groote bereidvaardigheid op het verzoek der overheid schijnt te hebben uitgevaardigd, werd opgeheven, maar eerst na verloop van zeven of acht maanden, en het onedele doel van deze armzalige wraakneming was bereikt. Er is niet zoo heel veel noodig, om den meest algemeenen ijver te doen bekoelen: de gravure werd niet zooveel meer verspreid en de inschrijving was minder aanzienlijk dan anders het geval zou zijn geweest. „Het onregt dat men der familie Calas aandeed, door in verzet te komen tegen den verkoop van de plaat was nogmaals een openbare roof," zegt Voltaire.

Hij beval haar met aandrang aan de gekroonde hoofden en andere aanzienlijken, met wie hij briefverwisseling onderhield, aan. Wij weten niet, of 't waar is, dat de Keizerin van Rusland 5000 livres overzond.

Twee jaren later, in 1767, werd de zaak Calas op nieuw ter sprake gebragt.

„Men vertelt in Languedoc (schrijft Voltaire den 26 Maart 1767 aan Elie de Beaumont) dat Jeanne Viguière te Parijs gestorven is, waar zij zich in volmaakte gezondheid bevindt 1), dat zij, voordat zij stierf, voor een notaris heeft verklaard, dat zij geheel haar leven door eene heiligschendster was geweest, dat zij gedurende veertig jaren geveinsd had Katholiek te zijn om als spion der Hugenoten te kunnen dienen, dat zij haar meester en hare meesteres bij het ophangen van hun oudsten zoon behulpzaam was geweest, dat de Protestanten van dit land werkelijk een geheimen beul hadden, bij meerderheid van stemmen verkozen, die de vaders en moeders behulpzaam was in het dooden hunner kinderen, als deze ter misse wilden gaan, en dat dit ambt de eerste waardigheid in de Protestantsche gemeente was."

Doch deze onzinnige lastering keerde zich tegen wie zich haar veroorlooid en haar verspreid hadden tot in Parijs, waar Fréron beschuldigd wordt van haar ondersteund te

1) Dit is onnaauwkeurig; zij had een val gedaan en een been gebroken, wat aanleiding gaf tot het gerucht van haren dood, waarvan terstond op schaamtelooze wijze tegen de famille Calas gebruik werd gemaakt.

hebben. Jeanne legde eene *geregtelijke verklaring* af voor geachte getuigen en voor haren biechtvader, die er in toestemde om door zijne tegenwoordigheid deze handeling te bekrachtigen. Bij deze nieuwe getuigenis volhardde zij in al hare verklaringen, en loochende zij wat zij altijd geloochend had.

Deze onverstoorbare volharding zal onze lezers niet verwonderen, maar zij moest hen diep treffen, die nog immer op de hardnekkigste wijze de Calas plaatsten in de klasse der dweepers en moordenaars. De dweeperij is een welbekend zedelijk feit; zij heeft zich in de wereld onder allerlei vormen voorgedaan; de geschiedenis heeft er rekenschap van gegeven, en meer dan eens hebben de wijsgeeren, de zedekundigen haar besproken, bestudeerd, ontleed. Waar zag men ooit vier of vijf bezetenen, na uit dweeperij den afschuwelijksten moord te hebben gepleegd, plotseling, en allen te gelijk, daarvan genezen, en wel zoo volkomen, dat men van dit oogenblik aan er geen spoor weer van terug vindt in 't leven van een hunner? De dweeperij komt zelden tot beterschap, of, als zij berouw toont, doet zij dat op hare wijze, zeer karakteristiek en zeer onderscheiden van ieder ander berouw. 't Is in tegenspraak met de menschelijke natuur, dat eene bende moordenaars, door godsdienstijver gedreven, plotseling herschapen wordt in lieden zoo kalm, zoo zachtmoedig, als alle anderen, zonder dat iets bij hun leven of hun sterven hen verraadt. Welligt is dat mogelijk ten opzigte van staatkundige misdadigers, als de menschen, de instellingen, de invloeden, die hen hadden in vervoering gebragt, volkomen verdwenen zijn. Maar daar de dood, het oordeel en God ons altijd voor oogen zijn, laat de misdaad, die door eene barbaarsche dweepzucht werd gelast, altijd de wroeging achter, of de ongerustheid,

of eene wilde en sombere voldoening, en somtijds beurtelings deze verschillende aandoeningen. Dat is vooral waar, als het eene daad betreft, waartegen een der natuurlijkste en der levendigste gemoedsaandoeningen, de moederliefde, in opstand moet komen. Bij Pieter Calas, bij Lavaysse vindt men ter naauwernood de kenteekenen van de meest alledaagsche vroomheid; en bij de meest geloovigen onder de beschuldigden, is dat geloof vast en vreedzaam, zonder eenigen schijn van opwinding.

Hunne verschillende karakters openbaren zich voortdurend in hun volgend leven op die wijze, als ieder hunner eigendommelijk is. Ter aanwijzing daarvan, zullen wij met eenige vlugtige trekken kunnen volstaan. Maar hunne verdediging en hunne geschiedenis zouden beiden even onvolledig zijn, als wij niet aantoonden, dat zij tot aan hun' dood dezelfde zijn gebleven.

Vrouwe Calas bleef met hare dochters wonen in de stad, waar zij eene vriendelijke ontvangst en achting had gevonden, verre van die voor haar verschrikkelijke plaatsen, die het bloed hadden zien vlieten van den martelaar, van hem over wien zij rouwe droeg tot aan haar laatsten snik. Lavaysse, die in een handelshuis eene betrekking had gekregen, vervulde bij haar, gedurende de eerstvolgende jaren, de plaats van hare afwezige zonen.

Den 22sten November 1763 schreef zij aan Cazeing de volgende regelen, in welke men al hare teederheid vindt aangeduid voor dat kind, welks dood zij, naar men haar beschuldigde, zou hebben gewenscht:

„Ik heb goede tijdingen van mijne zonen uit Génève; zij bevinden zich wel, en werken veel; met Lodewijk is 't niet zoo gesteld; zijne gezondheid is slecht en hij heeft nog geene gelegenheid gevonden om zich te vestigen. 't Geld omtbreekt hem en zijn toestand is treurig; ik kan u niet verbergen, dat ik er door getroffen ben."

Hare zonen uit Génève waren Donat, die deze stad niet had verlaten, en Pieter, die derwaarts was teruggekeerd, om de handelszaken, die hij er begonnen had, voort te zetten. Voltaire was er eerst ongerust over, toen hij hem Frankrijk zag verlaten. Hij vreesde, dat de fransche regering zich soms geraakt mogt gevoelen over deze vrijwillige ballingschap, die toen den Protestanten nog verboden was. Maar niemand nam er aanleiding uit of zocht er een voorwendsel in om de Calas aan te vallen, en Voltaire schreef toen zelf aan den heer Ribotte:

„De beide broeders Calas beginnen zich in dit land een klein vermogen te verwerven."

In 't volgende jaar beval hij Pieter Calas, wien zijne zaken naar Duitschland riepen, aan Colini. Den 28sten September 1770 werden de beide broeders kosteloos aangenomen als burgers van Génève, op de aanbeveling van den hertog de Choiseul. Twee jaren daarna huwde Pieter.

In 1770 zag vrouwe Calas Voltaire voor de eerste maal. Zij deed met Gaubert Lavaysse de reis naar Fezny, zonder twijfel getrokken door de begeerte om hare beide zonen, die te Génève gevestigd waren, weder te zien, inzonderheid Donat, van wien zij sints meer dan negen jaren gescheiden was geweest, reeds voordat al haar rampspoed haar overkwam. De zamenkomst van Voltaire met vrouwe Calas lokte weerzijds vreugde en aandoening uit. Hij gaf er in weinige woorden verslag van aan d'Alembert:

„Deze goede en deugdzame moeder kwam mij in de laatst verloopen dagen opzoeken; ik weende als een kind."

't Is niet twijfelachtig, of zij zag hem nogmaals te Parijs, toen hij er kwam om te sterven, te midden van een laatste zegepraal, die meer gerucht maakte, maar minder wezenlijk was dan die, waartoe de Calas hem in

de gelegenheid hadden gesteld. Zij moest hem na zijn dood nog eene laatste hulde harer dankbaarheid brengen.

Men weet, dat de abt Mignot, Voltaire's neef, in denzelfden nacht toen hij stierf, zijn ligchaam naar zijne abtdij van Sellières vervoerde, waar hij het liet ter aarde bestellen, en waar zijn overschot bleef rusten tot op den tijd der omwenteling. In 1791 werden de abtdij en de kerk verwoest; Parijs toonde zich jaloersch op den roem, dien den kleine stad Romilly zich verwierf door aan zijne asch een wijkplaats te verleenen. De geestdrift voor hem, dien men als den eersten bewerker der omwenteling uitriep, was ten top gestegen. Schitterend was de laatste eer die de vergadering des volks hem bewees. Het lijk werd van Romilly gedragen naar de ruïnen van de Bastille, waar Voltaire in zijn jeugd gevangen had gezeten, en den volgenden dag van de Bastille naar het Pantheon. Wij behoeven hier deze prachtige lijkstaatsie, aan welke ieder deelnam, niet te beschrijven. Laat ons slechts mededeelen, dat het prachtige praalgraf dit opschrift droeg: *Hij wreekte Calas, la Barre, Sirven en Montbailly;* en dat de onafzienbare lijkstoet, na zich langs de boulevards van de Bastille naar de plaats Lodewijk XV te hebben begeven, op de kaai Voltaire stilhield, voor het huis waar hij stierf, dat van den voormaligen markies de Villette, zijn' neef. Dáár werd men verbeid door jeugdige burgeressen, in 't wit gekleed, op een amphitheater gezeten, die een ode van Chénier, op muziek gezet door Gossec, zouden zingen. Mevrouw de Villette, die Voltaire gaarne *schoon en goed* noemde, kroonde zijn standbeeld, en voegde zich bij den lijkstoet met vrouwe Calas en hare kinderen, die alzoo onder de leden der familie van hunnen weldoener optraden; dit denkbeeld was welligt 't eenvoudigste en 't treffendste te midden van geheel dit tooneel van geestdrift en opge-

wondenheid. Het aandeel van vrouwe Calas in dit feest, waarbij zij niet mogt weigeren te verschijnen, was dus te gelijk zedig en waardig.

Op den avond van dien dag van rouw gaf het Fransche theater van de straat Richelieu, *Calas, of de school der Regters*, door Marie Jozef Chénier. Op het theater van het volk (Odéon) speelde men *Mahomed* en de *weldadigheid van Voltaire*, een ander stuk, waarin de Calas na hem de helden waren.

Vrouwe Calas overleefde deze plegtigheid eenige maanden. Zij stierf te Parijs, in de straat Poissonnière, n° 3, op den 29sten April 1792, ongeveer 82 jaren oud.

Hare twee zonen, die te Génève gevestigd waren, waren haar voorgegaan. Donat stierf, zonder nakomelingschap, den 10den September 1776; Pieter overleed den 20sten September 1790. De inventaris hunner goederen, die zich nog te Génève bevindt, getuigt niet van hunne welvaart in den tijd, toen Donat stierf; maar veertien jaren daarna, toen Pieter overleed, was zijn geldelijke toestand vrij wat verbeterd.

Bij twee gelegenheden hielden zich de nationale vergaderingen bezig met de laatst overgebleven leden der familie Calas.

En wel allereerst den 18den Junij 1792 de wetgevende vergadering, bij gelegenheid dat Lodewijk Calas, de onverbeterlijke hebzuchtige, geld kwam vragen. Men liet hem toe tot de balie. Een gedienstig verdediger, wiens naam niet genoemd wordt, nam in zijn plaats 't woord, en wees hem aan als den laatsten afstammeling der familie.

„Door de wanhoop er toe gebragt om zijn vaderland te verlaten, heeft Engeland hem sints 25 jaren een schuilplaats verleend 1); maar

1) Hij had daar van de rampen zijner familie en van den naam van Voltaire een zijnen nutte gebruik gemaakt, gelijk bewezen wordt door eene brochure hij in 1789 te Londen liet drukken.

wat hem van de erfenis zijner ongelukkige moeder overschiet, is wel verre van voldoende te zijn ter betaling van de geldelijke verpligtingen zijns vaders, door de bijgekomen interessen aanmerkelijk toegenomen, zelfs niet toereikende tot onderhoud van hem zelven en de zijnen."

De president (Mr. Français, van Nantes) betuigde den petitionaris de deelneming der vergadering in het lot van een der slagtoffers van de kuiperijen der priesters en van de dwingelandij der Parlementen.

Het verzoek werd verzonden naar' de commissie voor openlijke onderstand en had geen gevolgen.

't Was echter geen der Calas, die bij de conventie voor zich de algemeene aandacht inriep. Den 25sten Brumaire van 't jaar II herstelde men de nagedachtenis in eere van den ridder de La Barre, een ander slagtoffer, wiens verdediging Voltaire edelmoedig op zich genomen had. Men besloot ter zelfder tijd, dat ter eere van Calas eene zuil zou worden opgerigt op de plaats, waar hij de doodstraf had ondergaan. Niemand zou ter dier zake te berispen zijn, zoo Barrère niet gezegd had:

„Gij moet ook in eere herstellen de nagedachtenis van Calas, die onder zijne afstammelingen iemand telt, die zich onder de Jacobijnen doet opmerken door de zuiverheid zijner vaderlandsliefde."

Men begrijpt reeds, dat die afstammeling wederom Lodewijk is.

Hij verscheen voor de balie met zijne beide zusters (de eene was niet gehuwd en de andere reeds weduwe) om aan de conventie hunnen dank te betuigen. De brief, dien zij op 't bureau lieten neêr leggen, in den stijl van dien tijd geschreven, bevat de uitdrukking der gevoelens, die de hulde, aan hun' vader bewezen, bij hen moest opwekken.

De kinderen van den ongelukkigen Calas aan den burger voorzitter van de nationale conventie.

Burger Voorzitter!

De kinderen van den ongelukkigen Calas, diep getroffen door de omstandigheid, dat de nationale conventie geregtigheid heeft laten weder-

varen aan de nagedachtenis van hunnen ongelukkigen vader, leggen de schatting hunner onverganklijke dankbaarheid aan hare voeten neder, en verzoeken u, burger voorzitter, om wel de tolk van dit hun gevoel voor de verhevene vergadering te willen zijn. Onze ziel, hevig door het ongeluk aangegrepen, heeft nog slechts het vermogen om eene weldaad te gevoelen, maar kan de uitgestrektheid van haar dankgevoel niet beschrijven. O! wil slechts in de natuur al de gevoelens der kinderlijke liefde lezen, en gij zult de trouwe tolk der gevoelens onzer harten zijn.

Het was voor de wetgevers, door de wijsbegeerte verlicht, weggelegd om de dweeperij te vernietigen en een gedenkteeken op te rigten, ten einde de regten der zoo wreed gehoonde natuur te herstellen. Vaders van het vaderland, herstellers der verdrukten, neem ze welgevallig aan de goede wenschen uwer kinderen, en inzonderheid de hulde eener familie, die zoo in 't bijzonder zich in uwe weldaden mag verheugen.

Heil en broederschap

Lodewijk Calas.
Anne Rosa Calas.
Anne Calas, weduwe Duvoisin.

De conventie verordende de eervolle vermelding in 't *Bulletin* van dezen brief, die, gelijk in 't proces-verbaal van de zitting van den 29sten Brumaire gezegd wordt, aanleiding gaf tot eene beraadslaging, de vertegenwoordigers van een groot volk waardig.

Eindelijk werd den 23sten Pluviôse door den burger Bézard eene lange en plegtige rede gehouden, in welke hij, met behulp van stukken, hem door de drie laatste leden der familie Calas verschaft, feiten kenbaar maakte, die tot nu toe onbekend waren gebleven, en die wij vroeger hebben medegedeeld. Hij vroeg niets voor Lodewijk en zijne zusters, maar hij kwam tot het besluit, dat de natie de schulden van Jean Calas ten haren laste moest nemen, en door al zijne schuldeischers schadeloos te stellen, de in eere herstelling moest voltooijen van de nagedachtenis van dien edele, eene hulde hem meer waardig dan iedere andere: dubbele schadevergoeding verschuldigd aan den braven

koopman door zijne regters te gronde gerigt, en aan hen, die zich aan hem hadden toevertrouwd 1).

Van dezen oogenblik aan verliezen wij het spoor van Lodewijk Calas. Maar de geschiedenis van eene zijner zusters, van welke wij tot nu toe ter naauwernood melding hebben gemaakt, moeten we nog mededeelen, en na zooveel pijnlijks en bedroevends, zal dit aangenamer gewaarwordingen bij ons opwekken.

Wij moeten eerst nog, met weinige weinige woorden, mededeelen wat er geworden is van twee der belangwekkendste medespelers in dit langdurig drama, Gaubert Lavaysse en David de Beaudrigue.

De eerste, schrijft ons een zijner achternichten, heeft het plan, dat hij vóór zijne rampen gevormd had, volvoerd. Hij wijdde zich aan den handel, later vestigde hij zich voor eenigen tijd in Engeland, om zijne ondernemingen uit te breiden. Toen hij later correspondent van de Indische compagnie te Lorient was geworden, woonde hij daar tot in 1786, in welk jaar hij overleed, terwijl hij zich mogt verheugen in veler hoogachting, die hij zich verwierf door zijne braafheid, de minzaamheid van zijn karakter, het vele goede, dat hij door zijn groot vermogen in staat was te doen. Hij was nimmer gehuwd.

Het uiteinde van David de Beaudrigue levert eene verschrikkelijke tegenstelling met dat van dien brave, die een zijner slagtoffers was geweest. Naarmate er meer licht kwam in deze zoo onregtvaardig behandelde zaak, na den bewonderingswaardigen dood van Calas, na de zoo groote

1) „De kwijtbrief van al zijne schuldeischers is een opschrift, dat aan de zuil zou ontbreken," zeide Bezard ten besluite. 't Dekreet was in deze bewoordingen vervat:

De wettige schuldeischers van Jean Calas, zullen uit de openbare schatkist betaling ontvangen van de gelden, hun nog verschuldigd.

openbaarheid door Voltaire aan zijne ongelukken en aan zijne onschuld gegeven, zag David zich 't voorwerp der schier algemeene blaam en verachting 1).

1) De volgende anekdote komt voor in het *verslag van 't genootschap voor de geschiedenis van 't Protestantisme in Frankrijk*. De heer Read had haar vernomen van den heer Moquin Tandon, lid van 't Instituut, wiens overgrootvader van moederszijde de sterrekundige B. Tandon was: „De stad Montpellier bezat reeds vóór de omwenteling van 1789, een zeer schoone sterrewacht, op een der torens van de oude wallen gebouwd, zoodat de vreemdelingen, die de stad kwamen bezien, nooit verzuimden om haar te bezoeken. Zij werd in 1762 bestuurd door Barthélemy Tandon, een geleerd en bescheiden man, die in groote achting stond, hoewel hij Protestant was; hij bezat ook veel geest en wist zelfs soms ook te schertsen. Hij was op deze sterrewacht, die achter in zijn tuin zich verhief en met zijn studeervertrek door middel van de stadsmuur, waarvan men een terras had gemaakt, in betrekking stond, als te huis.

„Korten tijd na de veroordeeling van den ongelukkigen Calas, kwam een der Capitouls, die de grootste rol in deze onregtvaardige zaak had gespeeld, David de Beaudrigue, en wenschte te Montpellier de sterrewacht te bezigtigen. Tandon bevond er zich in zijn kamerjapon en op pantoffels. De Capitoul houdt onzen sterrekundige voor den portier der inrigting, en rigt verscheidene vragen tot hem op den onbeschoften en minachtenden toon, aan sommige lieden eigen. In een hoek der zaal bevond zich een prachtige teleskoop, op aanvrage van de koninklijke Akademie van wetenschappen en op aandrang van Tandon door den gouverneur der provincie aan de stad Montpellier gegeven. Toen hij deze in 't oog kreeg, vroeg de bezoeker: „Wat is die groote kagchelpijp?" — „Mijnheer," antwoordde onze geleerde, „dat is een zeer opmerkelijke verrekijker, met welks behulp men zeer duidelijk ziet in 't Paradijs... de ziel van Jean Calas!" De Capitoul werd rood van toorn, terwijl hij schreeuwde: „Weet vriend, dat ik een van de eerste overheidspersonen van Toulouse ben!" — „Weet op uw beurt," hernam Tandon, „dat gij hebt te doen met den bestuurder van de sterrewacht van Montpellier, en dat hij niet uw vriend is."

„Woedend over dit voorval ging de Capitoul heen, terwijl hij dreigde, dat hij zich bij den intendant der provincie zou beklagen, wat hij ook niet naliet. Deze een vriend van den geleerden bestuurder, beloofde aan David dat hij hem de bestraffing, die hij verdiende, zou toedienen. Des avonds vereenigde hij den Capitoul en den sterrekundige te zamen aan zijn tafel."

Wij hebben gezien, dat hij werd afgezet den 25sten Februarij 1765.

Ziehier, wat men ter dier zake, eenige maanden later, leest in een dagblad van dien tijd:

„Men schrijft uit Toulouse, dat de heer David, Capitoul, die zich, in de ongelukkige zaak der Calas, met hoogst-laakbare hartstogtelijkheid heeft gedragen, thans zelf in een' betreurenswaardigen toestand verkeert. Zijne afzetting, het eindvonnis, en de vrees van eene betrekking in regten hebben zijn hoofd geheel in de war gebragt. Ten prooi aan de somberste denkbeelden, ziet hij overal slechts galgen en beulen gereed om hem de regtvaardige straf der wedervergelding te doen ondergaan. Men heeft hem laten vervoeren naar Sint-Papoul (zijne geboortestad) bij zijne vrouw, die hij sints lang uit zijn huis had weggejaagd. Naauwelijks was hij daar aangekomen, of hij ontsnapte om door het land rond te loopen. Weder gevat en in huis teruggebragt, heeft hij zich uit een venster op straat gestort, zonder om te komen. Na dezen trek van krankzinnigheid houdt men hem in 't oog, en als de zinsverbijstering en wanhoop hem aangrijpen, hebben vier mannen moeite om hem te houden."

Volgens een ander berigt wierp hij zich voor de tweedemaal boven uit het huis en kwam hij om het leven. Men voegt er zelfs bij, dat hij stervende den naam uitsprak van Calas.

Dit ontzettend einde is te gelijk een tuchtiging, en, in zekere mate, eene zedelijke in eere herstelling, als, gelijk wij dat willen gelooven, zijne wroegingen hem ten beul verstrekten.

HOOFDSTUK XIII.

NANETTE CALAS.

Toen de jufvrouwen Calas de tijding ontvingen van den onverwachten en geheimzinnigen dood van hun' oudsten broeder, lieten zij zich van het landgoed van den heer Teissier naar Toulouse brengen. Rose was toen twee en twintig jaren oud, en Nanette een en twintig.

Hare geheele familie, hare eenige dienstmaagd daaronder begrepen, was in de gevangenis. Wij weten niet, waar zij een schuilplaats vonden. Dit was niet mogelijk in het ouderlijk huis, dat zeer slecht bewaakt werd door soldaten. Wij hebben gezien, dat iedereen er binnen liep en dat in de eerste dagen, toen alles geregtelijk had moeten verzegeld zijn, de jonge lieden uit de stad en zelfs de soldaten er zich mede vermaakten om te beproeven of men zich aan de vleugels der deur kon ophangen met den pakstok, van welken Markus Anton zich had bediend. Zij moesten zich voorzien van een nachtverblijf, en men heeft gezien dat men na het onderzoek der roerende goederen van Markus Anton ze aan haar teruggaf, om naar haar nieuw verblijf te worden gebragt. De toestand der beide jonge meisjes was verschrikkelijk. Zij waren zonder anderen steun dan hun zwakken broeder Lodewijk, dien zij in verscheidene jaren niet hadden gezien, en wiens karakter haar slechts weinig vertrouwen kon inboezemen. Eenige weinige vrien-

den van hare familie bleven haar trouw; zij moesten van hunne ondersteuning leven, terwijl zij met angst den uitslag van dit verschrikkelijk regtsgeding afwachtten.

Zoover hare kennis en hare hulpbronnen reikten, waren zij werkzaam ter verdediging van haar vader, hare moeder en haar broeder. Nanette schijnt, schoon de jongste, zich met het schrijven en spreken belast te hebben. Er bestaat bij het regtsgeding (voor de Meesters der verzoekschriften) een antwoord van den koopman Griolet, dat wij reeds hebben aangehaald, waarin hij aan 't jonge meisje verklaart, dat hij niet als getuige kan verschijnen, omdat niets in het Vermaanschrift er hem toe magtigt, en omdat hij niet gedagvaard is. Zij had hem verzocht om voor den dag te komen en getuigenis ten gunste harer ouders af te leggen. Deze brief, die voor de Calas zeer vereerende getuigenissen bevat, kon eerst voor de laatste regters ter tafel worden gebragt, en strekte hun tot bewijs van de misslagen in het eerste regtsgeding begaan.

Beiden waren in 't midden van Februarij nog te Toulouse. Naar 't schijnt bragt eerst het doodvonnis van Jean Calas haar tot het besluit om de vlugt te nemen. Zij verlieten in 't geheim die stad, die door den bloedigen dood van haar vader voor haar een plaats van ontsteltenis en afgrijzen was geworden, en vonden een schuilplaats te Montauban, waar de Protestanten talrijk waren, en waar haar moeder vrienden had. Deze kwam hare dochters daar bezoeken, na het treurspel van den 10den Maart en hare eigene vrijlating, den 18den uitgesproken. Doch hare dochters mogten haar slechts korten tijd vertroosten door hare teedere en liefderijke zorgen. De ongelukkige weduwe had ook dezen bitteren kelk nog te drinken. Den 27sten Maart 1762 verwaardigde mijnheer de voorzitter de Puget zich om zich met haar bezig te houden, daar hij om twee ge-

zegelde lastbrieven des Konings verzocht om de dochters van *dien ongelukkigen vader* van elkander te scheiden en in kloosters op te sluiten. Hij hoopte op de bekeering van Rose, vooral als zij gescheiden zou zijn van Nanette, die *'t hardnekkigst* aan hare godsdienstige belijdenis vast hield.

Vragen om dergelijke brieven tegen de kinderen van een Protestant stond gelijk met ze te verkrijgen; en dit des te meer als de vader op het rad was omgekomen, en als 't zijne eigene regters waren, die er op uit waren om de overige leden zijner familie te vervolgen.

De beide jonge meisjes werden den 28sten Mei aan hare moeder ontnomen. Toen was het, dat Lodewijk de schandelijkste van al zijne laagheden bedreef, als het ten minste waar is, wat Court de Gébelin verzekert, dat hij er in toestemde om tot gids te verstrekken aan de politie, en gedurende den nacht voor de deur zijner zusters wacht te houden. Deze handeling was dien ontaarden zoon waardig, die begonnen was met een verzoekschrift in te willen dienen, in 't welk hij verzocht, dat al zijne minderjarige broeders en zusters aan hunne ouders zouden worden ontnomen en in kloosters opgesloten. Gébelin voegt er zelfs bij, dat hij zijne zusters beloofd had haar te zullen waarschuwen als er gevaar was. Hij had haar zulks opregt kunnen belooven, en haar toch uit vrees verraden, daar hij nooit eenige geestkracht betoonde dan slechts in ééne zaak, als het namelijk op geldvragen aankwam.

Er was niets, wat de Protestantsche familiën meer duchtten, en zeer te regt duchtten, dan het overgeven hunner kinderen in de handen der monniken of der geestelijke zusters.

In deze kloosterwoningen waren de prior of de priores alvermogend, en konden van alle middelen gebruik maken om eene bekeering te verkrijgen: buitensporige gestrengheid

of flikflooijerijen, het inboezemen van vrees, laster ten opzigte van afwezige ouders, alles mogt in 't werk gesteld worden zonder dat er eenig toezigt bestond of verzet mogelijk was. Alle gemeenschap met de familie was streng verboden. Eene menigte moeders hebben, van 1685 tot 1789, hare nog levende kinderen als dood beweend, want men had hun hart van haar vervreemd, en, als men ze haar ten laatste teruggaf, moesten zij ten slotte zeggen, wat vrouwe Calas moest zeggen van Lodewijk, haren zoon: *„Hij erkende mij niet meer als zijne moeder.”*

Wij hebben gelukkig aan het einde van dit verhaal vol smarten, geheel tegenovergestelde gebeurtenissen mede te deelen. Men weet niets van het klooster te Toulouse, waar Rose Calas werd opgesloten; maar zij had zich, naar 't schijnt, er niet over te beroemen. Zij ondervond er velerlei harde behandeling, zegt Grimm. Met Nanette was het geheel anders gesteld.

Beide moesten wel huiveren op de gedachte, om alleen onder begeleiding der politie, weder die noodlotige stad te betreden, waar haar vader op het rad was gestorven, waar haar broeder Pieter ondanks de wet in een klooster werd vastgehouden, uit welke hare overige betrekkingen hadden moeten vlugten. Nanette begon zich evenwel weldra met hare gevangenis te verzoenen. Zij bevond zich in het klooster van de nonnen der Visitatie-orde, en men had hare bekeering toevertrouwd aan eene bedaagde geestelijke zuster, die zeer vurig aan haar Katholiek geloof was gehecht, maar die een meer dan gewoon verstand en een hart, teeder als dat eener moeder, bezat. Zuster Anne Julia Fraisse slaagde er, ondanks hare naauwgezette pogingen en hare vurige gebeden, volstrekt niet in om eene Katholieke te maken van de dochter van een Protestantschen martelaar. Het gelukte haar zelfs niet, om haar in hare

overtuiging te schokken. Maar zij wist haar te begrijpen, haar edel en bekoorlijk karakter te schatten, haar te beminnen en haar zoo gelukkig te maken, als Anne Calas dat in het klooster vermogt te zijn.

Van haar kant was de jeugdige Hugenote diep ontroerd door de moederlijke goedheid, die haar de eerwaardige zuster bewees, en er innig dankbaar voor. Het zou niets bijzonders zijn geweest, als de dochter van een' Protestant, wegens kindermoord ter dood gebragt, zich door gesprekken, door blikken, door de ontvangst, die haar onder deze geestelijke zusters te beurt viel, gekwetst had gevoeld. Zij hield zich ook op iets dergelijks voorbereid; doch zij had niets van dien aard te ondergaan. Moeder Anne d'Hunaud, de overste van het klooster, was eene vriendelijke en goede vrouw, en Nanette had door hare vroomheid, haar zacht karakter, hare behoedzaamheid, hare lieftalligheid welhaast de harten van al de zusters gewonnen.

Anne Julia werd eene tweede moeder voor haar, eene werkzame en ijverige vriendin, wier genegenheid zich nooit verloochende, en slechts door den dood werd afgebroken.

Tusschen de bedaagde non der Visitatie-orde en Nanette Calas had in het klooster te Toulouse een gelijk onderhoud plaats, als Voltaire met Donat had gehad. Zij hoorde de droevige verhalen van de rampen der familie, mengde hare tranen met die der arme weeze, vroeg haar naar hare ouders, naar hun gedrag jegens haren Katholieken broeder; en ook zij, de regtschapene en edele vrouw, oordeelde over Calas en zijne regters, erkende de onschuld van den geradbraakte en de dwaasheid zijner vervolgers. Uitnemend voorbeeld van wat ontwikkeling en eenvoud van geest vermogen. Maar zuster Fraisse stelde er zich niet mede te vreden alleen maar te gelooven dat de Calas onschuldig waren:

„'t Geloof dat zich niet werkzaam toont, is dat wel een opregt geloof?"

Zij was werkzaam, zij schreef van uit hare cel. Zij was eene naauwe verwante van mijnheer Castanier d'Auriac, voorzitter in den grooten Raad, en schoonzoon van den kanselier de Lamoignon. Bij hem deed zij van haar kant aanzoeken ten gunste der Calas, terwijl Voltaire van zijn kant handelde; Voltaire dien zij verafschuwde wegens zijn ongeloof, en ter zake van wien Anne Calas eens door de goede zuster hartig werd beknord. Zij had hem roemwaardig genoemd; roemwaardig hij, een vijand van de Kerk en van God!

Men zou zich volkomen bedriegen, als men zuster Anna Julia hield voor een sterken geest, als men bij haar de minste sympathie voor *de lichten der eeuw* veronderstelde; zij verfoeide ze diep. Zij is in opregten ernst en in vollen nadruk eene vrome Katholieke. Zij koestert geen den minsten twijfel aangaande de eeuwige verdoemenis van hare jeugdige vriendin, niet wegens hare zonden, — zij vindt haar vol deugden en kent haar zelfs vroomheid toe — maar wegens hare godsdienstige overtuiging. 't Is karakteristiek, hoe zij zich zelfs in haar brief aan haren neef, den raadsheer van staat, niet kan onthouden van zulks te zeggen. Desniettemin is deze brief, gevloeid uit de pen van eene non uit Toulouse en wel in een dergelijk oogenblik, een sterksprekend bewijs van redelijkheid, genegenheid en moed.

In December, dat is na verloop van zeven maanden, werden de jufvrouwen Calas in vrijheid gesteld, op voorwaarde, dat zij te Parijs bij eene zekere vrouw Dumas en niet bij hare moeder zouden gaan wonen. Nanette verliet niet zonder aandoening de zusters der Visitatie-orde, en inzonderheid haar, die eene kostbare viendin en eene gevoelvol'

beschermster voor haar was geworden. Voltaire begroette deze daad van regtvaardigheid met vreugde als een goed voorteeken voor een meer volkomene herstelling. Het is zonder twijfel aan den gunstigen invloed zijner brieven op sommigen der Ministers te danken, dat de jonge meisjes vrij werden gelaten. Zuster Fraisse stelde hare waarde Nanette een' brief ter hand voor haren neef, en toen het jonge meisje te Parijs was aangekomen, overhandigde zij dien aan den president d'Auriac, die haar, volgens zijne gewoonte, met eenige koelheid in zijne manieren, maar niet zonder belangstelling ontving. Een afschrift van dezen brief verwekte een groote geestdrift onder de vrienden der Calas. Hij lokte luide bewondering uit. Voltaire was er verrukt over.

„Ik zend aan mijne broeders het afschrift van den brief van eene goede geestelijke zuster. Ik houd dezen brief van wezenlijk belang voor onze zaak. Het komt mij voor, dat de eenvoudigheid, de liefderijke toegevendheid van deze non der Visitatie-orde de dweepzucht der getabberde moordenaars van Toulouse ontzettend veroordeelt."

Den 21sten Januarij zeide hij tot Elie de Beaumont:

„Gij hebt zonder twijfel den brief van de geestelijke zuster van Toulouse gezien. Hij komt mij belangrijk voor; en ik zie met genoegen, dat de zusters der Visitatie-orde een minder hard hart hebben dan *mijneheeren*. Ik hoop, dat de raad zal denken als deze zusters."

De brief van zuster Anne Julie werd van zooveel belang voor de Calas geacht, dat men hem in een vlugschrift liet overdrukken, waarbij men nog eene verzameling voegde van de stukken en memorie's over deze zaak in 't licht gegeven.

Zoodra de beide jonge meisjes het klooster hadden verlaten, schreven zij een' brief van dankzegging aan den voornamen beschermer harer moeder. Hij antwoordde daar op in den hier volgenden brief, — deze brief was geschre-

ven op een vel papier, van 't welk iedere bladzijde gevat is in een lijst, gevormd door een krans van bloemen, een inval die van vrij slechten smaak zou getuigen, als hij dien niet met een woord opgehelderd en er eene bevallige wending aan had weten te geven:

„Ik antwoord u, mejufvrouwen, op papier versierd met bloemen, omdat de tijd der doornen nu voorbij is, en men nu aan eene eerbiedwaardige moeder en aan u geregtigheid zal laten wedervaren. Ik wensch u geluk, dat gij u nabij haar moogt bevinden. Ik vlei mij, dat uwe tegenwoordigheid al de regters zal hebben getroffen, en dat men de gruweldaad van Toulouse zal herstellen. Ik zie met uitstekend genoegen, dat het publiek even levendig belang in u stelt als ik. Ik breng mijne opregste groeten aan mevrouw uwe moeder, en ben, mejufvrouwen, met alle toewijding, uwe zeer nederige en zeer gehoorzame dienaar,

VOLTAIRE, gewoon edelman des Konings."

Het adres is aan *mejufvrouwen Calas te Parijs;* deze brief werd niet per post verzonden.

Weldra werd mijnheer de Saint-Florentin door de hertogin d'Enville en door den hertog d'Estissac dringend aangezocht, dat hij de beide jonge meisjes geheel aan hare moeder zou teruggeven. Den 30sten Junij 1763 schreef hij aan de hertogin, waarbij hij zich hield aan het antwoord dat hij dienzelfden dag aan den hertog rigtte, en dat in 't deel der *Brieven over staatszaken van 't secretariaat* met de pen doorgehaald is, met bijvoeging van deze woorden aan den kant: *Heeft niet gediend.* Wij zijn zeer geneigd om het er voor te houden, dat het een regeringslist is, alleen bestemd om een antecedent te ontwijken en den schijn te redden; hoe dat ook zij, wij houden ons er van overtuigd, dat de gegeven bevelen overeenkomstig dezen zoo zorgvuldig bewimpelden brief zijn geweest.

„Vrouwe Calas, wier dochters op bevel des Konings geplaatst zijn bij vrouwe Dumas te Parijs, heeft mij laten verzoeken, dat zij aan

haar mogten worden teruggegeven. Mevrouw de hertogin d'Anville heeft de moeite genomen aan mij te schrijven. Ik verzoek u dringend, om haar te betuigen, dat het mij niet mogelijk voorkomt het bevel te herroepen, volgens 't welk deze meisjes onder de hoede van vrouwe Dumas zijn geplaatst, en dat ik daar bezwaren in vind, die het doeltreffend is te ontwijken. Daar ik evenwel zie, dat zij zeer levendig belang stelt in deze zaak, en ik zeer opregt verlangend ben haar te verpligten, zoo kan vrouwe Calas hare dochters tot zich nemen, en ik stem er in toe onbekendheid met geheel deze zaak voor te wenden, mits vrouwe Calas zich overigens met omzigtigheid gedrage, en zich niet op te veel opzienbarende wijze in de wereld vertoone."

Deze laatste woorden strekken ten bewijze te gelijk voor de goede ontvangst, die vrouwe Calas met hare dochters overal ontving, en voor de vrees, die den Minister de sympathie inboezemde, die men haar bewees.

Wij zullen hier niet herhalen wat wij vroeger reeds medegedeeld hebben omtrent de tegenwoordigheid der dames Calas in de galerij van Versailles, terwijl men daar ten aanzien van de herziening van het regtsgeding een besluit nam. Rosa was 't, die zich toen niet wel gevoelde. Nanette schijnt al de angsten, die deze wreede oogenblikken opleverden, met meer geestkracht te hebben doorgestaan. Wij hebben ze later hare moeder zien vergezellen naar de conciergerie, waar Carmontelle haar aan weêrszijde van hare moeder heeft voorgesteld.

Nadat hare familie weder in eere hersteld was, wordt er van haar geen melding gemaakt tot op het huwelijk van Nanette, dat plaats greep den 25sten Februarij 1767.

Zij huwde met Jan Jakob Duvoisin, geboren te Yverdun (Zwitzerland), kapellaan van 't Hollandsche gezantschap 1), dat is te zeggen inderdaad leeraar van de

1) Duvoisin was leeraar geweest van de Waalsche gemeente van 's Hertogenbosch van den 4[den] April 1749 tot den 5[den] April 1759, op welken dag hij door de Staten-Generaal benoemd werd tot tweeden

Hervormde kerk van Parijs. De Protestanten van Parijs zijn 't aan de gezantschappen der Staten van het Noorden werkelijk verschuldigd, dat zij niet geheel van herderlijke hulp verstoken bleven, en dat zij steeds dienstdoende leeraars in hun midden hadden. Inzonderheid bewees Holland hun die uitstekende dienst. Holland was, even als Génève, het toevlugtsoord der Fransche vogelvrijverklaarden geweest, zelfs voor Bayle en Descartes; het had in verscheidene aanzienlijke steden *Waalsche* of Fransche kerken sints den tijd der vervolgingen, waardoor de spaansche Nederlanden een aanzienlijk getal inwoners verloren. Zoo verloochende zich de sympathie van Holland voor het Protestantsche Frankrijk ook nimmer. De Staten-Generaal onderhielden twee kapellaans bij het gezantschap te Parijs om de vervolgde kerk in stand te houden; en de laatste hunner, Paul Hendrik Marron, was de eerste leeraar dezer gemeente, toen zij in 1802 hersteld werd.

Mevrouw Duvoisin toonde zich niet ondankbaar, hield hare briefwisseling met zuster Fraisse aan, en ook die met den weldoener van al de haren, hoewel met lange tusschenruimten. Ziehier een onuitgegeven brief van Voltaire, die niets belangrijks bevat, uitgenomen eene toespeling op de rampen van eene andere Protestantsche familie, slagtoffer van een onregtvaardig regtsgeding.

leeraar of kapellaan van de kapel van Hunne Hoog-Mogenden te Parijs. Den 11den Februarij 1768 ontving hij den titel van kapellaan voor zijn leven van het gezantschap. Hij was eerst gehuwd geweest met Marie Françoise Le Fauconnier van Caen, uit welk huwelijk eene dochter werd geboren, Amelia Martha, den 21sten Junij 1764. Ik heb de doopakte van dit kind ter hand: het had tot peter Zijne Excellentie Mr. Lestevenon, gezant der Staten-Generaal, en Mr. Samuel Le Chambrier, kolonel van een Zwitsersch regiment, Hervormd, in dienst van H. H. M., en tot meter de gravin van Limburgh-Bronckhorst-Styrum en mejufvrouw Martha Gambier, hare oudtante van moederszijde.

„De oude zieke van Ferney brengt duizend groeten aan mevrouw Duvoisin, aan mevrouw hare moeder en aan hare geheele familie. Het smart hem bij zijn sterven zooveel ongelukkigen in de wereld achter te laten, en vooral eene vrouw, van zoo veel beteekenis en zóó deugdzaam als mevrouw Bombelles.

Haar zeer nederige en zeer gehoorzame dienaar

V." 1).

Na verloop van dertien jaren werd mevrouw Duvoisin weduwe. De leeraar Duvoisin, wiens gezondheid reeds lang wankelend was geweest, stierf den 12den Mei 1780. Hij had uit zijn tweede huwelijk drie zonen: de eerste stierf na verloop van weinige dagen; de tweede werd ter naauwernood drie jaren; alleen de laatste bereikte den mannelijken leeftijd.

Uit de brieven van zuster Fraisse zal men zien, welk hartelijk aandeel zij nam in al de gebeurtenissen van het leven van Anne Calas, in hare moedervreugde en rouw, en zelfs in haar huwelijk met een Protestantschen leeraar, waardoor evenwel aan de hoop, die zij gekoesterd had, om haar aan een Katholiek uitgehuwelijkt te zien, den bodem werd ingeslagen. Toen de slechte gezondheid en de bevalling van mevrouw Duvoisin hare eerwaardige vriendin onrust inboezemden, rigtte zij zelfs hare brieven aan haren echtgenoot. Het is wel eenigzins verrassend, dat uit een klooster van Toulouse een brief verzonden werd aan een Protestantschen leeraar in de uitoefening van zijn dienst.

Zuster Anne Julie stierf waarschijnlijk in 1775 of korten tijd daarna.

1) Martha Camp, burggravin van Bombelles, behoorde tot eene aanzienlijke familie van Montauban, en was in eene godsdienstige zamenkomst van Protestanten *in de Woestijn* gehuwd. Later werd zij met haar kind verlaten en feitelijk verstooten door haren echtgenoot, omdat hij onder begunstiging der wetten van dien tijd, die de Protestantsche huwelijken voor nietig verklaarden, eene andere verbindtenis wilde sluiten. Een rijke en zeer geachte grijsaard, die, ofschoon Protestant, in 't genot was van voorregten, die zijne familie verkregen had van Colbert, de fabrikant Van Robais, wreekte de verlatene door haar zijn naam te geven en hare dochter als zijne eigene aan te nemen.

In 1780 als weduwe met een zoon van zeven jaren achtergebleven, leefde mevrouw Duvoisin te Parijs bij hare moeder vrij bekrompen van 't weinige dat zij bezat, en van een pensioen van 200 gulden, dat haar de Staten-Generaal in 1784 verleenden.

Weldra kwam nu de Fransche omwenteling met al de de veranderingen, die zij in Europa te weeg bragt. Het *wetgevend ligchaam van de Bataafsche republiek* beslistte den 8sten October 1790, dat aan mevrouw Duvoisin haar pensioen bij voortduring zou worden verstrekt. In weerwil van deze verzekering had de weduwe van den kapellaan dikwijls vele achterstallen in te vorderen, en men vindt in de Archieven van den Haag verscheidene verzoekschriften, ondersteund door den gezant, in welke zij om de betaling vraagt van de sommen, die men haar verschuldigd was (1798, 1801). Mevrouw Duvoisin woonde in 1819 nog te Parijs in zeer bekrompen omstandigheden. Tegen 't einde van dat jaar werd ten hare voordeele eene voorstelling gegeven van het tooneelspel van Ducange (getiteld: CALAS, tooneelspel in drie bedrijven, in proza). Zij stierf in 1820, niet lang na hare zuster Rosa, die nooit gehuwd was geweest.

HOOFDSTUK XIV.

GESCHIEDENIS VAN DE OPENBARE MEENING IN FRANKRIJK TER ZAKE DER CALAS.

Als er in dit regtsgeding geen sprake ware dan van de zaak-zelve, als er niet zooveel godsdienstig vooroordeel, zooveel bentgeest en eigenliefde tusschen beiden waren gekomen, zou de geschiedenis der Calas hier een einde nemen; hunne onschuld, eens bewezen, zou nimmer meer betwijfeld zijn, en onze taak zou zijn afgeloopen.

't Is evenwel niet aldus met de zaak gesteld, en op ons rust nog de verpligting om mede te deelen, hoe de meening van velen zich heeft omgekeerd, zoodat eene zaak, die Voltaire in de achttiende eeuw als gewonnen beschouwde, in onze dagen door vele lieden nog als verloren of ten minste als twijfelachtig beschouwd wordt.

In 't algemeen moet men toestemmen, dat de behandeling dier zaak in eene menigte van geschriften, en het voor of tegen, tamelijk wel met de vroegere overeenkomt. Aanhangers der Calas, als d'Aldéguier in zijne *Geschiedenis van Toulouse*, Court de Gebelin in de *Toulousaansche brieven*, de heer de Pongerville in 't artikel Calas van 't *Woordenboek der zamenleving*, herhalen of trekken met eene edele verontwaardiging en meer of minder opgewondenheid in 't kort zamen wat er 't meest uitstekend voor de verdediging is gezegd. De tegenstanders doen 't zelfde

met betrekking tot de beschuldiging. Maar niemand heeft 't nog ondernomen om, met oefening van eene onpartijdige kritiek, in bijzonderheden te onderzoeken de verklaringen der getuigen, de memorie's der advokaten, de verhalen der geschiedschrijvers. Wij zijn verpligt geweest van een aantal treffende anekdoten te zwijgen, die allen den beschuldigden gunstig waren en die achtereenvolgens door al hunne kampioenen waren aangehaald, doch waaraan slechts één ding, de waarheid, ontbrak. Deze vermenging van waar en valsch, van gewaagde overdrijvingen en bewezen feiten, heeft aan de zaak veel nadeel moeten toebrengen.

Op 't oogenblik van den dood van Voltaire was iedereen, uitgezonderd te Toulouse, ten gunste der Calas gestemd. Wij hebben gezien, dat, toen zijne asch zegepralend Parijs binnengevoerd en naar het Pantheon gebragt werd, de schouwburgen zich beijverden om de algemeene geestdrift uit te drukken. De man, die nog bijna een jongeling, den Oedipus had vervaardigd, en die als grijsaard de Irène schreef, was op zich-zelf een te weinig dramatisch persoon en moeijelijk op 't tooneel te brengen. Maar de regterlijke moord van Calas kwam aan velen een treffend onderwerp voor een treurspel voor, een onderwerp dat zich aanbeval door nieuwheid, door populariteit, en dat nog de gelegenheid aanbood om den afgod van den dag te roemen en den ditmaal regtvaardigen en goeden oorlog voort te zetten, dien hij tegen de dweepzucht had gevoerd. Men stelde op naam der Calas hoogdravende, en dikwerf ongeloofelijke ontboezemingen, die volstrekt niet in hunnen geest waren.

Marie Josef Chénier was de eerste, die aan het werk toog. Tusschen de zittingen der conventie werkte hij aan zijne philosophische hexameters, die somtijds zeer fraai, maar dikwijls prosaïsch en in zonderheid te gezwollen waren. Twee

andere schrijvers wonnen 't van hem in vlugheid. Voor dat hij zijn werk voltooid had, verschenen te gelijk op het Fransche theater (Odéon) *Jean Calas*, treurspel in vijf bedrijven en in verzen, door J. L. Laya, en op het theater van 't Palais-Royal, *Calas of de dweeperij*, tooneelspel in vier bedrijven en in proza, door Lemierre d'Argy. Eindelijk gaf het theater van de republiek het stuk van Chénier, *Jean Calas of de school der regters*. Monvel speelde voor Calas, en Talma voor la Salle. Na dien tijd werd door vele anderen 't eene of andere voorval uit dit treffend onderwerp op het tooneel gebragt; nu eens was het de *weldadigheid van Voltaire*, door Villemain d'Abanbourt, dan *de weduwe Calas te Parijs*, door Pujoulx.

Wij halen deze titels aan om te bewijzen, dat het publiek in dien tijd niet moede werd de edelmoedige daad toe te juichen, die aan Voltaire zooveel werks kostte, en hem zijn schoonsten en zuiversten roem schonk. Overigens heeft geen dezer stukken letterkundige waarde, en dat van Chénier wordt, ondanks eenige schoone verzen, ontsierd door het misbruik, dat hij van het wijsgeerige grondbeginsel en van de wijsgeerige tirade maakt. Deze fout, van welke Voltaire nooit vrij was, en die hij in zijn' ouderdom tot 't uiterste dreef, werd door zijne leerlingen overdreven en wel zoo zeer dat hunne werken schier onuitstaanbaar werden. Men overdrijft ter naauwernood, als men verzekert, dat iedereen in de Calas van Chénier een Voltairiaan is, van den Hugenootschen martelaar af tot op zijn biechtvader toe, den Dominikaan! En wat nog strijdiger is, de vrome en ongelukkige moeder van Markus Anton spreekt er lang en breed over om zich-zelve op haar beurt om 't leven te brengen, en beredeneert het vraagstuk van den zelfmoord met allerlei zinspreuken en eene groote koelbloedigheid.

Deze fouten, die thans zoo schokkend zijn voor het gevoel, waren toen even onzigtbaar voor de menigte als de lucht die iedereen inademde; het stond vrij om in die taal te spreken, en het publiek juichte deze zoo gewone verzen slechts te warmer toe.

Een ander nadeel van al deze theatrale pogingen bestond hierin, dat daardoor veel werd toegebragt om de geschiedenis der Calas zeer spoedig te veranderen in eene ware legende, met allerlei verzonnen bestanddeelen overladen. In de Calas van Victor Ducange, in 1819 't eerst opgevoerd, waren naauwelijks eenige trekken van de wezenlijke geschiedenis bewaard gebleven. Markus Anton wordt er voorgesteld als verliefd; men eischt van hem dat hij zijn geloof zal afzweren, als hij Hortense wil huwen. Uit wanhoop hangt hij zich op, na den brief geschreven te hebben, dien alle zelfmoordenaars op het tooneel schrijven, een' brief die verloren gaat en dien men terugvindt juist op 't oogenblik, waarop Jean Calas, die daardoor gered had moeten worden, den geest geeft op het schavot. Lavaysse huwt met mejufvrouw Calas; er is niemand in, die niet verjongd wordt, tot zelfs de oude Jeannette toe, die den leeftijd van dertig jaren bekomt en verloofd is aan den tuinman. Menigeen, die omtrent de zaak der Calas zeer goed op de hoogte gelooft te zijn, heeft al wat hij er van denkt te weten, in de school van Ducange geleerd.

Wat ons betreft, wij kunnen deze tooneelmatige voorstellingen van gebeurtenissen, voorgevallen in den tijd waarin men leeft, niet anders dan afkeuren. Er ligt iets hatelijks in, aldus voor de kinderen de dwalingen en de misdaden hunner eigene vaders te doen optreden. Wij berispen al deze tooneelstukken gespeeld te Parijs, in de provinciën, in Holland, in Duitschland, in welke de Calas, David, Cassan-Clairac, en zelfs de geheele kamer voor

lijfstraffelijke zaken, 't zij nog bij hun leven, 't zij kort na hun dood, optraden. 't Doet ons genoegen, dat wij in een' brief van den zoon van Anne Calas op duidelijke wijze dezelfde meening vinden uitgedrukt.

't Is nog veel vreemder, in een vlugschrift, getiteld *Jean Calas of de onschuldig veroordeelde* door A. S. (omstreeks 1820) een verhaal van eenige bladzijden te vinden, waarin verdichting en wezenlijkheid, geschiedenis en legende op niet te ontwarren wijze zijn ineengeweven. Men leest er eene geheele zamenspraak tusschen Markus Anton en den vader van Eugenia (de denkbeeldige beminde heet deze keer Eugenia), terwijl de jonge man weigert zijn geloof af te zweren. Na afloop van dit onderhoud dwaalt hij, geheel verbijsterd, in 't wilde rond, een vriend ontmoet hem en weet, om hem tot bedaren te brengen, niets beters dan hem naar een speelhuis te brengen; enz. 't Opmerkelijkste in dit mengelmoes is nog een verondersteld verhoor van Jean Calas, dat mij niet onbekend voorkwam toen ik het las, en dat ik zeker was ergens gezien te hebben, maar zeker niet in de *archieven*, onder de stukken van het regtsgeding. Ik zoek, ik herlees, ik meen er de sporen van ter naauwernood verminkte hexameters in terug te vinden. 't Was een tooneel van Chénier, dat men in prosa had vertaald, zonder zich daarbij te veel moeite te geven, en dat men bij het publiek uitgaf voor een oorspronkelijk verhoor. Dit is niet de eenige keer, dat een dergelijk bedrog gepleegd moet zijn, en zonder dat het verdenking wekte.

Ziedaar de roman en het drama, ligtzinnig behandeld, het karakter der Parijzenaars uitdrukkende, zonder ander doel dan om de aandacht te wekken. Wij zullen later de Toulousaansche legende vinden, ernstig en partijdig, nu eens roerend en opgewonden, zich verheffende tot 't wel-

sprekende toe, dan weder vijandig en hatelijk, langzaam verflaauwende, van geslacht tot geslacht, in de salons en in de kloosters door een partij, die zich overwonnen gevoelde, zonder zich te willen onderwerpen.

De eerste die den handschoen, door Voltaire op den grond geworpen, opnam, en de openlijke meening van Europa durfde tegenspreken, was niemand anders dan de graaf Jozef de Maistre. Hij zegt in zijne *Avondstonden van Sint Petersburg*:

„Niets is minder bewezen, mijneheeren, ik verzeker het u, dan de onschuld van Calas. Er bestaan tallooze redenen om er aan te twijfelen, en zelfs om het tegendeel te gelooven."

Vervolgens toont hij zich er verontwaardigd over, dat Voltaire in een zijner brieven ter zake der Calas geschertst heeft, en hij deelt zelfs op onnaauwkeurige wijze een' brief van den dichter aan Tronchin mede, in welken gesproken wordt aan eene memorie, die men te warm heeft gevonden. Dit verwijt van ligtzinnigheid, tot Voltaire gerigt, is billijk: het is de ongeneeslijke kwaal van dien grooten geest, het is wat hem klein en zwak doet zijn als geschiedschrijver en niets beteekenend als oordeelkundige, in alles wat niet behoort tot zijn eigen tijd. Maar Josef de Maistre is even zwak, even slecht oordeelkundige, als hij daaruit, dat Voltaire zonder ophouden en over alle dingen schertst, nu het besluit trekt, dat hij geen zeer ernstige denkbeelden en geen zeer bepaalde toegenegenheid koestert. 't Is waar, dat hij, als hij in de geschiedenis der Calas hun' valschen eed, op het stadhuis afgelegd, verneemt, ongeduldig wordt en hen ruw weg *stommerikken* noemt, 'tgeen hem evenwel niet beletten zal, om hun gedurende vier jaren zijn' tijd, dien hij zeer hoog waardeerde, toe te wijden, alsmede zijn altijd bezige pen en zijn geld, dat hij volstrekt niet

gaarne in 't wilde verkwistte. Voor 't overige moet men zeggen, dat Voltaire, niettegenstaande zijn neiging tot schertsen, ten minste eens in zijn leven in hooge mate ernstig is geweest; men mag het niet loochenen, dat hij, opregtelijk bewogen, in gloeijende verontwaardiging ontstoken is geweest. Men kan er andere voorbeelden van aanhalen, maar geen dat hem zooveel eer aandoet. Vergeven wij hem dan deze enkele spotternij, die hier ook weinig op haar plaats is; en 't ware te wenschen, dat hij geen tallooze andere spotternijen zich te verwijten had, veelmeer te veroordeelen uit het oogpunt van den smaak, de zedelijkheid en de godsdienst!

Het woord van den graaf de Maistre bleef lang zonder weêrklank, en van het vonnis der openbare meening ten gunste der Calas kwam men niet in hooger beroep. Toch had men in de stad, waar Calas veroordeeld was, nog steeds veel bezwaar om zijne eereherstelling te erkennen. Van daar komt dan ook nog steeds in onze dagen het verzet tegen die daad van geregtigheid.

Wij zullen ons weinig ophouden met 't wederleggen van den heer Mary Lafon, die zich in 1845, in zijne *Geschiedenis van 't Zuiden van Frankrijk*, tegen de Calas verklaarde, met deze woorden: dat hij *de in eere herstelling dezer ongelukkige familie niet wilde aanranden, omdat hij bevreesd was de nagedachtenis van een' onschuldige te beleedigen.* Zijne geheele redenering is zeer oppervlakkig; hij schijnt de beide regtsgedingen, die te Toulouse gevoerd zijn, slechts ten deele en veelal te vlugtig, te hebben ingezien, en die van Versailles en van Parijs kent hij in 't geheel niet. Hij neemt, zonder eenige kritiek te oefenen, alles aan wat hij in deze of gene verklaring vindt, en vindt zelfs een bewijsgrond in die vroeger aangehaalde plaats van Calvijn die hij verkeerd begrijpt,

gelijk allen die zich de moeite niet hebben gegeven om haar in 't oorspronkelijke na te gaan, om te zien waar hier eigenlijk sprake van is. Hij heeft gelijk om de verklaring van den schilder Mathey belagchelijk te vinden; maar de fout daarvan ligt volstrekt niet bij Voltaire, dien men dan ook niet moest beschuldigen van *onbetamelijke jokkernij*, omdat hij een oorspronkelijk getuigenis heeft aangehaald. Dan is het nog eene opvallende onnaauwkeurigheid, als hij Voltaire beschuldigt van den somberen gemoedstoestand van Markus Anton te hebben verdicht, daar het Vermaanschrift zelf er melding van maakte en daarenboven verscheidene naauwkeurige getuigenissen zulks geloofelijk maken. Evenmin doet het iets af de regels der witte Boetelingen aan te halen, volgens welke men in 't midden der kerk, bij de lijkdienst, „de voorstelling of het beeld van den dood" plaatste. Dit is niet anders dan bevestigen wat reeds gezegd is en wat de thesaurier der Boetelingen zelf ter dier zake heeft bekend; maar niets bewijst dat deze voorstelling van Markus Anton geen skelet was, en dat dit skelet geen palmtak en geen opschrift in de hand had. Wij zullen het groot aantal dwalingen van anderen aard niet ophalen; in ons verhaal, dat op de actesstukken gegrond is, zijn ze van te voren reeds wederlegd 1).

1) Maar wij blijven nog even staan bij eene tegenspraak, die men aan Viguière verwijt, en die aan den heer Mary-Lafon grond voor zeer zware verdenking oplevert, waarvoor de heer Huc later de gronden heeft bijgebragt. De regter van onderzoek geloofde, dat de zwarte das aan den hals van Markus Anton gevonden, na zijn dood hem om was gedaan, en wel om *te bedekken de bloedige voor* (sic) door het touw achtergelaten.

Gesteld zelfs dat dit waar was, dan zou men er niets anders in kunnen vinden dan het bewijs voor een feit, dat men bekend had; namelijk dat de Calas den zelfmoord wilden geheim houden, en veinsden dat zij het ligchaam dood op den grond hadden vinden liggen, alsof de dood b. v. door een aanval van beroerte was veroorzaakt. Dit zou

Wij moeten meer in bijzonderheden nog verslag geven van het jongste en geheel nieuwe stelsel, volgens 't welk de heer du Mège, steunende op een vrij grooten voorraad van redeneringen en bewijsgronden, de zaak der Calas uitlegt.

De ridder du Mège gaf in 1846 in zijne *Geschiedenis der staatkundige, regterlijke en letterkundige instellingen der stad Toulouse* (d. III, pag. 250) te verstaan, dat Calas regtvaardiglijk was ter dood gebragt, en had daarbij zijn voornemen aangekondigd om op deze zaak terug te komen. Inderdaad heeft hij in de algemeene geschiedenis van Languedoc, die dom Vayssette en dom Claude de Vic onvoltooid hadden gelaten en die hij ten einde heeft gebragt, zich tot taak gesteld om, met groote uitvoerigheid en met behulp van nieuwe feiten, de misdaad der Calas te bewijzen. Daar deze schrijver zich voor onpartijdig uitgeeft, zal het goed zijn om zich eerst van

slechts een middel te meer zijn geweest om de zaak te ontveinzen, en niet een bewijs voor den moord. Maar is dat zelfs wel bewezen? Volgens Jean Calas, zijne vrouw en zijn zoon Pieter, droeg Markus Anton gewoonlijk zwarte dassen, vooral als hij werkzaam was, zegt de vader, en deed alleen als hij gekleed was een witte om (verhoor van den 9den November). Volgens Jeanne daarentegen droeg hij in den zomer witte en 's winters zwarte dassen. Zij weet niet, welke das M. A. Calas bij 't avondeten om had, terwijl zij hem nog geen zwarte had zien dragen (verhoor van den 20sten October). Wat bevreemdends zou er in gelegen zijn, dat Markus Anton den 15den October (dat is te zeggen gedurende zijn werk en in den herfst) zijne witte zomerdassen had afgelegd en een zwarte das omgedaan, zonder dat Viguière er aan gedacht heeft om zulks op te merken? In alle gevallen, de regters hadden in die kleerenkast van Markus Anton, van welke sprake is bij het proces, moeten onderzoeken, of er zich zwarte of witte dassen in bevonden. Hoe het ook zij, de tegenspraak is van geen belang en men moet zich wel zwak gevoelen om grooten ophef te maken van zoo weinig naauwkeurige en zoo weinig beteekenende aanduidingen.

zijne onpartijdigheid te vergewissen, voordat men het stelsel, dat hij gevolgd heeft, beoordeelt.

Na te hebben opgemerkt, dat „allerwege waar de leeringen van Luther en van Calvijn waren doorgedrongen, zij het bloed hadden doen stroomen," telt du Mège voorts op de ontzettende verliezen die Frankrijk leed, onder Lodewijk XV, in zijne volkplantingen, en beschuldigt hij de Protestanten van zich daarover verblijd te hebben.

„Uit de briefwisselingen, die toen in Languedoc werden in beslag genomen, blijkt het, dat zij hoopten, dat zij verlangden, dat Frankrijk, vernederd en overwonnen, den vreemdeling niet meer zou kunnen weigeren wat hij het als vredesvoorwaarde zou opleggen, namelijk de herstelling der Protestanten in al de voorregten, in al de vrijheden, die het edikt van Nantes hun had toegestaan."

Dergelijke beschuldiging zal de Kerk van de meerderheid altijd tegen die der minderheid te berde brengen; men stelt haar altoos voor als vijandig jegens het vaderland, als den vijand van harte genegen. Men zal dan ten minste de briefwisseling, waarop men zijne beschuldiging bouwt, voor den dag moeten brengen. Tot zoo lang zullen wij het feit ontkennen.

Deze woorden kunnen ons doen oordeelen over zijne onpartijdigheid uit een godsdienstig oogpunt. Zijne denkwijze als Toulouser blijkt uit wat hij zegt van het vonnis, waarbij de Calas in eere werden hersteld:

„'t Was in Parijs eene algemeene vreugde. Geheel tegenovergestelde gevoelens openbaarden zich in Languedoc. Toulouse belasterd in zijn verleden, beleedigd in 't tegenwoordige, bedreigd in zijn toekomst, toonde eene groote verbittering."

Hoe feilbaar zal immer de geregtigheid der menschen zijn, als men haar beleedigt, als men, zooveel men dat vermag, hare dwalingen herstelt! Mag dat in tegendeel niet veeleer heeten haar eer bewijzen? 't Is ons onmogelijk

om te begrijpen, in hoever het vonnis, dat de onschuldig door het Parlement veroordeelden in eere herstelde, de stad voor 't tegenwoordige beleedigde, en haar voor de toekomst bedreigde. Deze taal is die van den hartstogt. Noch de geregtigheid, noch de geschiedenis spreken aldus.

De heer du Mège komt tot de zaak met eene kenschetschende zinsnede, die ons van de moeite ontslaat van vele anderen aan te halen. Zij betreft de dood van Markus Anton en wil doen gelooven, dat hij verworgd is geworden:

„In den nacht van den 15den op den 16den, op 't zelfde uur, toen de gevangenneming van den predikant Rochette te Caussade het teeken moest geven voor den opstand der Calvinistische boeren...."

De schrijver zal zich ten aanzien van dezen aanhef drie vragen veroorlooven:

1°. Wat is dat *uur*, op 't welk eene gebeurtenis het *teeken moet geven* voor eene andere gebeurtenis?

2°. Wil men zeggen, dat de leeraar Rochette, eenige maanden daarna te Toulouse opgehangen, het oogenblik zijner gevangenneming heeft uitgekozen, en zich met opzet heeft laten vatten op 't zelfde uur, toen Markus Anton stierf?

3°. Wie zal voor eene *opstand der Calvinistische boeren* die mislukte beweging houden, die eenige lieden opwekten om den gevangen genomen predikant, terwijl hij vervoerd werd, te verlossen; beweging, waarvoor drie edellieden met hun hoofd boetten op het schavot van Toulouse den 19den Februarij?

Deze is nu de nieuwe verklaring der feiten. Zij bestaat hierin, dat men de beschuldigden en zelfs Calas onschuldig verklaart, met dien verstande, dat hij niet meer de beul is, maar slechts de aanklager van zijn' zoon. De onzinnige lastering, die door Paul Rabaut aan de kaak was gesteld, en die 't Protestantsche Europa in verontwaardiging had

ontstoken, neemt de schrijver voetstoots aan. Calas heeft zijn zoon bij de ouderlingen aangeklaagd:

„Deze waren, gelijk men weet 1), geen anderen dan de zoogenaamde bedienaren van het heilig Evangelie, en de hoofden der secte zouden, volgens de leer der oude wet, de doodstraf van dezen ongelukkige hebben kunnen gelasten."

De *oude wet*, dat wil zeggen het Oude Testament, waarin de oproerige zonen ter dood veroordeeld worden, maar waar er in 't minst geen sprake van is, wat de schrijver er ook van moge denken, dat zij, die zich tot het Katholiek geloof bekeeren, moeten verworgd worden.

Als de heer du Mège spreekt van de verklaring der leeraars van Génève ter zake der belagchelijke beschuldiging, tegen Calvijn aangevoerd, roept hij nog uit: „Men ziet (dit is zijne gewone uitdrukking als hij 't tegendeel van wat men ziet verzekert), men ziet, dat het gezelschap der leeraars van Génève ontveinsde of onbekend scheen met „wat deze aartsketter zegt in zijn zamenstel der Christelijke leer."

De Calas blijven alzoo vrijgesproken, met uitzondering van den vader, schuldig aan het verklagen van zijn' zoon; de Protestanten in 't algemeen worden nu, in 't midden der XIX[de] eeuw, niet in een los daar heen geworpen schotschrift, maar in een lijvig werk van tien groote deelen met twee kolommen, beschuldigd, dat zij tot beginsel hebben en tot gewoonte om hunne zonen in geval van geloofsverandering te verworgen.

Deze meening zou, op het enkel getuigenis van den heer du Mège, wat gewaagd kunnen schijnen, maar de schrijver kan twee borgen voor de waarheid in dezen aanhalen, beide tijdgenooten van Jean Calas en beide de moeite waard om te leeren kennen. De eerste is de abt Magi

1) Men weet, in tegendeel, dat de ouderlingen altijd leeken zijn.

van de Akademie der wetenschappen van Toulouse, een dier mannen bij uitnemendheid verkleefd aan de wijsbegeerte der XVIII[de] eeuw," die, volgens de heer du Mége, een onuitgegeven *antwoord op een' brief geschreven uit Parijs over de zaak der Calas*, zou hebben nagelaten. Ziehier eene passage uit dat antwoord, door den heer du Mège met vol vertrouwen aangehaald:

„Ik las, ter dezer gelegenheid, in een boek door een' schrijver van deze secte vervaardigd, dat hunne kerk het regt heeft over leven en dood der kinderen, die in weerwil van hunne ouders van godsdienst willen veranderen."

Hoe komt het, dat de abt Magi de eenige man ter wereld is, die ooit dit boek heeft gezien, en hoe komt het verder, dat hij het niet noemt, dat hij op geenerlei wijze aanduidt, onder welken titel, door wien, waar ter plaatse, in welken tijd, en welke taal dit boek is geschreven? Wij kunnen tegen zijne bewering slechts eene eenvoudige ontkenning overstellen.

Die zelfde abt veronderstelt, dat Markus Anton na het avondeten uitging, wat door niets wordt aangewezen, men weet alleen, dat hij naar de onderste verdieping ging.

„Hoe kwam hij weder binnen? Wie weet het?... Men vond hem opgehangen tusschen de beide vleugels der deur enz. Wie heeft u gezegd, dat hij in het voorbijgaan niet werd overvallen door twee of drie handlangers van den bedienaar van het heilig Evangelie, en dat zij, na de daad te hebben volbragt, niet in de duisternis verdwenen?... Ik herhaal het (voegt de ongeloovige abt er bij), alle secten hebben haar gal en hare misdaden. *Religio peperit scelerosa atque impia facta.* (De godsdienst heeft aan misdadige en goddelooze handelingen het aanzijn gegeven.")

Dit alles bewijst, dat de abt Magi een zeer slecht priester en een zeer slecht Katholiek was, die er behagen in schepte om iedere godsdienst, zelfs die waarvan hij zelf de bedienaar was, aan te vallen.

Men ziet, dat de eerste waarborg van den heer du Mège weinig geloofwaardig is. De tweede, zoo hij ooit heeft bestaan, heette de ridder de Cazals. Wij zullen het verhaal afschrijven zonder er iets in te veranderen:

„Deze edelman bewoonde een huis in de straat des Filatiers (dit huis heeft tegenwoordig n°. 45), tegenover dat van Calas (dit huis is gemerkt met nummer 50); dit laatste, dat sints korten tijd bijna geheel veranderd is, heeft evenwel nog zijn deur met moorschen kruisboog behouden, waaruit wij zien, dat zijne vervaardiging opklimt tot in de XV^{de} eeuw. De jufvrouwen Calas hadden eene kamer, welker vensters bijna tegenover de vensters van het huis van de Cazals opensloegen. J. Calas bleef steeds, uitgenomen op 't etensuur, in zijn winkel of in 't achterwaarts gelegen magazijn. Eenige jonge lieden uit die wijk kwamen vaak bijeen bij zijne dochters. M. de C.... had om de gunst verzocht en die ook verkregen om in dit gezelschap te worden toegelaten, en misschien buiten weten van Calas. Op een' avond van de maand October kwam de Katholieke dienstmaagd hare meesteressen verwittigen, dat haar vader eenige vrienden in haar kamer wilde ontvangen, en dat hij haar dus verzocht om naar het vertrek van hare moeder te gaan. Men hoorde de schreden dezer lieden, die nader kwamen. M. de C.... moest zich onder 't bed versteken 1), terwijl de jufvrouwen Calas zich met hare sidderende vriendinnen in het vertrek van mevrouw Calas bevonden. In dezen toestand was het, dat M. de C.... losweg 2) Calas zou hebben hooren spreken van de aanstaande bekeering van zijn' zoon, en de personen, in deze kamer vereenigd, hun noodlottig besluit zou hebben hooren opmaken. Hij had zonder twijfel M. A. Calas terstond daarvan moeten verwittigen. Maar hoe ware het mogelijk, om te gelooven, dat men bij zoo verschrikkelijk een besluit zou volharden 3)? Toen het Vermaanschrift werd afgekondigd, ontdekte hij niet op wettige wijze wat hij van deze zaak wist 4). Hij zeide aan zijne ver-

1) Waarom verborg hij zich? Waarom beefden die jonge meisjes? Omdat er zonder deze verdachte onwaarschijnlijkheden geen vertelsel van dien aard zou bestaan.

2) Losweg? Wat wil dat zeggen? Hoorde hij het? Ja of neen?

3) Hoe is het mogelijk er niet aan te gelooven, vermits hij alles had gehoord? Zoo is dan M. de Cazals medepligtig aan een moordplan, dat hij noch aan het geregt, noch aan het slagtoffer heeft ontdekt.

4) Waarom zich-zelf in den ban laten doen, na Markus Anton te hebben laten verworgen? Omdat al deze onzinnigheden noodzakelijk zijn voor den roman.

trouwde vrienden er niets van. Later, toen hij opheffing had verkregen van den bankvloek, dien hij door zijn zwijgen zich op den hals had gehaald, verhaalde hij wat hij had gehoord 1), en in Toulouse heeft een gedeelte van de aanzienlijksten altijd aan de schuld van Calas geloofd. Mevrouw de Montbel, met wie de lijst der oversten van Saint-Pantaléon wordt gesloten, heeft dit feit betrekkelijk M. de Cazals medegedeeld aan verscheidene personen en onder anderen aan den abt Barré, die nog leeft. Deze verlichte geestelijke, die op het eiland Bourbon de kerk heeft gediend, heeft ons ter dier zake een geschrift ter hand gesteld door hem geteekend, en waarvan bij de zamenstelling van dit verhaal is gebruik gemaakt."

Werd ooit een vertelseltje meer onbehendig uitgedacht? Ja, zonder twijfel een gedeelte van den aanzienlijken stand te Toulouse, mevrouw de Montbel, overste van Saint-Pantaléon er onder begrepen, heeft nooit de onschuld van Calas erkend, en heeft het steeds betreurd, dat het onmogelijk was om eenig spoor te ontdekken van die geheime bijeenkomst der Protestanten, van welke in 't Vermaanschrift sprake was. Daar men niet gelooven wilde, dat Lagane en David de Beaudrigue zich zouden hebben veroorloofd zuivere veronderstellingen onder de artikels van een Vermaanschrift in te voegen, zag men er geen kwaad in, om elkanders gissingen mede te deelen eveneens zonder grond, 't zij bij de gesprekken der aanzienlijken, 't zij bij die van de zusterschap van Saint-Pantaléon, en men dreef zulks zoover, dat onder de laatste overste van dit huis de geschiedenis, met al hare ongeloofelijke bijzonderheden, geheel gereed was geworden, en zij kon worden toevertrouwd aan den abt Barré, na zijne terugkomst van 't eiland Bourbon. Aldus gesteund, aan den eenen kant door een' ridder, die de

1) Aan wie? Niemand heeft er ooit iets over geschreven vóór den heer du Mège.

lieden liet verworgen zonder ze te waarschuwen, en aan den anderen kant door een' abt, die kwaad sprak van elke godsdienst en boeken las die niemand heeft geschreven, kwam de heer du Mège, volgens „verscheidene onuitgegeven geschriften 1) en eene overlevering, die zich gelijk bleef" tot een besluit, en zijn besluit was dit, dat de wezenlijke beweegredenen (van het vonnis van het Parlement) bestonden in de overtuiging van een aanzienlijk gedeelte der regters, dat er een zamenspanning was gemaakt tegen het leven van M. A. Calas; dat omgekochte moordenaars hem hadden aangegrepen op het oogenblik dat hij zou uitgaan, en dat ten gevolge van de aanklagt van den vader, dien men de doodstraf liet ondergaan als „de misdaad hebbende verordend en ten uitvoer laten brengen."

Men kan dergelijke verzinsels niet volhouden tegen hen, die de processtukken hebben gelezen, en die weten, dat in geheel het dubbele onderzoek, 't zij voor de Capitouls, 't zij bij het Parlement, in het Vermaanschrift, in de *briefs-intendits*, in de verhooren, in de tegenverhooren, aan de veronderstelling, dat er moordenaars van buiten zouden gekomen zijn, evenmin is gedacht als aan die, volgens welke er een zelfmoord had plaats gehad, terwijl alles, tot aan het einde toe, de strekking heeft om vast te stellen, dat Markus Anton door de vijf aangeklaagden werd verworgd.

Het behoeft ons niet te verwonderen, met het oog op het standpunt, waarop de opvolger van dom Vayssette zich plaatst, dat hij in het regtsgeding wel dwalingen of onwettigheden wil erkennen, en evenmin, dat hij de onschuld van vier beschuldigden op de vijf erkent. Hij komt

1) Waarschijnlijk die der abten Magi en Barré.

alzoo tot dit dubbelde resultaat, dat hij de onberispelijke regtvaardigheid van het Parlement bewijst (wat aan te wijzen was), en dat hij het gewigt der misdaad laat drukken niet meer op de sints lang gestorven Calas (wat tot weinig goeds zou dienen), maar op het nog in leven zijnde Protestantisme (wat veel winstgevender is).

De naam van Voltaire heeft ten laatste, het is niet te loochenen, aan de zaak, die hij had gered, nadeel toegebragt, en na de omwenteling zouden vele bekrompen gemoederen beducht geweest zijn om voor medepligtige aan zijne goddeloosheden en onbetamelijkheden door te gaan, als zij geen partij gekozen hadden voor de geestelijkheid en het Parlement tegen de Calas. Zoo hebben zich ook de dagbladen de *Correspondant* en de *Univers* beijverd om hunne kolommen open te stellen voor eene intreêrede uitgesproken door een jongen advokaat en doctor in de regten, den heer Huc, later tot plaatsvervangend professor bij de faculteit van Toulouse benoemd.

„Ik wil, zegt hij, beproeven om het Parlement van Toulouse in eer te herstellen en het schoon te wassen van eene smaadheid, die het nooit verdiende.... Het moet ter algemeene kennisse komen, of er ooit een regtbank is geweest onregtvaardig genoeg, om *voorbedachtelijk* een' onschuldige ter doodstraf te verwijzen, en geheel een familie met schande te overladen."

Maar zoo wordt het vraagstuk, van den beginne aan, onnaauwkeurig gesteld. Men moet veronderstellen dat men, wat Voltaire tegen het Parlement schreef, niet gelezen heeft, als men toont niet te weten, dat hij de goede trouw der regters erkende, en hen geenszins beschuldigde van *voorbedachtelijk* het verschrikkelijk onregt, dat hij hun verweet, te hebben bedreven. Daarenboven geeft het geen pas uit het oogpunt van de verdiende of onverdiende smaadheid

het Parlement aangedaan de zaak te beschouwen; niet aldus moet een regterlijk vraagstuk worden behandeld. De rede van Mr. Huc is weinig anders dan het artikel van den heer Mary-Lafon, vervormd in een pleidooi. Mr. Huc pleit als een advokaat, die geen tijd gehad heeft om de processtukken te lezen. Niet alleen weet hij niets van de feiten, die bij het onderzoek te Parijs bewezen zijn geworden, en geeft hij bij voorbeeld als geloofwaardig op de valsche getuige Katharina Dolmier; maar wat verwonderlijker is, hij kent de verdediging niet en schijnt geen enkele van de zes memories van den advokaat Sudre, van den raadsheer le Salle, van den beschuldigde Lavaysse en diens vader te hebben gelezen. En nog meer: hij kent het regtsgeding zelf zeer onvolkomen; behalve eenige over het geheel ondergeschikte punten, heeft hij niets anders bestudeerd dan de *briefs intendits* van den 7[den] November tegen Calas, vader en zoon. Hij verhaalt, dat Voltaire de zwaarmoedigheid van Markus Anton heeft verdicht. Hij verzekert op den meest beslissenden toon, „dat Markus Anton geen enkele beweegreden, hoe nietig ook, had om zich van kant te maken." Als dat waar was, dan zijn de onverklaarbare zelfmoorden, die het gevolg zijn van eene zwaarmoedigheid, die meer uit het ligchamelijk gestel dan uit het zedelijke voorkomt, niet zeldzaam. Maar is dit geen beweegreden, en geen beweegreden zelfs van beuzelachtigen aard, als men voor geheel zijn leven heeft moeten afzien van het beroep, voor 't welk men had gestudeerd en in 't welk men meende te zullen slagen, en zich in de onmogelijkheid geplaatst ziet om eenig ander beroep bij de hand te nemen?

„Lavaysse zegt niet, dat hij naar boven naar vrouwe Calas is gegaan." Hij zegt het bepaald.

„Nimmer verklaarde Lavaysse zich omtrent dit geheimzinnig naar buiten loopen, waarop hij bijna onmiddelijk weder naar binnen liep.”

Dit is zóó onnaauwkeurig, dat Mr. Huc zelf verder op deze verklaring, die hoogst eenvoudig is, mededeelt:

„Men begrijpt, waarom Lavaysse, ’s maandags te Toulouse gekomen, zonder dat hij een rede voor zijn reis kon opgeven, zoo haastig weder moest vertrekken.”

Zoo ooit voor eene reis duidelijke en degelijke gronden konden worden aangevoerd, dan was ’t voor die van Lavaysse; en ’t is zeer natuurlijk dat hij haast had, niet om *weder te vertrekken*, maar om de reis voort te zetten naar zijne ouders, dic hij ging opzoeken, voordat hij Europa verliet.

Wij hebben de beschuldigden hooren antwoorden dat er zich zoowel in den winkel als in het magazijn vele stoelen en voetbankjes bevonden (wat ligt te onderzoeken was): Mr. Huc heeft hunne verklaring niet gelezen of heeft haar vergeten.

’t Is, volgens hem onmogelijk, dat Markus Anton zich zonder licht zou hebben opgehangen. Waarom? En wat bewijst hem, dat er zich in dit magazijn, zoo onachtzaam onderzocht, geen uitgebluschte of omgeworpen kaars bevond? Is ’t zeker, dat het venster of de open deur van den achterwinkel om acht uur, op den 13den October, geen licht genoeg gaf?

Wij hebben ’t voorgevallene met de brieven van Carrière medegedeeld, op welke de jeugdige schrijver een geheel stelsel van onderstellingen bouwt, omdat hij niet weet dat deze brieven van den advokaat zijn.

Overigens neemt hij het stelsel van den heer du Mège

niet aan en schijnt het niet te kennen. Men keert met hem even als met den heer Mary-Lafon, eenvoudig tot de beweringen der beschuldigers terug. Maar wij zijn zoo gelukkig van te kunnen bevestigen, dat een regtsgeleerde die bundel processtukken heeft bestudeerd met het uitgedrukte voornemen om *het Parlement* van Toulouse *schoon te wasschen* en er geen enkele hechte grond voor heeft kunnen vinden. Wij hebben, om zijn' arbeid naar waarde te beoordeelen, slechts aan te wijzen waarop hij uit loopt, waardoor alweêr op nieuw wordt bewezen, dat valsche praemissen en eene onmeêdoogende logica wel ver kunnen vervoeren:

„Men is slechts over eene zaak verwonderd, namelijk over de aarzeling der regters, die, na Calas den vader tot het rad te hebben veroordeeld, de andere beschuldigden loslaten."

Wij zouden het voor vrij nutteloos houden, hier nog aan te halen de *Gids in Toulouse*, in 1858 door den heer Le Blanc du Vernet in het licht gegeven, als wij er niet in vonden aangegeven een nieuwe lijst van bewijsstukken, van welke wij gebruik hebben gemaakt en die men als gevaarlijk voor de Calas aanduidt.

Volgens dezen *Gids*, *stelt* de briefwisseling van den heer de Saint-Priest met den ondergeschikten gelastigde Amblard *in 't licht onder anderen, twee feiten, die de schuld der Calas wel zouden schijnen te bewijzen:* 1°. de gestrengheid van den vader jegens Lodewijk; 2°. *de aankomst van een groot aantal Protestanten te Toulouse, op den dag zelven van den dood van Markus Anton en op den dag daarna.* Al weder deze beschuldiging, die zoo bepaald belagchelijk is, dat een schrijver, die niet door vooroordeel verblind was, zich wel wachten zou om haar met zijn

naam te onderteekenen! Het is klaarblijkelijk, dat de heer Le Blanc de brieven niet heeft gelezen, en hij spreekt er, gelijk men ziet, over naar wat men er te Toulouse van zegt.

Wij hebben reeds onderzocht, wat er waars is in de eerste dezer beide beschuldigingen. 't Is voldoende er bij te voegen dat er in de brieven, van welke hier sprake is, *niets* is, *volstrekt niets*, wat het gedrag van Calas ten aanzien van Lodewijk een smet aanwrijft. Wij kunnen verklaren, dat bedoelde brieven *noch eenige aanwijzing, noch zelfs eene toespeling* bevatten ter zake van Lodewijk Calas en het gedrag zijner ouders jegens hem. Wat de tweede beschuldiging betreft, de heer de Saint-Priest twijfelde er zelf aan: *Men beweert*, zegt hij *maar men verzekert niet* . . . ,

Laat ons evenwel voor een oogenblik het feit aannemen, dan vragen wij aan den heer Le Blanc, of men den dag na den moord de aanraders of bedrijvers van die misdaad zich in stede van te vlugten, *in groote getale* ziet vereenigen op de plaats zelve, waar zij de daad hebben laten bedrijven, zonder dat iets hen daartoe noopt? 't Is volstrekt niet onmogelijk, dat de Protestanten uit de omstreken van Toulouse den 13den of den 14den daar *in grooten getale* zijn aangekomen om op de eene of andere afgesproken plaats buiten de stad godsdienstoefening te vieren, gelijk dat hier toen zoowel in de week als des Zondags plaats had, elke keer als men er gelegenheid toe had. Maar als zij op eenigerlei wijze hadden kunnen voorzien van wat belagchelijke en afschuwelijke verdenking zij de slagtoffers zouden worden, zouden zij zich voorzeker wel gewacht hebben van zich te vertoonen. Welke zin, welk doel kon die aankomst der Protestanten niet des daags vóór maar des

daags nà den dood van Markus Anton hebben? Is het geoorloofd te zeggen, dat dergelijke zaken de schuldigheid der Calas *wel schijnen* te bewijzen?

Als wij den lezer lieten gelooven, dat al de inwoners van Toulouse zulke onzinnige vooroordeelen huldigen, zouden wij hun, en onder dezen zelfs Katholieken, groot onregt doen; en daar wij niet de minste begeerte koesteren om in eenig opzigt voedsel te geven aan eene ongunstige meening ten aanzien van eene stad, die zoo uitnemend in de geschiedenis heeft geschitterd, beijveren wij ons om ten gunste der Calas, geheel tegenovergestelde oordeelvellingen op te teekenen, die te Toulouse zelve zijn uitgesproken. Deze oordeelvellingen zijn van te meer waarde, omdat men er alleen in 't bezit is van de stukken van het dubbelde onderzoek, dat zich zoozeer door partijdigheid kenmerkt; dat door de Capitouls was aangevangen en door het Parlement werd ten einde gebragt, zonder een enkel der nieuwe en onpartijdige stukken, die voor de meesters der verzoekschriften werden ter tafel gebragt. Eenige regtvaardige mannen hebben er genoeg uit gezíen om tot de algeheele onschuld der Calas te besluiten. Dit was het geval met den heer d'Aldéguier, archivaris en geschiedschrijver van de stad Toulouse, maar die zich ongelukkig niet den naam heeft mogen verwerven van een man van grondige geleerdheid en bedaard oordeel. Evenzoo was ook de uitslag van de navorschingen van een uitstekend overheidspersoon, de heer Plougouhn, prokureur-generaal ter zelfder stede, die een uitnemend naauwgezet onderzoek heeft te werk gesteld ten aanzien van het regtsgeding, dat hij er vond. Hij heeft voor de onschuld der Calas een heerlijk getuigenis afgelegd 1).

1) Intreêrede voor het keizerlijk hof van Rennes: over de vorderingen van de lijfstraffelijke wetgeving van Frankrijk.

„Ik heb het, zegt hij, in mijne handen gehad, ik heb het, van den eersten tot den laatsten regel, met mijne eigene oogen gelezen, dat treurige en smartelijke regtsgeding, en, terwijl ik de ontroering onderdrukte, die mij ieder oogenblik aangreep, als ik dien vader, die moeder tot verdediging voor hunnen onmeedoogenden regter slechts hoorde uitroepen: „Gelooft gij dan dat men zijn kind kan dooden?" heb ik alles onderzocht, alles gewogen, alsof ik zelf in dezen moest spreken. Wat zou ik gelukkig zijn, als, wat ik nu voornemens ben te zeggen, mogt bijdragen om eene waarheid, eene onschuld, sints zoolang erkend, nogmaals helder in het licht te stellen. Ja, mijneheeren, het is mij lief het luide te kunnen betuigen: in al die stukken, in al die getuigenissen, die Vermaanschriften, heb ik niets ontdekt, geen enkel feit, geen enkel woord, geen schijn of schaduw van een bewijs, van eene aanwijzing, waardoor deze ontzettende dwaling verklaard wordt; er blijft over de dweepzucht, die alles verklaart, dat is waar; maar bewondert hier hoe de waarheid aan het licht treedt, en laat ons het oogenblik aangrijpen, waarop de menschelijkheid ontwaakt. Terwijl de menschelijke geregtigheid, op een dwaalspoor, even als de volksmenigte die zich rondom haar verdringt, haar slagtoffer ter doodstraf geleidt, vraagt de ongelukkige grijsaard, als hij zijn huis voorbij gaat, waar hij zoo vele jaren gelukkig in den schoot zijner familie had geleefd, vergunning om te mogen knielen en zijne woning te zegenen! Eenvoudige en hartverscheurende handeling, die op zich zelve reeds eene zoo heldere lichtstraal over zijne onschuld wierp, dat de menigte er diep door getroffen werd. Van dit oogenblik aan, heeft men mij verzekerd dat in het land, waar dit verschrikkelijk drama werd vertoond, de oogen geopend werden; helaas, mijneheeren! het was te laat: de grijsaard ging voort op zijn' weg, en, eenige schreden van daar, blies hij op het rad den laatsten adem uit, terwijl hij voor hem, die hem drong om zijne misdaad te bekennen, nogmaals herhaalde: „En ook gij, gelooft gij, dat men zijn kind kan dooden?"

Deze welsprekende verklaring van een opvolger van Riquet de Bonrepos, die in koelen bloede het regterlijk onderzoek weder opneemt, waarvan zijn voorganger, door hartstogt overheerscht, zich zoo slecht had gekweeten, is een belangrijk feit. Alleen zijn wij, in onze hoedanigheid van naauwgezet verhaler, genoodzaakt om de roerende

anekdote van Jean Calas, op de knieën in de kar van den beul zijn huis zegenende, in twijfel te trekken. Wij hebben er geen enkel spoor uit dien tijd van gevonden. Het komt ons voor, dat de grijsaard, als verbrijseld door de gewone en buitengewone pijniging, bezwaarlijk nog de kracht hebbe bezeten om alleen neder te knielen, of zich door den beul te laten helpen in het knielen, gelijk hij zulks voor het doen van de openlijke boete had moeten doen. Wij gelooven evenmin, dat David, die alles bestuurde, hem deze vriendelijkheid zou hebben betoond. Eindelijk, zij 't dat de veroordeelde uit de gevangenissen van het Paleis vertrok of, wat meer waarschijnlijk is, uit die van het stadhuis, waarin ter dood veroordeelden hunne strafoefening moesten afwachten, in beide gevallen ligt de straat des Filatiers noch in de rigting van de hoofdkerk Sint-Stefanus, waar de openlijke boetedoening plaats had, noch in die van de plaats Sint-George, waar het doodvonnis werd ten uitvoer gebragt. Voor den lijkstoet zijn ze de andere straten, die rigter en breeder waren, gevolgd. Wij vinden dus hier de legende, niet meer vijandig en ingegeven door den haat, maar integendeel door vromen eerbied, die tot plaatselijke overlevering is geworden, en door een geroerd en magtig redenaar, die haar voor waar hield, uitgewerkt.

Het zij mij geoorloofd, om onder de geschriften, in welke de zaak der Calas op eene nieuwe wijze is behandeld, ook te noemen de *Geschiedenis van de kerken der Woestijn*, over welk werk een der geleerden van Duitschland, die de geschiedenis der Protestanten van Frankrijk 't best kende, een opmerkelijk oordeel heeft uitgesproken, De heer van Polenz verklaart, dat het verhaal, hetwelk Charles Coquerel van de zaak der Calas heeft gegeven, uitmunt

boven al de vroegere verhalen. Het is zeker, dat de schrijver, daar hij de briefwisseling van Paul Rabaut en van andere herders der Woestijn onder de oogen had; daar hij daarenboven in het bezit was van de stukken die afkomstig waren van mevrouw Duvoisin, een nieuw licht over verscheidene punten van het regtsgeding heeft kunnen werpen. Deze zelfde stukken hebben tot uitgangspunt bij onze onderzoekingen moeten dienen, daar geen een ander schrijver een grondig onderzoek van het regtsgeding had ondernomen, wat evenwel klaarblijkelijk noodzakelijk was geworden, na de aanvallen van de heeren Mary-Lafon, du Mége en Huc, die tot nu toe onbeantwoord waren gebleven.

BRIEVEN

VAN

Zuster ANNE JULIE FRAISSE.

»Ik denk tegenwoordig, dat als iemand, die ons niet kende, onze brieven zag, die van u, jonge en lieve Protestantsche jufvrouw, en van mij, oude en leelijke kloosterzuster, hij er wel verwonderd over zou zijn."

(Brief XVI.)

WOORD VOORAF.

Zuster Anne Julia Fraisse of de Fraisse werd tegelijk met de achttiende eeuw, den 6den Januarij 1700 geboren. Onder de regering van Lodewijk XIV opgevoed, ging zij waarschijnlijk in de eerste dagen van het regentschap in het klooster. De invloed, dien zij naar buiten ten gunste der Calas wist uit te oefenen; het huwelijk van hare zuster met den heer de Bertier, uit een aanzienlijk geslacht te Toulouse; hare naauwe verwantschap met mijnheer d'Auriac, voorzitter van den grooten raad en schoonzoon van den kanselier de Lamoignon, alles wijst aan, dat de bloedverwanten van Anne Julia eene aanzienlijke plaats in de maatschappij bekleedden; maar ik heb noch te Toulouse noch elders eenige aanwijzing ten hunnen aanzien kunnen vinden.

Het doet weinig ter zake: zuster Anne Julia boezemt ons belang in door haar persoonlijk karakter.

De geschiedschrijver van de *Kerken der Woestijn* waardeerde deze briefwisseling, die hij mij heeft toevertrouwd, en die ik, overeenkomstig zijn verlangen, thans uitgeef, hoog. Ziehier wat hij zegt:

„Deze brieven onderscheiden zich door schoonheid van gedachte en vaak ook van stijl. Verre van in oneenigheid te verkeeren met de jeugdige Calas, die zich in haar huis niet had willen bekeeren, werden deze eerbiedwaardige zusters, en inzonderheid zuster Julia, hare vriendinnen haar leven lang. Er bestond tusschen haar en al de zusters een allerliefste omgang. Zuster Fraisse had inderdaad een liefhebbend hart en was wel eene eerbiedwaardige persoonlijkheid. Wij hebben nimmer levendiger gevoeld, hoezeer de zachtste zielsaandoeningen soms de kracht hebben gehad om den godsdiensthaat uit te blusschen, dan onder het lezen dezer treffende briefwisseling."

Het hoofdkarakter dezer brieven komt mij voor te zijn opregte, ware, warme gevoeligheid, uitgedrukt met veel natuurlijkheid, bevalligheid en geest.

De taal is dikwijls onnaauwkeurig. Somtijds is het gemakkelijk te zien, dat de zuster de zinsnede, die zij achteloos in het Fransch vertaald, in de volkstaal van Languedoc heeft gedacht. Vaker nog gebruikt zij verouderde woorden, en spreekt, zonder er aan te denken, onder de verfoeide regering van Voltaire, de taal van Lodewijk XIV, die tusschen de muren van het klooster zuiverder bewaard is gebleven, dan op het tooneel der wereld en in de letterkunde van den dag. Vaak veroorlooft zij zich ook, zooals de hertog de Saint Simon, zich te bedienen van die korte en harde omzettingen, van die grillige en snelle woordvoegingen die geen acht slaan noch op de wetten der syntaxis, noch op den geest van de taal, maar die in de gelegenheid stellen om krachtig in eenige woorden even zooveel gevoelens en denkbeelden uit te drukken. Zoo houdt zij in een harer brieven eensklaps op en hervat zich op het oogenblik, waarop haar dierste wensch, de bekeering van Anne Calas, haar nog eens ontsnapt: „Ik zwijg en leg den vinger op den mond en niet op het hart, *dat altijd hetzelfde zal zijn*, *vol van de vurigste wenschen*.

Met betrekking tot dit onderwerp, dat haar meer dan iets anders ter harte gaat, is zij onuitputtelijk; en daar zij evenwel weet, dat hare gebeden en hare vermaningen onvruchtbaar blijven; daar zij zich ten aanzien van dit teêre punt verpligt voelt tot eene behoedzaamheid, haar door de bescheidenheid en de liefde tevens voorgeschreven, is het opmerkelijk en treffend, haar datzelfde thema altijd kort, maar altijd vol aandoening en warmte tot in het oneindige te zien varieren. Elders verheft zij zich zonder krachtsinspanning tot ware welsprekendheid, die uit het diepste van het hart voortkomt; zoo vinden wij haar in een' treffenden brief bij gelegenheid van den dood van Nanettes oudsten zoon; deze brief ademt die aandoening, dien toon vol overtuiging en vol van medegevoel, die christelijke verheffing, die alleen troost aanbrengen. Gewoonlijk kenmerkt zich de toon der brieven van de zeventigjarige non door beminnelijkheid en opgeruimdheid. Zij was inderdaad zeventig jaren voluit toen zij blijmoedig aan hare jeugdige vriendin schreef *„De somberheid van den ouderdom is nog verre van mij, ik zal haar niet gaan opzoeken.*

In hare vertrouwelijke gesprekken met Nanette gebruikt zij soms, alles vergetende, de platte boeren- en kloostertaal. Dit klinkt soms vreemd en minder aangenaam.

Zij zoekt geen oogenblik naar het meest passend woord, als zij er een heeft gevonden, dat krachtig en juist is, dat goed uitdrukt wat zij zeggen wil; hare taal is niet die eener preutsche, en er zijn in hare brieven uitdrukkingen, die wij welligt niet zouden mededeelen, als wij ons niet ten vasten regel hadden gesteld om er niets in te veranderen, en zelfs de spelling hoe gebrekkig en hoe verouderd ook te bewaren. Wij moesten dit doen om tweeërlei oorzaak: deze briefwisseling is voor ons een aanhangsel op het regtsgeding der Calas, of ten minste een getuigenis ten voordeele dezer zoo belasterde familie, een getuigenis uit dien zelfden tijd en zeer verlicht; en tevens is het een te naïef, te oorspronkelijk letterkundig werk, dan dat wij het niet in zijn geheel, zooals het daar ligt, zouden opnemen.

Zuster Fraisse verdient eene plaats onder die enkele uitgelezene vrouwen, die schrijfsters zijn zonder het te willen, wier levendige en natuurlijke brieven een der sieraden onzer letterkunde zijn, en onder de schoonste scheppingen van den Franschen geest mogen gerekend worden (1).

1) De vertaler maakt bij dezen opmerkzaam, dat het natuurlijk onmogelijk was om de eigenaardigheden van taal en stijl allen in zijne vertaling weder te geven. Hij heeft zich evenwel bevlijtigd, om het oorspronkelijke zoo getrouw mogelijk in onze taal over te zetten. Daarenboven heeft hij, daar hij slechts over eene bepaalde ruimte te beschikken had, op verre na niet alle brieven kunnen wedergeven.

BRIEVEN

VAN

ZUSTER ANNA JULIA FRAISSE.

I.

Aan Mijnheer CASTANIER D'AURIAC, Raadsheer
van Staat, Rue Neuve des Capucines,
te *Parijs.*

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster te Toulouse den 24 Dec. 1762.

Ik ben niet voornemens, mijnheer, om u in het breede mededeeling te doen van de droevige geschiedenis van de ongelukkige familie Calas, en haar u te vertellen, maar ik wil u het bijzonder genoegen betuigen, dat het mij zal zijn, als gij hun genegen zijt, en gij door uwe stem het uwe toebrengt om hen in eer te herstellen. Wij hebben een dezer jonge dames bij lettre de cachet gedurende zeven maanden in ons huis gehad. Haar te bekeeren tot onze godsdienst was er het doel van, hetgeen wij niet hebben kunnen bereiken; het is alleen aan God, dat de verwerkelijking van dat doel behoort. Dit eene uitgezonderd, heeft zij zich de vriendschap en de achting van onze zusterschap door hare uitnemende hoedanigheden verworven. Wij hebben slechts te betreuren gehad, dat zoovele deugden, als zij bezit, haar slechts voor dit leven kunnen dienen. Men had mij de zorg voor haar opgedragen, ik was alle dagen bij haar en heb nooit de minste reden tot misnoegen ge-

had; zij verdient slechts lof. Wij zijn in de gelegenheid geweest om de overgebleven leden dezer familie te leeren kennen; hun goed karakter verzekert ons van hunne onschuld. Het is zeer wenschelijk, dat zij gekend en geregtvaardigd worden. Veroorloof mij u de verzekering te geven van de goede wenschen die ik voor u koester in het nieuwe jaar, dat wij zullen aanvangen. Ik bid den Heer, dat hij al de begeerte van uw hart vervulle. Ik ben met de meest opregte genegenheid, mijnheer, uwe zeer nederige gehoorzame dienaresse,

Zuster ANNA JULIA FRAISSE,
van de orde der Visitatie van de heilige Maria, God zij gezegend!

II.

Aan Mijnheer CAZEING.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster te Toulouse den 24 Jan. 1763.

Gij hebt goed ten mijnen aanzien geraden, mijnheer, toen gij niet twijfeldet aan het genoegen, dat mij de bevrijding van mejufvrouw Nanette zou verschaffen; ik zou het aan niemand anders hebben afgestaan om haar de tijding er van te brengen; gij kunt begrijpen hoezeer zij in vervoering was. Ik ontken niet, dat er in mij zelf een kontrast bestond; de reden waardoor zulks veroorzaakt werd, zou niet van uwen smaak zijn; daarover kunnen wij het niet eens worden. Zij heeft zich in ons huis uitnemend gedragen, beschaafd, wijs, zedig, bescheiden en voorzigtig. Ik heb haar leeren kennen als een meisje van veel verdiensten en uitnemende hoedanigheden. Ik heb niets verzuimd om haar de gevangenschap te verzachten; op geenerlei wijze hebben wij met haar getwist of haar anderzins hinder aangedaan. Uit

al de gesprekken sedert haar vertrek blijkt ons, dat zij even tevreden over ons was als wij het over haar zijn geweest. Hare zaken gaan zeer goed. Ik heb haar een brief meêgegeven voor mijnheer d'Aauriac, mijn vollen neef, Voorzitter van den grooten raad. Zij zal mij zonder twijfel berigten, welk gebruik zij er van heeft gemaakt. Wat de bestellingen betreft die onze zuster-huishoudster de vrijheid heeft genomen u te geven, enz.

III.

Voor Mejufvrouw Nanette Calas.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster te Toulouse den 2 Febr. 1763.

Ik heb, mijne waarde Nanette, het oogenblik niet afgewacht, waarop ik uwen brief zal ontvangen, om mij met betrekking tot u inlichtingen te verschaffen. Ik wist, dat uwe reis gelukkig was geweest, maar ik was ongeduldig wat al het overige betreft. Ik ben vertoornd op uwen rapporteur; dat heet ik zijn tijd zeer slecht uitkiezen. Wij moeten hopen, dat hij verstandiger zal handelen, als er sprake zal zijn van uwe belangen. Gij zegt mij niets van uwe ontmoeting met uwe dierbare moeder; ik twijfel niet, of zij zal teeder en smartelijk geweest zijn. Uw zoo gevoelig hart heeft voorzeker in dat oogenbllk dat alles ononderyonden waartoe ik u in staat reken, en dat is alles gezegd; ik bid u een plaats voor mij te bewaren. Gij hebt een ruime plaats in mijn hart. De afstand, het verschil tusschen ons en de afwezigheid kunnen de indrukken niet uitwisschen, die uwe beminnelijke hoedanigheden van hart en geest hebben gemaakt in het hart van haar, die geheel aan u is toegewijd. Zoo wij u genoegen mogten kunnen doen en gij aan onze voorspraak behoefte hebt,

wij zijn geheel tot uwe dienst. Wij spreken vaak van u en altijd met dien lof, dien gij verdient, en wij spreken elkaâr van het genoegen, dat het ons zou zijn u eens weêr te zien. Behaagde het den hemel, dat zulks plaats had in ons midden! Gij zoudt hier met groote blijdschap ontvangen worden, en gij hebt ons genoeg leeren kennen om te weten, dat deze gevoelens u geheel zijn toegewijd.

Ik had vergeten u te waarschuwen met betrekking tot het koude voorkomen van M. d'Auriac, opdat gij tegen hem niet vooringenomen worden mogt. Ik ben zeer voldaan, dat hij u ontvangen heeft met die goedheid, die gij verdient, en waarop uw treurige toestand aanspraak heeft. Zijn koud en ernstig voorkomen ligt in zijn karakter; als gij hem nogmaals moet bezoeken, laat u dat niet verwonderen; het is iets in hem en niet tegen u.

Onze zuster Vialet omhelst u teeder, even zoo onze zuster de Ponsan; zij beminnen u met geheel haar hart. Uwe beide brieven zijn aan allen voorgelezen; iedereen wilde ze, in het uur van uitspanning, hooren. Om kort te gaan, mijn waarde Nanette, gij hebt het hart en de achting van ons allen gewonnen. Ik verzoek u, mevrouw uwe moeder en uwe waarde zuster van onze gevoelens van achting en genegenheid de verzekering te geven. Laat ons niet onbekend met de beslissing, die ten aanzien uwer zaken vallen zal. Vergeet niet om mij alles te berigten wat u betreft. Als ik u niet kende, zou ik vermoeden, dat gij geene brieven van ons meer wenschtet te ontvangen: gij zegt mij niets van het adres. Mijnheer Francès 1) zal de goedheid hebben om ze te verzenden; wij zaten er wel in verlegenheid over. Het plegtstatige van uw' brief mishaagt mij; minder vormen als 't u belieft, en meer bijzon-

1) Een koopman uit Toulouse, met wien Jean Calas sints lang handel en vriendschapsbetrekkingen had onderhouden.

derheden van wat u betreft. Vaarwel, mijne waarde Nanette; ik zal u altijd teeder liefhebben. Het is met deze gevoelens dat ik ben uwe zeer nederige gehoorzame dienaresse, zuster Anne Julia Fraisse van de V. St. M. G. z. g.

IV.

Aan mejufvrouw ANNE CALAS,
ten huize van mijnheer DUMAS,
Rue Neuve Saint Eustache te *Parijs* 1).

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster te Toulouse den 5 April 1763.

Verdenkt gij mij van onverschilligheid, mijne waarde Nanette, omdat ik zoolang getoefd heb met mijn antwoord op uwen lieven brief van den 13den Maart? Welligt hebt gij gegist, dat wij in de vasten niet schrijven, dan in de uiterste noodzakelijkheid. Bewonder mijne stiptheid: bij het vertrekken van den eersten den besten postbode heb ik slechts mijn hart te volgen om mij met u te onderhouden en u geluk te wenschen met den gelukkigen aanvang uwer treurige zaak. Ik laat voor mijn' geest alles voorbijgaan wat er noodig is voor het opmaken van het besluit, en dat zijn nog verscheidene zaken: de ter griffie bezorging van de stukken, de navorsching, het met redenen omkleeden van het vonnis; onze lieden zullen zich niet haasten; vervolgens het onderzoek en de regtspraak. Ik ben ongeduldig, gelijk Nanette het somtijds bij haar zelve was, maar heel zacht en in de stilte. Ik zou alles wel op eens willen weten; ik ben echter zeer gerust, overtuigd dat de uitkomst voor u goed zal zijn.

En nu dit nog: als het eindoordeel gevallen is, waar zult gij dan gaan wonen? Zijn er nog niet eenige zaken, die

1) Dit adres is ook dat der volgende brieven.

u ten minste in het voorbijgaan in deze stad zouden kunnen terugbrengen? Ik kan er moeijelijk in toestemmen om u niet meer te zien; mijne liefde lijdt onder, misschien maar al te ware, vermoedens, dat dit toch zoo zijn zal.

Ik wenschte wel, dat Mr. 'd Aauriac bij het wijzen van het vonnis tegenwoordig was, verondersteld dat hij u gunstig is, gelijk ik hoop. Hij heeft den naam van een goed hoofd te hebben; zijn raad wordt gaarne gehoord.

Mr. Francès is zeer naauwgezet in ons de verzekering te geven dat gij aan ons denkt; ik zou het hem niet vergeven, als hij ons daarvan onkundig liet. Wat heb ik toch gedaan voor u, dat uwe dankbaarheid zoo sterk kan opwekken? Gij rekent zonder twijfel den goeden wil voor de daad; niets is verloren in een hart zoo goed geplaatst als dat van mijne waarde Nanette, die ik altijd teeder zal liefhebben. De goede God weet het, wat ik Hem al zeg voor u. O, als ik ooit verneem, dat Hij, mij hoorende, verhoord heeft, zal ik als Simeon zeggen: Heer, laat nu mijne ziel in vrede gaan, omdat ik zie wat ik zoozeer begeerd heb.

Onze waarde zusters zeggen u hetzelfde en bewijzen op allerlei wijze hare vriendschap voor u. Zoodra zij weten dat ik een' brief van u heb, willen zij er iets uit weten, en ik wil altijd iets hebben dat belangrijk voor u is. Deel mij alles wat u op nieuw zal wedervaren mede. Mijne hartelijke groeten, verzoek ik u, aan mevrouw uwe moeder. Ik bedank haar voor haar aandenken. Het komt mij voor, dat als ik haar zag, wij goede vriendinnen zouden zijn. Eene omhelzing voor uwe waarde zuster. Uw broeder Lodewijk is na uw heengaan niet meer gekomen. Zuster Vialet groet u.

Mejufvrouw Nautonier stemt met ons overeen, dat zij niet geschikt is om geestelijke zuster te worden; gij kent

haar. Ik eindig, mijne waarde kleine vriendin, om plaats te maken voor onze moeder. Ik ben en zal altijd zijn geheel de uwe.

Zuster Anna Julia G. z. g.

V.

Moeder d'Hunand, aan Mejufvrouw Anne Calas.

(Op hetzelfde blad).

Ik weet u niet zoo goed als onze zuster Fraisse dat alles te zeggen wat ik denk en voor u gevoel, mejufvrouw. Als gij in mijn hart kondt zien, zoudt gij er liefderijke gevoelens in vinden en levendige wenschen voor alles, waarin gij belang stelt. Ik verheug mij over 't goede begin uwer treurige zaken, maar het kost mij moeite geduld te nemen met de langzaamheid uwer regters. Ik vlei mij, dat dit slechts is om beter te handelen; ik wensch het met geheel mijn hart.

Deel er ons berigten van mede, als ook van uwe gezondheid, die door de menigte (en door den aard 1) uwer bezigheden kon lijden, gij moet haar sparen.

Al onze zusters, die u altijd beminnen, denken dikwijls aan u, en bidden God gedurig, dat Hij u al de gunsten verleene, die u noodig zijn om waarlijk gelukkig te wezen in tijd en eeuwigheid. Ik vraag u of ik steeds eenig deel in uwe vriendschap hebben mag; gij zijt haar verschuldigd aan die ik voor u voed. Ik zal geheel mijn

1) Moeder Anne d'Hunaud heeft de woorden *en den aard* uitgewischt; zij vreesde zonder twijfel, dat deze losse toespeling op alles wat er pijnlijks was in de verzoeken, waarmede vrouwe Calas en hare dochters zich te Parijs bezig hielden, haar niet aaangenaam zou zijn. Deze kiesche oplettendheid om, bij eene zoo smartelijke zaak, de minste ruwheid van taal te vermijden, doet der Overste eer aan.

leven door, mejufvrouw, zijn uwe zeer nederige en zeer gehoorzame dienaresse,

Zuster Marie Anne d'Hunaud,
van de Visit. St. Maria G. z. g.

VI.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster te Toulouse den 13[den] Junij 1763.

Moet ik dan, mijne waarde Nanette, alle tijdingen u betreffende missen? Sints 't begin van de vasten hoor ik niets van u. Uwe gezondheid, uwe zaken, uwe genoegens, of uwe verdrietelijkheden, alles gaat mij ter harte. Ik zou alles willen weten, ik zou in uw hart al uwe aandoeningen willen lezen zonder die van uwen geest te vergeten. Gij bevindt u wel in het mijne, ik verzeker het u.

Ik maak gebruik van het vertrek van mijnheer uw' broeder, die zegt, dat hij morgen met den post moet vertrekken. Ik zeg *die zegt:* het vertrouwen kan men zich zelven niet geven, gij weet dat ik er niet veel van bezit, en gij hebt wel zoo goed willen zijn om mij het uwe te schenken.

Al onze zusters omhelzen u en doen u vele vriendschappelijke groeten. Wij spreken dikwijls van u op dien toon, dien men u verschuldigd is.

Uw broeder dringt mij zoo sterk, dat ik ondanks mijzelve moet eindigen. Onze Overste belast mij u van haar aandenken, van hare vriendschap te verzekeren. Gij twijfelt zonder twijfel niet aan die, welke ik u heb toegewijd. Vaarwel, mijne waarde kleine vriendin, ik ben geheel de uwe met geheel mijn hart.

Zuster Anna Julia Fraisse,
van de Visit.-orde G. z. g.

VII.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster te Toulouse den 3den August. 1763.

Wij zijn, mijne waarde Nanette, beide schuldig aan oordeelen tegen den naaste. Ongelukkiglijk is de veroordeeling die ik uitsprak maar al te waar; doch de uwe is valsch. Ik zeg niet onregtvaardig; de schijn bedriegt u. Gij gelooft zonder twijfel, dat ik u niet heb geschreven; maar ziehier mijne geschiedenis. Mijnheer uw broeder, in wien, gij weet het, ik nooit vertrouwen heb gesteld, kwam bijna twee maanden geleden ons berigten, dat hij den volgenden dag naar Parijs vertrok. Zonder er op te willen zweren dat zulks waar was, wilde ik de gelegenheid niet laten voorbijgaan om u te schrijven, zonder u onkosten te veroorzaken. Ik schreef u zeer gehaast, alleen om u van mijne genegenheid de verzekering te geven. Maar de Overste deed veel meer; zij stelde hem brieven van gewigt ter hand voor mijnheer haren broeder, die te Parijs is en voor onze zusters, ten einde ze bekend te maken met het vertrek van een zeker iemand, die zich voor ons met verscheidene paketten moest belasten. Laatstleden vrijdag kwam mejufvrouw Gardelle mij opzoeken; ik deed haar uwe groeten, en zeide haar, dat gij mij naar tijdingen van haar had gevraagd; dat ik, daar uw brief zich met dien welken ik had gegeven aan mijnheer uw' broeder gekruist had, er op had gerekend, dat hij u berigten zou hebben medegedeeld, en dat ik wachtte met u te antwoorden, omdat ik eerst zekerheid wilde hebben omtrent zekere kleine nieuwstijdingen, die ik u wilde mededeelen. Zij antwoordde mij, dat ik zeer verkeerd rekende, dat hij eerst eenige dagen geleden vertrokken was en dat toen ook eerst de stukken van het regtsgeding waren opgezon-

den, hoewel hij ons twee maanden geleden had verzekerd, dat deze zich te Parijs bevonden. Ik wachtte met alle denkbaar ongeduld om er iets van te vernemen. Ik beken u, dat ik, zoo ik mij op dat oogenblik tegenover hem had bevonden, hem het noodige zou gezegd hebben. Hij had ons de brieven terug moeten geven, omdat zijn vertrek zoo vertraagd was geworden.

Geloof dus niet, mijne waarde Nanette, dat ik u heb vergeten. Gij zijt altijd in mijne gedachten; mijn hart roept u telkens terug voor mijnen geest. Het is waar, ik beken het u, gij zijt altijd al wat mij het dierbaarst is. In welken toestand zijt gij? Hoe gaat het met de zaken? Wat hoopt gij? Wat vreest gij? Wat ontwerpt gij? Alles boezemt mij belang in. Spreek steeds veel van u zelve, als gij mij zult schrijven. Denk niet aan de kosten; ik moet daaraan denken voor u, anders zou ik u zeer dikwijls schrijven.

Daar ik overtuigd blijf, dat uw broeder niet te Parijs zal komen, wilt gij tijdingen van Gardelle; zij is bevallen van een dood kind, en dat reeds sints drie maanden dood was. Het is bijna ondenkbaar. Zij was sints vier maanden zwanger; te Montauban zijnde, schrok zij op het zien van een kabriolet, waarin haar echtgenoot en hare zuster zich bevonden, en die werd omgeworpen door een paard, dat op den hol ging. Na dien tijd voelde zij haar kind zich niet meer bewegen; hare zwangerschap nam niet toe en drie maanden daarna is zij er van bevallen, het was duidelijk te zien, dat het slechts eene ontwikkeling van vier maanden had. Zij bevindt zich wel. Mejufvrouw de Grave is getrouwd sints een maand met Mr. de Treville, te Castelnaudary, een fatsoenlijk man, die 8000 livres renten trekt; men heeft haar veertig duizend livres gegeven. Zij kwam ons Zondag opzoeken. Ik geloof, dat zij zwanger is. Zij is altijd beminnelijk en zeer aan ons gehecht. De

lieve Nautonier heeft ons nooit geschreven, maar zij heeft hare tante verzocht om ons haar huwelijk met Mr. Villeneuve mede te deelen.

In ons Parlement begint alles zich ten beste te schikken ten gunste van mijnheer den eersten Voorzitter. Nadat men hem een gemeene trek heeft gespeeld, komen de gemoederen tot bedaren; men komt tot andere denkbeelden. Ik weet, dat gij daar belang in stelt. Ik weet geen nieuws u meer mede te deelen, maar wel u naar nieuws u betreffende te vragen. Onze moeder doet u vele groeten; onze zuster de Ponsan, Vialet, en al de zusters.

Vaarwel, mijne waarde kleine vriendin. Heb den goeden God lief, bid Hem, dat Hij u verlichtte met het ware licht. Houdt u altijd aan Hem. Hij alleen is het, die u gelukkig kan maken. Ik ben en zal altijd zijn geheel de uwe.

Zuster Anna Julia Fraisse van den V. St. M. G. z. g.

Mijne hartelijke groete, bid ik u, aan mevrouw uwe moeder en zuster.

VIII.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster van Toulouse, den 26 Oct. 1763.

Er is heel wat tijd verloopen, mijne waarde Nanette, sedert ik geen tijdingen van u heb gehad, noch gij van mij. Ik zou wel wenschen, dat ik er mij mede mogt vleijen, gelijk ik u zulks van mijne zijde kan verzekeren, dat noch vergetelheid, noch onverschilligheid er eenig deel aan hebben. Gij zijt altijd in mijn hart, en tot aan mijn laatsten snik zal ik niet ophouden, van God uw heil te smeeken met evenveel aandrang als mijn eigen. Hij alleen kent mijne wenschen en mijne verzuchtingen. Ik moet mij be-

dwingen met het oog op wat ik u daarvan zou kunnen zeggen. Dit is een punt, dat mij tot tranen roert.

Ik heb dezer dagen hier ontmoet Mr. Gardels, zijne vrouw en mevrouw Guay. Zij hebben mij gezegd, dat mevrouw uwe moeder een pensioen van 700 francs had verkregen. Ik verzoek u, haar mijn genoegen daarover te betuigen; en gij 2000 livres. Ik hoopte, dat men u meer zou hebben toegekend, overtuigd, dat de verkoop van uwe roerende goederen vrij wat meer had opgebragt. Daar u evenwel is toegestaan wat gij hadt gevraagd, is dat een gunstig teeken voor wat nog volgen zal. Ik hoop, dat men u geregtigheid zal laten wedervaren.

Zoodra gij behoefte zult hebben aan een' brief voor mijnheer d'Auriac, waarvan gij mij in uwen laatsten hebt gesproken, schrijf mij al wat gij wilt dat ik zeg. Gij zult hem per koerier ontvangen, en zeg mij of ik hem aan u moet adresseren, of regelregt aan hem. Ik weet niet, of de ongenade van zijn' schoonvader, den kanselier, betrekking kan hebben op hem. Gij zijt in de gelegenheid om dat te weten te komen. Ik vrees ook, dat zijn podagra hem in dit jaargetijde niet veroorloven zal zich veel te bewegen, maar in allen gevalle zult gij mij altijd bereid vinden tot al wat gij zult begeeren. Ik kan geen grooter vermaak smaken, dan u vermaak aan te doen.

O! als ik u kon wederzien, als ik u weer had onder mijne hand, die u niet lastig zou zijn, zou ik geen tijd verliezen om u mijne teederheid te bewijzen. Zoo gij mijnheer uw broeder ziet, meldt hem dan het overlijden van den abt Durand: eene kwaadaardige koorts heeft hem in zeven dagen weggerukt. (Hij is gestorven als een heilige, gelijk hij had geleefd 1).

1) De woorden, die wij tusschen haakjes hebben geplaatst, zijn doorgeschrapt.

IX.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster van Toulouse den 4den Jan. 1764.

Gij hebt mij, mijne waarde kleine vriendin, voorzeker de verdenking vergeven, die aan mijne genegenheid haar ontstaan had te danken. Uw lieve brief heeft mijn onrust tot bedaren gebragt. Hij werd door al de zusters gelezen, en ieder hield eene lofrede op uw goed hart en de gevoelens die u zijn aangeboren. Mijn God! Zou het mogelijk kunnen zijn, dat zoo schoone hoedanigheden .... ik zeg niets meer. Mr. de Mongasin, die in de gelegenheid is geweest van u te ontmoeten, kan niet zwijgen van al wat gij hem verpligtends hebt gezegd over onze zuster Thérèse Félice. Zij dankt er u voor en brengt u hare hartelijke groeten.

Hoe kan ik, mijne waarde vriendin, u al de wenschen mededeelen, die in mijn hart voor u in dit nieuwe jaar opkomen! Gij begrijpt ze, ik wensch, dat gij ze gevoelt. Mijn hart is u genoegzaam bekend, zoodat gij niet zult twijfelen aan hunne opregtheid en hun' omvang. Ik hoop dat dit jaar u in zoover gelukkig zal zijn, dat er in uwe hoogst ongelukkige zaak eene gunstige beslissing worde genomen. Stel het geen oogenblik uit om mij er deelgenoot van te maken, en welke dan verder uwe andere plannen zullen zijn, of gij zamen blijft te Parijs, of dat gij eene andere woonplaats kiest. Gij weet het, ik heb het u dikwijls gezegd: mijne kennismaking met u maakt mij ongelukkig. Alles wat in mij is stelt belang in uw lot. Hoe zal het zijn? Niet zoo gelukkig als ik het voor u wensch. Ik schreef mijnheer d'Auriac met zooveel aandrang, als gij kondt wenschen. Ik weet, dat hij

de podagra heeft, welligt zal hem dat verhinderen om u van dienst te zijn.

Ik ben zeer gevoelig, dat gij u mijner familie zoo herinnert. Mijne zuster 1), en mijnheer de Bertier, bevinden zich zeer wel; mijne nicht leeft, dit is alles. Zij bevindt zich altijd onder de handen van docter Sol. Ik heb haar gezien, en mevrouw Vialet en Gardelle. Ik heb haar uwe groeten gedaan, de eene zoowel als de andere bedankt u, en wenscht u alles goeds toe, gelijk ook onze zuster de Ville. Hare zuster is altijd mejufvrouw; twee huwelijken zijn misgeloopen.

Onze moeder de Overste en al onze zusters zijn zeer gevoelig over uwe goedheid; zij beminnen u met geheel haar hart. Mijnheer Canpan komt niet; als hij uitblijft, zal ik onderzoeken waar hij woont, om hem wakker te maken. Ik verzoek u dringend om mijne hartelijke groeten te doen aan mevrouw uwe moeder en de waarde Rosette, en haar uit mijn' naam te omhelzen.

Ik ben met de teederste gevoelens, en met een hart dat u geheel is toegewijd, uwe zeer nederige dienaresse,

Zuster Anna Julia Fraisse
van de V. St. Maria G. z. g.

Ik bid u, als gij mij schrijft, toch niet te verzuimen, gelijk gij doet, mij berigten omtrent uwe gezondheid mede te deelen. En hoe gaat het met de borst?

X.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster van Toulouse den 14den Maart 1764.

Geloof niet, mijne waarde kleine vriendin, dat vergeetachtigheid deel heeft aan de vertraging van mijn antwoord.

1) Mevrouw de Bertier.

Ik kan ten uwen aanzien slechts teedere gevoelens koesteren. Uwe brieven schenken mij altijd een nieuw genoegen. Uw laatste heeft in het uur van uitspanning onder ons allen de ronde gemaakt. Een ieder beijvert zich om nieuws van u te vernemen; zij doen u allen eene menigte groeten, onze Overste aan het hoofd. Onze zuster de Mongasin en zuster Vialet zouden u wenschen te omhelzen; ik zou haar mijne plaats niet afstaan, als ik eens dien troost mogt smaken; ik zou wel mijn best doen.

Ik stelde uw brief aan den heer Sol ter hand, om Mr. Canpan te ontdekken. Allen de Gardeles, Vialets, mevrouw Gay, en de anderen hebben hem gezien tot op mijne zuster toe, die alleen beweert dien Canpan van Castres te kennen. Hij is niet te Toulouse. Zie nu, hoe of het is, aan wien wij de bloemen moeten ter hand stellen, of dat er geen sprake meer van is. Al uwe kennissen en de heer Sol groeten u. Ik heb hun groot genoegen gedaan met hun tijdingen van u mede te deelen. Ik voel smart over die, welke betrekking hebben op den staat uwer gezondheid. Het kan wel zijn dat de wateren van dit land u niet gunstig zijn; er zijn bronnen, waarvan velen zich bedienen, en die nuttig zijn voor de gezondheid. Ontzie u, en verspil uwe gezondheid niet; gij zijt het u zelve en degenen die u teeder liefhebben, verpligt.

Mijne waarde Nanette, mijn hart en geest is wel vol van u; ik houd mij meer met u bezig dan gij wel meent. Een hooger onderwerp bepaalt mij tot u en stelt u mij altijd levendig voor den geest. Ik ben tegenwoordig in afwachting van tijdingen omtrent den loop uwer zaken. Zij boezemen mij zooveel belang in, dat zij mij niet weinig ongerustheid veroorzaken. Als de uitspraak van het vonnis vertraagd is, en gij soms een' anderen brief voor Mr. d'Aauriac verlangt, dan hebt gij slechts te spreken: ik ben geheel

de uwe. Geen luiheid in het voeren der pen, als er sprake is van u eene dienst te bewijzen. Ik zal het onmogelijke doen of ten minste beproeven voor mijne waarde kleine vriendin. Mijn God! hoe reikhals ik om uw lot te weten! Hoe het ook zij, gij zult mij altijd dierbaar zijn, tot aan mijn jongsten snik: de goede God weet wel, dat ik u in zijne tegenwoordigheid niet zal vergeten. Vaarwel, mijne waarde vriendin, ik ben voor altijd, met de onverbrekelijkste gehechtheid, uwe zeer nederige dienaresse, zuster Anna Julie Fraisse, van de V. St. M. G. z. g.

Nogmaals en nogmaals mijne groeten aan mevrouw uwe moeder en uwe waarde zuster. Ik dank haar voor haar aandenken aan mij. Zij beslaan een goede plaats in mijn hart.

XI.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster van Toulouse den 30sten Mei 1764.

Ik wacht bij elke postgelegenheid, mijn waarde en waardste kleine vriendin, op berigten aangaande uwe ongelukkige zaak. Ik doe onderzoek; niemand weet er een woord van. Ik heb weder geschreven aan mijnheer d'Auriac, maar niet zoo spoedig, als gij mij in uw' laatsten hebt gevraagd; het was evenwel om best wil. Toen ik zag, dat de uitspraak van het vonnis uitgesteld was tot na Paschen, heb ik hem niet voor den heiligen Woensdag geschreven, opdat het hem bij het ten einde loopen van de zaak versch in het geheugen zou zijn. Ik zal u zeggen, dat ik, om mijn verzoek niet te verzwakken door er meerdere bij te voegen, in onmin ben geraakt met den heer Francès, die mij om zijne voorspraak vroeg voor zijne schoone. Hardnekkig heb ik het hem geweigerd; dit zijn van die teederheden, waartoe de vriend-

schap dringt. Ik vermag zoo weinig voor u, mijne waarde Nanette, dat ik dat weinige niets beteekenende wel al zijn kracht mag laten behouden. Mijn God, wat zou ik niet doen, indien ik maar in de gelegenheid was mijn' goeden wil voor u en uwe belangen u te bewijzen.

Voor het aangezigt van den Heer houd ik mij steeds bezig met wat u waarlijk gelukkig zou kunnen maken. Ik hoop tegen alle verwachting aan en ik zal hopen tot aan mijn' laatsten snik. De magt van den Allerhoogste is ver verheven boven onzen wederstand. Men moet alles hopen van die kostbare oogenblikken, die Hij in zijne eeuwige besluiten heeft bepaald.

Ik ben nog niet getroost over het verlies, dat wij in de vasten hebben geleden, door het sterven van onze zuster Marie Henriette Lapeirie aan een aanval van koliek, gelijk aan die welke gij bij haar waargenomen hebt in den tijd, toen ik ziek was. Men kan de vasten er de schuld niet van geven. Zij had na dien tijd nooit schrale kost gegeten. De koliek greep haar aan des donderdags in de lijdensweek, en zaturdags stierf zij. Wij hebben haar zeer betreurd. Zij was een meisje van een goed karakter, dat nog slechts twee en dertig jaren oud was. De dames Notonier en de Grave staan op het punt van te bevallen. De eerste is gaan wonen in de bovenste verdieping van haar huis en weent gaarne als zij menschen ziet. Zij is altijd dezelfde: de lofspraak is niet schitterend. Onze Overste, zuster Vialet, zuster Pounsan en allen gedenken steeds in vriendschap aan u. Wij zullen u nooit vergeten. Dikwerf bezingt men uw lof. Ik denk, dat het overal het zelfde is, waar men u kent.

Geef mij omstandige berigten van u. Spreek mij van alles wat u belang inboezemt, meer dan van eenige andere zaak. Groet hartelijk van mij mevrouw uwe moeder en de waarde Rosette. Ik ben altijd met de innigste genegen-

heid uwe zeer nederige dienaresse, zuster Anne Julia Fraisse, van de V. St. M. G. z. g.

XII.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster van Toulouse den 13den Junij 1764.

Ik ben zoo in vervoering van vreugde 1), mijne waarde kleine vriendin, dat ik niet weet hoe mij uit te drukken. Lees in mijn hart; gij zult er dat alles vinden wat zich in het uwe bevindt. Ik neem deel in al wat het gevoelt. Uwe belangen, uwe genoegens, uwe smarten zijn goede en kwade dingen, die mij zoowel als u toebehooren. Dat zal altijd hetzelfde blijven tot aan mijn' laatsten snik. 't Zij gij ver af zijt, of nabij, gij zult mij altijd voor den geest staan. Als ik mij in de tegenwoordigheid Gods bevind, zeg ik Hem veel, zeer veel in uw belang.

Als men de regtbank, die over de zaak in den grond zal moeten oordeelen, zal hebben benoemd, deel mij dat dan ten spoedigste mede. Wij hebben in bijna alle steden van het rijk van onze zusters; wij zullen er u welligt kennissen en bescherming kunnen verschaffen. Daar wij immer ons gaarne beijveren u van dienst te zijn, kunt gij gerust over ons beschikken, waar gij meent, dat wij u kunnen helpen. Onze moeder Overste geeft u de verzekering van het genoegen, dat haar de goede afloop uwer zaak verschaft. Zij groet u regt hartelijk en dankt u zeer voor uwe zorgen met betrekking tot den heer Francès. Al onze zusters wenschen u geluk; ik heb de tijding terstond aan allen medegedeeld. Mevrouw de Préville is op het punt van te bevallen. Onze moeder zal, als zij haar schrijft, haar uwe groete doen.

1) Op den 4den Junij had Lodewijk XV, in zijn raad, de vonnissen der Capitouls en van het Parlement van Toulouse vernietigd.

Ik ga schrijven aan mijnheer d'Aauriac om hem mijn' dank te betuigen, en hem van de dankbaarheid, die gij mij daarvoor betuigt, deelgenoot te maken. Men moet iedereen ontzien; eene goede gelegenheid doet zich soms op, als men er het minst aan denkt. Ik zal het goede nieuws aan de lieden, die gij mij noemt, toezenden. Zeg van mijn' kant veel goeds aan mevrouw uwe moeder en waarde zuster; gij zult haar niets zeggen, dat de grenzen der waarheid overschrijdt. Zeg mij, mijne waarde Nanette, of de verdere loop uwer zaken, als gij u weder in het bezit uwer goederen wilt stellen, u niet noodzaken zal, om voor een tijd in dit land te komen. Vergeet vooral niet, als gij mij schrijft, om mij mede te deelen, welk Parlement men zal hebben benoemd. Ik ben en zal altijd zijn geheel de uwe.

Zuster Anne Julie Fraisse van de V. St. M. G. z. g.

XIII.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster van Toulouse den 24sten Oct. 1764.

Gij moet 't er zonder twijfel voor houden, mijne waarde kleine vriendin, dat ik reeds sints lang gestorven ben en begraven. Gij ziet mij nu weder opgewekt. Mijne waarde Nanette is ziek geweest, zeide zij mij, in haar laatsten brief; ik ben het op mijn beurt ook geweest. Nimmer heb ik de begeerte verloren om u de verzekering van mijne zeer teedere gehechtheid te hernieuwen. Ik ben zeer moeijelijk en ontzettend ongerust met betrekking tot uwe zaak. Wij spraken er gisteren veel over met Mr. Sol; zijne woorden bragten mij in verslagenheid. Hij zeide mij, dat hij de regtsuitspraak niet vreesde, dat hij er naar verlangde, wel overtuigd dat zoo in de zaak vonnis wordt gewezen, dit gunstig zal zijn, maar ik meende te be-

speuren, dat hij vreesde, dat zij niet zou uitgewezen worden. Red mij uit den angst op dit punt; geef mij tijding van u, ik wil alles weten van uwe moeder en van uwe waarde zuster. Beiden doe ik mijne hartelijke groeten. Al onze zusters groeten u vriendelijk; zij vragen dikwijls naar tijding van u; zij dragen u steeds genegenheid toe.

Het is vrij overbodig u te verhalen, dat, als gij aan mij behoefte hebt bij Mr. d'Aauriac, ik geheel tot uw dienst ben. Ik denk niet, dat gij mij het ongelijk zult aandoen van daaraan te twijfelen. Waarom mag ik niet in de gelegenheid zijn om aan het verlangen van u van dienst te zijn te voldoen, en u door daden de gevoelens van mijn hart te bewijzen! Onze Overste verzekert u van haar innige gehechtheid. Ik ben, mijne waarde vriendin, maar met geheel mijn hart, geheel de uwe,

Zuster Anne Julie Fraisse van de V. St. M. G. z. g.

Hebt gij onzen eersten Voorzitter te Parijs gezien? Hij kan u wel van dienst zijn.

XIV.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster van Toulouse den 12den Dec. 1764.

Ik heb, mijne waarde kleine vriendin, uw' brief met altijd nieuw genoegen ontvangen. Mijn hart is er door gevleid, dat het zien mag, dat het uwe mij niet vergeet. Wij zijn thans genaderd tot den tijd, dat wij de eindbeslissing uwer zaak verbeiden. Ik twijfel er aan, of ik wel goed gestemd zal wezen voordat ik weet, dat gij tevreden en uit de verlegenheid zijt, en besloten waar gij alle drie zult gaan wonen.

Ik voorzie, dat gij op het oogenblik van de beslissende regtspraak veel bezigheden zult hebben. Ik stel er mij

mede tevreden, als gij op een groot en schoon blad alleen dit zet: *Wij hebben alles gewonnen.* — *Nanette Calas.* En later zult gij er mij, op uw gemak, alles van zeggen. Ik ken u als levendig, uiterst gevoelig, ten aanzien uwer eer zeer naauwgezet: ziedaar mijne waarde Nanette goed naar de natuur geschilderd. De gezondheid moet voor alles betalen, en ik ben niet verwonderd er over, dat gij van streek zijt; dat kan niet anders. Ik hoop, dat gij, u eens in meer gerusten en gelukkigen toestand bevindende, zult herstellen.

Ik wensch u eene gezondheid als die van mejufvrouw Gaillard, die gij bij ons hebt gezien. Gij kunt u haar herinneren; gij hebt haar het werken met de naald geleerd. Zij is pas gehuwd: slechts zestien jaren oud en met een inkomen van 28,000 livres is zij getrouwd met Mr. Treil, ontvanger te Castres, die niet minder dan 40,000 livres inkomen heeft.

Onze moeder Overste omhelst u met geheel haar hart; al onze zusters, zuster Ponsan, Mongasin, de ziekenverzorgster en Vialet geven u de verzekering van hare genegenheid. Ik kan u verzekeren, dat gij al onze harten zoo geheel hebt ingenomen, dat er niet een is, die niet belangstellend naar tijding van u uitziet. Gij kunt nagaan, of wij den goeden God niet veel voor u bidden. De wijze zegt, dat de volharding bestaat in het geduldig afwachten van de oogenblikken die God geeft, en de voltooijing van het werk... Mijne waarde kleine vriendin moet mij wel veroorloven, nu en dan eens adem te halen 1). Ik denk

1) Behoeven wij te zeggen, dat het *werk*, welks voltooijing wordt afgewacht, en de *zaken*, die de nonnen vragen van God, eigenlijk is de bekeering van Anne Calas? Van tijd tot tijd daarover te spreken, zelfs op eene zijdelingsche en hoogst bescheidene wijze, noemt de goede zuster *nu en dan eens adem halen.*

tegenwoordig, dat zoo iemand, die ons niet kende, en die onze brieven zag, die van u, jeugdige en lieve Protestantsche mejufvrouw, en van mij, oude en leelijke non, hij er niet weinig verbaasd over zou staan. Ik lach in mijne eenzaamheid over dit denkbeeld.

Ik heb aan mijnheer d'Auriac geschreven. Ik groet uwe waarde moeder en zuster regt hartelijk. Ik ben niet onzeker, met welke gezindheid des harten gij elkander in uwe wederzijdsche ongesteldheden zult hebben gediend. Mr. Sol en Vialet, aan wie ik uwe groeten heb gedaan, geven u de verzekering van hunne gevoeligheid, dat gij u hunner nog herinnert, en betuigen u hunne gehechtheid. Gij twijfelt niet aan de mijne, zij is u gewijd tot aan mijn' laatsten snik. Ik ben uwe zeer nederige gehoorzame dienaresse, zuster Anne Julie van de vis. St. M. G. z. g.

Ik vergat u te spreken van mijne gezondheid, gelijk gij wenschtet. Toen ik u schreef, was ik weêr opgekomen van eene ziekte, gelijk ik er eene had voor dat gij van ons weggingt. Op het oogenblik zijn wij allen verkouden.

XV 1).

Aan Mejufvrouw Anne Calas,
ten huize van mijnheer Langloij,
Raadsheer in den grooten Raad, rue
neuve Saint Eustache, te Parijs.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster van Toulouse, den 20[sten] Maart 1765.

Ik begon, mijne waarde kleine vriendin, ernstig tegen u te morren. Door de vertraging van een brievenbesteller, kwam de uwe eerst zaturdag mij in handen; en daags te voren was de gelukkige afloop uwer zaak reeds in de

1) Deze brief na de in eere herstelling der Calas geschreven, draagt dit opschrift, even als de volgende.

geheele stad bekend. Eindelijk haalt gij weder vrij adem! En ik zeg van mij hetzelfde uit vreugde over uwe zegepralen. Ik hoop, dat uwe gezondheid zich nu zal herstellen in den toestand van rust, in welken gij de vruchten uwer bemoeijingen zult genieten. Ik ken u; hoeveel heeft uw hart geleden; welke smarten! welke gewelddadigheid! ik heb er wel deel in genomen. Gedurende uw verblijf bij ons zeide ik u niet wat ik gevoelde, maar mijn hart was altijd smartelijk aangedaan door uwe rampen.

Zoodra uwe bezigheden wat minder zullen zijn geworden, vorder ik van uwe vriendschap, en om de mijne te vreden te stellen, dat gij mij over drie dingen zult spreken. Waar zult gij uwe woonplaats vestigen? Koestert gij de hoop eenige uwer bezittingen terug te krijgen? En, mijne waarde kleine vriendin, openen uwe beminnelijke hoedanigheden, uwe persoonlijke verdienste, en uwe wijze zedigheid u niet het vooruitzigt op eene passende vestiging, nu de eer der familie hersteld is, hetwelk de eenige hinderpaal daartoe was? Gij zult mij welligt onbescheiden vinden, maar gij gevoelt wel dat het 't hart is dat spreekt en verlangt. Het komt mij voor, dat gij alles bezit wat het schepsel kan behagen. Ik laat het aan God over en bid Hem in u dat alles te werken wat Hem kan behagen. Overigens, wanneer gij mij eenige vertrouwelijke mededeeling doet, bezweer ik u zulks geheim te zullen houden

Onze Overste en al onze zusters geven u de verzekering van het hartelijk aandeel, dat zij nemen in den gelukkigen afloop van deze verschrikkelijke zaak. Zij omhelzen u en beminnen u steeds zeer teeder. Ik verzoek u, om aan uw waarde moeder en zuster te betuigen, hoezeer ik deel in hare vreugde; maar zeg het haar vooral: dit zal toch nimmer de waarheid evenaren. Mijn God! Zoo ik u kon omhel-

zen, ik zou het innig hartelijk doen. Vaarwel, mijn lieve hart, gij zult mij altijd dierbaar zijn. Als er zich eenige gelegenheid opdoet, waarin ik u van dienst kan zijn, van ganscher harte zal ik tot uwe dienst zijn. Doch wat kan eene non! gebeden opzenden tot den goeden God, dat Hij in u zijn heiligen wil vervulle!

Ik ben met onverbrekelijke gehechtheid geheel de uwe.

Zuster Anne Julie Fraisse van de V. St. M. G. z. g.

XVI.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster van Toulouse den 29sten Sept. 1765.

Uw brief, mijne kleine vriendin, heeft mij groote vreugde verschaft. Ik stond op het punt u te schrijven, om eenige afleiding te vinden voor de smart, waarvan mijn hart vervuld was, op het gevaar af van haar door uw antwoord ten top gevoerd te zien. Ik won berigten over u in bij personen, die, naar ik meende, er van konden weten, en men verzekerde mij, dat gij zoo hoog in gunst stond bij den gezant van Engeland, dat ik er mij op voorbereidde elk oogenblik van een groot huwelijk te zullen vernemen. Ik verheel het u niet, dat de dood mij aangenamer zou zijn geweest, en dat ik er rouw over zou dragen tot aan mijn' jongsten snik. Gij denkt zonder twijfel: wat doet dat ter zake? Ik ben even standvastig in Frankrijk als in Engeland. Mijne waarde Nanette, de hoop is het laatste, dat in ons sterft. Zoolang gij den huwelijksband nog niet hebt vastgeknoopt, kan ik nog de hoop voeden, dat gij ter eeniger tijd zult verbonden worden met iemand, die u zal leiden tot het punt, waar ik zoo vurig wensch u te zien. Mijn God, is het dan mogelijk, dat zoo zeld-

zame deugden en geheel eenige hoedanigheden, als waarmede de hemel u heeft beschonken, u slechts voor dit leven ten goede zullen kunnen komen! De hemel moet dan wel van ijzer en staal zijn. Stel er geen hinderpaal tegen in den weg, mijn waarde kleine. Bewaar die zuiverheid van zeden, die u van nature eigen is; laat door de verleiding der wereld uwe regtschapenheid geen schade lijden. Waar elders een hart te vinden als het uwe? Het is bijna onbegrijpelijk, hoe gij de herinnering aan wat zoo ver van u verwijderd is, zoo trouw bewaart. Met mijne teedere oplettendheid voor u en mijne vurige begeerte om u nuttig te zijn, heb ik, het is waar, zeker eenige aanspraak op uwe genegenheid wegens die gevoelens van mijn hart, dat u is toegewijd, veel meer dan ik zulks vermag uit te drukken.

Ik ben nog niet in mijne afzondering; ik zal op den elfden van de aanstaande maand er een aanvang mede maken; tot den twintigsten zullen mijne eenzame overpeinzingen voortduren. Ik heb u eene gunst te verzoeken; weiger mij die niet. Spreek gedurende die tien dagen tot God: „Heer, verhoor haar, zoo het dienstbaar is voor mijn geluk." Ik vraag u niets meer, mijn dierbare schat. En geen onzer zusters, die allen in vervoering zijn over uwe brieven, zullen u ooit vergeten; en om strijd doen zij u allen hare hartelijke groeten, onze zuster de Hunaud, Vialet. Ik zal uwe groeten aan al uwe kennissen overbrengen. Onze Overste brandt van ongeduld om u te zien, na al wat wij haar van u hebben gezegd. Zij bedankt u en geeft u de verzekering harer vriendschap. Ik verzoek u, uwe waarde moeder en zuster van de mijne te verzekeren; ik ben er zeer gevoelig voor, dat zij zich mijner zoo herinneren.

Gij hebt de ledige plaats, die gij in uw' brief laat, niet

bespeurd, doch mijn hart voelt het. Gij zegt mij geen enkel woord van u zelve, niets van uwe gezondheid, niets van uwe genoegens, noch van uwe bezwaren. Hoe behandelt gij mij, mijne waarde kleine vriendin! Gelooft gij, dat ik geen hart heb even goed als gij? O, als gij in dit hart kondt zien, gij zoudt er u zelf diep in geprent vinden. Ik zal met groot genoegen de plaat ontvangen, van welke gij mij spreekt. Ik zal daar mijne waarde kleine in beeldtenis aanschouwen, als ik haar toch niet in werkelijkheid mag zien.

Ik neem grootelijks deel in de nieuwe weldaad des Konings ten gunste van mijnheer uw' broeder Lodewijk. Durf ik u te vragen, of hij standvastig blijft in het Katholiek geloof? Ik vrees voor het antwoord; maar ik ben er van overtuigd, dat hij, hoe dit ook zij, aan uw goed hart deze gratificatie verschuldigd is, ondanks . . . Ik herken u aan dien trek, gij zult de bescherming, die gij geniet, ten zijnen gunste hebben aangewend. Ziedaar u weêr, geheel zooals gij zijt. Ik ken u door en door. Vergeet niet, dat God u slechts voor hem een hart heeft gegeven. Vaarwel, mijne zeer waarde kleine vriendin, die ik zoo innig liefheb. Ik ben en zal altijd zijn geheel de uwe, zuster Anne Julie Fraisse van de Vis. orde St. M. G. z. g.

Onze zuster de Hunaud is er ontevreden over, dat ik u niet zeg, dat zij u met geheel haar hart bemint.

XVII.

Aan Mevrouw Duvoisin,
in het hôtel van M. den gezant van
Holland, straat Bergère, te Parijs.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster van Toulouse den 25sten Maart 1767.

Na u met allen eerbied als een groote dame te heb-

ben begroet, keer ik thans terug tot mijn gewonen stijl, zooals het hart mij dien ingeeft. Gij zijt dan nu gevestigd, mijne waarde kleine vriendin. Had ik nu onregt, als ik altijd mijne verwachting te kennen gaf, dat het u goed zou gaan? Het komt mij voor, dat gij zeer te vreden zijt; ik behoor het dus ook te zijn. Gij hebt wel eenig vermoeden 1), ik zeg niets meer; maar de rede tot dat vermoeden nu daargelaten, deelt niemand levendiger in uw geluk. Ik had u eigenlijk heel wat verwijtingen te doen; maar gij voorkomt mij in dezen, en ik heb niets meer te zeggen. Er is echter iets, dat ik u moeijelijk kan vergeven: gij hadt ongelijk, toen gij aan mijne geheimhouding twijfeldet. Van het raadplegen nog gezwegen, maar een kort vertrouwelijk woord zou niet misplaatst zijn geweest. Ik heb, gelijk gij te regt zegt, uw huwelijk van buiten af vernomen, met al de omstandigheden er bij, waarvan gij mij geen enkel woord zegt. Veertig duizend livres zijn u geschonken, vijftien duizend livres rente als inkomen van uw' echtgenoot. Men heeft mij niet kunnen zeggen of hij nog een vaderlijk erfgoed heeft. Ik heb alles wat ik kon te werk gesteld, om geheel op de hoogte te komen van uw vermogen. Voor het overige ben ik volkomen gerust, dat, al ware hij een Hirokees, een Huron, een Turk of nog erger, gij hem door uwe zachtheid, uwe gematigdheid en eerbiedwaardig gedrag zoudt weten te herscheppen. Ik bespeur uit wat gij mij zegt van zijn karakter, dat het goed zal gaan. Gij zult hem niet bederven. Hij moest wel een duivel zijn, om u ongelukkig te maken. Ik wil den post niet laten voorbijgaan. Hij staat op het punt van te vertrekken.

Al onze zusters nemen grootelijks deel in uw geluk.

1) Eenig vermoeden, dat het der zuster zou smarten, haar met een Protestant, en nog wel met een leeraar, gehuwd te zien.

Wij hebben u altijd hartelijk lief. Als gij den tijd hebt, schrijf mij dan vier bladzijden. Van u wil ik alles weten. Vaarwel mijn waarde! Ik bid gednrig voor u; God is almagtig.

Zuster Julie G. z. g.

XVIII.

† LEVE JEZUS.

Uit ons klooster van Toulouse den 22sten Julij 1767.

Wat moet gij wel denken, mevrouw, van het lang uitblijven van mijn antwoord op uw' brief, gedateerd van den 21sten Junij, terwijl uw toon altijd liever wordt? Ik wilde eerst het kleine pakjen in orde hebben, dat ik heb over gemaakt aan mijnheer Lavaysse. Gij moet vooral die drie takken renonkels eens bewonderen, die door eene goede oude vrouw van 67 jaren vervaardigd zijn. Van de twee anjelieren moet gij er een uit mijn naam aanbieden aan mijnheer Duvoisin, dien ik van ganscher harte lief heb, omdat hij u gelukkig maakt. Zeg hem, dat ik er hem ten hoogste dankbaar voor ben. O, wanneer gij iemand getroffen hadt, die u uwe dagen onaangenaam maakte, zou mijn smart niet te beschrijven zijn geweest. Iedere keer, als ik uwe lieve brieven lees, denk ik, dat gij een' schoonen droom hebt gehadt, waarin gij dat alles hebt aanschouwd wat ik mijne waarde vriendin toewenschte, en dat gij mijne wenschen voor de werkelijkheid hebt aangezien. Ik heb nooit iets gedaan, dat zooveel dankbaarheid verdient, als die gij mij betuigt. Alleen aan uw goed hart ben ik die betuigingen verschuldigd.

Al wat gij mij zegt aangaande u zelve smart en vertroost

mij beurtelings. Toen ik bemerkte, dat uw vermogen niet zoo groot was, als men mij had meêgedeeld, was ik eerst slecht tevreden. Maar toen ik zag, dat gij tevreden waart, was ik het ook. Spaar uw borst, die is teêr. Wanneer gij binnen zes maanden moeder zijt van eene jonge juffrouw noem haar dan Anne of Julia 1). Verzuim niet, mij berigten van u mede te deelen. Als gij niet kunt schrijven, zeg dan eenvoudig: ik ben door een dergelijke zaak in te moeijelijke omstandigheid om te schrijven.

Ik kan uwe vriendschapsbetuigingen aan zuster de Mongasin haar niet overbrengen; wij hebben haar den 10den Mei aan het water in de borst verloren. Sints drie maanden had de koorts haar niet verlaten. Wij betreuren haar zeer. De Overste, de Hunaud, Ponsen, Vialet en al onze zusters groeten u hartelijk. Doe vooral mijne groeten aan mevrouw uwe moeder en uwe zuster. Ik deel in het genoegen, dat gij smaakt, omdat gij elkaâr zoo dikwijls zien kunt. Groet ook hartelijk van mij Mr. Duvoisin: als ik hem slechts een klein beetjen beter kende, zou ik hem verzoeken, u eens zoo teeder te omhelzen, als ik het zou doen. Ik heb niet hooren spreken van de hertogin Danuille, maar ik dank haar wel voor haar geschenk en nog meer voor hare gevoelens. De mijnen voor mijn waarde kleine dametjen knnnen niet teederder zijn. Van ganscher harte ben ik en zal ik altijd zijn geheel de uwe.

Zuster Julie, G. z. g.

---

1) Mevrouw Duvoisin had niet anders dan zonen; maar de oudste, die na verloop van weinige dagen stierf, en de tweede, het volgende jaar geboren, ontvingen beiden bij den doop den naam Anne, die ook een der namen van mevrouw Calas, hunne petemoei, was.

XIX.

† LEVE JEZUS.

Al sints lang, mijn waarde kleine dametjen, was ik in ongerustheid over uw' toestand. Iedereen vroeg ik er naar. Eindelijk zeide mij Sol, maar hij bleek slecht ingelicht, dat gij bevallen waart van eene dochter. Best, zei ik; dan hebben we eene kleine Nanette; ik had haar reeds dol lief; en dwazer nog droomde ik, ontwierp allerlei plannen; ik meende, dat ik haar reeds vast hield; ik was tien jaren jonger geworden. Ik ben de waarheid eerst te weten gekomen door uw' brief, voor welken ik u dubbel dankbaar ben, 19 dagen na uwe bevalling geschreven. In plaats van bedroefd te zijn, moet gij God danken, dat hij uw' eerstgeborene in zijne heerlijkheid heeft opgenomen! Wij worden slechts geboren voor den hemel; hij is er nu; ik bid u, wat lot kunt gij uwen kinderen bereiden, hoe schitterend het ook zij, dat hiermede in vergelijking komt. Dit moet uw troost zijn.

Ik bespeur met veel genoegen, dat uwe gezondheid niet geschokt is, en gij zijt jong genoeg om uw verlies te herstellen. Als zoo iets plaats heeft, zeg het mij dan voort. Ik moet alles weten wat u betreft. Gij kunt niet begrijpen, mijn waarde vriendin, hoe dikwijls wij van u spreken en hoe het ons smart, dat wij u niet bij ons hebben kunnen houden. Er is onder ons maar ééne stem over uwe beminnelijke eigenschappen. Ik vermaak mij nu en dan met den blik te vestigen op uwe beeldtenis: ik bewaar de plaat zorgvuldig. Om kort te gaan, al wat van u is verschaft mij een bijzonder genoegen, en doet mij het betreuren, dat het onmogelijk schijnt, dat wij elkander ooit terugzien. Ik beken u mijn zwak: de tranen komen mij er soms van in de oogen. O! als ik mijne waarde

Nanette op de vleugelen der winden kon ontvoeren, ik zou haar op het hartelijkst omhelzen, en haar vervolgens zeer trouw teruggeven aan Mr. Duvoisin, om niet te scheiden wat God vereenigd heeft 1). Gij kunt niet begrijpen, hoe gevoelig ik ben voor de eer, die hij mij heeft bewezen, door mij eenige regels te schrijven. Verontschuldig mij bij hem, dat ik op gelijke wijze antwoord. Het is uit bescheidenheid: ik weet wel, dat ik hem voor zijne oplettendheid wel een' brief in alle vormen mogt schrijven.

Ik heb uitdeeling gehouden van uwe betuigingen van achting en vriendschap aan al de zusters. Men antwoordde er op met uitroepen over de uitnemendheid van uw hart, en ieder begon op nieuw uw' lof uit te bazuinen. Zij eindigen altijd: hoe jammer!... Kortom, God zij geloofd voor alles! Hij is almagtig; dat is mijn troost. Sterf niet vóór mij, neem u voor deze dwaasheid in acht; mijne tranen zouden stroomen tot aan mijn' jongsten snik.

Vaarwel, mijne waarde vriendin. Wees er verzekerd van, dat mijne wenschen en gebeden voor uw geluk onafhankelijk zijn van tijden en omstandigheden. Ik bedank u voor de uwen. Ik vlei er mij meê, dat zij van gelijken aard zullen zijn. Ik ben en zal altijd zijn de uwe met geheel mijn hart,

Zuster Anne Julie Fraisse van de Vis. orde St. M. G. z. g.

Uit ons klooster van Toulouse den 13den Jan. 17[68], — dit een geheim voor Mr. Duvoisin 2); wat zou hij zeggen van mijn stijl?

1) Terwijl de eerwaardige non dit woord van Jezus Christus (Matth. 19, 6) op een Protestantsch huwelijk toepast, toont zij zich verdraagzamer dan de Fransche wet, voor welke deze huwelijken eerst in 1787 werden erkend.

2) Het geheim bestond hierin, dat zij, daar zij te gelijk met de eeuw geboren was, nu 68 jaren telde.

INHOUD.

ZONDAGSBOEK

VOOR

HET CHRISTELIJK GEZIN,

TEN GEBRUIKE BIJ DEN

EVANGELISCHEN VOLKSALMANAK.

DOOR

H. A. C. DENIER VAN DER GON en J. P. DE KEIJSER,
Predikanten te Soeterwoude en te Arnhem.

INHOUD.

EERSTE TOT VIERDE AFLEVERING.

Advent.

I. 's Menschen grootheid.
II. Het morgenrood.
III. De Zoon des menschen.
IV. Het einde der profetie.
V. De verschijning van Christus in het vleesch.
VI. Wat blijft. (Oude jaar.)
VII. Genade en vrede zij u vermenigvuldigd. (Nieuwjaar).

's Heeren openbare leven.

I. Hij heeft een getuigenis van Johannes.
II. De verhevene maar ook moeijelijke levenstaak des Heeren.
III. De Profeet van het groote jubeljaar.
IV. De Zoon des menschen is gekomen om te zoeken en te behouden het verlorene.
V. De Koning op godsdienstig gebied.
VI. De meeste als de minste.

's Heeren lijden en sterven.

I. Jezus ziende op zijn lijden.
II. Jezus' inwijding tot het Hoogepriesterlijk ambt.
III. Jezus' vorming tot onzen oversten Leidsman.
IV. De doodvernietigende kracht van Jezus' sterven.
V. De barmhartige en getrouwe Hoogepriester.
VI. Verzocht, maar zonder zonde.
VII. Het oog op de voorgestelde vreugde.
VIII. De kastijdinge Gods, eene heugelijke zaak.
IX. Ingegaan in het heiligdom.

Jezus' verheerlijkte leven

I. De onsterfelijkheid der liefde.
II. Hij leeft voor den levende.

Dit werk is compleet in *tien* afleveringen, elk van 2 of 3 vel druks; prijs 15 cent de aflevering.